ארבעטער רינג ביבליאטעק

א. ליטווין

יודישע נשמות

באנד 1

ליטא

ארויסגעגעבען פון דער
עדיוקיישאנאל קאמיטע פון ארבעטער רינג.

אמאָליגע יודען.

מיין פאָטערס און מוטערס אנדענקען

געווידמעט.

אינהאַלטס-פאַרצייכעניס.

---

17. נעסוויזש—די גבורים-שטעדטעל.

18. „פאניע קאַבאַנקו״ (פירשט ראדזיוויל).

א) „גא קאַנאַ טעראס וויגליאַנדאס״.

ב) אַ יוד פאר אַ „קוקאווקע״.

ג) „פאניע קאַבאַנקו״ שיסט אַ ספר תורה.

ד) „ריבא בענדזי דראַגאַ״.

ה) „פאניע קאַבאַנקו״ פערשפּילט אַ שאָף.

ו) „פאניע קאַבאַנקו״ און משה נ״ח.

19. וואָס דער „פּנקס״ דערציילט:

א) ארייננעוואָרפען אַ ווייבעל אין חרם, פאר וואָס זי איז געפאָהרען מיט אַן ערל אָהן אַ שומר.

ב) אַ בית־דין-שמש אַ גנב און זיין שטראָף.

ג) אַ טאַקסע פאר שניידער.

ד) פאר ניט מאַכען קיין סעודה צו אַ ברית.

ה) אַן אָבצאָהל אויף סנדק און מוהל.

ו) געכאַפּט אַ יודען מיט אַ ווייבעל אין אַ חדר מיוחד.

ז) ניטאָ קיין בעלנים אויף קוואַטער און אונטערפיהרער.

ח) פאר זידלען דעם „פּרנס־חודש״.

ט) ווענינער עולם איז מעהר שמחה.

י) אַ תקנה נעגען לוקסוס.

יא) אַ סדור—אַ משכון פאר קבורה-געלד.

יב) די סעודה פון „חברה קדישא״.

יג) וואָס האָט נעקאָסט אַ סעודה פון „חברה קדישא״ מיט צוויי הונדערט יאָהר צוריק.

יד) מחלוקת און מסירות צוליב דער סעודה.

20. דער בונט פון קיידאַנער באַלמעלאָכעס מיט 100 יאָהר צוריק

21. ווען שקלאָוו איז געווען „ארץ ישראל״.

22. פּאָטיאָמקינס „גזרה״ (אַ בלעטעל פון דובראָוונער מגילה).

23. נתן - נטע דער שתדלן.

24. אמאָלינער כאַבאַר.

25. מאָהילעווער אנטיקען:

א) אמאָלינע יודישע גבירים און זייער פיהרונג.

ב) דער בוכארער בעל מקובל.

ג) דער שמש מיט'ן ביינערנעם גארטעל.

ד) אין „דאָמאָוויק'ס" מלוכה.

ה) דבורה די קהל'שע רופערקע.

26. רוזשינאָיער פאָלקס-העלדען: דוד דער מלמד, לייבע וואָש און הדסה.

27. רבי נחום (א האראָדנער פאָלקספריינד).

28. מאיר דער שוסטער און מיכל דער ציגארענמאכער (מינסקער פאָלקסהעלדען).

29. ניינציגער (פון ווילנער טיפען-גאלעריי):

א) דער שכן און זיין באלעבאָס.

ב) דער ניינציג יעהריגער קלויזניק

ג) „פטשאָלקע".

פאָרוואָרט.

דער באנד שריפטען, וואס ליגט איצט פאר'ן לעזער, אונ־טער דעם טיטעל „יודישע נשמות", ווי אויך די איבריגע פינף בענדער, וואס קומען נאך איהם, איז דער רעזולטאט פון א שטר־דיען־רייזע, וואס דער פערפאסער האט געמאכט אין א משך פון ניין יאהר, אונגעפעהר, פון דער רוסישער רעוואלוציע ביז דעם איצטיגען וועלט־קריג, איבער אלע יודישע געטאס פון ליטא, פוילען און גאליציען. די דאזיגע ניין יאהר זענען געווען א גרויסע עפאכע אינ'ם לעבען פון די מזרח־אייראפייאישע יודען. מיט איהר האט זיך פערענדיגט די לענגערע עפאכע פון דעם יו־דישען פאלקס־ערוואכונג — די עפאכע, וואס האט זיך אנגע־פאנגען מיט דער פראנצויזישער רעוואלוציע און זיך פערענדיגט מיט דער רוסישער. די דאזיגע ערוואכונגס־עפאכע איז געווען זעהר א שטורמדיגע. זי ווערט בעצייכענט דורך א גאנצע רייהע מעכטיגע בעוועגונגען ביי יודען. ווי: לומדות, חסידות, השכלה, ציוניזם און סאציאליזם. אט די אלע שטורמדיגע בעוועגונגען, וואס האבען פערנומען א שורה פון פיער, פינף דורות, זענען אבער ניט נעגאנגען כסדר איינע נאך דער אנדערער. זיי האבען זיך אפט צוזאמענגעשטויסען, צונויפגעפלאכטען, און, ניט זעל־טען, איז איין דור אויסנעקומען דורכצוקעמפפען אין דער נשמה עטליכע, אדער אפילו אלע צוזאמען. דער קאמפף האט געקאסט דעם פאלק גרויסע קרעפטען. עס האט אבער אויך אין איהם געוועקט און גענעהרט נייע ריזיגע כוחות און דרייסטע האפנונ־גען, אזוינע דרייסטע, ווי די גאנצע יודישע געשיכטע, פאר דעם, האט אזעלכע ניט געוואוסט פאר די צוויי טויזענד יאהר פונ'ם יודישען גלות.

גרויסע פראגען האט די גרויסע עפאכע פון דער רוסישער רעוואלוציע אוועקגעשטעלט פאר דעם יודישען פאלק. פראגען, וואס ריהרען אן דעם גאנצען קיום פונ'ם פאלק, זיין צוקונפט,

זיין עקאנאמישע, נאציאנאלע און פאליטישע וויעדערגעבורט.
דעם שרייבער פון אט די צייל~ען, אלס יודישען שריפט־שטעלער און טיילנעהמער אין דעם קאמפף, איז אויסגעקומען צו בעריהרען א גאנצע רייהע פראגען, וואס ריהרען אן די יסודות פונ׳ם יודישען לעבען. ער האט געהאלטען דעריבער פאר זיין חוב, כדי צו זיין אין שטאנד ערנסט צו בעהאנדלען די דאזי־גע פראגען, שטודירען דעם יודישען לעבען אינ׳ם לעבען גופא: קלאר מאכען זיך. ווי ווייט מעגליך, די אינערליכע שטרעבונגען און אויסערליכע איינפלוסען, וואס האבען געווירקט אויף דער יודישער נשמה אין געטא פאר די לעצטע קנאפע אנדערהאלבען הונדערט יאהר. ווארום כדי צו וויסען: וואוהין מיר געהען? מוזען מיר האבען א קריטישען איבערבליק אויף דאס איבערגע־לעבטע ביז אהער; מוזען מיר קענען אונזער א י צ ט אין זיין היסטארישער ענטוויקלונג.
אט די אויפגאבע האט זיך דער שרייבער געשטעלט אין זיינע פארשונגס־רייזען איבער די גרויסע געטאס פון מזרח־אייראפא, וואס בילדען צוזאמען א גרויסען צענטער, דעם גרעס־טען צענטער פונ׳ם יודישען פאלק, סאי אין כמות, סאי אין איכות, וואו דער פולס פון זיין נאציאנאלען לעבען שלאגט אם שטארקסטען; וואו זיין נשמה שפיגעלט זיך אב אם קענטיגסטען.
זיינע פארשונגען אין די יודישע געטאס האט דער פערפא־סער פערצייכענט ניט אין דער פארם פון שווערע וויסענ־שאפטליכע אבהאנדלונגען, נאר אין דער לייכטערער געשטאלט פון שילדערונגען און בילדער. די פערזאן — דער טוער, דער שאפער פונ׳ם לעבען, איז ביי איהם שטענדיג געוועזען אויפ׳ן ערשטען פלאן. פאר דעם לעזער געהען דורך, אין דעם שריי־בערס ווערק, הונדערטער טיפען, בילדער, געשטאלטען, וואס שטעלען פאר אלע ווינקעלעך פונ׳ם יודישען לעבען, אמאליגען און איצטיגען, אין אלע זיינע שאטירונגען, מיט אלע זיינע וועה־טאגען און שטרעבונגען, אין ליכט און אין שאטען. אין זיי איז

גאַר נישט אויסגעקלערט. אַלץ איז גענומען פונ'ם פרישען לע־בענסקוואַל — די פרוכט פון פערזענליכע איינדריקע און בע־אָבאַכטונגען, אָדער פון געשפּרעכען מיט מענשען, וואָס קענען גוט דעם לעבען און די פּערזאָנען אויפ'ן אָרט.

א בעזונדער אויפמערקזאַמקייט האָט דער שרייבער גע־ווידמעט די הויכע און שטאַרקע יודישע נשמות, איבערהויפּט יענע איידעלע, שטילע, אונבעקאַנטע פאָלקסהעלדען, וואָס אין זיי שפּיגעלט זיך אָב, אין אַלע צייטען, דאָס שענסטע און איי־דעלסטע פון דעם פאָלקס נשמה.

די דאָזיגע ציילען, אַזוי ווי די ווערק, וועגען וועלכע זיי ריי־דען, זענען ניט געשריבען פאַר'ן מאָמענט. דאָך קען דער אוי־טאָר ניט דורכלאָזען דעם שרעקליכען פאַקט, אַז, בשעת אָט די שורות ווערען געשריבען, איז א האַלבע וועלט פערטרונקען אין בלוט. די „מלחמת גוג ומגוג“ וואָס צעהנדליגע דורות האָבען מיט הונדערטער און טויזענדער יאָהרען צוריק, און אנגסט און שרעק, פאָראויסגעשפּירט און פאָראויסגעזאָגט, איז געקומען און שיינט צו מאַכען אַן עק צו דער וועלט. לענדער ליגען אין חורבות; פעלקער צאַפּלען זיך און בלוטען איינע אין די נעגעל פון די אַנדערע.

און צווישען אָט די קעמפּפענדע פעלקער צאַפּעלט זיך און בלוטעט דאָס יודישע פאָלק. ווי אַלע מאָל, צאָלט דאָס יודישע פאָלק די גרעסטע צינז אין אָט דעם וועלט־אונגליק.

חרוב זענען זיינע געסטער — הונדערטער יאָהרען געבויט עס געהט אָב מיט בלוט אויף די שלאַכטפעלדער; עס וואַנדערט און וואָגעלט אָהן א היים, פון איין אָרט געטריבען, אין דעם צווייטען ניט אריינגעלאָזען.

צושטערט זענען אונזערע נעסטער, פערניכטעט אונזערע היימען. די אידישע שטעדטעלאך פון ליטא, פוילען, גאַליציען, וואו הונדערטער יאָהרען האָבען זיך, אין דער שטיל, געוועבט

די פעדים פון דער יודישער נשמה, ליגען אין אש, ווי די נאַסען פון ירושלים נאָכ'ן חורבן. וואו איז די יוגענד, די שענע בע־גייסטערטע יוגענד, פול מיט האָפנונג, פול מיט לעבענסדורש־טיגקייט, וואָס איך האָב בעגעגענט אויף מיינע רייזען, וואָס האָ־בען מיך בעגלייט און געהאָלפען אין מיינע פאָרשונגען? וואו זענען די טאַטעס זייערע, די זיידעס און באָבעס, מיט וועלכע איך האָב אַ סך אנגענעהמע אָווענדען פאַרבראַכט, און פון וועלכע איך האָב אזוי פיעל געלערנט? וואָס איז געוואָרען פון די הייליגע היימישע קברים, איבער וועלכע עס האָבען פאַר מיר גע־שוועבט די שענע נשמות פון פריהערדיגע דורות, וואָס האָבען אזוי פיעל געקעמפפט און געליטען? אָ, מיינע ליעבע און טייע־רע, וואו זייט איהר יעצט? וואס איז מיט אייך אלעמען געוואָ־רען?

א טיעפער און הייליגער וועהטאָג און בענקשאַפט צו זיי, צו די יודישע נשמות, פילט אָן מיין הארץ, ווען איך בלעטער דורך מיינע פאַרשריבענע זכרונות, און וואַרף אַ בליק אויף די הונדערטער בילדער און געשטאַלטען, וואָס איך האָב פון דער יודישער שטעדטעל מיטגענומען אין מיין נשמה און שפּעטער אויפ'ן פּאַפּיר פאַרצייכענט. אָבער יענע הויכע און שטאַרקע נשמות, וואָס איך האָב אויף מיינע רייזען איבער די יודישע שטעדט און שטעדטלאַך בעגעגענט, און וואָס האָבען מיר פון די היימישע קברים מיט אַזאַ צוטרוייליכקייט און ליעבע געוואוּנ־קען, פאַרטרייבען פערצווייפלונג פון מיין בוזעם. זיי זאָגען מיר — און דער לעזער וואָס וועט צוזאַמען מיט מיר דורכמאַכען אין מיינע ווערק מיינע רייזען איבער די יודישע שטעדט און שטעדטלאַך וועט זיך פון זיי אויך איבערצייגען, — אַז צע־שטערט זענען נאָר די ערדישע נעסטען; נאָר דאָס, וואָס מענשען קענען מיט זייערע הענד בויען און מיט זייערע הענד צעשטע־רען. אונזערע העכערע גיטער אָבער און אוצרות, וואָס יענע הויכע און שטאַרקע נשמות האָבען פאַר אונז געבוּיט און אונז

בירושה געלאָזען, קענען ניט חרוב ווערען, זיי וועלען איבערלע־
בען אַט דעם גרויסען איצטיגען חורבן. זיי וועלען לעבען אין
די איבערגעבליבענע נשמות, און מיט זייער הילף וועלען מיר
קענען אויפבויען, ווי די מענשען נאָכ'ן ערשטען מבול, צוריק א
נייעם לעבען.

גראַף פּאָטאָצקי דער „גר צדק".

נאָר אַ בעזונדער־ געפיהל האט מיך דורכגענומען, ווען איך בין געקומען נעהענטער צו איליע. דאָס שטעדטעל „איליע" איז בעקאַנט אין גאַנצען תחום. איהר נאָמען איז פערבונדען מיט דער ריהרענדער לעגענדע פונ'ם „גר צדק". ס'איז איבריגענס, מעהר אַ היסטאָרישער פאַקט, ווי אַ לעגענדע. די מעשה מיט'ן „גר צדק" איז איינע פון די שרעקליכסטע מאָמענטען אין דער געשיכטע פון די רוסישע יודען. זי איז אויך איינע פון די מערקווירדיגסטע און העכסט כאַראַקטעריסטישע אין דער היסטאָריע פון דער יודישער און פוילישער קולטור. די בע־דייטונג פון דער דאָזיגער געשעהענים איז נאָך ניט גענוג אָבגעשאַצט, ניט פון דער יודישער, ניט פון דער פוילישער זייט. זי וואַרט ערשט אויף איהר היסטאָריקער. די צייט אויפצוהויבען דעם פאָרהאַנג אויף דער טראַגעדיע פונ'ם „גר צדק" איז נאָך ניט געקומען. מיט אַ דעמער־רונגס-נעבעל פון לעגענדע איז אָט די שרעקליכע קולטורעלע און סאָציאַלע דראַמע פערצויגען. די מאַטעריאַלען דאַרפען ערשט געקליבען ווערען: פון די יודישע בית עלמינס, פון די שוהלען, פון די אַלטע פנקס'ען, פון מעשיות, וואָס אַלטע לייט דערצעהלען זיך—דאַרף דער מאַטעריאַל געקליבען ווערען; אין די טיעף און גראָב געמויערטע סקליעפּעס פון די נאָך איצט לעבעדיגע גרויסע מיוחסים פונ'ם העכס־טען פּויליש'ן אדעל—די גראַפ'ן פּאָטאָצקעס, דאַרפ'ן זיי געזוכט, און

פון דאַרט אַרויסגעבראַכט ווערען. דאַן דאַרף ערשט קומען דער ריכ־טיגער היסטאָריקער פון רוסישען און פּוילישען געטאָ (ער איז נאָך ביז איצט ניטאָ), וואָס זאָל קענען מיט זיין ברייטער נשמה, מיט זיין טיעף פיהלענד הארץ, אַריינדרינגען אין דער נשמה פון דער גר צדק-לעגענ־דע. דאַן דאַרף קומען דער דיכטער, ס׳דאַרף-קומען דער דראַמאַטורג, און אויב דער ערשטער וועט אַ געטליכען פייער בעזיצען און דער צווייטער וועט זיין דער אמת׳ער, פון גאָט געבענשטער אויסדערוועהלטער, וועט די פּאָעמע פון „גר צדק״ זיין שטאַרקער פון בייראָנס און די דראַמע פון „גר צדק״ זיין טיפער פון אַלע שעקספּירס דראַמעס. און קיין סענסאַציע אין דער וועלט האָט ניט געמאַכט אַזוי ציטערן און שוידערן אַ מענשענס האַרץ, ווי עס וועט ציטערן און שוידערן איבער דער פינסטערנים פון יענער צייט, אין וועלכער עס האָט זיך געקענט אָבשפּילען יענע שרעקליכע ווירקליכקייט-לעגענדע, וואָס הייסט „מעשה פון גר צדק״, וועט ציטערן און שוידערן איבער די ווילדע שרעקען פון יענער פינסטערער צייט, איבער די יסורים פון יענע בלאָנדזשענדע ליכט-פונקען, וואָס האָבען אומזיסט געמיהט זיך דורכשניידען אָט די דיקע פינסטערנים.

אַזוינע געדאַנקען פילען אָן מיין נשמה, דריקען מיין האַרץ און דריקען עס אַלץ מעהר, וואָס נעהענטער איך קום צו איליע, צו דעם פּלאַץ, וואו עס האָט זיך אָבגעשפּילט דער פּאָרלעצטער אַקט פון דעם גר צדק׳ס טראַגעדיע. (דער לעצטער האט זיך אָבגעשפּילט אין ווילנא). עס שווימען מיר אַרויף אויף די געדאַנקען די עמליכע בלעטלאַך פון דער לעגענדע, וואָס איך האָב מיט גרויס מיה און מאַטערנים גע־קראָגען איבערשרייבען ביי אַ ווילנער יודען. דער איינציגער עקזעמפּליאַר געשריבען אין יודיש. געשריבען (ריכטיגער—איבערגעשריבען) אין אָנ־הויב פון ניינצעהנטען יאָהרהונדערט אין אַ וואונדערשענער געצאַצ־קעטער האַנדשריפט.

„דיזע געשיכטע—דערצעהלט די לעגענדע—(איך שרייב מיט דעם לשון און אויסלעגענים פונ׳ם מאַנוסקריפּט) איז איין הויבט פון דאָס דערציילונג, וואָס האָט געטראָפען זיך מיטע דעם הוילינגן

מאן גר צדק. עס וואהר טרעפין ביי איין ראייכין פירשט איין זוהן, וואָס ער וואהר פון זיין געבאָרינהויט זוייער שיינעם געשטאַלט און אויך זוייער קלוגהייט אונד פארשטאנדינקהויט מיט איהם. דען האָט איהם דער פאָטער נעגעבען לערנען אין די הויבטשולין: און האָט גע־זוכט פאר איהם איין גוטין חבר, דען ער זאָהל האָבען מיט וועמען זיך צו באזינען אונד אויך יערע זאך קלאָר דורכצורויידען...״

דער יונגער פירשט איז געוועזן — פאָטאָצקי, און זיין חבר — זארעמבא. ביידע האָבען ניט געהוליעט, ווי אנדערע יונגע פריצים, נאָר האָבען אויך געלערנט און געטראכט. די חברים פערלאַנגען פונ׳ם הויפּטמאן, דעם פירשט פּאָטאָצקי, ער זאָל זיי שיקען קיין פּאריז זיך פערפאָלקאָמענען. „אזוי ווי דער הויבטמאן האָט געזעהן דאָס גרויס גילושטיקייט ווי זויי האָבין צום לערנען, דעננינבט האָט ער צוניפאלען געמאָן זויי און האָט זיי ביידען געשיקט נאָך פּריז... דען ניכט זויי זאָלען דערגרויסט ווערין אין נאָמען: און זאָלין זוייער לערנוג זוייער געשיקט זיין. ערשטען אין אלערליי שפּראך: און ווידער אין אויפקלערט פון דער וועלט און ווישענשאפט פון יעדין גלויבין: דען דער הויבט־ארייגלוייג פון דעם זון פון הויבטמאן איז אלעס נור גיוועזין אין פאר־טראַנונג פון דעם אויפקלעהר. וואָשערע גלויבען איז וואהרהאפטיג״.

אין פּאריז, ווי דער דאָזיגער מאַנוסקריפּט דערצעהלט, זענען די חברים „אלעס גילענין אין דען אויפקלעהר פון אלערליי גלויבונגען״. ביי זיי איז געוואָרען א קשיא: פארוואָס בעהאלט מען פון זיי דעם תנך? פארוואָס קריגען זיי ערגיץ ניט צו לעזען וועגען יודישען גלויבען?

צופעליג זענען זיי בעקאַנט געוואָרען מיט אַן אלטען יודען און האָבען איהם געבעטען, ער זאָל מיט זיי לערנען „תנך״. פון פאריז פאָהרען זיי קיין בערלין, פון בערלין נאָך רוים. דאָרט ווערט דער יונגער פּאָטאָצקי בעקאַנט מיט דער הינטערקוליסען־זייט פונ׳ם קאטאָליציזם. די איינפאכקייט פונ׳ם יודישען גלויבען, די פערפאָלגונגען פונ׳ם יודישען פאָלק ציהען איהם שטארק אי צום מארטירער־פאָלק, אי צו זיין גלויבען. ענדליך בעשליסט ער: פאָהרט אוועק קיין האָלאַנד און דאָרט פער־בינדט ער, דער יונגער מאַגנאַט, דער יורש פון גיטער, מיטולען,

אוצרות און כבוד, זיין שיקזאַל אויף אייביג מיט דעם שיקזאַל פונ׳ם פאָלק, וואָס איז געיאָגט און פעראַכטעט.

טיעף ריהרענד און ביבליש איינפאַך איז די מעשה מיט׳ן „גר צדק׳‚ ווי זי איז געשילדערט אין דער יודישער פאָלקס־לעגענדע. לויט איין נוסח איז דאָ געוועזן עפּעס עהנליכעס אויף אַ ראָמאַן, וואָס האָט אָבער ניט די הויפּטראָלע געשפּילט אין דעם גר צדק׳ס בעקעהרונג צום יודענטום. זיין רבי אין אַמשטערדאַם האָט אַ יונגע און שענע טאָכטער געהאַט. דער גראַף פּאָטאָצקי, שוין אַלס יוד, אַלס גר צדק, האָט זי פאַר אַ כלה געוואָלט. דער רב האָט זי איהם צוגעזאָגט צו געבען, ווען ער וועט גוט קענען לערנען.

דער גר צדק לאָזט זיך אַוועק צוריק אין פּוילען: דאָרט ביי די בעריהמטע פּוילישע רבנים מעהר זיך אינ׳ם תלמוד צו פערפאָלקאָמענען. אָדער האָט איהם אפשר געצויגען די בענקשאַפט נאָך דער הייב? האָבען איהם געצויגען די ליטווישע פעלדער און וועלדער? ווי נאָר דער בעקעהרטער גראַף קומט צוריק אין פּוילען ווערט די „מעשה מיט׳ן גר צדק׳‚ קאָרגער אין שילדערונגען. פאַרוואָס האָט ער זיך אויסגעקליבען איליע, וואו עס איז דעמאָלט קיין ישיבה ניט געוועזן? וואו דער עולם איז פּראָסט געוועזן, וואו ער האָט געמוזט לערנען בעהאַלטענערהייט גאַנצע טעג און נעכט, איינער אַליין אין בית המדרש?

און אומזיסט האָב איך פינף און דרייסיג וויאָרסט אויף גרעבליעס זיך געטרייסעלט, דורך בלאָטעס צופוס געקראָכען, און אַ שפּור, כאָטש אַ ווייטען אַ נעבעלדיגען שפּור, אין דער שטעדטעל געזוכט וועגען דעם לעבען פונ׳ם גר צדק דאָרטען, איידער מ׳האָט איהם געמסר׳ט און געכאַפּט.

איליע איז אַ ווייט, אָבגעלעגען שטעדטעל אין ווילנער גובערניע. ליגט פינף און דרייסיג וויאָרסט פון דער סטאַנציע מאָלאָדעטשנאָ (אויף ליבאַווע־ראָמענער באַהן־ליניע) און זעקס און דרייסיג וויאָרסט פון דער שטעדטעל ווילייקע, דורך וועלכע עס געהט דורך די נייע מאָסקווא־ווינדאַווער אייזענבאַהן. נאָר די בעלי עגלות פאָהרען נאָך איצט מיט די שווערע בוידען פונקט ווי מיט הונדערטער יאָהר צוריק,

נאָך סחורה קיין מינסק, אַ שטרעקע פון אַ פּופציג ווערסט. איהר קענט נאָך דאָ איצט געפינען אַלטע לייט, וואס זענען זייער לעבען לאַנג פון שטעדטעל ניט אַרויס. ניט די באַהנען, ניט די אויטאָמאָבילען, ניט די רוסישע רעוואָלוציע, ניט די רעאַקציע האָבען דאָ אַן איינדרוק געמאַכט. אַליער יודען לעבען אויף זייער אַלטפרענקישען שטייגער, ווי אין די צייטען פון „גר צדק". די שטעדטעל האט אין גאַנצען הונ־דערט געזינדען. אויף די 100 געזינדען איז דאָ 50 קראָמען. פון דעסט־וועגען לעבט מען זיך דהדך נישט קשה. אַ ביסעל לעבט מען פון פּריץ; אַ ביסעל פון גוי. איבערהויפּט—פון פּויער. צוויי מאָל אַ וואָך איז אַ מאַרק. אויפ'ן מאַרק פּאָהרען זיך אויף אַ כך פּויערן פון דער אומגעגענד. לייזט זיך אין יעדער שטוב. די לעצטע יאָהרען לעבט מען נאָך בעסער. עס פאַלט אונטער דער אַמעריקאַנער דאָלער. די גאַנצע יוגנד איז אין אַמעריקא. אין איין ניויאָרק, זאָגען מיר היגע יודען, איז דריי אַליעס פאַראַן. אַלטע לייט זאָגען, אַז קיינמאָל האָט נאָך אַליע אַזוי גוט ניט געלעבט. וואו האָט אַמאָל,—זאָגט דער זקן יעקב אפרים, דער קהל'שער שרייבער, אַ אַליער באַלעבאָס—געוואוסט פון טיי. היינט האט יעדערער אַ סאַמאָוואַר, און אין יעדער שטוב טרינקט מען אַלע טאָג טיי. קיין ג"עסערע השנה פון וואוילטאָג האט ניט אַ אַליער יוד, ווי טרינקען אַלע טאָג טיי פון פרישען סאַמאָוואַר.

צום קהל'שען שרייבער יעקב אפרים בין איך געקומען בעטען: ער זאָל מיר ווייזען דעם פנקס. איך האָב געוואָלט דאָרטען געפינען עפּעס אַ שפור פון דעם גר צדק'ס טראַגעדיע. נאָר דער אַלטער האָט מורא געהאַט צו ווייזען מיר דעם פנקס. ער האָט מיך פערזיכערט, אַז אין פנקס איז גאָר נישט ניטאָ וועגען גר צדק. אַליין האָט ער געוואוסט נאָך וועניגער, ווי אין „מעשה גר צדק" איז פערשריבען.

איך האָב מיך געלאָזען צו אַן אַנדערן, בערע זלמנ'ס. ער איז אַ „בערעדטער מענש", האָט מען מיר איהם נאָך אין מאַלאַדעטשנאַ פערלויבט. ער האָט ליעב צו פערברענגען. נאָר אָט דער אַלטער האָט אויך אַזוי וועניג געוואוסט צו דערצעהלען פון „גר צדק", ווי דער ערשטער. נאָר פון די „יאָשקעס" האָט ער צוגעגעבען אַ פּאָר שטריכען.

די „יאָשקעס"—אזוי הייסען די אייניקלאך פון יענעם שניידער, וואָס האָט דעם „גר צדק" געמסר'ט. געמסר'ט האָט ער איהם דערפאַר, וואָס דער גר צדק האָט זיין יונגעל פאַר'ן אויער אָנגעדרייט. דער פאַקט איז א שרעקליכער, א שענדליכער. יודען זענען ניט זשעדנע געווען אין אייגענע מוסרים, שפּיאָנען, פּראָוואָקאַטאָרען, אָבער די מסירה פון א יודען אויפ'ן „גר צדק"—אזא שענדליכען פאַקט האָט די יודישע היס־טאָריע ביז יענעם טאָג ניט געוואוסט. וואָס האָט א יוד געקענט האבען צום „גר צדק", וואָס איז נאָר געזעסען אין א ווינקעל פון בית המדרש און טאָג און נאכט געלערנט?

די לעגענדע וועגען די „יאָשקעס" וואַרפט א ביסעל ליכט אויף דער דאָזיגער געשעהענים. דעם שניידערס יונגעל—אזוי ווערט דער־צעהלט—האָט געשטיפּט אין בית המדרש און געשטערט דעם „גר צדק" לערנען. ער האָט איהם פריהער געבעטען מיט גוטען, ער זאָל ניט קונדס'ן אין א הייליגען אָרט, און זאָל בעסער געהן אויפ'ן הויף שפּילען. דער יונגעל איז אָבער געווען א צולאָזענער און האָט דוקא געטאָן דעם „גר צדק" אויף צו להכעיס, און געזידעלט איהם. דאָס האָט דעם „גר צדק" אזוי בענומען, אז ער האָט איהם אָנגעדרייט פאַר'ן אויער און ארויסגעטריבען פון בית המדרש. דערביי האָט ער געזאָלט זיך אויס־דריקען, אז אן אמת יודיש קינד קען ניט זיין אזוי פרעך. מסתמא וועט ער זיך שמד'ען. דעם טאַטען, דעם שניידער, האָט דאָס אזוי אריינ־געבראַכט אין כעס, אז ער איז אוועקגעלאָפען אין הויף און—געמסר'ט.

א'ן איליע—האָט מיך פערזיכערט דער אלטער בערע זלמנ'ס—זאָגט מען אויף זיכער, אז דער יונגעל האָט זיך שפּעטער מיט אן אמת געשמדט.

אז דער „גר צדק" האָט זיך דערוואוסט פון דער מסירה איז ער אנטלאָפען אין „סטאַרינקע", א קרעטשים אכט וויאָרסט פון איליע, אָבער דער קרעטשמער, בון שרעק פאַר'ן פּריץ, האט איהם ארויסגע־געבען. בשעת מ'האָט איהם געפיהרט פון דאַנען, א געשמידטען אין קייטען, האָט ער, דער „גר צדק"—זאָגט די לעגענדע—געשאָלטען דעם מוסר, אז זיינע קינדער, אייניקלאך און אור-אייניקלאך ביז צעהן דורות,

זאָלען ניט זיין גלייך צו אַלע מענשען און קיינער פון זיי זאָל ניט שטאַרבען מיט זיין נאַטירליכען טויט.

די משפחה פון דעם מוסר איז ניט אויסגעשטאָרבען. פאַרקעהרט: נאָך איצט איז האַלב שטעדטעל פון די „יאָשקעס". נאָר ווי דער אַלטער האָט מיך פערזיכערט, איז אין יעדער געזינד פון זיי דער — טויב, דער שטום, דער הינקענדיג, און זעלטען ווער פון זיי שטאַרבט מיט'ן נאַטירליכען טויט. פאַרשאָלטען איז אויך פון דעמאָלט אָן די קרעטשים. קיין איין קרעטשמער לעבט ניט אויס דאָרט די יאָהרען.

אין מיטען געשפּרעך וועגען די „יאָשקעס" איז אַריין אין שטוב אַ יונגעל פון אַ שכן עפּעס לייהען. דער אַלטער בערע זלמנ'ס האָט מיר אַ קוועטש געטאָן די האַנד און אַ מאַך געטאָן מיט'ן קאָפּ, איך זאָל אויפהערען צו רעדען. ערשט נאָכדעם, ווי דער יונגעל איז אַוועק, האָט ער מיר דערקלערט, אַז ער האָט ניט געוואָלט רעד'ן, וואָרום דער יונגעל איז פון די „יאָשקעס".

— מ'זאָגט, האָט ער צוגעגעבען, אַז איצט איז שוין פאַרפאַל די צעהן דורות און די קללה פון די „יאָשקעס" איז אַראָב.

— דאַנקען גאָט, האָט צוגעגעבען די ווייב.

אויף די „יאָשקעס" ליגט קין'ס צייכען. וואוהין איינער פון זיי זאָל ניט קומען, ווייס מען איהם, און דאָס פאָלק קוקט אויף איהם מיט מורא און פערדאַכט.

פונדעסטוועגען האָט זיך אין דעם טאָן פון בערע זלמנ'ס געהערט אַ צופרידענהייט און פערגעבונג, ווען ער האָט מיר מיטגעטיילט, אַז, לויט ווי מ'האָט אויסגערעכענט, האָט זיך שוין איצט געענדיגט דער טערמין פון די צעהן דורות, דורך וועלכע, לויט דער „קללה פון'ם נר צדק די „יאָשקעס" זענען פערשאָלטען.

דער „נר צדק" איז פערברענט געוואָרען אין ווילנא. לויט די לעגענדע דערצעהלט, האָט זיין מוטער, די אַלטע גרעפין, געקראָגען, מיט גרויס מיה און מאַטערנים, פון פּאַבסט, צי פון פּוילישען קעניג, אַ אונטערגעשריבענע פּאַפּיר, אַז מ'זאָל איהם לאָזען לעבען. נאָר זי האָט מיט איינינע מינוט פערשפּעטיגט. דער בלוטיגער דעקרעט איז

אויסגעפיהרט געוואָרען. אין יענעם טאָג, דערצעהלען ווילנער יודען, איז געוועזען א מוראדיגער שטורם. א בת קול איז ארויס פון הימעל און האט געזאָגט: וואויל צו דיר, אברהם בן אברהם! דיין ליכטיגע נשמה איז גלייך אוועק צו איהר מקור, צו די הייליגע אבות און אברהם אבינו האט איהר אין זיין שויס צוגענומען.

א יוד האט זיך פערשטעלט פאר א גוי, (עס לעבען נאָך, זאָגט מען, אין ווילנא זיינע אוראייניקלאך) און מיט מסירת נפש איז איהם געלונגען צו ראטעווען א ביסעל אש פונ'ם פערברענטען גר צדק. מיט הייליגער מורא און ליבשאפט האָבען יודען דעם הויפען אש אין א זיכערן אָרט, מיט גרויס פאָרזיכטיגקייט און געהיימליכקייט, אויפ'ן אלטען בית עולם מקבר געווען. אויף דעם אָרט איז א בוים אויסגע־וואקסען; א מאָדנעם אויסזעהן האט אָט דער בוים; זיינע צווייגען, די אויבערשטע און די אונטערשטע, זעהען אויס ווי א מענש מיט הענד און מיט פיס. אין אלגעמיין קוקט אויס ווי א טרייע מוטער האָט זיך איבערגעבויגען איבער דעם קבר פון איהר ליעב קינד. און היט איהם אָב, דעם טייערן קבר, טאָג און נאכט, אז קיין בייז אויג און קיין שלעכטע האנד זאָל איהם ניט שאָדען. קריסטליכע טוריסטען, וואס קומען אין ווילנא, בעזוכען דעם קבר און בעוואונדערן דעם בוים. נאָר יודען האלטען איהם טייער און הייליג. קומט א תשעה באב, צי עשרת ימי תשובה, און אין יעדער צרה און אנגסט, וואָס טרעפט זיך א יודען, קומט מען א הער אויפ'ן אלטען בית עלמין, און אויפ'ן קבר, וואו עס ליגט דער אש פונ'ם "קדוש", אזוי ווי אויפ'ן קבר פונ'ם גאון, גיסט מען אויס די הארץ און מ'בעט, ער זאָל א "מליץ יושר" זיין פאר די געפּלאגטע און געפייניגטע וועמען ער האט אזוי הייס געליבט און פאר וועמען, ער האָט זיך פאר א קרבן מקריב געווען.

רבי לוי יצחק באַרדיטשעווער.

ווי טרויעריג און פינסטער עס איז איצט אין בערדיטשעוו, דאָך שטראַהלט די דאָזיגע שטאָדט איבער׳ן גאַנצען יודישען תחום מיט אַ ליכט, וואָס שיינט אריין אין אַלע פרומע יודישע נשמות און קוויקט זייערע הערצער אין שווערע מינוטען פון לעבען. בערדיטשעוו האָט ניט אַזעלכע זכרונות, ווי אנדערע גרויסע יודישע שטעדט. דאָך איין זכרון האָט זי, מיט וועלכען זי שטאָלצירט אנטקעגען אַנדערע יודישע שטעדט, און פאַר וואָס אנדערע יודישע שטעדט זענען איהר שטאַרק מקנא. דאָס איז דער אנדענקען פון ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, וואָס האָט דאָ פערלעבט דעם גרעסטען טייל פון זיין לעבען און דאָ איז ער געשטאָרבען.

ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער איז איינע פון יענע ליכטיגע פערזענליכקייטען, וואָס דאָס יודישע פאָלק האָט ארויסגעבראַכט אין יענער וואונדערליכער צייט, ווען איירָאָפּאַ איז אויפגעטרייסעלט געוואָרען דורך דער פראַנצויזישער רעוואלוציע און אין רוסלאַנד, אין דער יודישער וועלט, האָט זיך צופלאַקערט דער קאַמפף פאַר און געגען דעם חסידיזם. ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער האָט געלעבט אין איין צייט מיט׳ן גאון, מיט דעם אַלטען רבי׳ן, דעם ערשטען חסידישען רבי׳ן אין ליטאַ, ר׳ שניאור זלמן לאַדיער. געוועזען איז ער אַ רב אין פינסק, נאָר, אַ מענש מיט אַ הייסען, לעבעדיגען טעמפּעראַמענט, מיט אַ טיפער

ניינונג צו מיסטיק, צו קבלה, איז ער גלייך אריינגעריסען געוואָרען אין קאמפף און האָט זיך, פריהער אין געהיים, דערנאָך עפענטליך, בעקענט צום חסידיזם און געוואָרען איינער פון זיינע איבערגעגעבענסטע פאָר־קעמפפער. אין פינסק האָט מען איהם שטארק פערפאָלגט און, ענדליך, פון דאָרטען פערטריבען. דאן האָט מען איהם צוגענומען פאר א רב אין בערדיטשעוו, וואו דאָס רוב עולם איז שוין בעשטאַנען פון חסידים. דאָרט איז אָבער אויך געווען א שטארקער געגנערישער צד, וואָס האָט איהם אָנגעטאָן צרות. מען דערצעהלט נאָך איצט אויך אין בערדיטשעוו, אז איינמאָל, בעת ר' לוי יצחק איז, אויף א קורצע צייט, אָבגעפאָהרען פון בערדיטשעוו, האָט זיינער א געגנער, א קהל'שער „עזות פנים" ארויסגעפיהרט זיין ווייב פון שטאָדט אויף א וועגעל מיסט. דאָס האָט זיך אין יענער צייט גערעכענט פאר דער גרעסטער שאנד, וואָס מ'קאָן אימיצען אָנטאָן. אונטער־שטאָדטיגע יודען האָבען איהר אָבער אריינ־גענומען צו זיך ביז דער רב איז געקומען צוריק. ר' לוי יצחק האָט זיך מיט זיין פיינד פאר אזא שרעקליכע בעליידיגונג ניט אָבגערעכענט. נאָר בערדיטשעווער יודען זאָגען, אז פון יענעם עזות פנים'ס הויז האָט זיך אויסגעלאָזען א הויפען מיסט. זיינע אלע קינדער און קינדס־קינדער זענען משומדים, גנבים, בעטלער.

נאָכדעם האָט שוין קיינער ר' לוי יצחק'ס רוה ניט געשטערט. ער האָט פערלעבט אין בערדיטשעוו ביז'ן טיפסטען עלטער, און צו די עלטערע יאָהרען איז ער שוין געווען אזוי בעריהמט איבער'ן גאנצען תחום, ווי דער אלטער רבי אליין, וואָס האָט זיך מיט איהם משדך געווען. ער האָט געשפּילט די ראָלע פון א „גוטען יודען" אין וואָהלין. נאָר אויך אין ליטא איז זיין נאָמען געווען גרויס און מ'איז געפאָהרען צו איהם פון אלע שטעדט. ער האָט צוגעצויגען צו זיך דעם ברייטען עולם דורך זיין דיכטערישער נאטור און לעבענסלוסטיגען טעמפּעראַ־מענט. דערצו האָט ער בעזעסען פון נאטור א שטארקען טאלאנט פון א לידער. ביי זיין טיש איז שטענדיג געווען פרעהליך, און ער האָט צוגעלאָזען צו זיך פריי אלעמען.

פון דעם ספר „קדושת לוי" — א זאמלונג פון זיינע תורה און

דרשות, וואָס ער האָט געזאָגט פאַרן עולם, געדרוקט פון זיינע פּער־
עהרער שוין נאָך זיין טויט, איז קענטיג, אַז ר׳ לוי יצחק איז געווען אַ
טיפער דענקער, נאַטירליך, אויף דעם געביט פון מיסטיש־רעליגיעזער
פאַרשונג. זיינע פּרושים אויף דער תורה און דרשות, וואָס זענען פאַר־
בונדען מיט פערשיידענע ימים טובים און תעניתים זענען, ווי די „תורה״
פון אנדערע קאַבאַליסטען געבויט אויף דער סיסטעם פון „רמז״, וואָס
וויל זעהן אין אן ערצעהלונג פון חומש און „תנך״ ניט דעם פּשוט׳ן זין
וואָס ליגט אין די ווערטער, נאָר אַ פערבאָרגענע כונה, וואָס האָט
כמעט שטענדיג איהר ציעל צו זוכען זיך ערקלערן די סודות פון דער
וועלט־בעשאַפונג, פון גאָט און געטליכקייט. נאָר פונדעסטוועגען לעזט
זיך זיין ספר אָפּט מיט גרויס אינטערעס. דער גאַנג פון זיינע געדאַנקען
איז ניט, ווי ביי אַנדערע קאַבאַליסטען, פערטונקעלט און פערפּלאָנ־
טערט דורך פּערקירצונגען און אָבגעהאַקטע פראַזען, נאָר לאָגיש
אויסגעהאַלטען און קלאָר. אומעטום איז קענטיג פאַר אייך אַ טיף
ערנסטער גייסט, וואָס זוכט, אויף זיין שטויגער, דעם אמת פונ׳ם
לעבען.

אין ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, ווי אין זיין דענקען, אַזוי אין זיין
לעבען, האָט זיך אָבגעשפּיגעלט דאָס שענסטע, דאָס ערהאַבענסטע
פון חסידות אין איהר פּרימיטיווער, ריינער געשטאַלט. ער איז געווען
אַ תלמיד פון ר׳ בער מעזריטשער, אָדער, ווי מ׳האָט איהם גערופען:
„דער מעזריטשער מגיד״. ר׳ בער מעזריטשער, ווידער, איז געווען דער
געליבטעסטער תלמיד פונ׳ם בעש״ט („בעל שם טוב״) אליין. נאָר אַלס
פּערזענליכקייט איז דער באַרדיטשעווער העכער פון זיין רבי׳ן, דעם
„מגיד״; פונ׳ם אַלטען רבי׳ן ר׳ שניאור זלמן פון לאַדי, דעם גרינדער פון
דעם רבייאישען טראָן אין ליטא, און, מעגליך, אפילו פונ׳ם בעש״ט אליין.
דאָס זעהט מען דייטליך פון די לעגענדעס, וואָס זענען פערשפּרייט אין
פאָלק וועגען אַט די אַלע זיילען פון חסידיזם. וועהרענד אַרום דעם
אַנדענקען פון זיי אַלע שוועבען מיסטישע וואָלקען, פון וועלכע פאַר
אונז איז מעגליך אַרויסצובעקומען נאָר קערנדלאַך ליכט. זענען אַלע
לעגענדעס, וואָס זענען פערבונדען מיט דער פּערזאָן פון ר׳ לוי יצחק

בערדיטשעווער אַזוי קלאָר כאָר דעם כאַמע בשוטין מענשען, שטראַהלען ארום איהם מיט אַזוי פיל ליכט און וואַרימקייט, מיט אַזאַ טיפע אונענדלי-כע הארציגקייט און ליעבע צו מענשען בכלל און בעזונדערס, צו די מאַסען. די פערשפרייטעסטע און אַלעמען בעקאַנטע לעגענדע, וואָס כאַראַקטע-ריזירט ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער אַם בעסטען, איז די: ער האָט אַמאָל געזעהען, ווי אַ בעל-עגלה שטעהט אין טלית און תפילין און שמירט די רעדער. „רבונו של עולם", זאָגט ער, וואָס פאַר אַ טייער פאָלק דו האָסט! זעה נאָר דעם בעל עגלה, אַז אפילו בשעת ער שמירט די רעדער, דאַווענט ער אויך.

ר׳ לוי יצחק האָט ניט געקענט זעהן ביי יענעם אַ טרויעריגע מינע. דער עיקר, זאָגט ער, כּין גאָט דינען איז שמחה. אויף זיין שטיגער דריקט ער דאָס אויס (אין דעם ספר „קדושת לוי") אַזוי: הקדוש ברוך הוא וויל תמיד משפיע זיין גוטס אויף זיין פאָלק ישראל, נאָר די „סטרא אחרא" לאָזט ניט. איז, בשעת די יודען זענען אין שמחה, עפענט זיך די געטליכע שפע (וואָרום די „סטרא אחרא" האָט דאַן קיין שליטה ניט) און איז משפיע אויף יודען אַל דאָס גוטס".

הייסט דאָס, אַז דער עיקר, נאָך ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, איז ניט אַז אַ יוד זאָל זיין פרום! דער עיקר, אַז איהם, דעם יודען זאָל זיין גוט. ער זאָל זיין פרעהליך. נאָר דורך שמחה קען דער מענש זיין פער-בונדען מיט זיין גאָט!

און דעריבער האָט ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער ניט געקענט טאָן אַזאַ זאַך, רעדען אַזאַ זאַך, וואָס זאָל מאַכען דעם צווייטען שלעכט פיהלען. וואָרום דורך דעם וועט דאָך יענער אריין פאַלען אין עצבות, אין אומעטיגקייט, און עצבות רייסט איבער די פערבינדונג צווישען דעם מענשען און די געטליכקייט.

און דעריבער האָט ער אַליין קיינמאָל יענעם ניט געשטראָפט, פאַר וואָס ער איז ניט פרום. אַז איינער האָט געטאָן אַן עברה, זאָגט ער, דאַרף מען אויף איהם ניט שרייען, טאָר מען איהם ניט אויפ-וואַרפען: „דו ביזט אַזוינער און אַזוינער! האָסט דאָס און דאָס געטאָן!" דערפון, זאָגט ער, וועט יענער ביי זיך אַראָבגעפאַלען, קומט

ער לידי עצבות... און איז א מענש מוטלאָז געוואָרען, קען ער זיך ניט בעסערן, קען זיך ניט אויפהויבען.

און דעריבער הייסט ר׳ לוי יצחק, אז מ׳זאָל מיט אלעמען זיין פריינדליך. האָט איינער א פעהלער געטאָן און מ׳וויל ער זאָל זיך בעסערן, דאַרף מען איהם ניט אָבשטויסען, נאָר פערקעהרט, בעהאַנדלען זעהר פריינדליך, אויסזוכען עפּעס א מעלה ביי איהם און ווייזען איהם, אז ער איז פעהיג צו טאָן גוטע זאַכען. ער דאַרף נאָר אָנשטרענגען זיין רצון.

אָט זענען אייניגע לעגענדען, וואָס כאַראַקטעריזירען אויסגעצייכענט די פּערזענליכקייט פון ר׳ לוי יצחק.

אמאָל, דערצעהלען בערדיטשעווער יודען, איז געקומען צו איהם א יודענע קלאָגען זיך, אז ביי איהר האַלטען זיך קיין קינדער ניט, און געבעטען, ער זאָל איהר ארויסגעבען א תשובה. „וואָס האָסטו געזינדיגט? פרעגט איהר ר׳ לוי יצחק. „איך האָב, זאָגט זי, אָפּט די פלייש ניט געוואייקט". „עט,—מאַכט ר׳ לוי יצחק,—פאַר דאָס זאָל דער אייבערשטער שטראָפען? ניין, ניט דאָס! אפשר האָסטו אַן אנדער זינד בעגאַנגען?" „איך האָב,—זאָגט די יודענע—אָפּט מאָל די פלייש ניט געזאַלצען". „עט! — זאָגט ווייטער ר׳ לוי יצחק—דערפאַר קען דער אייבערשטער ניט שטראָפען אזוי האַרט. אפשר האָסטו עפּעס אַנדערש געטאָן? די יודענע איז ביסלעכווייז מודה, אז זי האָט ניט איין מאָל א הוהן גע׳גנב׳עט; אז זי איז דעם מאַן אונטריי געווען; אז זי האָט עופות אליין געקוילעט. אָבער ר׳ לוי יצחק שאָקעלט אלץ מיט׳ן קאָפּ: פאַר דאָס אלץ קומט ניט אזא האַרבע שטראָף. אפשר האָסטו נאָך עפּעס געטאָן? פרעגט דער רבי. די ווייבעל קען שוין מעהר ניט געפינען. זי האָט געטאָן אזוינע שרעקליכע עבירות! וואָס קען זיין מעהר? אָבער ר׳ לוי יצחק הייסט איהר בעקלערען זיך, טאָמער וועט זי געפינען עפּעס נאָך ערגערע זאַכען. זי קלערט, קלערט און געפינט עפּעס יע.—איך האָב די אורחים פון מיין אכסניא, זאָגט זי, שבת צו וואַרמעס געגעבען טרייפע קוגעל עסען.

— אָט! — זאָגט ר׳ לוי יצחק—זעהסטו מיין טאָכטער, וואָס דו

האָסט אליין געטאָן, איז גאָט אַ פּאַטער, וועט ער מוחל זיין. אָבער מאַכן שטרויכלען יענעם אין אַן עבירה, אָהן זיין וויסען, דאָס איז ערגער פון אלץ, וואָס דו האָסט געטאָן.

פאַר ראש השנה, בשעת דער „קטרוג" אויף יודען איז גרויס און אַ פיש אין וואַסער ציטערט; בשעת ווייבער זענען אין שרעק פאַר'ן לעבען פון זייערע מאַנען און קינדער; בשעת אַלע יודען האָבען מורא פאַר'ן „גזר דין" און פאַסטען און וויינען, און שרייען, און האַלטען אין איין מודה זיין זיך אין גאָט וויים וואָס פאַר אַ פּערברעכענס, האָט זיך ר' לוי יצחק בערדיטשעווער געפיהלט זעהר שלעכט. ער האָט דאָן וועלטען געהערט צו בעווייזען יודען, אַז גאָט איז גאָר ניט אַזאַ בייזער, ער זאָל שטראָפען זיין פאָלק, און — גאָט צו בעווייזען, אַז זיין פאָלק איז אַ טייער פאָלק, אַ שען פאָלק און איז גאָר ניט אַזוי זינדיג. מ'דערצעהלט פון איהם תורות, פסוקים, ווערטלאַך און וויצען (ר' לוי יצחק איז געווען זעהר אַ פרעהליכער, אַ ריהרעוודיגער יוד), וואָס שטרייכלען אונטער אַלע אָט דעמזעלבען כאַראַקטער, דיזעלבע ליעבע זיינע צום פאָלק.

ראש השנה ביי נאַכט פלעגט ער זאָגען: רבונו של עולם! דו ביזט דאָך אַ גרויסער בעל מעלות. מ'זאָגט אויף דיר: לך ד' הגדולה והגבורה והנצח וההוד (דיר, גאָט, בעלאַנגט די גרויסקייט, די העל־דישקייט, די אייביגקייט, די שענקייט). דאַרפסטו האָבען נאָך אַ מעלה: דאַרפסט זיך נאָך אויסלערנען שרייבען.

און שרייבען דאַרף גאָט, ס'פערשטעהט זיך אליין, אַ גוטען צעטעל. אַי, טאָמער מאַכט זיך, אַז ראש השנה פאַלט אויס שבת! ווייזט איהם ר' לוי יצחק פון דער גמרא, אַז „פקוח נפש איז דוחה שבת", ד. ה. ווען עס האַנדעלט זיך אין ראַטעווען אַ נפש, קוקט מען ניט אויף שבת...

ר' לוי יצחק פלעגט ניט בעטען ביי גאָט פאַר יודען, נאָר פאָדערן מיט תקיפות. און אַלץ מיט אַ ווערטעל, מיט אַ פּסוק.

מ'זאָגט אויף דיר, — טענה'ט ר' לוי יצחק צום רבונו של עולם — „ואתה קדוש יושב תהלות ישראל", ד. ה. און דו, הייליגער, דו זיצט אויף לויבגעזאַנגען פון דעם פאָלק ישראל. הייסט אַז דו זיצט אויף אַזאַ

וואוילטאָג, טו צאָהל ארענדע—גיב פרנסה!..

אויף דעמזעלבען שניט האָט ער געטייטשט דעם פסוק פון ישעיה: בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי. דער פשוט׳ער טייטש איז: קינדער האָב איך אויסגעהאָדעוועט, דערהויבען און זיי האָבען גע־פעלשט אָן מיר. ר׳ לוי יצחק נעהמט זיך אָבער אָן פאַר יודען און טייטשט אויף זיין שטייגער: בנים גדלתי ורוממתי—איך טענה: איך האָב אזעלכע שענע, פיינע קינדער, והם—און זיי טענה׳ן—פשעו בי, אז זיי זענען זינדיג געגען מיר...

ר׳ לוי יצחק האָט זיך אָבער ניט בעגנוגענט מיט ווערטער און פסוקים צו פערטיידיגען דעם כלל ישראל. ער פלעגט אָפט ארויס אין מארק און מאכען „דעמאָנסטראַציעס״. ער געהט, אַ שטייגער אין גאַס, זעהט אַ יונגעלע לויפט אין שול זאָגען קדיש. האלט ער דעם יונגעלע אָב, מאכט מיט איהם אַ שמועס, זאָגט איהם צו גוטע זאכען, ער זאָל איצט ניט געהן אין שול. דער יונגעלע ווייס ניט, נאַטירליך, ווער דאָס איז. ווערט בייז, רייסט זיך פון איהם: ער וועט פערשפעטיגען קדיש... און ווען ער לאָזט איהם ניט, שרייט ער אויף איהם: וואָס האָט איהר זיך צוגעטשעפּעט! און שילט איהם. דעמאָלט לאָזט ער איהם אָב און ווענדט זיך צום הימעל מיט נצחון: אהא, רבונו של עולם! זעהסט ס׳ארא פאָלק דו האָסט!...

אָדער: ער שטעהט אויף פריה, פערקליידט זיך מ׳זאָל איהם ניט דערקענען, און געהט ארויס פרייטאָג אויפ׳ן מארק מיט אַ גאַנצען פּאַלומעשאָק בולקעס, בראנפען, פיש און שטופּט עס אין סאַמע מויל אריין די טרעגער און פוהרמאַנעס, וואָס שטעהען מיט זייערע פוהרען אויפ׳ן מארק: „נאַט יודען ווער וויל אָנבייסען״. ביי די טרעגער און פוהרמאַנעס רינט אזש די שפּייעכץ אויף די ליפּען, ווען זיי טוען נאָר אַ קוק אויפ׳ן געשמאַקען אָנבייסען. אָבער קיינער ריהרט זיך ניט צו. אַ דאַנק, רב יוד! מיר האָבען נאָך ניט געדאַווענט...

רב לוי יצחק נעהמט אַוועק און טרומפּירט ווייטער: נו, רבונו של עולם, וואו האָסטו נאָך אַזאַ שענע פאָלק, ווי יודען?...

נאָר ריהרענדער פון אלץ איז פאָלגענדער פאָלקס-נגון, וואָס

בעלאנגט צו ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער און וואָס בעוויזט זיין טיפע ליעבע צום פאָלק. דעם נגון, זאָגען בערדיטשעווער יודען, פלעגט ער זינגען ראש השנה ביי נאכט. אָט זינגען די ווערטער:

„דער טאַטע, זכרונו לברכה, האָט מיר דערצעהלט א מעשה:
„ס׳איז אמאָל געקומען צו איהם א יודענע
„און האָט ביטער געוויינט.
„האָט דער טאַטע איהר געזאָגט:
„סערדצע, סערדצע, וואָס זשע וויינסטו?
„האָט זי געזאָגט: דער קאָפּ טוט מיר וועה.
„האט דער טאַטע געזאָגט:
„סערדצע, סערדצע, ניטע זשע וויין!
„וואָרום, אז דו וועסט וויינען,
„וועט דיר דער קאָפּ נאָך ערגער וועה טאָן.
„האט זי ג׳עזאָגט:
„ווי אזוי זאָל איך ניט וויינען,
„ווי אזוי זאָל איך ניט סלאָגען.
„אז סע געהען אזוינע פאָרכטיגע טעג,
„האָב איך מורא.
„טאָמער וועלען מיינע קינדער
„ניט זוכה בדין זיין.
„האָט דער טאַטע געזאָגט:
„סערדצע, סערדצע! ניטע זשע וויין!
„דער אויבערשטער איז א רחום וחנון,
„דער אייבערשטער איז א רחום וחנון,
„וועט ער מסתמא רחמנות האָבען
„אויף זיינע קינדער,
„און בפרט נאָך
„אויף אזוינע טייערע קינדער.
„ככתוב—אזוי ווי אין פסוק שטעהט:
„הבן יקיר לי אפרים —

„איז מיר אפרים אזא טייער זוהן,
„אם ילד שעשועים,
„איז ער אזא ליעב הארציג קינד,
„כי מדי דברי בו,
„אז ווען איך רייד וועגען איהם,
„זכור אזכרנו עוד,
„טו איך איהם מעהר דערמאָהנען.
„על כן המו מעי לו,
„דערום טוט מיין הארץ נאָך איהם בענקען,
„רחם ארחמנו
„און איך בין פול מיט דערבארעמקייט צו איהם—
„נאום ד׳
„אזוי זאָגט גאָט.

אין זיין אויפפאסונג פון דער גאָטהייט דערהויבט זיך ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער אָפט צו דער וועלטאנשויאונג פון א ספינאָזא. אין די בעציהונגען צווישען מענש און גאָט פערלאנגט ער נאָר איין זאך: דער־מענש זאָל גליקליך זיין, זאָל זיך גוט פיהלען. נאָר אין א צושטאנד פון פרייד קען דער מענש בעקומען די השפעה פון דער געטליכקייט.

נאָר ר׳ לוי יצחק איז אויך געווען א טיפע דיכטערישע נשמה. אין גאנצען לאָזט ער זיך זעהן אין זיין בעריהמטער „דודקע־ליעד", וואָס בעלאנגט צו די פערל פון דער יודישער פאָלקסדיכטונג. אָט איז דאָס ליעד:

רבונו של עולם (צוויי מאָל),
איך וויל פאַר דיר אויף דער דודקע שפילען:
אנא אמצאך ואנא לא אמצאך—
א וואו קען איך דיך יאָ געפינען,
און א וואו קען איך דיך ניט געפינען?
אז וואו איך געה ביזטו־ דו,
און וואו איך שטעה־ווייטער דו,

און וואו איך זיך־אָבער דו,
אַלץ־דו, נאָר־דו, אַך־דו, רק־דו!
דרדרדו!... דראראַרדו...
אַז ס'איז גוט—ביזטו דו,
חלילה ניט—ווייטער דו,
גוט—דו! שלעכט—דו!
אַלץ—דו! נאָר—דו!
אַך—דו! רק—דו!
דרדרדו!... דראראַרדו...
מזרח—דו,
מערב—דו,
צפון—דו,
דרום—דו;
מעלה—דו,
מטה—דו;
נאָר—דו!
אַלץ—דו!
אַך—דו!
רק—דו!
דרדרדו! דראראַרדו!...

דער נגון פון ר׳ לוי יצחק׳ס „דודקע-ליעד" בעלאַנגט צו די שענסטע און האַרצגרייפענדסטע פאָלקס-נגונים.

ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער האָט ניט געלאָזען נאָך זיך ניט קיין טראַז, ניט קיין טראָנפאָלגער. צו שטאַרק, צו קאָמפּליצירט איז געווען זיין פערזענליכקייט, אַז עמיצער אַן אַנדערער זאָל זיין אין שטאַנד פערטרעטען ביים פאָלק זיין פּלאַץ. ער האָט אויך זיינע קינדער ניט ערצויגען דערצו. זיין העכער פאַר׳ן פאָלק, הערשעווען איבער איהם איז געווען געגען זיין נאַטור, געגען זיין גאַנצער וועלטאַנשויאונג. דאָס וואָס ער האָט געשפּילט די ראָלע פון א „גוטען יוד" איז אַליין פון זיך געוואָרען, איז אַרויסגעוואַקסען פון זיין רייך בעגאַבטער פערזענליכקייט

פון זיין גרויסען כּצלאַנט פון אַ פאָלקסלעהרער און בּעלקספיהרער.
וואָס איז די מעשה זאָגט ער, אין זיינע תורה וואָס אין „תנך" ביי די מלכים שטעהט אלץ: וימלוך—וימת, וימלוך—וימת (געוואָרען קעניג און געשטאָרבען, געוואָרען קעניג און געשטאָרבען)? דערפון לערנען מיר, אַז וויבאלד אַ מענש הויבט אָן זיך גרויס צו האַלטען און אויפהויבען זיך איבער אנדערע, איז דאָס גופא זיין טויט. אין דעם „קעניג" שטאַרבט דער „מענש". אין געגענזאַץ צו אַ סך גוטע יודען האָט ער זיך שטענדיג געהאַלטען נאָהענט צום פשוט'ן פאָלק, צום המון. דערי בער איז ער ביי די פרומע יודען דער געליבטעסטער פאָלקסהעלד געבליבען; דעריבער איז קיין גוטען יוד'ס אנדענקען ניט אַרומגערינגעלט ביים פאָלק מיט אַזא קראַנץ פון הארציגע, ריהרענדע לעגענדען, ווי דער אנדענקען פון ר' לוי יצחק בּערדיטשעווער.

איך בין געווען אין ר' לוי יצחק'ס „אוהל" אויפ'ן בערדיטשעווער בית עולם. בערדיטשעווער יודען ווייסען, פיהלען, אַז אַט דער מויערל איז דאָס שענסטע, דאָס בעסטע, וואָס זיי פערמאָגען פון זייער פער־גאַנגענהייט. און זיי האַלטען דעם „אוהל" זעהר טייער. דער הייליגסטער וואונש פון יעדען בערדיטשעווער פרומען יודען איז צו ליגען נאָהענט צו זיין קבר. אָבער דער פּלאַץ אַרום און אין אַלע זייטען איז שוין פערנומען. אפילו דער שטיקעל פרייער פלאַץ ביי'ן סאַמע אריינגאַנג אין „אוהל" איז פערנומען. דאָ ליגט ר' לוי יצחק'ס אן אור אייניקעל, וואָס איז מיט עטליכע יאָהר צוריק געשטאָרבען. וועגען אָט דעם קבר דערצעהלען בערדיטשעווער יודען זעהר אַ ריהרענדע געשיכטע. אויף דעם דאָזיגען איינציג-איבריג געבליבענעם פרייען פּלאַץ, נעבען דעם אוהל, זענען געווען צוויי „פּרעטענדענטען"

(בעלנים)—ביידע ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער׳ס אור־אייניקלאך. א לאנגע צייט האבן זיי זיך געדינ׳ט־תורה׳ט ביי „בית דין״ וועגן דעם פלאץ. בית־דין האט זיך אבער אלץ נים בעשלאסן צו פסק׳ענען: וועמען בעלאנגט דאס רעכט צו ליגען ביי׳ן זיידן צופוסנן. איינער פון די פרעטענדענטען, דער עלטערער, האט זיך אבער געפיהלט „אויף דער צייט״... ער האט מורא געהאט: טאמער שטארבט ער און וועט נים ליגען נעבען דעם געליבטען זיידען. איז ער זיך מישב און—האט פער־כאפט דעם קבר מיט גוואלד: האט אויסגעגראבען דארט א גרוב, אנגעטאן זיך אין תכריכים, אריינגעלעגט זיך א לעבעדיגער אין קבר און עטליכע שעה נאכאנאנד געוויינט און תהילים געזאגט. אזוי האט ער געטאן אלע אין דער כריה.

געגען אזא אונערווארטעטען מיטעל אריינצוקריגען אין בעזיץ דעם קבר האט מען גאר נישט געקאנט טאן. אין א קורצע צייט ארום איז זיין הייליגער וואונש ערפילט געווארן.

נאר א לעבעדיגערער דענקמאל נאך ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער איז געבליבען די שול, וואו ער האט געדאווענט און געלערנט. די שול הייסט נאך זיין נאמען. דארט געפינט זיך די בעזונדערע ווינקעל־שטיבעל, וואו ער פלעגט זיצען און לערנען. עס שטעהט נאך דארט אין שטיבעל דער טיש, ביי וועלכען ער פלעגט לערנען און די באנק אויף וועלכער ער פלעגט זיצען. אויף דערזעלבער באנק, ביי דעמזעלבען טיש האב איך פערבראכט איינינע שטונדען אין א געמיטליכען שמועס אין דער געזעלשאפט פון ר׳ לוי יצחק׳ס צן אוראייניקעל, וואס לעבט נאך איצט, און אנדערע בערדיטשעווער זקנים, וועמען איך האב צו פערדאנקען דעם גרעסטען טייל פון די פאקטען און לעגענדען, מיט וועלכע איך האב זיך בענוצט אין מיין איצטיגער שילדערונג. נאטירליך האב איך געמוזט שטעלען „תקון״, פשוט גערעדט—מכבד זיין דעם עולם מיט לעקאך און בראנפען, ווי דער מנהג איז ביי חסידים. דער־פאר האט דער חסידישער פשוט׳ער עולם פערבראכט מיט מיר זעהר גערן, האט מיר אויך אײנגעטיילט א חלק און, בכלל בעהאנדעלט מיך, ווי אן אייגענעם מענשען. א וואונדערליכע שטימונג האט מיך בעהערשט

אין יענעם אָוונט. עס האָט זיך געדאַכט, אַז די הונדערט און דריי יאָהר, וואָס זענען אוועק נאָך ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער׳ס טויט זענען פערשוואונדען, און אינ׳ם לעבעדיגען שמועס ביי זיין טיש, אויף זיין באַנק, אין זיין שטיבעל האָט געגומען אַן אנטייל ער אַליין, דער „באַרדיטשעווער“, דער גרויסער פאָלקספריינד, וואָס האָט געלערנט, אַז די „השפּעה“ פון „אלקות“ קען זיין נאָר מתוך שמחה; אַז די פערבינדונג צווישען מענש און גאָט קען זיין נאָר, ווען דער מענש איז צופרידען, איז ערדיש־גליקליך.

אין דער צייט פון ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער איז אַרויס די „גזרה“: יודען זאָלען זיך געבען „פאַמיליעס“, ד. ה. פאַמיליען־נעמען.

געקומען דער גוי, דער טשינאָווניק:

— נו, פּאַניע ראַבין, ווי זאָל מען דיין פאַמיליע שרייבען? דער קיסר האָט געהייסען: יודען זאָלען אויך, ווי די רוסען, האָבען פאַמיליעס.

ר׳ לוי יצחק האָט ניט פערשטאַנען: צו וואָס, מען דאַרף דאָס. דאַכט זיך, ער האָט שוין צוויי נעמען, און אַ דריטען אויך. נאָר דער גוי האָט ניט געוואָלט אוועקגעהן. נאָר אַ פאַמיליע! דער קיסר האָט געהייסען!

ר׳ לוי יצחק האָט אַ קוועטש געטאָן מיט די פּלייצעס אויפגעהויבען די אויגען צום הימעל און נאָר געזאָגט: דערבאַרעמדיגער!...

ר׳ לוי יצחק׳ס אייניקלאַך רופען זיך ביז היינטיגען טאָג מיט דעם פאַמיליען־נאָמען „דערבאַרעמדיגער“.

דער „שאגת אריה".

דאָס איז געווען איינער פון די מערקווירדיגסטע רבנים אין יענער וואונדערליכער צייט, ווען אייראפא האָט געשמעקט מיט דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואלוציע און ביי די ליטווישע יודען איז געווען אין העכסטען ברען דער קאמפף צווישען פאָלק און די רבנים פון איין זייט און די גבירים און קהל׳שע פיהרער פון דער אנדערער.

דער „שאגת אריה" האָט געלעבט אין איין צייט מיט דעם ווילנער גאון. מ׳זאָגט, אז אין חריפות איז ער געווען העכער פאר׳ן גאון, און צוזאמען מיט איהם האָט ער געגאָלטען פאר׳ן גרעסטען אויטאָריטעט אין תלמוד׳ישע פראגען פון יענער צייט. פונדעסטוועגען איז דער „שאגת אריה" ניט ארומגערינגעלט מיט אזא רוהם און גלאנץ ביי די שפּעטערדיגע דורות, ווי דער ווילנער גאון. און מיט דעם נאָמען איז פערבונדען דער שיקזאל פון א מענשען, וואָס איז געווען א רעטעניש אין זיין צייט און געבליבען א רעטעניש ביזן היינטיגען טאָג.

זיין נאָמען איז ארומגערינגעלט מיט לעגענדעס, אזוי ווי דער נאָמען פונ׳ם ווילנער גאון. אָבער די לעגענדעס כאראקטעריזירען ניט אזוי די הייליגקייט, ווי די שארף אָריגינעלע פערזענליכקייט פון אָט דעם געניאלען מענשען. עס איז גענוג צו ווייזען אויף איינע פון די ראַזינגע לעגענדעס אום צו זעהן, אז מיר האָבען דאָ צו טון מיט אזא סאָרט רב, וואָס האָט ניט זיין גלייכען צווישען די רבנים פון זיין צייט,

און נאָך איהם.

אָט די לעגענדע דערצעהלט, אז מ׳האָט איהם פון מינסק, וואו ער איז געווען רב, ארויסגעפיהרט אויף אָקסען. דאָס איז געווען אין יענער צייט, דער גרעסטער בזיון, וואָס מ׳האָט א מענשען געקענט אָנטאָן. פאַרוואָס די מינסקער שטאָדט-פיהרער האָבען זיך ערלויבט אזא שענדליכע האנדלונג געגען אזא גאון איז אונבעקאנט. אז ער האָט קיין גרויסען פערברעך ניט בעגאנגען, ווייזט דער פאקט, וואָס מ׳האָט איהם באלד נאָכדעם צוגענומען פאר א רב אין וואלאָזשין, וואו ער איז געווען רב שוין פריהער.

פון וואלאָזשין איז דער „שאגת אריה״ אוועק, ווייל ער האָט געבעטען נאָך א גילדען א וואָך, (ער האָט גענומען פיער גילדען און האָט פערלאנגט א פינפטען) און מ׳האָט איהם ניט געגעבען. אנדערע זאָגען, אז ער האָט קיין געלד ניט געבעטען. ער האט נאָר פערלאנגט קינעלאָך פון קהל (פון קעראָסין האָט מען נאָך דעמאָלט ניט געוואוסט, און ליכט זענען נאָר געווען חלב׳נע, און די האָט מען זיך ערלויבט צו געברויכען נור ערב שבת און יום טוב אויף ליכט בענטשען; אָן דער וואָכען האט מען, ביי נאַכט, געארבייט, געגעסען און געלערנט פאר קינעלאָך). נאָך א דריטע לעגענדע זאָגט, אז דער „שאגת אריה״ האָט בעקומען ניט פיער, נאָר צוויי גילדען א וואָך שכירות און ער האָט געבעטען א הוספה בלויז צעהן גראָשען.

קהל האָט אויפגערופען אנ׳אסיפה און, נאָך א לאנגען ישוב־הדעת, האט מען בעשלאָסען, אז ס׳איז ניטאָ פון וואנען צו נעהמען די צעהן גראָשען און דער רב האט געמוזט זוכען אן אנדער שטעדטעל.

דער דאָזיגער פאקט בעווייזט די גרויסע אָרימקייט פון די יודישע געמיינדעס אין יענער צייט. ס׳איז אָבער אויך מעגליך, אז דאָ האט געשפּילט א ראָליע ניט אזוי די אָרימקייט, ווי די בעציהונגען פון די קהל׳שע פיהרער, די גראָבע-יונגען, צו זייערע גייסטיגע לעהרער. מיר ווייסען צ. ב., אז׳ ווען מ׳האָט נעדארפט געבען א „טשינאָווניק״ כאבאר, האט מען ניט געקארגט קיין הונדערטער און קיין טויזענדער גילדען און אפילו רענדלאָך. דערפון פלעגען געוועהנליך, די „שתדלנים״ אָבלעקען

א פעטען-ביינדעל. דער ווילנער גאון, צ. ב., האָט בלויז אויף דער עלטער איינגעשטימט צו נעהמען ביי קהל שכירות, עטליכע גילדען א וואָך. נאָר אפילו אָט די קאַרגע שכירות האט יאָהרענלאַנג דער שמש, דורך וועלכען מ׳האָט דאָס געלד געשיקט, צו גע׳גנב׳עט פאַר זיך. נאָר פאַר׳ן טויט האָט ער זיך מודה געווען. אינדערסען געפינען מיר אין דעם בעוואוסטען ווערק פון בערשאַדסקי, „די ליטווישע יודען״, אין רוסיש, א דאָקומענט, וואָס ווייזט, אז פאַר דער אָפיציעלער מאַכט און פאַר דער געמיינדע האָבען די קהל־פיהרער דערלאַנגט א חשבון, אז זיי צאָהלען דעם גאון 1400 גילדען א יאָהר, א חוץ דירה און אָפטע מתנות. נעסוויזשער יודען האָבען מיר דערצעהלט, אז זייער אמאָליגער רב ר׳ ראובעלע—אויך איינער פון די מערקווירדיגסטע אלטע רבנים—האָט געמוזט פערלאָזען שטעדטעל, ווייל ער האָט געבעטען א פערטען גיל־דען—א הוספה אויף דער וואָך שכירות, און סהל האָט ניט געוואָלט געבען. ר׳ ראובעלען—דערצעהלט די לעגענדע—איז שווער געווען צו פערלאָזען די שטאָדט, וואו ער האָט א סך יאָהרען פערבראַכט. קומענ־דיג אונטער שטאָדט מיט אלע זיינע טלומקעס, האָט זיך ר׳ ראובעלע אָבגעשטעלט און געוואַרט: טאָמער וועט מען איהם אומקעהרען. מ׳האָט דאָס געמאָלדען דעם פּרנס-חודש.—זאָל ער פאָהרען! האָט א מאַך געטאָן מיט דער האַנד דער פּרנס-חודש,—מיר׳ן קריגען א רב פאַר דריי גילדען א וואָך אויך.

דער „שאגת אריה״ האָט, נאָך מינסק, פערבראַכט אין וואָלאָזשין נאָר איין יאָהר. צי איז איהם געווען ווענייג צו לעבען מיט זיין געזינד פאַר עטליכע גילדען א וואָך? אָדער עס האָט איהם גלאַט געצויגען אין דער ברייטער וועלט—איז ניט בעוואוסט. נאָר באַלד איז ער ווידער אוועק פון וואָלאָזשין אָבריכטען גלות. ער איז אין ניכען בעוואוסט גע־וואָרען אין דער גאַנצער וועלט מיט זיין ספר „שאגת אריה״. איידער ער איז אוועק פון וואָלאָזשין, האָט ער צוגעזאָגט ר׳ חיים׳קעס מוטער (דעמאָלט איז ר׳ חיים׳קע נאָך געווען א יונגער בחור), אז מיט איהרע קינדער וועט זיך בענטשען די וועלט. די ברכה האט ער איהר געגעבען דערפאַר, וואָס זי האָט איהם ערלויבט צו לערנען און איהר מאַנ׳ס

ש״ס. וואָרום אין גאַנץ שטעדטעל איז נור געווען איין ש״ס—ביי ר׳ חיים׳קעס פאָטער. דאָס איז געווען אזוי טייער, אַז לייהען אַספר פון שטוב פלעגט מען קיין מענשען נים. ס׳מעג זיין דער רב אַליין. ר׳ חיים׳קעס מוטער האָט, בשתיקה פון איהר מאַן, געליהען דעם ״שאגת אריה״ אַ גמרא צו לערנען דערין. דאָס איז געווען אזאַ גרויסער ״חסד, אַז ער האָט איהר דערפאַר געבענשט.

דער ״שאגת אריה״ איז געווען אַ שטאָלצער און אַ בייזער יוד. אַז מ׳האָט איהם אַרויסגעפיהרט אויף אָקסען פון מינסק אונטער שטאָדט, האָט ער זיך אָבגעקעהרט און געזאָגט: עס ברענט נאָך נים? און באַלד—דערצעהלט די לעגענדע—האָט מינסק אָנגעהויבען צו ברענען. און פון דעמאָלט אָן האָט די שטאָדט געברענט, כמעט אַלע יאָהר. דאָס האָט איהר דער ״שאגת אריה״ פערשאָלטען. אזוי דער־צעהלען מינסקער יודען ביז היינטיגען טאָג.

פון וואָלאָזשין איז דער ״שאגת אריה״—אָבריכטענדיג גלות—נעקומען קיין קעניגסבערג. דאָרטען איז דעמאָלט געווען רב אַ בעד־וואוסטער ר׳ ליב עפשטיין. דער ״שאגת אריה״ איז געקומען צו דער רבצין אין קיך, געגעבען איהר אביסעל גרויפען—האָט עס נאָך פון ליטאַ מיט זיך געטראָגען אין אַ זעקעל,—און געבעטען, זי זאָל דאָס איהם אויסקאָכען. ברויט וועט ער אַליין ברענגען. אַז דער רב איז געקומען פון שול, האָט איהם די רבצין דערצעהלט פון דעם מאָדנעם גאסט. ״דאָס איז געוויס נים קיין פשוט׳ער יוד״—האָט דער רב גע־קלערט, מ׳דאַרף זיך מיט איהם פאַרהערען אין לערנען. אַז ער וועט קומען נאָך אַמאָל—האָט ער פאַרזאָגט דער רבצין—זאָל זי איהם, דעם רב, באַלד מודיע זיין.

אַז דער ״שאגת אריה״ איז געקומען, האָט איהם די רבצין מיט גרויס דרך ארץ אַריינגעבעטען צום רב. ביי׳ן רב אין חדר האָט דער ״שאגת אריה״ געזעהן אויפ׳ן טיש זיין ספר. ער האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַ פשוט׳ן באַלעבאָס, וואָס קען אַ ביסעל לערנען און איז געשטאַ־נען פאַר׳ן רב. דער רב האָט זיך גענומען מיט איהם אביסעל מפלפל זיין. דאָ האָט דער כלומרשט פשוט׳ער באַלעבאָס נים געקענט

אויסהאַלטען די ראָלע, און געפּיהרט געגען רב אַ שטאַרקען שטרייט. אין „פּלפּול״ איז קיין גרעסערער פּאַר׳ן „שאגת אריה״ אין יענער צייט ניט געווען. ענדליך איז דער קעניגסבערגער רב אַרויס פון געדולט און שרייט, ווייזענדיג אויפ׳ן אָפענעם ספר, וואָס איז געלעגען אויפ׳ן טיש.

— און אַז איך וועל אייך ווייזען, אַז אַזוי מיינט בפירוש דער „שאגת אריה״?

— דער „שאגת אריה״! האָט דער גאַסט אויסגעשריען, נו, איז וואָס? איך קען אַזוי לערנען, ווי דער „שאגת אריה״.

אַזאַ „חוצפה״ פון אַ פּשוט׳ען באַלעבאָס האָט געמאַכט שטוינען דעם רב.

— ר׳ יוד,—מאַכט ער צום אורח מיט כעס,—איהר ווייסט וואָס איהר רעדט? איהר קענט דעם „שאגת אריה״?

— געוויס קען איך איהם זעהר גוט, האָט דער „שאגת אריה״ היציג געענטפערט.

דער רב איז אַ ביסעל ווייכער געוואָרען. אַ ליטווישער יוד, וואָס קען דעם „שאגת אריה״ פּנים אל פּנים... אַזאַ געלעגענהייט דאַרף מען אויסנוצען.

— אַזוי,—מאַכט ער צום גאַסט, וואָס איז נאָך אַלץ געשטאַנען פאַר איהם,—קענט איהר, הייסט עס, דעם „שאגת אריה״? ווי [אַזוי? וואו האָט איהר איהם געזעהן? וואו איז ער איצט?

— ער איז דאָ,—האָט דער אורח רוהיג ערקלערט.

— וואָס הייסט?... וואָס רעדט איהר?...

נאָר באַלד האָט, ווי אַ בליץ, דורכגעלייכט דעם רב׳ס געדאַנק.

— רבי! האָט ער אַ געשריי געטאָן, אויפכאַפּענדיג זיך פון זיין שטוהל, דאָס זייט איהר... דער „שאגת אריה״... סטייטש... איהר שטעהט און איך זיץ...

אין אַ פּאָאַר טעג אַרום זענען געקומען פון מעץ שלוחים קיין קעניגסבערג צום רב, ר׳ לייבעלע עפּשטיין, מיט אַ „כתב־רבנות״. זיי האָבען איהם געוואָלט צונעהמען צו זיך פאַר אַ רב.

מעץ, אָט די אַלטע יודישע שטאָדט, איז געווען איינע פון די

גרעסטע יחסנ׳טעס אין יודישען געטאָ פון דער גאַנצער וועלט. מעצער רבנות האָט זיך גערעכענט פאַר איינע פון די גרעסטע. פאַר׳ן קעניגס־בערגער רב איז דאָס געווען אַ גרויסער כבוד. נאָר ער האָט זיך פון די רבנות אָבגעזאָגט.

— דאָ איז פאַראַן אַ גרעסערער פון מיר, וואָס איז מעהר ראוי צו זיין ביי אייך רב—האָט ער געמעלדט די שלוחים.

דער „שאגת אריה״ האָט צוגענומען מעצער רבנות.

בשעת ער איז געפאָהרען פון קעניגסבערג קיין מעץ, האָט מען געגעבען טעלעגראַמעס אין אַלע שטעדט און שטעדטלאַך אויפ׳ן וועג, אַז דער „שאגת אריה״ פאָהרט. פון אַלע סטאַנציעס אויפ׳ן וועג זענען פאָרשטעהער פון די יודישע קהילות אַרויס איהם אַנטקעגען און בע־געגענט איהם מיט גרויס פּאַראַד.

דער „שאגת אריה״ איז געווען אַ מורא׳דיג שטרענגער און בייזער יוד. אַז ער האָט גע׳דרש׳נט דעם ערשטען, צי דעם צווייטען מאָל אין מעץ, אין שול פאַר׳ן עולם, האָט איהם איינער פון די צוהערער איבער־געשלאָגען מיט אַ קשיא. דאָס פּאַסט זיך, פערשטעהט זיך, ניט פאַר אַ רב. אַז מ׳וויל פרעגען אַ קשיא, פרעגט מען דערנאָך. אין מיטען רייסט מען ניט איבער. דער „שאגת אריה״ האָט דערויף „רעאַגירט״ אויף זיין „שאגת אריה׳שען״ שטייגער: ער האָט אַראָבגעצויגען אַ פּאַנטאָ־פעל פון פוס און... געלאָזען דעם פרעגער אין קאָפּ...

אין מינסק האָט מען פאַר אַזאַ מין מעשה דעם „שאגת אריה״ אויף אָקסען אַרויסגעפיהרט. מעץ איז אָבער געווען אין אייראָפּאַ. דער יוד פון דער קשיא האָט זיך איינגעבויגען, אויפגעהויבען דעם פּאַנטאָפעל און אַ קוש געטאָן.

דער „שאגת אריה״ איז געווען דער גרעסטער מפלפל פון זיין צייט. ער האָט געקענט מיט׳ן פּלפּול דרעהען אַזוי קונציג, אַז איין מאָל האָט ער אין אַ דרשה, צו זיינע צוהערער׳ס ערשטוינען, אויפגעוויזען מיט אותות ומופתים, אַז חמץ איז מותר אום פסח. אין מינסק האָט מען איהם פאַר אַזוינע גאַנגען אַרויסגעפיהרט אויף אָקסען. נאָר מעצער יודען האָבען זיך בעסער פערשטאַנען אויף זייער נייעם רב. זיי האָבען

נעהאָרכט און נעשוויגען און געוואַרט, וואָס דאָ וועט זיין. גראָד איז געווען נאָך ווייט צו פסח. ס׳איז ניט געווען, וואָס מורא צו האָבען, אַז מעצער יודען וועלען, מיט׳ן היתר פון רב, עסען חלילה, חמץ אום פסח.

און טאַקע באַלד נאָך פורים, שבת „זכור״, האָט זיי דער „שאגת אריה״ ווידער געהאַלטען אַ שאַרפע פלפולדיגע דרשה, וועלכע ער האָט אָנגעהויבען בזה הלשון: פויערים! איהר האָט שוין אַ היתר אויף צו עסען חמץ אום פסח! זייט שוין גרייט עובר צו זיין אויף דער תורה! נו, זאָלט איהר זשע וויסען...

און ער האָט אָנגעהויבען אויפצואווייזען מיט אַ נאָך שאַרפערען „פלפול״, ווי גרויס די זינד איז פון „אכילת חמץ״.

דער גאַנצער דרוש, איינענטליך, פריהערדיגער און איצטיגער, איז ביי׳ן „שאגת אריה״ געווען אַ רינגעלע אין דער גאַנצער קיים פון זיין קאַמפּס-שיטה געגען „פלפול״. דאָס איז געווען אַ דעמאָנסטראַציע, וואָס האָט געזאָלט בעווייזען, ווי אַזוי מיט׳ן פלפול קען מען פערדרעהען דעם געזונטען שכל, קען מען מאַכען פון שוואַרץ ווייס און פון ווייס — שוואַרץ; ווי אַזוי דער פלפול, ערנסט גענומען, אַלס מעטאָד, איז געפעהרליך. אין דעם „שאגת אריה״ האָט דער פלפול געהאַט דעם שטאַרקסטען פיינד און מעכטינסטען בעקעמפּפער. ער האָט געפיהרט דעם קאַמפּף אויף זיין וואונדערליכען, שאגת אריה׳דיגען שטייגער, דורך אַזעלכע אָריגינעלע דעמאָנסטראַציעס. נאָך איהם איז געקומען דער גאון און האָט דורך זיין שטרענגער שיטה נאָך ריינער געמאַכט דעם וועג פאַר׳ן ראַציאָנאַליזם. ר׳ חיים׳קע וואָלאָזשינער, דעם גאונ׳ס בעסטער תלמיד, האָט גענומען די טעאָריע און האָט זי פערקערפּערט אין פּראַקטיק. ער האָט אַ שולע בעשאַפען. אָט די דריי האָבען אויס־געלייטערט דעם יודישען מוח אין זייער צייט, האָבען איהם בעפרייט פון פינסטערנעס און אַבערגלויבען. האָבען פּלאַץ געמאַכט פאַר׳ן שכל, פאַר דער מענשליכער געזונדער לאָגיק, דערווייל, פערשטעהט זיך, אויף דעם שמאָלען געביט פון תלמוד־שטודיום. אין זייער צייט איז דאָס אָבער געווען אַ דרייסטע רעפאָרם. מענדעלסאָן און די שפּעטער־דיגע משכילים האָבען דעם קאַמפּס־פעלד ברייטער געמאַכט. זיי

האָבען דעם ראַציאָנאַליזם, דעם „פשט", איבערגעטראָגען צום „חומש" און תנ"ך. נאָך דעם איז שוין פרייער געוואָרען דער וועג צו דער השכלה, צום איינפאַכען, לאָגישען דענקען בכלל.

רבי חיים וואָלאָזשינער.

שוין ניינציג יאָהר, ווי ר׳ חיים׳קע וואָלאָזשינער איז געשטאָרבען, און זעכציג יאָהר, אונגעפעהר, ווי זיין זוהן, ר׳ איצעלע, איז טויט. און דאָך, ווען איהר קומט איצט אין וואָלאָזין, פיהלט איהר, ווי די נשמות זייערע טראָגען זיך אין דער לופטען, שוועבען, ניט בלויז ארום דער וואָלאָזינער ישיבה, נאָר ארום יעדער וואָלאָזינער הויז, זיי לעבען אין די היגע יודישע גייסטער, ווי זיי וואָלטען זיך ערשט נעכטען געשיידען מיט זיי.

און דעריבער קענט איהר ניט האָבען קיין ריכטיגען בעגריף פון וואָלאָזין, ניט בעקאַנט ווערנדיג מיט אָט די צוויי פערזענליכקייטען, די שטאַרקסטע פערזענליכקייטען ניט בלויז אין וואָלאָזין, נאָר אין גאַנצען יודישען תחום פאַר דער גאַנצער צייט פונ׳ם פאָריגען יאָהר־הונדערט.

ר׳ חיים׳קע האָט געשטאַמט פון גרויסען יחוס און פון אַ רייכער פאַמיליע. זיין זיידע און זיין פאָטער זענען געוועזען די גבירים פון זייער שטעדטעל. זיין פאָטער איז געוועזען אי אַ למדן, אי אַ פרנס—דער פיהרער פון דער געמיינדע. אין דער יוגענד האָט ר׳ חיים׳קע געלערנט ביי די גרעסטע רבנים: ביי ר׳ רפאל האַמבורגער און דעם „שאגת אריה״. צו ניינצעהן יאָהר איז ער אוועק אין ווילנא, און האָט געלערנט ביים גאון. ער איז געוועזען דעם גאונ׳ס אַ תלמיד ניט אין דעם געוועהנ־

ליכען זין. ער פלעגט פאָהרען דריי, פיער מאָל אין יאָהר אין ווילנא, אָבזיצען דאָרט צו מאָנאַט צייט און קומען צוריק אין וואלאָזין. אַזוי האָט ער זיך געפיהרט, ביז ער איז שוין געווען אליין אַ טאַטע פון דער־וואקסענע קינדער און בעריהמט פאַר אַ גדול. ר׳ חיים איז געווען דעם גאון׳ס אַ תלמיד אין דעם ברייטען זין. ער איז געווען זיין טרייסטער און הייסעסטער נאָכפאָלגער. נאָך מעהר: ער האָט גענומען דעם גאון׳ס טעאָריע און האָט פ ו ן איהר און פ א ר איהר אַ שולע בעשאפען. ער איז בכלל געווען דער „עזרא״ פונ׳ם נײַנצעהנטען יאָהר־הונדערט ביי יודען. אז ניט ער—זאָגען לומדים—וואָלט די תורה פער־געסען געוואָרען. פון אָנהויב איז ר׳ חיים׳קעס רוהם געווען בלויז אַן אָבשפּיגלונג פון דעם גאון׳ס. שפּעטער, צום סוף פון זיין לעבען, איז זיין אויטאָריטעט געווען שוין געשטיצט אויף זיין אייגענעם פערדינסט. פון דער וואלאָזינער ישיבה זענען שוין אַרויס טויזענדער תלמידים, וואָס האָבען פאַרנאַנדער געטראָגען זיין תורה איבער דער גאַנצער וועלט. אַ חוץ דעם איז זיין ישיבה געווען דער מוסטער פ א ר אַ גאַנצע רייהע שטעדט. פ א ר ר׳ חיים׳ען איז ניט געווען קיין ישיבות. מ׳האָט בלויז געלערנט אין די בתי מדרשים. די קלויזניקעס האָבען געגעסען טעג, געלעבט אין הונגער, אין שמוץ, אין פעראַכטונג. אַ „פּאַטראָן״ איז געווען ביי דעם פאָלק עפּעס אַ מין ווילדע, קרעציגע, אידיאָטישע בעשעפענים: ר׳ חיים האָט פריהער פון אַלץ געהייסען, אַז זיינע תלמידים זאָלען ניט הייסען מיט׳ן פערעכטליכען נאָמען „ישיבה־בחורים״, נאָר „ישיבה לייט״. ער האָט אויסגעפיהרט די מאָדע פון „טעג״ און האָט איינגעפיהרט די סיסטעם פון „משולחים״—ער פלעגט אַליין אויך אַרומפאָהרען און נעהמען ביי די גבירים געלד אויף דער ישיבה. די תלמידים פון דער וואלאָזינער ישיבה האָבען ניט בלויז בעסומען אומ־זיסט לעהרע, נאָר אויך פּאַנסיאָן, ניט מיט דער נאַטור, נאָר מיט געלד—וועכענטליכע סומען, וואָס זענען גענוג צום לעבען. יעדער „ישיבה-מאַן״ האָט זיך געקענט לעבען, ווי ער האָט געוואָלט.

די תלמידים פון דער וואלאָזינער ישיבה האָבען דעריבער אויפגעהויבען דעם רעספּעקט צו לומדים, צו לומדות בכלל אין פאָלק.

פאר ר׳ חיים׳ען איז זעלטען געווען צו קריגען וואו א גמרא. דער „שאגת אריה״ אליין האט געמוזט לערנען אין א פרעמדער גמרא. צום סוף פון ר׳ חיים׳ס לעבען איז די צאהל פון די לומדים, און דער נאכפרעג אויף ספרים געווען אזוי גרויס, אז אין ליטא גופא האבען זיך געיאוועט דרוקען און מ׳האט געדרוקט שס׳ען און אנדערע הייליגע ספרים אין די טויזענדער עקזעמפּליארען, און ר׳ חיים איז שוין געווען אין שטאנד צו געבען זיינע געליבטע תלמידים גאנצע שס׳ען א מתנה.

דעריבער קען מען זאגען, אז ביין ענד פון זיין לעבען האט ר׳ חיים וואלאזינער גענאסען אזא כבוד, וואס איז איבערגעגאנגען אין א מורא און ציטערנים. זיין נאמען האט מען דערמאהנט מיט א גרעסערער עהרפארכטיגקייט, כמעט, ווי דעם גאונ׳ס. זיין אויטאריטעט איז געווען אין גאנץ ליטא אונבעשרענקט. ער איז געווען דער גייסטי־גער זעלבסטהערשער פון תחום. אהן איהם האט מען ערגעץ ניט געוואגט צו נעהמען א רב, צו טאן עפּעס איך כלל-זאכען.

ווי גרויס אט דער דרך ארץ און מורא פאר ר׳ חיים׳ען איז געווען אין תחום, קען דער לעזער זעהן פון דער לעגענדע מיט ברך (לעז: בייראך) דעם גאליציאנער, וואס איך האב געהערט אין וואלאזין און גיב זי דא איבער אין תוך.

ברך איז געווען א גאליציאנער עלוי און איז געקומען נעהמען מינסקער רבנות. ווי דער שטויגער איז, האט ער שבת געזאגט אין שול. ער האט געמוזט זיין גאר אן אונגעוועהנליכער רעדנער, ווארום מיט זיין זאגען האט ער ממש בעצויבערט גרויס און קליין, ארים און רייך. עס איז געבליבען מ׳זאל איהם נעהמען פאר א רב.

נאר אהן ר׳ חיים׳ען האט מען אין קיין גרויסער שטאדט אין דער ליטא ניט גענומען קיין רב. האט מען געשיקט צו איהם פרעגען. ר׳ חיים האט געשיקט א בריף אנפרעגען אין גאליציען: וואס מיט איהם, מיט ברך׳ן איז דער מעהר. פאר ר׳ חיים׳ען איז געווען וועניג א שענער רעדנער.

מ׳ווייס ניט וואס פאר אן ענטפער ער האט בעקומען פון גא־ליציען. נאר אין גיכען האט ער געשיקט אין מינסק אן עקסטרא

בעפעהל, אז זיי זאָלען ברך דעם גאַליציאַנער ארויסטרייבען פון מינסק. פשוט ארויסטרייבען.

עס איז ענטשטאַנען אַ קאַמפּף צווישען די אַלטע און יונגע. איבערהויפּט האָבען פאַר ברך'ן געהאַלטען די יונגע גבירים. פאַר דער צייט וואָס מ'האָט געוואַרט אויף אַן ענטפער האָט דער גאַליציאַנער דרשן מורא'דיג אויסגענומען ביי דער שטאָדט. די אַלטע האָבען אָבער געזיגט. מ'האָט געטאָן אַזוי ווי ר' חיים האָט פּערזאָנט: מ'האָט דעם קאַנדידאַט אויף אַ רב פּשוט ארויסגעטריבען פון שטאָדט.

די יונגע גבירים האָבען גאָר נישט געקענט טאָן. האָבען זיי וועניגסטענס אָבגעטאָן ר' חיים'ען אַ שפּיצעל: האָבען אויסגעריכט צו איהם אַ שליח מיוחד מיט אַ פּערזינגלטען פּאַקעט.

— איסר! — האָט געזאָגט ר' חיים צו זיין זוהן, ערהאַלטענדיג דעם פּאַקעט, — עפען דעם בריף, זעה, וואָס שטעהט דאָרט.

— איסר עפענט דעם בריף און קוועטשט מיט די פּלייצעס.

— וואָס איז? פרעגט ר' חיים, — וואָס שרייבען זיי?

— אַ ליידיגער בויגען פּאַפּיר... מעהר ניטאָ ווי צוויי ווערטער און די זענען פערשטריכעלט, „ראשי תבות".

— זאָג, וואָס שטעהט דאָרט?

— „ק"ק" „נ"נ" — מעהר ניטאָ.

— דו ווייסט ניט ווי דאָס מאַכט?

— ניין,

— וועל איך דיר זאָגען. דאָס מאַכט: „קאַליעקאַ קאַליעקו ניע נאַווידזי..."

דערמיט האָבען די יונגע מינסקער גבירים אָנגעוואונקען, אז ער האָט פּערזענליכע פּניות: איין „קאַליקער", ד. ה. איין גאון האָט פיינט דעם אַנדערן, קאָנקורענץ...

אין אַ קורצע צייט אַרום איז ר' ישעיה, אַ וואָלאָזינער יוד, אַ קרוב צו ר' חיים'ען, געקומען צו איהם און געבראַכט איהם אַ גרוס פון ר' הלל'ן, ר' חיים'ס זוהן, וואָס איז געוועזן אַן איידים אין גראָדנאָ.

— אַ צדיק אַ יוד — האָט ער צוגעגעבען צום גרוס.

— וואָס איז? האָט ר׳ חיים געפרעגט, פערוואונדערט אויף דער אטעסטאַציע.

— אין בית המדרש האָב איך איהם געטראָפען. ער איז געשטאַנען אין טלית... אונטער איהם—א טייך טרערען...

— וואָס איז? האָט ר׳ חיים נאָך מעהר פערוואונדערט געפרעגט.

זיינע, ר׳ חיים׳ס, קינדער דארפען זיין שטאָהלענע יודען... ניט קיין וויינענדיגע.

— אין שול האָט אַ מגיד געזאָגט,—האָט ר׳ ישעיה ווייטער ראַפּאָרטירט,—ער האָט די שול געלייגט... גרויס און קליין צוגאָסען געוואָרען...

— ווער איז דער מגיד? האָט ר׳ חיים זיך אויפגעכאַפּט אומרוהיג און פערדעכטיג.

— ברך... ר׳ ברך... דער גאַליציאַנער.

— איסר! האָט ר׳ חיים אַ געשריי געטאָן צום זוהן. שוין, חיים שפּאַנען דעם פערד און לויף אין גראָדנא. אליין זאָלסטו אויפ׳ן בימה ארויף און ברך׳ן פון בימה אראָבטרייבען, און גלייך זאָל ער פון שטאָדט ארויס. אַ טאָג זאָל ער ניט בלייבען. הערסט, איסר! שוין, שפּאַן דעם פערד און פאָהר!

איסר איז געקומען אין גראָדנא און האָט איבערגעגעבען קהל דעם טאַטענס אָרדער.

דעמזעלבען טאָג איז ברך דער גאַליציאַנער פון בימה און פון שטאָדט פעריאָגט געוואָרען.

עס זענען אוועק נאָך איינינגע יאָהר. ר׳ חיים איז שוין אַלט און שוואַך געוואָרען. קוים וואָס ער איז געגאַנגען. האַלב בלינד איז ער געווען. עסען האָט מען איהם געדאַרפט צום מויל טראָגען—זיין אייגענע האַנד האָט זיך געטרייסעלט.

נאָר איין חוש, דאָס געהער, איז ביי איהם, ווי פריהער, שטאַרק געווען.

אַמאָל זיצט ר׳ חיים אין זיין חדר, אָנגעשפּאַרט אויף דער גמרא.

ער האָט מעהר אויסוועניג, ווי אינעוועניג געלערנט. א טרייער תלמיד פון גאון, האָט ביי איהם אויך, ביז דער לעצטער מינוט, „לא פסק פומיא מגירסא” די תורה פון מויל ניט אויפגעהערט. אין מיטען הערט ער, ווי די טיר פון זיין שטוב עפענט און פערמאכט זיך האסטיג, מיט א קלאפּ.

ר׳ חיים האָט אונרוהיג דעם קאָפּ אויפגעהויבען און די אויגען אנגעשטעלט.

— וואס איז דאָרט?... שרייט ער פון זיין חדר,—ווער פער־מאכט דאָס די טיר?... מיין טיר דאַרף אָפען זיין... פאר אלעמען... יהי ביתך פתוח לרוחה... זאָל דיין שטוב—זאָגען די חכמים—אָפען זיין, פריי פאר אָרימע לייט, פאר אלעמען,

— דאָ איז דאָ,—האט דער זוהן איסר איהם געמעלדעט אונ־ענטשלאָסען... דאָ איז געקומען... ער וויל... בעט זאלסט איהם אריינלאָזען...

— ווער?...

— ברך... דער גאַליציאנער...

— וואָס האט ברך ביי מיר צוטאָן?—האט ר׳ חיים אויסגע־שריען, אָבער באלד דערמאָהנט זיך, וואס ער האט ערשט געזאָגט: יהי ביתך—דיין שטוב זאָל זיין, פּתוח לרוחה—אָפען פאר אלעמען.

— זאָל ער אריין! האט ר׳ חיים ערלויבט.

— רבי!... האט ברך געשטאמעלט, ניט וואגענדיג צוגעהן נאָהענט צו ר׳ חיים׳ען. איך פערלאנג... איהר... זאָלט מיר... א תשובה... ארויסגעבען...

— איך? א תשובה? האָט ר׳ חיים׳קע געענטפערט,—דיר? ברך׳ן? דו ביזט דאָך א גאון! דארפסט האָבען מיין תשובה? ווייסט אליין וואָס דו האָסט צו טאָן.

מעהר האָט ר׳ חיים ניט גערעדט.

ברך איז אוועק.

אין א צייט ארום—דערצעהלט די לעגענדע (און אזוי איז פער־שריבען אין „תולדות הגר״ח”) האָט מען זיך דערוואוסט, אז ברך האָט

זיך געשמד׳ט.

נאָר מיר שיינט ווארהאפטיגער דער נוסח ווי „פּטשאָלקע״, ר׳ ישעיה׳ס 93-יעהריגער זוהן האָט מיר דערצעהלט. וואָרום ער האָט עס בקבלה פון זיין טאטען, וואָס איז געוועזן אַ שטוב-מענש ביי ר׳ חיים׳קען.

לויט אָט דעם נוסח איז אין אַ יאָהר ארום ברך דער גאליצ־יאַנער ווידער געקומען צו ר׳ חיים׳ען. דאָס מאָל האָט איהם דער גייסטיגער זעלבסטהערשער פון יודישען תחום אויפגענומען פריינדליך. ברך איז שוין געווען אַ בעל תשובה. ער האָט דאָס יאָהר גלות אָבגעריכט. דאָס האָט ער זיך אליין אַ תשובה גענומען—אָן אָבקומענעס פאַר זיינע געהיימע זינד, וואָס, אַ חוץ גאָט, האָבען אויף דער וועלט נאָר צוויי מענשען געוואוסט: ער—ברך אליין, און ר׳ חיים.

דער וואָלאָזינער גאון האָט איהם אליין פאָרגעלייגט: פאָהר אַ הין, אין יענער שטאָדט. דאָרט וועסטו רב זיין.

ברך איז אַ הין געקומען. מ׳האט איהם מיט כבוד אויפגענומען. איהם אַ כתב־רבנות געגעבען. נאָר ער האָט אויף דעם „כסא הרבנות״ זיך ניט געוואָלט זעצען, וואו די שטאָדט זאָל ניט שיקען אַ שליח מיוחד צו ר׳ חיים׳ען און ניט ברענגען פון איהם אַ בעשיינפערליכע הסכמה.

— וואָס האט דאָס געקענט זיין פאַר אַן עברה? „האב איך געפרעגט האלב ביי „פּטשאָלקען״, האלב פאַר זיך אליין, וואָס ר׳ חיים האט דערפאַר אַזוי איינגעשפּאַרט און גרויזאַם פערפאָלגט ברך דעם גאליציאַנער.

— אַן עברה! האט „פּטשאָלקע״ אויסגעשריען. דאָס איז, מיינט איהר, אַן עברה, ווי מיר פּראָסטע מענשען פערשטעהען. ביי אונז אַן עברה—הייסט מחלל שבת זיין, עסען טרייפס, גנב׳ענען... ביי „זיי״ אָבער איז דאָס אַנדערס. זיי זענען, פערשטעהט איהר מיך, ביידע געווען די גרויסע קעפּ, די גאונים, די מורא׳דיגע מקובלים... און דאָרטען, פערשטעהט איהר מיך, אין קבלה... איז דאָך געגנוג: איין פּינטעלע... ניט אַזוי... איז שוין אויס... אַ כופר בעיקר... אָראָב דאַין גאַנצען... די אמונה... אויס!... פערשטעהט איהר מיך...

נאָך א פאָר לעגענדען־שטריכען, וואָס מאכען בולט׳ער די אינ־טערעסאנטע פערזענליכקייט פון ר׳ חיים וואלאָזינער.

אמאָל איז צו איהם, דורכפאָהרענדיג וואלאָזין, געקומען צו גאסט א חסידישער רבי. ביי׳ן טיש האָט מען, נאטירליך, געזאָגט תורה. דער רבי האָט אויף זיין שטויגער געטייטשט דעם „פזמון״: אזכרה אלהים ואהמיה—איך דערמאָהן זיך, א גאָט, און טו בענקען, בראותי כל עיר על תלה בנויה,—ווען איך זעה יעדע שטאָדט איז שטאָלץ און שען, ועיר אלהים משפלת עד שאול תחתיה—און גאָט׳ס שטאָדט (ירושלים) איז ערנידריגט ביז צום גרוב. דער רבי האָט ערקלערט זיין פשט: „עיר״ איז לשון „התעוררות״ ליידענשאפט, תאוות. נאָך זיין פירוש קלאָגט אלזא דער פערפאסער פונ׳ם „פזמון״, וואָס אלע תאוות גיט דער מענש נאָך, נאָר די „עיר־אלהים״ די שטרעבונג צו דער געטליכקייט, איז ביי איהם גאָר די לעצטע.

ר׳ חיים האָט אויסגעהערט און געשוויגען.

אויף מאָרגען איז דער רבי ווידער געווען ביי ר׳ חיים׳ען. ר׳ חיים האט מיט איהם פערפיהרט א געשפרעך וועגען די אייראפעאישע הויפטשטעדט, זייער גרויסקייט, ריינקייט און שענקייט. דער רבי האט געהערט און געשטוינט: ווי קומט עס, אז אזא גאון זאָל רעדען אזעלכע „דברים בטלים״. ר׳ חיים האט דאָס בעמערקט און ערקלערט, אז דאָס רעדט ער אייגענטליך וועגען נעכטיגער תורה. צו וואָס זאָל מען פערדרייען דעם איינפאכען זין? עיר—איז פשוט א שטאָדט און דער „פיטן״ (לעז: פאָיטאָן) (דער דיכטער) קלאָגט מיט אן אמת וואָס אלע שטעדט זענען רייך און גליקליך, נאָר ירושלים איז וויסט און פארלאָזען.

ר׳ חיים איז געווען א גרויסער ענו און, בכלל, גרויס אלס פער־זענליכקייט. דאָס זעהען מיר פון דעם פאקט, וואָס באָטש ער איז געווען, ווי געזאָגט, פאקטיש דער גייסטיגער זעלבסהערשער פונ׳ם יודישען תחום אין זיין צייט, פונדעסטוועגען האט ער זיך ניט געהאלטען

פאַר קיין רב, ניט פאַר קיין אב בית דין, און פלעגט זיך אונטערשרייבען פשוט: „יליד וואלאָזין" ד. ה. „דער וואלאָזינער", אָדער „חיים דער וואלאָזינער מלמד". פון דער מאַסע כתבים, וואָס ער האָט געלאָזען, האָט ער פאַר זיין לעבען גאָר נישט געדרוקט, נאָר פאַר'ן טויט האָט ער געבעטען זיין זוהן, ער זאָל דרוקען בלויז זיינעם אַ קליין ספר'ל „נפש החיים".

אין גענענזאַץ צום גאון, וועלכער האָט זיין גאַנצען לעבען פערלעבט איינגעשלאָסען, איז ר' חיים געווען אַ וועלטליכער מענש, אַ גרויסער כלל־טוער, האָט גע'ש'ם'ט פאַר אַ מדינה־חכם. שוין גאָר צו דער עלטער איז ער געפאָהרען אויף אַ רבנים־אסיפה אין פעטערבורג.

זיין גאַנצען לעבען האָט ער אָבגעגעבען דער ישיבה. ער האָט קיינמאָל, ניט פון זיין שטעדטיל, ניט פון ווען עס איז, ניט גענומען קיין גראָשען געלד. די ערשטע יאָהרען האָט ער נאָך פון זיין אייגענער קעשענע די ישיבה אויסגעהאַלטען.

דאָס איז געווען אַמענש מיט אַ געבאָרענעם טאַלאַנט פון אַ פאָלקס־פיהרער. אין אַלץ האָט ער זיך געלאָזט פיהרען בלויז מיט'ן געזונדען פערשטאַנד. ער פלעגט אַרויספאָהרען אין וועג דוקא אום מאָנטאָג; האָט בעשטימט די חתונה פון זיינעם אַ זוהן צום סוף חודש, כדי דערמיט צו מאַניפעסטירען זיין פעראַכטונג צום אָבערגלויבען פון פאָלק. אין אייראָפּאַ וואָלט פון אַזאַ גייסט געוויס אַרויס אַ קאַרל־מאַרקס, אָדער אַ בערנע. די בעדינגונגען פונ'ם יודישען לעבען אין ליטא האָבען דעם יודישען זשעני געהאַלטען איינגעשלאָסען בלויז אין דעם געביט פונ'ם תלמוד. אָבער אפילו אין אָט דעם ענגען געביט, איז זיין ווירקונג געווען אונגעהייער. ער האָט אויפגעהויבען אין פאָלק דעם רעספּעקט צו אינטעליגענץ, האָט בעשאַפען אַ גייסטיגען אַדעל, אין דער צייט, ווען דער טאָנגעבער פון לעבען איז געווען דער אויפגעקומענער נגיד, דער גראָבער יונג—דער פרנס־חודש. ער האָט איז קאַמפף מיט די חסידות, וואָס האָט זיך כמעט אויסגעוועבט, שוין אין זיין צייט, פון אַ הארץ־קולט צו אַ געצען־דינסט און אַ פינסטערן רבי'אישען אַבסאָלוטיזם, אַ סך בייגעהאָלפען דער אָבשוואַכונג פון אָבערגלויבען אין פאָלק, וואָס איז

געוועזן דעמאָלט שטאַרק פאַרגרעבט און פערווילדעט.

אויף אזא נ׳אופן האט ער, ר׳ חיים וואלאָזינער, ריין געמאכט דעם וועג צו דער גייסטיגער ערוואכונג פון די רוסישע יודען. זיין זוהן, ר׳ איצעלע וואלאָזינער, איז שוין געגאנגען ווייטער פון איהם: ער האָט געגעבען זיין הסכמה אויף מענדעלסאָנ׳ס „תרגום אשכנזי״, דייטשע איבערזעצונג פון דער ביבעל. פאר זיין אייניקעל, ר׳ הערש ליב, האָט די וואלאָזינער ישיבה אויסגעשריבען צייטונגען און זשורנאלען אויף זעקס שפראַך: העברעאיש, רוסיש, פויליש, דייטש, פראנצויזיש און ענגליש, און די וואלאָזינער ישיבה איז געוואָרען דער פלאנץ-גאָרטען פון דער השכלה.

ר׳ ישעיה זוכאָוויצער.

איך בין געוועזן אויף זיין קבר, אויף דעם מירער יודישען בית הקברות: אַ קליינער אָרימער שטיין, וואָס איז אַ דריטעל איינגעזונקען אין דער ערד. קוים, קוים וואָס איהר קענט איבערלעזען די מיט גראָהען מאָך בעוואקסענע אותיות: „פ״נ החסיד ר׳ ישעיה ב״ר מרדכי“. דער יאָהר איז שוין ניט קענטיג. מעהר איז אויפ׳ן קליינעם, אָרימען שטיין ניטאָ. די דאָזיגע קורצע אויפשריפט האָט ער, דער פערבאָר־גענער „למד־וואָווניק“, אַליין פערפאַסט און מעהר ניט געהייסען שרייבען. וואָס אַ יאָהר זינקט אַלץ טיפער דער שטיין אין דער ערד. נאָר אַ געדיכטער שטרויך בעשיצט איהם פון אויבען און פון אַלע זייטען און די לענגענדע ארום דעם צדיק׳ס גייסט לעבט טריי אין פאָלקסמויל און שיצט זיין אנדענקען פון פערגעסענהייט.

ניט ווייט פון דער מיר, אַ ניין ווי־אָרסט, איז פאַראַן אַ דאָרף זוכאָוויטש. נאָך איצט לעבען אין דאָרף ר׳ ישעיה זוכאָוויצער׳ס אייניק־לאך. נאָר דער מיהל און די קרעטשמע, וואָס ר׳ ישעיה האָט געהאַלטען אין אַרענדע, זענען שוין ניט דיזעלבע. אָבער דער גייסט פונ׳ם למד־וואָווניק שוועבט נאָך ווייט אַרום, און טאַטעס גיבען איבער טריי זייערע קינדער, און זיידעס—די אייניקלאך, פון דעם הייליגען מאַן,

וואָס איז דאָ אין אַ שטיבעלע אין וואַלד געזעסן, און פון זיין שטיבעלע פלעגט ער אָפּט אין די הימלישע פּאַלאַצען שפּאַצירען און אין איין מינוט אין אַלע ווינקלען פון דער ערד פּול געווען.

ר׳ ישעיה זוכאָוויצער איז געווען אַ האַלב היסטאָרישע, האַלב לעגענדאַרישע פּערזענליכקייט. אין גאַנץ ליטא האָט מען געוואוסט, אַז אין זוכאָוויץ איז דאָ אַ גרויסער צדיק, אַ גרויסער למדן. נאָר ווער, וואָס האָט קיינער ניט געוואוסט צו דערצעהלען. ר׳ ישעיה זוכאָוויצער האָט געלעבט אין איין צייט מיט׳ן ווילנער גאון, מיט ר׳ זלמן לאַדיער; איז געווען—זאָגען יודען—אַזא צדיק, ווי דער, און אַזאַ גאון ווי יענער. נאָר דערצעהלען פון איהם האָט מען ביי זיין לעבען גאָר ניט געוואוסט. שוין ביי זיין לעבען איז ער אַ לעגענדע געוואָרען. ער האָט געלעבט ווי אַ פּראָסטער קרעטשמער: ביי טאָג אַרום זיין שטוב, אין פעלד, אין מיהל; ביי נאַכט—פערשפּאַרט אין זיין איינזאַמער שטיבעל אין וואַלד. קיין מענשען, קיין חסידים האָט ער צו זיך ניט צוגעלאָזען. קיין מופתים ניט געפּראַוועט, קיין לומדות ניט אַרויסגעוויזען; געלעבט ווי אַ פּשוט׳ער יוד, אַ ישובניק.

דאָס האָט גערייצט די פאַנטאַזיע פון פאָלק, און דער עולם האָט זיך גענומען מיט אַלע קרעפטען צו פאָרשען, צו דערגעהן דעם מהות פון דעם למדן-וואָווניק און וואָס טוט ער אין זיין איינזאַמער שטיבעל אין וואַלד. נאָר אומזיסט! ר׳ ישעיה זוכאָוויצער האָט ניט געוואָלט די וועלט זאָל וויסען פון איהם.

נאָר די גויים פון זיין דאָרף האָבען עפּעס געשפּירט, זאָגט מען, און זיי פלעגען מיט אַ כיוון פערטרייבען זיינע בהמות אין זייערע קאָרן. ר׳ ישעיה פלעגט פערציטערט ווערען פון דעם געדאַנק, אַז זיינע בהמות עסען פרעמדס, טוען אָן אימיצען שאַדען. ווי מ׳פלעגט איהם נאָר אָנזאָגען, אַז זיינע בידלע זענען „אין הזיק“, פלעגט ער לויפען אויף גיך אַליין אַרויסטרייבען זיי. אָט דאָס האָבען טאַקע די גויים געוואָלט. „גרזיע שאיע באָדזי“—פלעגען זיי זאָגען—„טאם ושיטאָ ראָדזי“—וואו ישעיה נעהט, דאָרט געראָט ברויט.

נאָר איין מינסקער סוחר, אַ פרומער יוד,—דערצעהלט די

לענענדרע—האָט זיך פאַרגענומען: ער מוז וויסען, וואָס מיט ר׳ ישעיה׳ן איז דער מעהר. פאָהרען צום „למד-וואָוניק״ איז געווען אומזיסט: ר׳ ישעיה האָט קיינעם ניט צוגענומען. אָבער אַריינפאָהרען ווי אַן אורח צו איהם אין קרעטשים—דאָס האָט יעדער געקאָנט. ר׳ ישעיה איז געווען דער גרויסער „מכניס אורח״.

איז געקומען אַמאָל דער מינסקער גביר, בלומרשט, ווי אַן אָרימער דורכגעהער, צו איהם אויף שבת. פרייטאָג צו נאַכט, ווען אַלע ביי ר׳ ישעיה׳ן אין שטוב האָבען זיך צולעגט שלאָפען, האָט זיך דער אורח אויך געמאַכט שלאָפענדיג. נאָר ווי עס איז געקומען נאָך האַלבע נאַכט, איז ער אויפגעשטאַנען און שטילערהייד אַוועק אין זאָקען צום שטיבעל אין וואַלד, וואָס ר׳ ישעיה איז געזעסען. אַ שפּאַלט אין שטיבעל איז ניט שווער געווען צו קריגען. האָט ער אַריינגעקוקט אין שפּאַלט און האָט געזעהן, ווי דאָרט ברענט אַ ליכט און עס שטעהט אַ שוואַרצע ברעט. אויף דער ברעט זענען געווען אויסגעשריבען די זינד, וואָס ר׳ ישעיה האָט פאַר׳ן טאָג געטאָן. דער „למד־וואָוניק״ אַליין איז געשטאַנען פאַר דער ברעט און געוויינט און געקלאָגט אויף זיינע זינד מיט גרויס בכיות און תחנונים. אַזוי זענען פאַרביי עטליכע שעה. ענדליך האָט דער מינסקער גביר דערזעהן, ווי פון אויבען האָט זיך אַראָבגעלאָזען איבער דער ברעט אַ ווייסע האַנד—האָט אָבגעמעקט פון דער ברעט אַלע זינד און האָט אָנגעשריבען: „וסר עוונך וחטאתך תכופר״. דאָס איז טייטש: דיין זינד איז אָבגעטאָן און דיינע עברות—פערגעבען. דאַן האָט דער צדיק אויפגעהערט צו וויינען און קלאָגען און איז געגאַנגען אין שטוב שלאָפען.

ר׳ ישעיה זוכאָוויצער איז קיינמאָל פון זיין דאָרף ניט אַרויס. ער האָט אויך ערגעץ ניט געדאַרפט געהן. ער האָט מיט דער ערד ווייניג שייכות געהאַט. נאָר אין ווילנער מקוה טובל זיין זיך פלעגט ער געהן אַלע ערב שבת. ער פלעגט אַרויסגעהן אַ שעה פאַר ליכט בענשען—זאָגען פרומע יודען—און פונקט צו ליכט בענשען קומען צוריק אין זוכאָוויץ. ר׳ ישעיה האָט ניט געברויכט פאַר זיין שפּאַציר אין ווילנער מקוה, ניט קיין אויטאָמאָביל, ניט קיין אעראָפּלאַן. ער האָט געהאַט

אַ שנעלערע פליה־מאַשין. ער האָט געהאַט „קפיצת־הדרך". ער האָט נאָך געדאַרפט דעם „שם" אַרויסזאָגן, האָט זיך די ערד אונטער איהם נענעבען אַ דרעה, און ער איז אין איין אויגענבליק געווען אין ווילנא, אָדער צוריס ביי זיך אין זוכאָוויץ — אַ פאַר הונדערט וויאָרסט פון ווילנא.

מ'דאַרף פאַרשטעהן, אַז ר' ישעיה איז ניט אויסען געווען דוקא די ווילנער מקוה, ער האָט געקענט קריגען אַ מקוה נעהענטער, אין דער מיר. נאָר אין דער ווילנער מקוה פלעגט ער זיך אין געהיים זעהן מיט'ן ווילנער גאון, און דאָרטען אָבהאַלטען מיט איהם בעראַטונגען וועגען הימלישע ענינים, אָדער וועגען כלל־ישראל.

אין יענער צייט, דערצעהלען יודען, איז געווען נאָך אַ גרויסער צדיק, ר' ליב חסיד. ר' ליב חסיד איז אויך געווען פון די בעהאַלטענע. ער איז געזעסען אויף אַ ישוב און געווען אַ גרויסער אָרימאַן. נאָר אַז ער פלעגט דאַרפען אויסגעבען אַ טאָכטער, פלעגט ער קומען סיין וויל־קאָמיר. ווילקאָמיר איז געווען אַ שטעדטעל פון לומדים און גבירים. ווילקאָמירער יודען האָבען שוין געוואוסט, אַז, ווי ר' ליב חסיד קומט, דאַרף וועדען פיער הונדערט גילדען אויף „הכנסת כלה" פאַר זיין טאָכ־טער. מעהר ווי פיער הונדערט גילדען האָט ר' ליב חסיד ניט גענומען. האָט ער געהאַט פאַר פול זיין סומע, האָט מען איהם געמענט געבען טויזענדער, פלעגט ער אָבגעבען צוריק. דעריבער פלעגט שטענדיג זיין אַ קאָנקורענץ צווישען ווילקאָמירער גבירים. יעדער האָט געוואָלט דעם צווייטען פאַרלויפען דעם וועג, כדי ער זאָל חלילה ניט אויסענבלייבען מיט זיין חלק אויף „הכנסת כלה" פאַר ר' ליב חסיד'ס טאָכטער.

אַמאָל איז ר' ליב חסיד אָנגעפאָהרען אין ווילקאָמיר עפּעס אונ־געריכט. די ווילקאָמירער גבירים האָבען זיך דערוואוסט, האָט מען איהם אָנגעהויבען טראָגען אויף הכנסת כלה. נאָר צו אַלעמענס בע־וואונדערן האָט ער אָבגעשיקט צוריק, ניט געוואָלט געהמען ביי קיינעם אַ גראָשען. דער עולם האָט נאָך קיין צייט ניט געהאַט צו פרעגען איינער ביים צווייטען: וואָס איז דער מעהר מיט ר' ליב חסיד? איז ער שוין ניט געוואָרען. נאָך אַ פערלויף פון אַ פּאָר וואָכען איז ר' ליב חסיד געקומען פון וועג צוריק אַ היים און מעלדעט זיין געזינד מיט גרויס

שמחה: איך האָב אייך געבראַכט אַ טייערע מתנה. נאָך איהר בין איך דאס טאקע געפאָהרען. מ׳האָט זיך געזעצט עסען. דאָס געזינד האָט מיט אונגעדולד געוואַרט, דער טאַטע זאָל שוין אַרויסנעהמען און ווייזען די טייערע מתנה. מ׳האָט אָבגעגעסען. מ׳האָט גענומען בענטשען. פאַרן בענטשען מאַכט ר׳ ליב חסיד צו זיינע קינדער: „הערט צו קינדער, וואָס פאַר אַ שענע מתנה איך האָב אייך געבראַכט; אַז איך וועל זאָגען אין בענטשען „מכל טוב״ זאָלט איהר שווייגען, ניט ענטפערן „אמן״, ווי אַלע מאָל איז ביי אונז דער שטייגער געווען. און אַז איך וועל אויסזאָגען „אל יחסרנו״ אָט דאָ זאָלט איהר ענטפערן „אמן״.

אָט דאָס איז געווען ר׳ ליב חסיד׳ס טייערע מתנה. ביי איהם איז פלוצלונג געוואָרען אַ שאלה: וואו מ׳דאַרף ענטפערן „אמן.״ צי נאָך „ומכל טוב״, צי נאָך „אל יחסרנו״. און כאָטש ער איז אליין געווען דער גרויסער צדיק און איז געווען אַ גרויסער מקורב צום ווילנער גאון, איז ער אָבער געפאָהרען קריגען אַן ענטפער אויף זיין שאלה צו ר׳ ישעיה זוכאָוויצער. ד. ה. ער איז געפאָהרען זעהן: ווי אַזוי איז זיך ר׳ ישעיה נוהג. צוליב דעם איז ער דאָ דורכגעפאָהרען ווילקאָמיר.

די דאָזיגע לעגענדע, וועלכע איז כאַראַקטעריסטיש פאַר ר׳ ליב חסיד, וואַרפט אונדירעקט אַ שיין אויף דעם גרויסען אויטאָריטעט, וואָס דער בעהאַלטענער למד־וואָווניק האָט געהאַט ניט בלויז ביין פּראָסטען עולם, נאָר אפילו צווישען די גרעסטע לומדים פון זיין צייט.

פון די איבריגע לעגענדעס וועגען דער פּערזענליכקייט פון ר׳ ישעיה זוכאָוויצער וועל איך ברענגען נאָך אַ פּאָר, מעהר כאַראַקטער־ריסטישע. דער פּריץ, ביי וועמען ר׳ ישעיה האָט געהאַלטען אין אַרענדע די קרעטשמים און דעם מיהל, פלעגט איהם אַלע ערב פסח אַריינשיקען אַ קעלבעל. אַמאָל—דערצעהלען יודען—האָט דער פּריץ געוואָלט פּרובען זיין ראַנדאַר: צי איז ער באמת אַ צדיק, צי ניט. האָט ער איהם אַריינגעשיקט אַ קעלבעל, וואָס ער האָט אויפגעהאָדעוועט מיט חזיר׳שע מילך. די קעלבעל האָט מען געשאָכטען, איינגעזאַלצען און אָוועקגעשטעלט אין פאָרהויז. אין עטליכע טעג אַרום געהט ר׳ ישעיה פאַרביי,

האָט ער געזעהן, ווי דאָס פלייש פון דער קעלבעל איז פון אויבען בע־צוינגען מיט אַ שפּינוועבס. האָט ער עס געהייסען ארויסוואַרפען.

אין אַ פּאָר טעג אַרום פרעגט איהם דער פּריץ: ווי שמעקט איהם דאָס קאַלבען־פלייש? האָט ר׳ ישעיה מודה געוועןֿ, אז דאָס פלייש האט ער ארויסגעוואָרפען, ווייל דאָס שפּינוועבס איז ביי איהם געוועזען אַ סימן, אז ס׳איז טרייפס. דאַן האט איהם דער פּריץ מודה געווען, אז ער האָט איהם געוואָלט אויספּרובען.

אַן אַנדער ערב פּסח, דערצעהלען ווייטער יודען, האָט ר׳ ישעיה זיך געכאַפּט, אז ער האט פערגעסען די בראַנפען צו פערקויפען אין חמץ. ער האט אויף גיך געהייסען ארויסטראָגען די פעסער מיט די בראַנפען און לאָזען זיי אויפ׳ן פעלד. די גויים האָבען אפילו גרויס דרך ארץ געהאַט פאר ר׳ ישעיה׳ן, נאָר דער יצר הרע פון בראַנפען האט גובר געווען, און פאָר דער וואָך פון פּסח האט מען ביסלעכווייז אויס־געצאַפּט די ביטערע ביז׳ן דעק. ווי גרויס איז אָבער געווען זייער וואונ־דער, ווען זיי האָבען אויף מאָרגען נאָך יום טוב דערזעהן, ווי מ׳צאַפּט זיי בראַנפען פון די נאָר וואָס אריינגעטראָגענע פעסער. ס׳הייסט די פעסער זענען פול געווען מיט בראַנפען, כאָטש די גויים האָבען אויסגעצאַפּט.

די אַלע לעגענדעס אַרום דער פּערזענליכקייט פון ר׳ ישעיה זובאָוויצער האָבען אַ וויכטיגע בעדייטונג. זיי ווייזען, אז דאָס פאָלק האט תמיד געשעצט דעם פּשוט׳ן יודען, וואָס לעבט נעהענטער צו דער נאַטור, וואָס מאַכט קיין ווזען ניט פון זיך, וואָס היט זיך צו פערנעהמען אַ פרעמדען גראָשען, און וואָס בעציהט זיך מיט גלייכער ליעבע צו יודען און צו גויים. פון דער אַנדערער זייט ווייזען זיי, ווי שטאַרק ס׳איז געשעצט געווען אַ הויכע מאָראַלישע יודיש פערזענליכ־קייט אין דער אַרומיגער קריסטליכער וועלט. ס׳איז אַ פאַקט, אז זעלטען וועלכער גלח געניסט ביי קריסטען אזא רעספּעקט און פער־עהרונג, ווי אַ יודישער הייליגער—דאָס זעהן מיר בעשיינפערליך אפילו אין אונזערע צייטען.

די קדושים פון ראָזשינאָי.

אין דער געשיכטע פון בלוט-בלבולים אויף יודען פערנעהמט ראָזשינאָי זעהר א בכבוד'יג אָרט. דער בעריהמטער ראָזשינאָיער בלוט-בלבול איז פאָרגעקומען עטליכע יאָהר נאָך „גזרת ת"ח", אָדער "גזרת חמעלניצקי". דער פאַקט פון יענעם „עלילת דם" האָט געמאַכט אזא איינדרוק אויף די ראָזשינאָיער יודען, אז נאָך איצט רעדט א ראָזשינאָיער יוד וועגען אָט דער בלוטיגער געשיכטע אזוי, ווי דאָס וואָלט נעכטען פאַסירט. אין ראָזשינאָי לעבט אַנ'אור-אור-אור-אור אייניקעל, פון יענע מארטירער, וואָס האָבען פרייוויליג אויף זיך גענומען צו זיין דער קרבן פאַר זייער געמיינדע. דאָס שטעדטעל האָט גרויס דרך-ארץ פאַר איהם. אין זיין פאַמיליע לעבט די טרויעריגע לעגענדע, ריכטיגער די טרויעריגע געשיכטע אזוי פריש, אז, ווען איהר הערט זי דאָ, אין דער שטוב, וואָס שטעהט, דוכט זיך, אויף דעמזעלבען אָרט, וואו די קדושים, זיינע אור-אור-אור-עלטערן, האָבען געוואוינט, דוכט זיך אייך, אז איהר לעבט איבער אלע יענע שרעקען צוזאמען מיט זיי, מיט די אייניקלעך, וואָס דערצעהלען אייך אָט די שרעקליכע היסטאָרישע לעגענדע.

איך גיב דאָ איבער די דאָזיגע טרויעריגע געשיכטע, אזוי ווי איך האָב זי דאָ, אין ראָזשינאָי, געהערט פון דעם אייניקעל פון די קדושים און פון אנדערע שטעדטילדיגע זקנים. איך האָב ד א ך די פאַקטען

קאָנטראָלירט דורך אנדערע קוועלען פון אלטע פּנקסים, וואו דער ראָזשינאָיער בלוט-בלבול האָט זיך אָבגעשפּיגעלט. ווייל אין איהם, אין ראָזשינאָיער עלילת דם, איז, מעהר ווי אין א סך אנדערע בלוט־בלבולים פון יענער אומגליקליכער תקופה, קענטיג זיין פּאָליטישער אונטערשלאָג.

יענע צייט, ביז גזרת ת״ח, איז גראָד געווען איינער פון די ליכ־טיגסטע מאָמענטען אינ׳ם לעבען פון די פּוילישע יודען—ווייל די יודען האָבען זיך דאָ געפונען אונטער דער מאַכט פון די פּוילישע קעניגען און מאַגנאַטען.

אין יענער צייט איז געווען קעניג פון פּוילען דער בעריהמטער קאַזימיר, וואָס האָט בעהאַנדעלט פריינדליך די יודען און האָט, לויט דער לעגענדע, געהאַט א יודישע געליבטע—אסתר׳קע. ראָזשינאָי האָט דעמאָלט אָנגעהערט צום מאַגנאַט סאָפּיעהאַ, וועלכע האָט אויך, אַזוי ווי דער קעניג קאַזימיר, זיך גוט פערהאַלטען צו זיינע יודען.

ראָזשינאָי איז נאָך דעמאָלט געווען—לויט דער שילדערונג פון אַנ׳אַלטען פּנקס—אַ שטאָדט פול מיט חכמים וסופרים. די אָנגעזעהנסטע באַלעבאַטים זענען דאָ געווען רב טוביה און רבי ישראל באַכראַך. זיי זענען אַ הער געקומען, איינער פון קאָבלענץ, דער צווייטער פון וויען. ס׳איז מעגליך, אַז דער דוקעס סאַפּיעהאַ, וואָס האָט געוואָלט ענטוויק־לען ביי זיך אין לאַנד האַנדעל, האָט זיי אַליין אַראָבגעבראַכט. אַלענ־פאַלס, זענען זיי ניט געקומען,—ניט געבעטען. זיי האָבען בעקומען געוויסע פּריווילעגיעס ביים מאַגנאַט, וועלכער האָט זיי געגעבען—לויט דער שילדערונג פון פּנקס—פולע בירגער־רעכט. זיי האָבען זיך געבויט שענע הייזער אין מיטען שטאָדט. האָבען געפיהרט גרויסע געשעפטען, זענען רייך געוואָרען און גליקליך געלעבט. אַ חוץ זייערע עשירות זענען זיי געווען גרויסע לומדים און בעלי-צדקות, האָבען די קינדער זייערע ערצויגען אין תורה און אין גוטע מדות—ווייל אין פּוילען, זאָגט ווייטער דער פּנקס, איז די תורה זעהר טייער און געליבט געווען ביי אַלעמען. אָט די צוויי לייט, ר׳ טוביה און ר׳ ישראל, וועלכע זענען אויך געווען קרובים, האָבען ניבען בעקומען אַ שם אין גאַנצען לאַנד, ווי גרויסע

נבירים און לומדים און האָבען געטאָן שדוכים מיט די גרעסטע גאונים.

אָט די כאראַקטעריסטיק קאָן איינגענטליך אָנגעווענדעט ווערען צו דער אַלגעמיינער לאַגע פון דעם יודישען רייכערן און מיטעלן קלאַס אין פוילען פון יענער צייט. אַזעלכע אויפגעקלערטע יודען, ווי טוביה און ר׳ ישראל באכראַך, וועלכע זענען געשטאַנען אין זעהר נאָהנטע געלד-בעציהונגען צו דעם העכערן פוילישען אדעל, האָבען אויף די מאַגנאַטען געהאַט אַ שטאַרקע קולטורעלע ווירקונג. דאָס גופא האָט אָבער געברענט ווי אַ פייער די יעזואיטען, וועלכע האָבען אין דער צייט פון קאַזימיר דעם גרויסען קיין שליטה ניט געהאַט.

ארויסטרעטען געגען דעם קעניג און געגען די שטאַרקע מאַג־נאַטען דירעקט—דערצו זענען די יעזואיטען געווען צו שוואַך. האָבען זיי פריהער געדאַרפט ברעכען די מאַכט פון די הויף־יודען. געגען די הויף־יודען איז שוין לייכטער געווען אָנצורייצען דעם אַבערגלויבישען פוילישען המון.

אָט דאָ הויבען זיך אָן וועבען די פעדים פון דעם ראָזשינאָיער עלילת־דם. די יעזואיטען האָבען זיך שטאַרק געגרייט און האָבען פון איהם פיעל ערוואַרט. פונקט ווי די „שוואַרצע״ אין אונזער צייט האָבען זיך שטאַרק געגרייט און אַ סך ערוואַרט פון „מעשה יושטשינסקי״ אין ביילִיסעס פּראָצעס.

די אָרגאַניזאַציע און דער גאַנצער נוסח פון דעם ראָזשינאָיער עלילת-דם איז איינגענטליך דערזעלבער, ווי ביי יושטשינסקי, ווי אין אַלע בלוט־בלבולים. דער וועג איז אַנ׳אויסגעטראָטענער, אַנ׳אַלטער.

אין אַ פינסטערער פאַר־פסח׳דיגער נאַכט—דערציילט דער אַלטער ראָזשינאָיער פּנקס—האָט מען אונטערגעוואָרפען אין ר׳ ישראל׳ס קעלער (דעם קעלער ווייזט מען אייך נאָך איצט אין ראָזשינאָי) אַ טויטען קריסטליכען יונגעל. זיין קערפּער איז געווען אין אַ סך ערטער צושטאָכען. אויף מאָרגען איז אַ גרויסער עולם פון פוילישען המון אָנגעפאַלען אויף דאָס הויז און געשריען, אַז דאָס האָבען די יודען אויסגעצאַפּט דעם קינד׳ס בלוט צו זייערע מצות, וואָס זיי ברויכען אויף פסח. אַמאָסע יודען האָט מען פערשמידט אין קייטען און אריינ־

געוואָרפען אין אַ פינסטערע תפיסה. דריי יאָהר האָט זיך געצויגען דער משפט און די גאַנצע צייט איז די שטאָדט געווען אין בעלאַגערונגס־צושטאַנד. די יעזואיטען האָבען דערווייל געפיהרט אַ מורא׳דיגע אַגי־טאַציע צווישען דעם המון און האָבען בעקומען איבערן פאָלק אַנ׳אונגע־הויערע מאַכט. עס שיינט, אַז די גרויסע מאַגנאַטען און דער קעניג אַליין, וועלכע האָבען געוויס ניט שטאַרק געגלויבט אינ׳ם בלבול, האָבען גאָרנישט געקאָנט טאָן געגען דער העצע. איבער די אין קייטען געשמידטע יודען און מיט זיי צוזאַמען איבער דער גאַנצער שטעדטיל האָט געשוועבט אַ גרויסע געפאַהר: אַלע האָבען זיך געפונען צווישען לעבען און טויט. צוזאַמען מיט זיי איז געווען אין געפאַהר די גאַנצע יודישע בעפעלקערונג אין פוילען. די יעזואיטען האָבען מיט אַ כיוון אָבגעצויגען דעם משפט, כדי דערווייל צו פיהרען זייער אַגיטאַציע און אָנפייערן דעם פאַנאַטיזם פונ׳ם המון. די יודען האָבען זיך געלאָזט קאָסטען אַ סך געלד. פופצעהן טויזענד מיט ניין הונדערט און נײַנציג גילדען—דערצעהלט דער פנקס—האָט אָבגעקאָסט דער בלוט־בלבול. אָבער זיי האָבען זיך ניט געקאָנט דערשלאָגען זייער רעכט. ענדליך, האָבען זיי אויסגעפיהרט נור דאָס, אַז מען זאָל דעם משפט מעהר ניט אָבלעגען. די יעזואיטען האָבען אָבער געמאַכט, אַז די ריכטער זאָלען זיין נור די פויערים און דוקא פון ראָזשינאָי און דער סביבה, דאָס הייסט פון דעמזעלבען המון, איבער וועלכען זיי האָבען אינגאַנצען געהאַט די שליטה.

אויפ׳ן געריכט האָט מען, נאַטירליך, נישט געקאָנט בעווייזען די שולד פון די אָנגעקלאָגטע. דאָס האָט אָבער ניט געשטערט אַרויסצוטראָגען זיי אַ טויט־אורטייל. „אַזוי ווי די אמת׳ע שולדיגע זענען ניט ענטדעקט,—האָבען גע׳פסק׳ענט די ריכטער,—ס׳איז אָבער קיין ספק ניט, אַז די יודען האָבען יאָ געשאָכטען דאָס קריסטליכע קינד, בכן מוזען צוויי פון די אָנגעזעהענסטע יודען געטויט ווערען פאַר דער גאַנצער געמיינדע״.

ר׳ ישראל און ר׳ טוביה האָבען אויף זיך פרייוויליג גענומען צו זיין דער קרבן פאַר זייער פאָלק. פרייטאָג, ערב ראש השנה,—

דערצעהלט דער פנקס—איז אויסגעפיהרט געוואָרען אויף זיי דער בלוטיגער פסק. די קדושים האָבען פריהער אָבגעזאָגט ודוי און מתפלל געווען צו גאָט און דערנאָך האָבען זיי אויסגעשטרעקט זייער האלז צום הענקער. א גרויסע שרעק און פינסטערניש איז אָנגעפאלען אויף אלעמען. די ריכטער האָבען זיי געוואָלט שענקען דאָס לעבען, ווען זיי וועלען אָננעמען דעם קאטוילישען גלויבען פון „ליעבע און מחילה". אָבער די מארטירער האָבען מיט פעראכטונג אָבגעוואָרפען דעם פאָרשלאג.

די לעגענדע דערצעהלט, אז די אלטע מוטער פון איינעם פון די קדושים האָט זיך דאָך דערשלאָגען צום קעניג, און בעקומען פון איהם א דעקרעט צו בעפרייען די אונשולדיגע. זי איז אויפ׳ן וועג אריין אין א שוהל צו הערען קדושה, מיט די פאָר מינוט, וואָס זי האָט קדושה געהערט, האָט זי פערזוימט. זי איז אָנגעקומען מיט׳ן קעניגליכען דעקרעט דאן, ווען דער טויט־אורטייל איז שוין געווען אויסגעפיהרט.

ר׳ טוביה איז צום ערשטען געטויט געוואָרען. זיין אָבגעהאקטער קאָפ—זאָגט די לעגענדע—איז ניט געפאלען גלייך אויף דער ערד, נאָר האָט זיך געדרעהט א שטיקעל צייט אין דער לופטען, און בשעת מען האָט דעם אנדער קדוש אונטער דער האק געלעגט, האָט ר׳ טוביה׳ס קאָפ געשריען: אשריך, ישראל! וואויל צו דיר, ישראל!

די בלוט-דורשטיגקייט פון די יעזואיטען איז אָבער דערמיט ניט געשטילט געוואָרען. אין א צייט ארום—דערצעהלען מיר ראָזשינאָיער זקנים—האָבען זיי, די יעזואיטען, אנ׳ערב פסח געוואָלט איבער׳חזר׳ן דעם „עלילת דם". אָבער יענע נאכט איז פערוואָגעלט געוואָרען דעם דוקעס׳ שלאָף. ער האט געהערט עפּיס א טומעל. האט ער געשיקט די קנעכט, זיי זאָלען ארונטערגעהן זעהן, וואָס איז דאס. די קנעכט זענען געקומען צוריק און האבען איהם דערצעהלט, אז אייניגע מענשען האָבען געטראָגען עפּעס איינגעוויקעלט און אריינגעוואָרפען צו א יודען אין קעלער. אויף מאָרגען האָט זיך אויפגעהויבען א לארם, פונקט ווי בשעת דעם פריהערינגען בלוט־בלבול. דאָ האָט אָבער דער דוקעס געפאָדערט א שטרענג געריכט. אויפ׳ן געריכט האָבען זיינע דינער אויג

אויף אויג אָנגעוויזען די פאַלשקייט פון די עדות און מ׳האָט זיי געטאָן דעמזעלבען פּסק, וואָס מ׳האָט געזאָלט טאָן דעם יודען.

ס׳איז קיין ספק נים, אז אָט די לעגענדע האָט איהר גרונד אין דער ווירקליכקייט. וויסענדיג די שטימונג פון דער ארומיגער צורייצטער פויערשער בעפעלקערונג, האָבען די יודען נאַטירליך געוואָרט, ס׳זאָל זיך איבער׳חזר׳ן דער בלוטיגער בלבול אַ לאַנגע צייט דערנאָך אַלע ערב פּסח. יעדע פון די ערב פּסח׳דיגע און פּסח׳דיגע נעכט, איז דער־ריבער ביי דער אומגליקליכער יודישער בעפעלקערונג געווען מיט אַן׳אמת אַ „ליל שמורים״, אַ וואך־נאַכט. מ׳האָט זיך געריכט און געשטעלט וועכטער, וואהרשיינליך מיט דעם וויסען פון דעם דוקעס, וועלכער האָט מעהרסטענטיילס געשיצט זיינע יודען געגען דעם ווילדען צאָרן פון די יעזואיטען און די פּויערים. ס׳איז דעריבער ניט שווער צו גלויבען, אז עטוואָס עהנליכעס צו דער מעשה, וואָס ווערט דערצעהלט אין אָט דער לעגענדע, האָט ווירקליך פּאַסירט.

אינטערעסאַנט איז נאָך איינע אַ לעבעדיגע, אַ פרישע לעגענדע. אין שטעדטיל זאָגט מען, אז די אייניקלעך פון די ריכטער, וואָס האָבען פערמשפּט צום טויט די צוויי קדושים, ר׳ ישראל און ר׳ טוביה, זענען קיינער ניט געשטאָרבען מיט זייער נאַטירליכען טויט. זיי וואוינען הינטערן שטעדטיל, יעדער ראָזשינאָיער יוד קען זיי. צווישען די אונ־שולדיגע אייניקלעך פון די הענקער און די אייניקלעך פון די מאַרטירער הערשט ביז היינטיגען טאָג אַ בייזע, אַ פיינדליכע שטימונג. אַ געפיהל פון אונבעפרידיגטער נקמה פילט אָן די ברוסט פון יעדען ראָזשינאָיער יודען, ווען ער דערזעהט אויפ׳ן מאַרק די קינדער פון זיינע אַמאָליגע הענקער.

נאָך היינטיגס יאָהר,*) איז, ווי עס שיינט, אינגאַנצען געשטילט געוואָרען דאָס נקמה-געפיהל אין די נאָך איצט געפּייניגטע נשמות פון די ראָזשינאָיער יודען. „דעם פאָריגען יום כפור—דערצעהלט מיר אַן׳אור־אייניקל פון דעם מאַרטירער ר׳ ישראל—בשעת מען האָט

*) געשריבען אין יאָהר 1912.

געמאַכט אזכרה די נשמות פון די קדושים, איז עמיצער אריינגעלאָפען און דערצעהלט, אז א גוי האָט, שטעבענדיג א חזיר, אריינגעשטאָכען זיך אליין דאָס מעסער אין הארצען און איז געשטאָרבען. אין גיכען האָט מען זיך דערוואוסט, אז אָט דער גוי, וואָס האָט זיך אליין דערשטאָכען, איז דער לעצטער דור פון די קדושים׳ס ריכטער״...

אָט אזוי איז אין ראַזשינאָי די לעגענדע מיט דער ווירקליכקייט צונויפגעפלאָנטערט. די מרה־שחורה פון „גזרת ת״ח״ פון פאר דריט־האלבען הונדערט יאָהר העננט ווי א שווערע גיפטיגע, כמארע אין דער לופטען און סמ׳ט נאָך איצט די נשמות. און אזוינע ווירקליכקייטען ווי „מעשה יושטשינסקי״ זענען ווייניג מסוגל פונאנדערצוטרייבען די כמארעס און מאכען א סוף צום טרויעריגען מיספערשטענדניס פון די נרויע, שרעקליכע צייטען.

דער קדוש פון ביאַלע און זיין צוואה.

אין ביאַלע עקזיסטירען לעגענדעס אויך פון אַנ׳אנדער סאָרט יודישע גבורים. גבורים ניט פון קערפּער, נאָר פון גייסט. העלדען מארטירער, וואָס האָבען אָבגעגעבען זייער לעבען פאר׳ן כלל.

אזוינע לעגענדעס האָב איך אויך געהערט אין אנדערע שטעדט, ווי א שטייגער, אין לובלין, לוצק, רוזשינאַי. נאָר ערגיץ האָבען זיך אָט די לעגענדעס ניט דערהאַלטען אזוי לעבעדיג, ווי אין ביאַלע.

די אָרענע, אויף וועלכער די דאָזיגע העלדען האָבען געווירקט, איז געוועהנליך געווען א בלוט-בלבול.

אין בלוט-בלבולים זענען די פּוילישע יודען, ווי די ליטווישע, ווי די וואָלינער, קיינמאָל ניט זשעדנע געווען. כמעט אלע מאָל איז מען אָבגעקומען מיט שרעק, מיט תפיסה, מיט אויסקויף-געלד. דער אמת האָט זיך פריהער, אָדער שפּעטער ארויסגעוויזען. דער אמת האָט זיך ארויס־געוויזען, אום דער שענדליכער בלוטיגער ליגען זאָל זיך אויף מאָרגען ווידער בענייען מיט דיזעלבע שרעק, תפיסות, גזרות און תעניתים, און אויסקויף־געלד.

ניט זעלטען אָבער האָט זיך די בלוט־דורשטיגע יודען־העצער איינגעגעבען אזוי צו בעהאַלטען און פערפּלאָנטערן די געהיימע פעדים פון דער בלוטיגער בייקע, אז דעם אמת האָבען אלע געוואוסט, אָבער ארויפשווימען פון אויבען האָט ער ניט געקאָנט, און א גאַנצע יודישע

געמיינדע, און אפשר ניט איינע, איז געווען אין געפאהר אויסגעקוילעט אָדער פערברענט צו ווערען לעבעדיגערהייט דורך די הענד פון דעם צורייצטען פינסטערן המון.

אָפטער, ווי אַלע מאָל, און ווילדער, און סיסטעמאטישער האָבען זיך איבערגע׳חזר׳ט אָט די שרעקליכע בלבולים אין יודישען תחום פון רוסלאנד א צעהנדליג יאָהר נאָכאנאנד נאָך דער „גזרת ת״ח״. די בלוטיגע כוואליע פון דער „חמעלניטשינע״ האָט אויף א לאנגע צייט נאָך דעם געלאָזען אין די הערצער פון דעם צורייצטען קריסטליכען המון ניפט און האס געגען יודען. די יעזואיטען, וואָס האָבען קונציג אויסגענוצט אָט די פיינדליכע שטימונג, האָבען זיך מיט אַלע קרעפטען געסטארעט איינצופלאנצען זי טיפער און ברייטער אין די הערצער פון די פינסטערע פוילישע מאסען.

אין אַזוינע פערצווייפלונגס־מאָמענטען פלעגט ארויסקריכען ערגיץ פון א ווינקעל אנ׳אָבגעריסענער יוד, א שוסטער, אָדער א וואַסער־טרעגער, אָדער אַזוי אנ׳אָרימאן איז דאָס געווען, און האָט געמעלדעט דעם עולם, אז ער איז גרייט צו זיין א קרבן פאר׳ן כלל ישראל. ער וועט אויף זיך נעהמען די שולד און וועט שטארבען, כדי אַלע יודען זאָלען לעבען, זאָלען פריי זיין.

אין לוצק קאָנט איהר זעהן דעם נאָמען פון אַזא פאָלקס־העלד אויף דער פאפירענער טאָוועל איבער דער בימה. אין די טעג פון „הזכרת נשמות״ דערמאָהנט דאָס פאָלק מיט ליעבע און דאנקבארקייט אויך אָט דעם נאָמען.

ביאַלע האָט פערגעסען דעם נאָמען פון אָט דעם „קדוש״, וואָס האָט אָבגעגעבען זיין לעבען פאר זיין פאָלק. איך ווייס ניט צי מ׳איז איהם מזכיר נשמות אין שוהל. אָבער אין פאָלק לעבט די לעגענדע שטארקער, ווי אין לוצק.

„גאָכדעם, ווי מ׳האָט אראָבגעהאקט דעם קדוש דעם קאָפּ,— אַזוי דערצעהלט די ביאַלער לעגענדע,—האָט דער קאָפּ זיך געדרעהט אויפ׳ן אָרט, וואו דער בלוטיגער פסק איז געשעהן, און אויסגערופען: אַזוי פיל און אַזוי פיל דורות זאָל וויסט זיין דער אָרט און קיינער זאָל

קיין חויז נים בויען, וואו יודיש אונשולדיג בלום איז פערגאָסען געוואָרען״.

הונדערטער יאָהרען האָט ביאַלע געהיט די צואה. קיינער האָט נים געוואַגט צו פערשוועכען דעם אנדענקען פון דעם קדוש. דער וויסטער פּלאַץ איז אַ מאָנומענט געווען דעם, וואָס האָט זיך פאַר דער גאַנצער געמיינדע אַ קרבן געבראַכט.

אָבער דער איצטיגער אייגענטימער פונ׳ם פּלאַץ, וואו דער בלוטיגער מאָרד איז געשעהן, האָט פערגעסען די צוואה און איז אונ־דאַנקבאַר געוואָרען דעם, וואָס האָט זיינע זיידעס מיט זיין לעבען פון טויט אויסגעקויפט. בנימין ליב הייסט אָט דער אונדאַנקבארער, נייציגער מענש. ער האָט אַ הויז אויף דעם אָרט געשטעלט, האָט דאָרט דירות און קראָמען געבויט, כדי אנדערע, אַזוי ווי ער, זאָלען אין זייער טעגליכען גראָשענעם האַוּוען זייער דערלייזער פערגעסען.

אָבער דאָס געוויסען פון שטעדטיל איז אונרוהיג און דאָס פאָלק קאָן נישט שענקען דעם אונדאַנקבארען נייציגען מענשען. עס איז בעשאַפען געוואָרען אַ לעגענדע, אַ פרישע לעגענדע, אַז באַלקעס פאַלען פון יענעם הויז, וואָס שטעהט פעררעטעריש אויף דעם הייליגען מאָרד־פּלאַץ. דאָס וואָרפט זיי דעם מאַרטירער׳ס גייסט. די נשמה פונ׳ם קדוש וויל נים שענקען, וויל נים ליידען די אונדאַנקבארקייט פון די, פאַר וועמען ער האָט זיין לעבען אוועקגעגעבען.

אין דער דאָזיגער לעגענדע קלינגט אַנ׳אונבעוואוסטער פאָלקס־באַיקאָט. זי ווערט ענערגיש אונטערגעהאַלטען אין שטעדטיל און קיינער וואַגט נים אין בנימין־ליב׳ס הויז זיך אַ דירה צו דינגען.

אַמאָליגע פּאַדראַטשיקעס און גבירים.

אַמעשה מיט אַ יודישען פּאַדראַטשיק לייזער דע־ליאָן, וואָס איז, צוליב זיין שענער טאָכטער, געוועזן דער ליבלינג פון אַלעקסאַנדער דעם ערשטען, און צוליב דער זעלבער שענער טאָכטער איז ער געוואָרען פאַרלאָרען.

דער טיפּ פּאָדריאַטשיקעס געהט איצט אויס ביי די רוסישע יודען.

ער געהט אונטער מחמת צוויי סבות: ערשטענס וויל די רע־גירונג פון זיי פּטור ווערען און גיט אָב גערן די פּאָדראַדען פאַרשטעהער פּנים שוואַרץ־מאה׳דיגען אדעל. צווייטענס איז דער עסק פּונ׳ם פּאָדראַטשיק פערבונדען מיט הינטער־טיר קריבערייִ און כּאבאר, און דער יונגער דור פון דעם יודישען גבירישען קלאַס זענען כּמעט אַלע געשטודירטע יונגע לייט. די אַמביציע ערלויבט זיי ניט צו ערנידריגען זיך צוליב פּרנסה, ווי זייערע טאַטעס טוען, און זיי קלייבען בעסער אויס אַ אינטעליגענטע פּראָפעסיע פון דאָקטאָר, אינזשעניער, יוריסט, וואָס טראָגט ווענינער פּראָפיט, איז אָבער אַ סך מעהר אָנגעזעהן.

דער פּאָדראַטשיק געהט אַלזאָ אַראָב פון דער סצענע אינ׳ם יודישען עקאָנאָמישען לעבען. איך גלויב אָבער, אַז וועניג פון די לעזער איז בעקאַנט, וואָס פאַר אַ ראָלע ער האָט געשפּילט אינ׳ם יודישען לעבען גאָר אַמאָל. איבערהויפּט אין רוסישען און פּוילישען געטאָ. עס איז גענוג צו זאָגען, אַז נאָך איידער אַ געטאָ איז געוועזן, איז ער, דער

פּאַדראַטשיק, שוין געקומען. דאָס רוב ניט אַליין געקומען, נאָר איינגעלאַדען פונ׳ם פּוילישען פּריץ. ער איז אָפט געווען דער פּיאָנער, דער פאָרגעהער, דער ערשטער איינוואַנדערער פון יעדען יודישען ישוב. געקומען איז ער אַלס „הויף־יוד״. נאָך איהם, שפּעטער, האָט זיך געצויגען אין פּוילען, זיין משפחה, אָדער מיטגלידער פון זיין פריהערדיגער געמיינדע. וואָרום אַמאָל האָבען יודען געלעבט אין ענג געשלאָסענע געמיינדען, וואָס זענען, דאָס רוב, אויך געווען פערקניפּעלט צווישען זיך אין קרובה׳שאַפט אָדער מחותנ׳שאַפט.

דער יודישער פּאַדראַטשיק איז געווען אַמאָל גערעכענט פאַר דעם גרעסטען יודישען גביר. ער איז אויך געווען, אין אַ נויט, דער שתדלן, דער פערטיידיגער פונ׳ם פאָלק. פון דער אַנדערער זייט איז זיין לוקסוס־לעבען געווען, ניט זעלטען, די אורזאַך פון בלוט-בלבולים און אַנדערע צרות אויף יודען.

דער יודישער פּאַדראַטשיק האָט געלעבט נאָך גאָר פון אַמאָל — אַ צעריסענעם לעבען. זיין רייכטום האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו לעבען ברייט, פיהרען זיך ווי אַ שררה. צווישען יודען איז קיין פּלאַץ ניט געווען פאַר אַ פריייליכען געזעלשאַפטליכען לעבען. דער שניט פונ׳ם יודישען לעבען איז געווען אַ בעשיידענער, אַ שטילער. דערצו איז דער קאָנטראַסט צווישען דעם פּאַדראַטשיק און דעם עקאָנאָמישען צושטאַנד פון דער איבריגער יודישער געמיינדע געווען אַ צו שטאַרקער. גאַנץ אָפט איז ער געווען דער איינציגער נגיד, דער איינציגער „בעל צדקה״ און די גאַנצע קהילה האָט געלעבט אַרום איהם. די שול־און חברה-גבאות האָט ניט געקענט בעפרידיגען זיין אַמביציע און עהרגייץ. דערצו איז ער אָפט געווען מעהר וועלטליך, אין רעליגיעזער הינזיכט—אַ סך פרייער פון זיין געמיינדע. דעריבער האָט זיך דער גרעסטער טייל פון די אַמאָליגע פּאַדראַטשיקעס צו׳שמד׳ט אין אַ גאַנצע רייה בעריהמטע פאַמיליעס פונ׳ם פּוילישען אַדעל שטרעמט דאָס בלוט פון יענע הויף־יודען, וואָס האָבען זיך געשמד׳ט מיט הונדערטער יאָהרען צוריק.

מיט דעם אונטערגאַנג פון פּוילען בייט זיך די פיזיאָנאָמיע פון

דעם יודישען פּאָדראַטשיק. די רוסישע רעגירונג קען זיך אויך אַזוי ווענוג בעגעהן אָהן איהם, ווי דער פּוילישער קעניג און מאַגנאַט. פאַר אַלעקסאַנדער דעם ערשטען און ניקאָלאַי דעם ערשען ענטוויקעלט זיך שטאַרק די צאָהל פון אַזוינע „קרוין־יודען". דער אונטערשייד פון די רוסישע „קרוין־יודען" און די פריהערדיגע פּוילישע „הויף־יודען" איז אָבער אַ גרויסער. דער „הויף־יוד" איז געווען מיט זיין שררה ענג־פערקניפּעלט. דער פּריץ האָט אָהן איהם ניט געקענט אויסקומען אַפילו אין זיין געזעלשאַפטליכען און אַ'נטימען פּריוואַט־לעבען. דער „קרוין־יוד" איז אָבער נאָר געווען אַ מחותן מיט'ן רוסישען „שררה" נאָר אין געשעפטען, איבערהויפּט, צוליב „כאַבאַר־ביזנעס". אַחוץ דעם איז מען געווען פרעמד. דעריבער איז, אין פאָריגען יאָהר הונדערט, דער יודישער פּאָדראַטשיק שוין מעהר „יוד", איז נעהענטער צו זיין געמיינדע, וואו ער זוכט צו בעפרידיגען אַלע זיינע אַמביציעס.

די הויפּטראָלע, אין דער ערשטער העלפט פון פאָריגען יאָהר־הונדערט, האָבען געשפּילט פיער פּאָדראַטשיקעס: לייזער דע־ליאָן, אָדער—דילאָן אין נעסוויזש, דוד איידעלמאַן, שמעריל צוקערמאַן און חיים שמעון קאַהאַן—אין מאָהילעוו.

לייזער דילאָן, לויט ווי נעסוויזשער יודען האָבען מיר דערצעהלט און זיין אור־אור־איינִיקעל, אַ דאָקטאָר אין ווילנא, האָט מיר בעשטע־טיגט, האָט געשטאַמט פון אן איינגעוואַנדערטע פּאָרטוגעזיש־יודישע פאַמיליע, די בעריהמטע יחוס־פאַמיליע דע־ליאָן. זיין טאַטע און זיידע זענען געווען הויף־יודען ביי די פּוילישע מאַגנאַטען, וועלכע האבען אָט די פאַמיליע, אָהן אַ ספק, געבראַכט מיט זיך אין פּוילען פון אויסלאַנד, אַלס זייערע פינאַנץ־פיהרער. לייזער דע־ליאָן איז שוין אָבער געוואָרען פון אַ „הויף־יוד"—אַ „קרוין־יוד" ביי דער רוסישער רעגירונג. ער איז געווען אַ פּאָדראַטשיק ביי דער מיליטער אין דער צייט פון דעם ערשטען רוסיש־פראַנצויזישען קריעג, אין יאָהר 1812. ער האָט געוווסט ברענגען אַ סך נוצען דער רוסישער רעגירונג, אַלס קלוגער מענש און בעל עצה. אז זיין ראָלע איז געווען מעהר, ווי די פון אַ פּאָדראַטשיק, ווייזט דער פאַקט, וואָס די פּוילישע פּריצים האָבען איהם געהאַסט,

און ער פלעגט שטענדיג אומגעהן אין דער בעגלייטונג פון צוויי קאָזאַקען, וועלכע פלעגען נאָך איהם נאָכגעהן אפילו אין שול, און ווארטען אויף איהם אין שול, ביז ער פלעגט אָבדאַווגען און דאן בעגלייטען איהם צוריק א היים. בכלל איז ער געוועזן פערדעבענט פאר א מין הויכען בעאמטען ביי דער קרוין. ניט בלויז די קאָזאַקען, וואָס פלעגען איהם בעגלייטען, האבען איהם געמוזט פאָלגען,—ער האָט געקענט געברויכען מיליטער, ווען און אויף וואָס ער האָט געוואָלט. אזוי האָט ער צ. ב., זייענדיג אין כעס, אויף דעם גראף טשאפסקי, איינער פון די גרעסטע פוילישע יחסנים, געשיקט צו איהם אין הויף אויף „עקזעקוציע" א ראָטע קאָזאַקען. זיי האָבען ביי איהם אין הויף אָנגעמאכט אזא חורבן, אז דער האָנאָראָווער אדעליגער גראף האָט געמוזט קומען צו דעליאָנען איבערבעטען איהם. דאן האָט ער אראָבגענומען די עקזעקוציע.

ווענען לייזער דע־ליאָנס עשירות געהען אום אין פאָלק גאנצע לעגענדעס. אזוי האט צ. ב. דער שרייבער פון אָט די צייליען, נאָך אלס קינד, געהערט פון זיין מוטער ווענען א גרויסען נעסוויזשער יודישען גביר, וואָס צו זיין טאָכטער'ס חופה האט מען אויסגעשפרייט די וועג פון שולהויף ביז צו זיין שטוב מיט סאמעט און נאָך דער חופה האָט מען די סאמעט אוועקגעגעבען אָרימע לייט. אין נעסוויזש האט מען מיר אָט די לעגענדע בעשטעטיגט. נעסוויזשער יודען דערצעהלען, אין דעם נאָמען פון זייערע טאַטעס און זיידעס, אז מ׳פלעגט זעהן, ווי לייזער דע־ליאָן פלעגט ארויסטראָגען לופטערן גאנצע קאסטענס אסיגנאציעס.

לייזער דע־ליאָן איז געוועזן א ברייטע האנד און א גרויסער בעל צדקה. די קלענסטע נדבה איז געווען, א רענדעל. ער פלעגט אָפט בעזוכען די בתי־מדרשים און, ניט בעמערקט, אריינטאָן די לערנער אין דער גמרא גילדערנע רענדלאך און האלבע אימפעריאלען. פלעגט ווארפען מיט געלד וואו עס איז נאָר געווען א נויט, ווער עס האָט נאָר אויסגעשטעלט א האנד. ער איז געווען ארומגעהאנגען מיט מע־דאליען, און בשעת אלעקסאנדער דער ערשטער, דערצעהלט מען, איז געווען אין נעסוויזש, פלעגט ער איינשטעהן ביי לייזער דעליאָן אין די זאלען, פלעגט האלטען זיינע קליינע קינדער אויפ׳ן שויס, און

ארומגעהן מיט איהם אליין אונטערן האנד שפאצירען.

אזא כבוד און גדולה האט געמאכט דע־ליאָנס נאָמען בעריהמט צווישען אלע רוסישע יודען, און בשעת עס האט געדארפט פאָרקומען די ערשטע אסיפה אין פעטערבורג וועגען „השכלה״ האבען ווילנער יודען אויסגעקליבען אין דער דאָזיגער קאָמיסיע צוזאמען מיט ר׳ חיים וואָלאָזשינער און אנדערע יודישע גדולים—לייזער דע־ליאָן.

דער סוף פון אָט דעם לעגענדארען יודישען פאדראטשיק איז געווען א טראגישער. אָבער נאָך א טיפערע טראגעדיע האָט זיך אָבגע־שפילט מיט זיין אינגסטער טאָכטער. אויף איהר חתונה בעציהט זיך די לעגענדע, וואָס איך האָב אויבען געבראכט, אז דער וועג פון שולהויף ביזן הויז איז, בשעת איהר חופה, געווען אויסגעלעגט מיט סאמעט.

די דאָזיגע טאָכטער—נעסוויזשער יודען געדענקען גוט איהר נאָמען: זי האָט געהייסען רבקה רחל,—איז געווען א גרויסע גערעטענעס און א מערקווירדיגע פּערשוין. זי האָט געזאָלט זיין אזוי בעריהמט אין דער יודישער געשיכטע, ווי „אסתר״ פון דער מגילה און „אסתר׳קע״ די געליבטע פון דעם פּוילישען קעניג קאזימיר דעם גרויסען, וואָרום אין איהר האָט זיך פערליבט אלעקסאנדער דער ערשטער.

די דאָזיגע לעגענדע, וואָס אין איהר תוך, ליגט, אָהן א ספק, א שטיק אמת, איז איינע פון די ריהרענדסטע, אין טרויעריגסטע. זי גיט א דאנקבארען שטאָף פאר א קינסטלער צו בעשאפען פון איהר א מערקווירדיגע דראמע. נאָר איך וועל דערצעהלען די מעשה פשוט, אזוי ווי איך האָב זי געהערט פון דעם מויל פון נעסוויזשער יודען.

אַלעקסאַנדער דער ערשטער און „אסתר־קע" די דריטע.

פאַר דער גאַנצער צייט פון דער יודישער היסטאָריע, איז דער פאַל מיט רבקה-רחל, די שענע טאָכטער פון דעם נעסוויזשער יודישען פאַדראַטשיק לייזער דע־ליאָן *) דער דריטער, ווען אַ יודישע טאָכטער געווינט די ליעבע פון אַ קעניג. עס איז שווער צו זאָגען, וועד פון די דריי אסתר׳ס איז געווען שענער. אָבער עס איז קיין שום ספק ניט, אַז „אסתר־קע"—רבקה־רחל איז געווען די שענסטע פון אַלע דריי—מאָראַליש; איז געווען די ליבליכסטע, די ריינסטע יודישע טאָכטער.

בשעת ביי „אסתר" פון דער „מגילה" און ביי אסתרקע, די געליבטע פונ׳ם פוילישען קעניג קאַזימיר, איז געווען גערעכענט פאַר אַ גליק צו האָבען אַ געקרוינטען געליבטען, איז רבקה-רחל און איהר טאַטע לייזער דעליאָן פון אַזאַ גליק ניט נתפעל געוואָרען. לויט די יאָהרען ווייזען, איז זי אין יענער צייט געווען אַ קינד בערך פון 13—14 יאָהר. נאָר אַז מ׳זאָל נעהמען אין בעטראַכט, אַז אין יענע צייטען, האָט מען צו 14—15 יאָהר, און זאָגאר נאָך פריהער, קינדער שוין חתונה געמאַכט, איז נים שווער צו דערלאָזען דעם געדאַנק, אַז דער

*) אינטערעסאַנט איז, אַז דער דאָזיגער גביר האָט וועניג געאַכט אויף זיין שפּאַניש-פּאָרטוגעזישען יחוס און האָט זיך שטאַרק משתדל געווען אין די קאַנצעליאַריעס איבערצומאַכען זיין פאַמיליע פון דע־ליאָן אויף דילאָן.

קיסר אלעקסאנדער דער ערשטער, פילענדיג זיך מיט איהר, ווי מיט אקינד, האט זיך אין איהר פערליבט, ווי אין אפרוי.

אינטערעסאנט איז, אז אין דער איצט לעבעדיגער פאמיליע דילאן, ווייס מען נאר פון אלעקסאנדער׳ס ליעבע צו דער שענער רבקה־רחל, ווי צו אקינד, און זיי ווייסען גאר ניט פון דער ראמאנטישער געשיכטע. דער ווילנער דר. דילאן און זיין מוטער (אן אורא־ייניקעל פון לייזער דעליאן)׳ האבען מיר איבערגעגעבען׳ אז לויט׳ ווי אין זייער פאמיליע ווערט די מעשה דערצעהלט, פלעגט אלעקסאנדער אפט נעהמען די מיידעל רבקה־רחל אויפ׳ן שויס, פלעגט גלעטען איהרע רייצענד שווארצע האר און זי האט געשטיפט מיט זיינע קייזערליכע עפאלעטען און ארדענס. זיי האבען זיך אבער געוואונדערט, ווען איך האב זיי איבערגעגעבען די איינצעלהייטען פון די בעציהונגען צווישען דעם קיסר און דער יודישער שענהייט, לויט ווי נעסוויזשער יודען האבען מיר דערצעהלט. אט די איינצעלהייטען ווייזען דייטליך, אז אלעקסאנדער דעם ערשטענס ליעבע פאר דאס יודיש קינד איז ניט געווען — קיין קינדער־שפיל... (דר. דילאן און זיין מוטער זענען אויף זייער לעבען קיינמאל אין נעסוויזש ניט געווען).

אט ווי נעסוויזשער יודען האבען מיר דעם דאזיגען מערקווירדיגען ראמאן געשילדערט: לויט דעם קיסר׳ס פערלאנג, פלעגט לייזער דע־ליאן אפטמאל שיקען זיין יונגסטע טאכטער צו איהם מיט א שליחות, (דער קיסר פלעגט איינשטעהן טאקע אין דע־ליאנ׳ס זאלען) און אלעקסאנדער׳ס קאבינעט איז, מסתמא, געווען נאהענט צו לייזער דעליאנס וואוינונג.

אז די מיידעל פלעגט קומען צום קיסר אין קאבינעט, פלעגט זי זיך האלטען זעהר ערנסט און שטעהן נעהענטער צום טיר. אמאל האט דער קיסר געוואלט צו סיטלען די טיר פון אינעווייניג, איז זי צוגעלאפען און — אבגעקייטעלט. ער האט נאך אמאל געוואלט צו קייטלען, האט זי נאך אמאל אבגעקייטעלט.

ענדליך האט דער ראמאן אנגענומען אן ערנסטען כאראקטער. אלעקסאנדער האט אפען געבעטען דע־ליאנען, ער זאל איהם אבגעבען

זיין טאָכטער. דע־ליאָן, וועלכער האָט זיך געהאַלטען שטאָלץ און פריי מיט׳ן קיסר, האָט באַלד געענטפערט, אַז די יודישע תורה ערלויבט ניט אָבצוגעבען אַ טאָכטער ניט קיין יודען. דער קיסר האָט גאָר נישט בעמערקט דערויף און איז באַלד אַוועקגעפאָהרען אין אַ ברוגז׳ער שטימונג.

דע־ליאָן האָט זיך אָבער באַלד געכאַפּט: וואָס האָט ער דאָ געטאָן? ער איז אַוועקגעלאָפען צום רב, צו ר׳ מאיר׳קען, און איהם דערצעהלט די מעשה. ר׳ מאיר׳קע, און ער אַליין אויך, האָבען זיך דערשראָקען. דאָס שמעקט דאָך מיט אַ סכנה פאַר אַלע יודען... און וואו עס איז נוגע אין „פּקוח־נפש״, פאַר׳ן כלל ישראל, איז דעם איינ־צעלנעם. דעם פּרט, ניט בלויז מותר, ער איז אויך מחויב צו ברענגען אַ קרבן...

מ׳האָט גלייך געזעצט אַ בית דין און דער בית דין האָט גע־פּסק׳ענט, אַז דער יודישער טאַטע מעג און מוז ברענגען זיין טאָכטער פאַר אַ קרבן צוליב דעם כלל־ישראל.

לייזער דע־ליאָן האָט גלייך געהייסען שפּאַנען פערד און האָט זיך געלאָזען אָניאָגען דעם קיסר. ער האָט איהם דעריאָגט אין דער שטעדטעל רידאַווקע. ער האָט איהם געמעלדעט זיין איינווילליגונג. עס איז שוין אָבער געווען שפּעט... דער קיסר האָט אַ מאַך געטאָן מיט׳ן האַנד: „נע־נאַדאָ״! מ׳דאַרף ניט!... און ניט רעדענדיג מיט איהם מעהר קיין וואָרט, איז ער געפאָהרען ווייטער.

עס איז לייכט זיך פאָרצושטעלען, וואָס פאַר אַ טעג יודען האָבען איבערגעלעבט נאָך דער מעשה. מ׳האָט ערוואַרט אַ שרעקליכע נקמה. מ׳האָט זיך גערייכט אויף גזרות.

אין דער אמת׳ן איז דאָס געווען אומגעהערט. ווען דאָס וואָלט געהאַט פּאַסירט מיט דער טאָכטער פון דעם גרעסטען און פאָר־נעהמסטען פירשטען, וואָלט מען אַזאַ צופאַל געהאַלטען פאַר דער גרעסטער עהרע און אַ גליק. דערפון וואָלטען ענטשטאַנען נייע משפחות פון׳ם העכסטען יחוס. דאָס וואָלט פיללייכט געווירקט אויף פּאָליטישע געשעהעניסען, וואָלט געשאַפען נייע עפּאָכען אין דער היסטאָריע. די

משפחת דע־ליאָן וואָלט אפשר איצט בעלאַנגט צום העכסטען רוסישען אדעל, וואָלט געווען פערוואַנדט מיט'ן רוסישען קייזערליכען הויף...

נאָר לייזער דע־ליאָן האָט בעסער געוואָלט געבען זיין טאָכטער אַוואוילען יודישען יונגעל פאר אַמאַן, איידער צו זעהן זי אין דער ראָלע פון אַקעניגליכער קעבס־ווייב און אפילו פון אַזאַ גרויסען און מעכטיגען וועלטהערשער, ווי אלעקסאַנדער דער ערשטער איז דעמאָלט געווען.

די מורא אָבער פון די נעסוויזשער יודען איז געווען אומזיסט. קיין גזרות, קיין צרות אויף יודען זענען ניט געקומען.

דערפאַר אָבער האָט זיך אין גיכען אויסגעגאָסען דער צאָרן אויף לייזער דעליאָן און זיין הויז. מ'האָט איהם ארעסטירט און בע־שולדיגט, אַז ער האָט געמאַכט פאַלשקייטען אין זיינע פּאָדראַדען; זיין פערמעגען האָט מען קאָנפיסקירט; זיינע אָרדענס צוגענומען, צוגענומען פון איהם אַלע רעכט, און יאָהרען לאַנג האָט ער געשמאַכט אין טורמע.

דאָס איז אָבער, אַפּנים, ניט געשעהן גלייך נאָך דער געשיכטע מיט זיין טאָכטער. וואָרום ער האָט נאָך, ווי עס זעהט אויס, צייט געהאַט חתונה צו מאַכען זיין יונגסטע טאָכטער, די העלדין פון אַלעק־סאַנדער דעם ערשטענ'ס ראָמאַן. ער האָט זי חתונה געמאַכט נאָך מיט מעהר שיק און פּאַראַד, ווי די פריהערדיגע קינדער. אָט דער יונגסטער איידעם האָט מיט איהם געטיילט זיין שיקזאַל. נאָך מעהר: ער אַליין איז שפּעטער בעפרייט געוואָרען. מ'האָט איהם צוריקגעגעבען זיינע רעכט, זיינע גיטער. דער איידעם אָבער האָט יאָהרען לאַנג געפוילט אין אָסטראָג און איז דאָרטען געשטאָרבען.

האָט דער דאָזיגער פאַלען פון לייזער דע־ליאָן געהאַט אַ שייכות צו דער אויבען דערצעהלטער געשיכטע מיט זיין טאָכטער? איז דאָס געווען נקמה?...

מעהר איינצעלהייטען וועגען דעם ווייטערדיגען שיקזאַל פון אָט דעם יודישען פּאָדראַטשיק און „תקיף" האָב איך ניט געקענט דערגעהן אין נעסוויזש. ס'איז מעגליך, אַז אַלעקסאַנדער דעם ערשטענס

פערליבענעס אין דער שענער רבקה־רחל איז געווען בלויז איינער פון די הונדערטער טעמפעראמענט-קאפריזען, וואס טרעפען אפט אין די קייזערליכע הויפען. ס׳איז מעגליך, אז די גרויסע פאליטישע געשע־העניסען פון יענער צייט, וואס האבען אלעקסאנדער דעם ערשטען אויפגעהויבען צו דער ראלע פון א וועלט-הערשער, און ער האט אין פאליטישער גרויסקייט און מאכט קאנקורירט מיט נאפאלעאנען, ס׳איז מעגליך, זאג איך, אז, אלס העלד פון א וועלט־דראמע, האט אט דער מעכטיגסטער קיסר פון אייראפא באלד נאך זיין פערלאזען נעסוויזש, פערגעסען זיין ראמאן מיט דער יודישער מיידעל. עס קען זיין, אז דער אונטערגאנג פון דעליאן איז א נאטירליכע פאלגע פון זיין ניט סימ־פאטישער ראלע פון א מין פיסקאל, וואס ער האט געשפילט פאר דער רוסישער רעגירונג. ס׳איז מעגליך, אז די פוילישע מאגנאטען, וואס האבען פאר איהם מורא געהאט און איהם געהאסט (א סימן זיין קאזאקעדוואך) האבען באלד בעמערקט, אז ער האט אנגעווארען זיין פריהערדיגען חן ביי דעם קיסר, און אזוי ווי זיי האבען געהאט פער־בינדונגען אין די רוסישע הויכע פענסטער, האבען זיי אויסגענוצט די געלעגענהייט איהם צו בעגראבען.

פון דער אנדער זייט איז אבער א רעטענים: פארוואס האט זיך אויסגענאסען דער גאנצער צארן אויפ׳ן איידעם, וואס איז נאך געווען זעהר יונג. און ווען ער האט אין די פאדראדען, אויפ׳ן שטויגער פון אלע פאדראטשיקעס, געמאכט פאלשקייטען, איז ער דאך געווען ניט מעהר, ווי א ווערקצייג אין די הענד פון זיין שווער, ביי וועמען ער איז געווען אין די פאדראד־עסקים.

עס לאזט זיך אויך ניט גלויבען, אז אלעקסאנדער דער ערשטער מיט זיין כאראקטער פון א „נוקם ונוטר״, מיט זיין יעזואטישער נאטור, (ווי עס זאגט אויף איהם עדות זיין אייגענער אייניקעל—גרויספירשט קאנסטאנטין מיכאילאוויטש אין זיין ווערק איבער זיין זיידען) זאל לאזען אין גאנצען אונבעשטראפט די „חוצפה״ פון א יודעל, וואס האט געוואגט צו שטעלען זיך געגען זיין ווילען, דעם ווילען פון אזא וועלטהערשער, פאר וועלכען, אייראפעאישע קיסארים האבען זיך

נעבוירנען.

טרויערינער אָבער איז נאָך געווען דער שיקזאל פון דער שענער רבקה־רחל. פאראן נאָך אין נעסוויזש זקנים, וואָס געדענקען איהר. ניט פון יענער צייט פון איהר גלאַנץ, פון איהרע גליקליכע קינדערשע יאָהרען, נאָר פון איהר שרעקליכער, טרויעריגער עלטער. א קינדערלאָזע, אַן עלענדע, א פארלאָזענע, האָט זי זיך, אין גרויס אָרימקייט און נויט, געוואַלגערט אין נעסוויזשער הקדש, האלב־וואהנזיניג פון די גרויסע צרות, וואָס זי האָט איבערגעלעבט, און דאָרט אין הקדש איז זי געשטאָרבען.

ניט פארדינט אזא סוף, האָט די, וואָס האָט פערוואָרפען די ליעבע פון א הערשער און ניט געוואָלט פערבייטען די עהרע פון א צנוע׳דיגער יודישער טאָכטער אויף קייזערליכע פאלאצען...

קושעלעווסקי—דער ערשטער יודישער דאָקטאָר אין רוסלאַנד.

ווער פון די עלטערע מינסקער און נעסוויזשער, קלעצקער, סלוצ־קער, און קאַפּוליער, און סטובצער יודען האָט ניט געהערט פון דעם וואונדערליכען דאָקטאָר קושעלעווסקי?

די פּערזענליכקייט פון דר. קושעלעווסקי פּערנעהמט אונבעדינגט אַ וויכטיגען פּלאַץ אין דער קולטור־געשיכטע פון די רוסישע יודען פאַר'ן ניינצעהנטען יאָהרהונדערט.

דער דאָזיגער מערקווירדיגער דאָקטאָר איז אייגענטליך ניט געוועזען דער ערשטער יודישער דאָקטאר אין רוסלאַנד. יודישע דאָק־טוירים זענען געוועזען אין רוסלאַנד מיט הונדערטער יאָהרען צוריק, נאָך איידער רוסישע דאָקטוירים זענען געוועזען. עס זענען געוועזען אפילו יודישע הויף־דאָקטוירים ביי די אמאָליגע פּוילישע, ליטווישע קעניגען און אפילו ביי די ערשטע רוסישע פירשטען און קיסרים. נאָר דאָס זענען געוועזען יודישע דאָקטוירים, וואָס האָבען געשטודירט אין אויסלאַנד און זענען געוועזען רעקאָמענדירט דורך די אייראָפּייאישע קעניגליכע הויפען, וואו יודישע דאָקטוירים זענען ניט געוועזען קיין זעלטענהייט.

קושעלעווסקי איז געוועזען דער ערשטער יודישער דאָקטאָר, וואָס האָט געשטודירט אין רוסלאַנד גופא. ער איז געוועזען די ערשטע פּרוכט

פון דער השכלה אויפ׳ן רוסישען באָדען.

שוין זיין ווערען דאָקטאר איז פערבונדען מיט לעגענדעס, וואָס כאראקטעריזירען יענע צייט, וועלכע איז אייגענטליך גאָר ניט אַזוי ווייט פון אונז.

קושעלעווסקי איז ניט געוועזען קיין דירעקטע קינד פון דער השכלה. אין נעסוויזש, אָדער א דערבייאיגער שטעדטעל, וואו ער איז געבאָרען געוואָרען, איז נאָך דעמאָלט פון דער השכלה קיין שפור ניט געוועזען. און קושעלעווסקי אַליין, אפילו ווען ער איז שוין געוועזען דאָקטאָר, האָט צום פריי־גייסט פון דער השכלה קנאַפּ וואָס בעלאַנגט. ער איז געוועזען און געבליבען א ליבאַוויטשער חסיד זיין גאַנצען לעבען, און פלעגט פאָהרען צום רבי׳ן גלייך מיט אנדערע חסידים. איהם אליין האָט מען ניט גע־רופען „הער דאָקטאָר״, ווי אנדערע דאָקטוירים, נאר „רבי״. *) ווייל נאָך זיין געוועהנליכען אויסזעהן, און זיין פיהרונג, איז געוועזען א קנאַפּער אונטערשייד צווישען איהם און א רב. כאָטש אין א טאבעל-טאָג, ד. ה. אין א טאָג פון אַן עפענטליכען רוסישען יום־טוב, פלעגט ער געוועהנליך קומען אין שוהל און געהן אויף וויזיטען אין א שפּאַגע און א „קרעפּק״ (א דרייעקיגע היטעלע פון העכערע רוסישע בעאמטע), ארומגעהאנגען מיט מעדאלען, וואָס ער האָט בעקומען צוזאמען מיט׳ן „טשין״ פּאָל־קאָווניק, פון דער רוסישער רעגירונג.

אינטערעסאַנט איז: ווי אזוי קושעלעווסקי איז געוואָרען א דאָקטאָר. געוואָרען א דאָקטאר איז ער ניט פון זיך אליין, נאר ווייל דער פריץ האָט געהייסען. א לעגענדע דערצעהלט, אז ער איז געוועזען אַן איידעם פון ראדזיווילס שניידער. א שניידער פון שלאָס האָט בעלאנגט צו די רייכסטע באַלעבאַטים פון נעסוויזש. דער אידעאל פון אַן אויפגעקומענעם יודישען נגיד איז אמאָל געוועזען צו בעקומען אַן איידעם א „צאַצקע״—אַן עלוי, כדי דורך איהם צו ווערען פערקניפּעלט מיט די „פּני״ פון מזרח־וואנד. און אז גאָט האָט געהאָלפען א שניידער

*) דערפון שטאַמט, וואָס אין נעסוויזש רופט מען ביז היינטיגען טאָג א דאָקטאָר—רבי.

צו בעקומען פאר אן איידעם א וואוילען יונגעל, האט ער זיך מיט איהם, נאטירליך, בעריהמט אויף פארן פריץ. אפט פלעגט מען ברייננגען דעם איידעם צום פריץ פערהערען, נאטירליך, ניט אין תורה, נאר אין חכמה.

נו, האט קושעלעווסקי דער „עלוי" שטארק אויסגענומען ביי'ם פריץ. און ראדזיוויל, וועלכער פלעגט נעהמען א גרויסען אנטייל אינ'ם לעבען פון זיינע יודען, האט ביי זיך בעשלאסען, אז איידער זיין שניידער'ס איידעם זאל זיין א רב, א מלמד־א באנק־קוועטשער איז גלייכער ער זאל ווערען א דאקטאר. און אין איין שענעם פריה־מארגען שיקט ער רופען זיין שניידער און מעלדעט איהם זיין בעשלוס.

אז דער פריץ האט געהייסען, מוז מען פאלגען. און דער עלוי קושעלעווסקי האט איינגעפאקט זיין פעקעל און פון דער נעסוויזשער ישיבה האט ער זיך געלאזען אין ווילנער פוילישען אוניווערזיטעט. דער נעסוויזשער ראדזיוויל—„פאניע קאבאנסו" איז געווען ווילנער „וואיע־וואדא"—א מין גוברנאטאר—און ער האט שוין דעם גאנצען שטודיום גענומען אויף זיין רעכענונג. צוגרייטען זיך צום אוניווערזיטעט האט ביי דעם עלוי ק. לאנג ניט געדויערט. אין פינף־זעקס יאהר ארום איז ער שוין געקומען צוריק אין נעסוויזש געקרוינט מיט'ן טיטעל „דאקטאר".

אין אזא נוסח ווערט דערצעהלט די דאזיגע לעגענדע אין מינסק. אזוי אונגעפעהר איז זי אויך פערשריבען אין צווייטען באנד „פערע־זשיטאיע" (זאמעלבוך געווידמעט מאטעריאלען פאר דער קולטור־געשיכטע און געשיכטע פאר די רוסישע יודען). אין דריטען באנד לייקענט איינער אפ די דאזיגע לעגענדע. נעסוויזשער יודען אבער האבען זי מיר בעשטעטיגט, כאטש א ביסעל אין אן אנדער נוסח. אנשטאט „ראדזיוויל" רופען זיי דעם פריץ אבוכאוויטש, און אנשטאט דעם שניידער, ווערט דערצעהלט די מעשה פון דעם ארענדאר. אבער דער כאראקטער פון דער לעגענדע ווערט דערפון נישט געענדערט. דער עיקר איז, אז די השכלה אין נעסוויזש איז געקומען ניט פון אינעווייניג, נאר פון דרויסען: דער פריץ האט געהייסען—ווערט פון א רב—א דאקטאר. איבריגענס ווייזט דער דאזיגער פאקט גופא, אז

נעסוויזש איז קיינמאָל ניט געווען קיין שטאַרק פּאַנאַמישע שטאָדט. אַ רב איז אַ וודאי גוט. אַ דאָקטאָר—מהיכי תיתא. אָבער ער זאָל טראָגען אַן ארבע כנפות און זאָל האָבען חן ביי גאָט און בייַ'ן פּריץ.

און קושעלעווסקי איז טאַקע געווען אַזאַ דאָקטאָר, וואָס האָט געטראָגען אַ קורצען ראָק און אַ לאַנגען טלית קטן, איז געגאַנגען מיט אַ געגאָלטע באָרד און געפאָהרען צום ליבאַוויטשער רבי'ן, האָט געהאַט אַ שטערן ביז'ן האַלבען קאָפּ, ווי אַ פילאָזאָף, און פלעגט רויכערן דעם טשיבאָק, ווי אַ חסיד. ביי פּריצים פלעגט ער גאָר ניט עסען, נאָר טיי מיט בולקעס און די זענען געווען יודישע, וואָס ער פלעגט מיטפיהרען פון דער היים. ער איז געווען אַ בעל צדקה: פלעגט שטיצען אָרימע, איבערהויפּט לומדים. מעהר פון אַלעמען האָט ער ליעב געהאַט קינדער. שבת פלעגט ער נישט שרייבען קיין רעצעפּט, נאָר פלעגט געהען אַליין אין אַפּטייק און הייסען מאַכען די רפואה אַזוי און אַזוי.

און נישט קוקענדיג, וואָס קושעלעווסקי איז, אַזוי צו זאָגען, גע־וואָרען אַ דאָקטאָר לויט'ן קאַפּריז פון פּריץ, איז ער דאָך געווען אַ דאָק־טאָר לויט'ן בערוף, אַ מענש, וואָס איז געשטאַנען אויפ'ן שפּיץ פון דער מעדיצינישער וויסענשאַפט פון זיין צייט, אַ גרויסער פּסיכאָלאָג און אידעאַליסט. אַ חוץ דעם—ניט קיין טרוקענער מענש, ניט געלעבט אָבגעזונדערט פון פאָלק; געווען אַ פרעהליכער יוד, אַ גרויסער וויצלינג און האָט ליעב געהאַט אָבצוטאָן שטוקעס, פּונקט ווי „שייקע פייפער" און „מאָטקע חב"ד", וואָס האָבען געלעבט מיט איהם אין איין צייט. זיינע שטוקעס און וויצען געהען אום אין פאָלק, איבערהויפּט אין נעסוויזש, קאַפּוליע, מיר, קלעצק, סלוצק, מינסק—ביז היינטיגען טאָג.

זיינע שפּיצלעך און שגעונות, זיין פרומקייט און נאָהנטקייט צום פאָלק האָבען אָבער אויף אַ האָר ניט געמינערט זיין אויטאָריטעט אַלס דאָקטאָר. זיין מעדיצינישע רעפּוטאַציע איז געווען אונגעהייער גרויס ביי יודען און ביי קריסטען. פּריצים פלעגען צו איהם פאָהרען און רופען איהם צו זיך פון הונדערטער מיילען אַרום. ביי יודען פלעגט ער קיין געלד קיינמאָל נישט נעהמען, נאָר פאַר דער פוהר פלעגט מען דאַרפען בעצאָהלען, אויב דער חולה איז געווען אויסער'ן שטאָדט. נאַטירליך

פלעגט מען זיך ערלויבען מטריח צו זיין דעם „רבי׳ן״ נאָר דאַן, ווען דער חולה האָט זיך שוין געראַנגעלט מיט׳ן „מלאך המות״, און גאַנץ אָפט פלעגט קושעלעווסקי קומען צו דער לויה, אָדער אפילו נאָך דער לויה פון דעם חולה, צו ווּעמען מען האָט איהם גערופען. נאָר אפילו דאַן פלעגען די אבלים זיין צופרידען זעהן דעם רבי׳ן און הערען פון איהם א גוט וואָרט.

דער צוטרוי צו קושעלעווסקי׳ס א רעצעפּט איז געווען אָהן א גרענעץ. דער פּראָסטער המון און די פּויערים האָבען געהאַלטען, אז שוין די פּאַפּירעל אליין, וואָס ק. גיט, האָט אין זיך א וואונדערבאַרע קראַפט. וועגען דעם געהען אום אין פאָלק גאַנצע לעגענדעס. אזוי, צום ביישפּיל, דערצעהלען מיר נעסוויזשער יודען—איז געקומען אמאָל א פּויער צו קושעלעווסקי׳ן און האָט זיך געקלאָגט אויף שטעכע־נעס צי ברעכענעס אין רוקען. ק. האָט אָנגעשריבען א שמירעכטס און געוויזען איהם, אויף וועלכען אָרט ער זאָל עס צולייגען צום רוקען. דער גוי האָט פערשטאַנען דעם דאָקטאָר׳ס עצה פּשוט. ער האָט גענומען די שמירעכץ, צוגעלעגט צום פעלץ אויף יענעם אָרט, וואו דער דאָק־טאָר האָט אָנגעוויזען און געלעגט זיך מיט׳ן פּעלץ אין בעט אריין. אויף מאָרגען—זאָגען נעסוויזשער יודען—איז ער אויפגעשטאַנען געזונט, ווי א שטיין.

אַן אנדער פּאַציענטקע, א גויע, האָט ער פערשריבען ארעצעפּט און געהייסען נעהמען דאָס אין וואַסער דריי מאָל א טאָג. די פּויערטע האָט איינגעוויקט דעם רעצעפּט אין א קרינגעל וואַסער און האָט געזופּט די וואַסער, ווי דער דאָקטאָר האָט געהייסען, דריי מאָל א טאָג, און—איז געזונט געוואָרען...

יודען פלעגען האַלטען קושעלעווסקי׳ס א רעצעפּט, ווי א הייליגע קמיע. זיין פּאַפּירעל פלעגט איבערגעהן פון טאַטעס צו קינדער, צו קרובים, שכנים, גוטע פריינד. מ׳פלעגט עס נעהמען,—פערשטעהט זיך, ניט ווי די פּויערים, דאָס פּאַפּירעל, נאָר טאַקע די עצם רפואה—צו אלע קרענק. נאָר אָפט פלעגט מען גאָר ניט נעהמען, גלויבענדיג, אז דעם „רבינ׳ס״ „רפואה״, ד. ה. דאָס פּאַפּירעל וועט שוין העלפען אזוי,

לינענדיג אונטער׳ן קישען.

איבריגענס פלעגט קישעלעווסקי דער דאָקטאר היילען מיט אזעלכע רפואות, וואָס האבען געקאָסט ניט מעהר, ווי א פּאָר גראָשען און דער חולה פלעגט גאנץ אָפט קענען מאכען זיי אליין. ער פלעגט היילען, דאָס רוב, מיט גראָזען און מיט היגיענישע מיטלען. ק.—זאָגען די מינסקער יודען—פלעגט ניט טאפּען דעם דופק, ניט קלאפּען אין הארצען צו פערשטעהן דעם חולה׳ס קרענק. ער פלעגט איהם נאָר א קוק טאָן אין די אויגען און האָט שוין געוואוסט די גאנצע ביאָגראפיע פונ׳ם קראנקען.

אין נעסוויזש האט מען מיר געוויזען דעם מויער, וואו ק. האָט געוואוינט. דער מויער האט בעלאנגט צו איינעם אברהם׳ל, וואָס איז געוועזען א שכור און איז דעריבער אָרים געוואָרען. פון א באלעבאָס פון א מויער איז ער געוואָרען א זאמד־פיהרער.

ק. האָט קיין מזל ניט געהאָט צו קינדער. איין זוהן זיינער איז משוגע געוואָרען און געשטאָרבען אין דער יוגענד. א צווייטער, קושע, איז געווען א פּרעסער, א זויפער און א צולאזענער יונג. אמאָל—דערצעהלען מיר נעסוויזשער יודען—איז דער זוהן קושע געקומען צום טאַטען:

— גיב מיר דריי רובל!

— אויף וואָס דארפסטו?

— אן פיהרט מען א וואָגען קאנארייקעס, איך וויל קויפען א פּאָר.

דער פאָטער האט א קוק געטאָן אין פענסטער און מאכט צום זוהן:

— זעה, ווער פאָהרט דאָ?

— אברהם׳ל דער זאמד־פיהרער.

— נו, האט קושעלעווסקי געזאגט, זעה, פון דיר זאל ניט ווערען וואָס פון איהם. בעהאלט בעסער די דריי רובל אויף קויפען א פערדעל...

דערזעלבינער זוהן—זאגט מען—האט זיך גע׳שמד׳ט. איז אָבער אויף דער עלטער א וועק אין אויסלאנד און געשטאָרבען א יוד.

— זיין טאטענ׳ס זכות איז איהם בייגעשטאנען—זאגט מיר א נעסוויזשער יודענע. ווארום קושעלעווסקי דער דאָקטאר איז געווען גאָר פון די הויכע סאָרטען יודען.

„אסתר די גענעראַלשע".

אַז אין רוסלאַנד זענען געווען און פאַראַן יעצט געשטודירטע יודען מיט׳ן טשין „פּאָלקאָווניק"—דאָס ווייס מסתמא יעדער לעזער. עס זענען אויך געווען יודען, וואָס האָבען זיך אַרויפגעאַרבייט, אין דינסט ביי דער רעגירונג, ביז דעם ראַנג פון אַ גענעראַל. אין גוטע יודישקייט האָט אָבער אַ יוד דעם טיטעל „עקסעלענץ"—„וואַשע פּרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ" ניט געקענט בעקומען. די רעכט, די פּענסיע און דעם כבוד, וואָס אַ גענעראַלסקער טיטעל גיט, זענען אָבער געווען צו „יצר הרע׳דיג". און אַ יוד, וואָס האָט בעוויזען אַרויפצוקלעטערן אויף די שטאַפּלען פונ׳ם דינסט־לייטער ביז „עקסעלענץ" האָט זיך געוועהנליך ניט אָבגעשטעלט פאַר געוויסע „פאָרמאַליטעטען", וואָס זענען איהם געשטאַנען אין וועג, אַבי צו דערגרייכען די „רויטע ליאַמ־פּאַסען" פון אַ גענעראַל. אַ יוד—אַ גענעראַל איז אין רוסלאַנד קיינמאָל ניט געווען.

אָבער, ווען עס איז ניט געווען קיין גענעראַל אַ יוד, איז דערפאַר געווען אַ גענעראַלשע-אַ יודענע. און טאַקע אַן אמת׳ע, אַ כשרה יודענע, וואָס האָט געדאַווענט דריי מאָל אַ טאָג און געלייענט „תחינות" און דעם „צאינה וראינה".

דאָס איז ניט קיין אנעקדאָט, נאָר אַ פאַקט. אַזאַ אנטיקעל האָט טאַקע געקענט זיין נאָר אין ווילנא, דעם אָרט פון אַ סך אנדערע

יודישע אַנטיקען. גערופען האָט מען איהר „אסתר די גענעראַלשע״.

דערצעהלט האָט מיר די מעשה איהרער אַ פּלימעניק—קינקולקין, [illegible]קט נאָך זיין מוהמען, „אסתר די גענעראַלשע״, זעהר גוט. געשטאָרבען איז זי במעט ערב דער רוסישער רעוואלוציע. געלעבט האָט זי איבער הונדערט יאָהר. פון די הונדערט יאָהר האָט זי אַ יאָהר פופצינ געלעבט פון איהר גענעראַלסקע פּענסיע.

אז זי פלעגט קומען איין מאָל אַ מאָנאַט אין קאַזנאַטשייסטווע אין איהר אַלטפרענקישער „סובע״ מיט׳ן „קאַפּטור״ אָבנעהמען די פּענסיע, פלעגט זיך דער רוסישער טשינאָווניק פון דער קאַזנאַ־טשייסטווע שטעלען און דערלאַנגען איהר מיט דרך ארץ דאָס געלד מיט די ווערטער: איזוואָלטע פּאָדפּיסאַטסיא, וואַשע פּרעוואַסכאָ־דיטעלסטוואָ, ס׳הייסט: בעווילינען זיי אונטערצושרייבען, אייערע עקסעלענץ...

ווי אַזוי קומט די יודענע אסתר צו ווערען אַ גענעראַלשע?

דאָס איז געווען אין די גוטע צייטען פון אַלעקסאַנדער דעם ערשטען, אין דער ערשטער העלפט פון זיין רעגירונג. אין יענע טעג, ווען עס האָט נאָר וואָס אָנגעהויבען צו בלאָזען,—אויסדריקענדיג זיך אויפ׳ן מליצה־שטויגער—„דער ערשטער ווינטעלע פון השכלה״. די רוסישע רעגירונג האָט אָנגעווענדט אַלע מיטלען צו מאַכען „יודען פאַר מענשען״: „אָבצוטאָן פון זיי דעם פינסטערן וואָלקען פון פאַנאַטיזם״ און „לאָזען אויף זיי שטראַהלען די ליכטיגקייט פון דער אייראָפּייאישער ציוויליזאַציע״.

דעמאָלט איז פאָרגעקומען אַ מערקווירדיגע קאָנקורענץ צווישען דער רוסישער רעגירונג און דער פּוילישער אין דער שטרעבונג „מזכה״ צו זיין יודען מיט אייראָפּעישע בילדונג. די רוסישע און פּוילישע אוניווערזיטעטען האָבען זיך מיט אמאָל פאַר זיי געעפענט. און פון ווילנער פּוילישען אוניווערזיטעט, וואָס איז ביז דעמאָלט געווען פערמאַכט פאַר יודען, האָט זיך געיאַוועט דער ערשטער יודישער דאָקטאָר קושעלעווסקי, וואָס האט בעקומען זיין בילדונג אין רוסלאַנד. דער וואונדערליכער קושעלעווסקי, וואָס איז שוין ביי זיין לעבען

געוואָרען כמעט אַלענענדאַרע פּערזענליכקייט אין יודישען תחום. אין יענער צייט און פונ׳ם זעלבען ווילנער אוניווערזיטעט, איז אויך אַרויס די ערשטע געשטודירטע יודישע דאָקטאָר־אַקושערין—אסתר די גענעראַלשע.

ווי אַזוי אַ יודישע פאַמיליע אין ווילנא האָט זיך, מיט הונדערט יאָהר צוריק, דערוועגט צו לאָזען שטודירען אַ מיידעל, און דערצו נאָך מאַכען איהר פאַר אַ דאָקטאָרקע,—דאָס איז אַ רעטעניס, וואָס איך האָב געסטאַרעט זיך צו לייזען און האָב ניט געקענט. איהר פּלימעניק קינקולקין האָט וועגען איהר פריהערדיגער ביאָגראַפּיע, וועגען איהר ערציהונג אין דער יוגענד, מיר גאָר נישט געקענט זאָגען. דער פאַקט אָבער, וואָס עס האָט זיך בעוויזען אַ יודישע פרוי—אַ „דאָקטאָרקע״, אַ געשטודירטע אַקושערין, איז געווען צו יענער צייט אַזאַ מערקווירדיגקייט, אַז מ׳איז געוואהר געוואָרען פון איהר אין פּעטערבורג, אין רוסישען קייזערליכען הויף, און אין גיכען איז זי געוואָרען דער קייזערינס לייב־אַקושערין.

אין קייזערליכען הויף האָט זיך די ערשטע יודישע אַקושערין ניט געפיהלט גוט. אַזוי ווי דער ערשטער יודישער דאָקטאָר קושעלעווסקי, איז אויך די ערשטע יודישע אַקושערין—געווען אַ פרומע. די בילדונג האָט גאָר נישט געענדערט אין זייער רעליגיעזער וועלט־אַנשויאונג. אַלס לייב־אַקושערין האָט זי געמוזט נעהמען אָן אַנטייל אין אַלע הויפישע עפענטליכע פּאַראַדען, פּייערטעג און באַלען. זי האָט זיך אָבער צו קיין עסען און טרינקען אין הויף ניט צוגעריהרט. האָט גע־פיהרט איהר איינגעשלאָסענעם, שטרענג רעליגיעזען לעבען. אין קיי־זערליכען הויף האָט מען עס געמוזט דולדען; ווייל מ׳האָט זיך צופיל גענויטיגט אין איהר. ענדליך, נאָך אַ גאַנצע רייהע יאָהרען דינען אין הויף, האָט זי זיך אָנגעגעבען אין דימיסיע, און דאָס האָט מען ווידער איהר געמוזט בעווילינען.

צוליב איהר דימיסיע איז אַרויס אַ קריג און אַ בעהאַלטענע שנאה צווישען איהר און איהר משפּחה. די מעשה דערפון איז, אַז זי האָט געדאַרפט נאָך אין גאַנצען איינינע יאהר דערדינען איהר טערמין,

דאַן וואָלט זי געהאַט גרויסע מתנות, פּריווילעגיעס און—דער עיקר—אַ רייכע פּענסיע, וואָס וואָלט געקענט מאַכן גליקליך איהר אַליין און איהר גאַנצע פאַמיליע. אסתר די גענעראַלשע האט אָבער ווייניג געהאַלטען פון ערדישען גליק. האט געקוקט מיט בעדויערן אויף איהר נייציגער פאַמיליע און האט, אפילו אַרויסגעהענדיג אין דימיסיע, געלעבט נים אין איהר היימישען קרייז, נאָר אין איהר בעזונדער גייסטיגער וועלט, אַרומגערינגעלט מיט וויסענשאַפטליכע ביכער אין איינינגע שפּראַך און מיט הייליגע מוסר-ספרים און תחינות.

מ׳וויים ניט אַקוראַט, צי האָט אסתר די גענעראַלשע אַמאָל חתונה געהאַט, צי ניט. וואהרשיינליך—נים. איהר פּריווילעגירטע ראָלע פון אַ הויף־דאַמע און אינטעליגענטע פרוי צוזאַמען מיט איהר פרומקייט האָבען איהר אָבגעריסען אי פון דער געהויבענער געזעל־שאַפט פונ׳ם הויפּישען אדעל, אי פון איהר פריהערדיגער יודישער ספערע. אָט דאָס האָט געמוזט זיין, אָהן אַ ספק, די אורזאַך פון איהר פערזענליכער לעבענס-טראַגעדיע. איהר פלימעניק, סינקולקין, האָט מיר דערצעהלט. אַז אַמאָל האט זי געלאָזען אַרעסטירען זיין פאָטער, ד. ה. איהר ברודער, אויף דריי מעת לעת, דערפאַר, וואָס יענער האָט איהר דערעסען מיט זיינע טענות, פאַרוואָס זי איז אַרויס אין דימיסיע פאַר דער צייט. איהר פאַמיליע האָט דאָס איהר קיינמאָל ניט געקענט שענ־קען. „אונזערע קינדער און קינדסקינדער וואָלטען געווען גליקליך", האָט זיך בעקלאָגט איהר פלימעניק ס. „ווען זי וואָלט נים געווען אַזוי פרום".

„אסתר די גענעראַלשע" האָט געהאַט, אַ חוץ איהר טיטעל, און פּענסיע, אַ בעזונדער אייגענהענדיג פּאַפּיר פון קייזער, צי פון דער קייזערין,—אַ דאַנק פאַר איהר טרייען דינסט. זי האָט פון דעם פּאַפּיר קיינמאָל קיין געברויך ניט געמאַכט. נאָר איינמאָל—דערצעהלט איהר פלימעניק און זיין פרוי—האָט זי אַרויסגענומען די פּאַפּיר, און דאָס איז געווען צוליב אַזאַ מעשה:

אין גאַס, אין שכנות נעבען איהר וואוינונג, האָט אַ גוי אָנגעשלאָגען און צובלוטיגט אַ יודיש קינד. זי האָט דאָס נים געקענט פאַרטראָגען, איז אַוועק אין פּאָליציי־הויז און געווענדט זיך צום

פריסטאוו מיט אַ קלאַגע, און האָט פערלאַנגט מ'זאָל דעם גוי אַרעסטי־
רען. דער פריסטאוו האָט איהר אָנגעקוקט מיט פעראַכטונג און
געזאָגט: „וואָס איז דאָס דיין עסק, אַלטע זשידאָווקע?"

— שווייג, דו, בוראַטשניק! האָט זי אויף איהם געגעבען אַ טופּ
מיט'ן פוס,—ווערען „דוצט" דו?

ביי די רייד האָט זי אַוועקגעלעגט אויפ'ן טיש איהר פּאַפּיר. ווי
דער פריסטאוו האָט עס אַ קוק געטאָן, איז ער אַ פערשטיינערטער
געוואָרען. ער איז איהר געפאַלען צו די פיס און מיט אַ ציטערנדיג קול
געשטאַמעלט: זייט מיר מוחל, אייער עקסעלענץ...

קריגען דאָס פאָטאָגראַפישע בילד פון דער ערשטער יודישער
געשטודירטער אקושערין איז מיר ניט געלונגען. ווי אַן אמת פרומע
יודינע—זאָגט איהר פאַמיליע—האָט זי זיך קיינמאָל ניט געלאָזט
פאָטאָגראַפירען.

קינקולקין — דער אַנטיקוואַר.

קינקולקין דער אַנטיקוואר, ד. ה. דער הענדלער מיט אַלטע ביכער־אנטיקען איז אויך איינער פון די מערקווירדיגסטע יודישע טיפען פונ׳ם אַלטען דור. ער איז געווען א ברודער פון אסתר דער גענעראַלשע, האָט אויך געלעבט אריבער הונדערט יאָהר און איבערגעלעבט זיין שוועסטער מיט עטליכע יאָהר. אין דער יודישער פּרעסע, אַפילו אין די ווילנער יודישע צייטונגען איז וועגען זיין טויט גאָר ניט געווען דערמאָהנט. דערפאַר איז אויף זיין לויה געווען די גאַנצע פּוילישע אינטעליגענץ און אריסטאָקראַטיע. א הספד האָט געמאַכט אויף זיין קבר ניט א רב, נאָר א גענעראַל. און אויב יודישע צייטונגען האָבען וועגען איהם גאָר נישט געשריבען, איז פול געווען מיט איהם די גאַנצע אייראָפּעאישע פּרעסע. בעזונדערס אָבער — די פּוילישע בלעטער און זשורנאַלען. אומעטום איז דאַן געווען געדרוקט זיין ביאָגראַפיע מיט זיין בילד.

מיט וואָס זשע האָט קינקולקין זוכה געווען צו אזא גרויסען רוהם און דוקא אין דער גוי׳אישער וועלט? קינקולקין איז געווען א פּשוט׳ער יוד. האָט זיך מיט׳ן יודישען געזעלשאַפטליכען לעבען ניט אינטערעסירט. ער פלעגט פּינקטליך דריי מאָל א טאָג געהן דאַוונען אין שוהל. בין מנחה למעריב פלעגט ער זיצען ביי׳ן שיעור, הערען עין יעקב, מדרש אין ר׳ ישראל סאַלאַנטער׳ס קלויז.

און דאָך פלעגען קומען צו איהם די גרעסטע פּוילישע געלעהרטע

און אַריסטאָקראַטען פון אלע עקען וועלט „נאַ גאַווענדע״, ס׳חייסט אויף אַ שמועס. אלע זיינע ווערטער פלעגט מען דרוקען—טאַקע אין דעם פּשוט׳ן זין פון׳ם וואָרט. פּוילישע דיכטער, געלעהרטע, היסטאָריקער, זשורנאַליסטען פלעגען מיט איהם שטונדען-לאַנג פערברייננגען און פאַרנאַטירען ביי זיך יעדען געשפּרעך מיט איהם.

וואָס זשע איז דאָס געווען פאַר אַ מעשה? פאַרוואָס האָט אָט דער פשוט׳ער, תמימות׳דיגער יוד, וואָס האָט כמעט ניט געקענט ניט קיין יודיש, ניט קיין פּויליש, געהאַט אַזאַ חן אין דער פּוילישער געזעלשאַפט?

דאָס ערקלערט זיך דערמיט, וואָס קינקולקין איז געווען אַן „אַנטיקוואַר״, האָט געהאַט אַ געשעפט אין ווילנא פון אלטע ביכער־אַנטיקען. צופעליג זענען די ביכער געווען פּוילישע און ניט יודישע. איז ער, קינקולקין, געבליבען פרעמד דער יודישער וועלט. דערפאַר אָבער איז זיין בוכהאַנדלונג געוואָרען אַ היסטאָרישע אין דער געשיכטע פון דער פּוילישער קולטור און ליטעראַטור. קינקולקינ׳ס בוכהאַנדלונג דאַטירט פונ׳ם יאָהר 1793.

בשעת דער אלטער קינקולקין האָט געעפענט זיין קרעמיל, כמעט אויפ׳ן זעלבען פּלאַץ, וואו זי געפינט זיך איצט, אין ווילנא, אויף דער ברייטער גאַס, איז ער געווען דער ערשטער און איינציגער יודישער אַנטיקוואַר אין ליטא און פּוילען. עס איז דעריבער קיין וואונדער ניט, וואָס קיין איין פּוילישער געלעהרטער, דיכטער און גלאַט אינטעליגענט האָט איהם ניט געקענט מיידען. די פּוילישע שריפטשטעלער האָבען שטאַרק ליעב געהאַט דעם תמימות׳דיגען, זעהר אָריגינעלען און טיפּישען יודישען אַנטיקוואַר. די דיכטער מיצקעוויטש און סיראָקאָמליאַ זענען געווען זיינע פערזענליכע פריינד. צוליב זיין פריינדשאַפט מיט דעם לעצטען פּוילישען דיכטער, האָט ק. זאַגאַר געליטען. בשעת דעם לעצטען פּוילישען אויפשטאַנד האָט מען ארעסטירט דעם יודישען אַנטיקוואַר צוזאַמען מיט זיין פריינד, דעם דיכטער סיראָקאָמליאַ.

אָט דאָס איז די אורזאַך, פאַר וואָס דער נאָמען קינקולקין איז בעריהמט אין דער גאַנצער פּוילישער וועלט. זיין זוהן, שוין אויך אַ

גראָהער יוד, צו וועמען עס איז איבערגעגאנגען בירושה דער איבער־
הונדערט יאָהריגער אנטיקוואר־געשעפט פון פוילישע ביכער האָט מיר
געוויזען א גאנצען פּאק צייטונגען און זשורנאלען, פראנצויזישע און
פוילישע, פון אלע עקען וועלט, וואו עס איז געווען געדרוקט די ביאָג־
ראפיע מיט דעם בילד פונ׳ם אלטען ק. באלד נאָך זיין טויט.

ווי געזאָגט האָט ער געלעבט מעהר, ווי הונדערט יאָהר. ער
האָט געפיהרט זעהר א פּינקטליכען לעבען. ביז דעם לעצטען טאָג איז ער
געווען געזונד און פלעגט געהן דאווענען אין שוהל דריי מאָל א טאָג.

דער „ווילנער באַלעבעס׳ל“.

(די לעבענס־דראַמע פון אַ יודישען מוזיקאַלישען געני).

זעכציג יאָהר איז אוועק זינט ער איז געשטאָרבען, און זיין אנדענקען לעבט צווישען די ווילנער יודען, אזוי ווי ער וואָלט ערשט נעכטען זיך געשיידען פון זיי. און כאָטש זיין אנדענקען איז פריש, האָט אַלעס וואָס מען דערצעהלט וועגען איהם אַ כאַראַקטער פון אַן אַלטער, אַלטער לעגענדע. הערט איהר זיך אָבער איין אין דער לעגענדע, באַמערקט איהר, אַז די לעגענדע איז אייגענטליך קיין לעגענדע ניט, יעדער שטריך אין איהר איז אַזוי טריי דער פּערזאָן, און דער צייט, דער סביבה, אין וועלכער ער, דער העלד פון זיי, דער „ווילנער באַלעבעס׳ל“ האָט געלעבט, אַז איהר איבערצייגט זיך לייכט, דאָס די אונגלויבליכע מעשה איז אַן אמת׳ע, איז געווען אַ ווירקליכקייט. און ווען די ווירקליכקייט שיינט לעגענדאַריש, איז דאָס דערפאַר, וואָס זי איז אַ ראָמאַנטישע און אַ טראַגישע, אַ קלעמענדע און אַ האַרצגרייפענדע, ווי איהר בעגעגענט זעלטען אין די סאַמע פאַנטאַסטישע אויסגעקלערטע מעשיות און ראָמאַנען. די טראַגעדיע פונ׳ם ווילנער „באַלעבעס׳ל“ דאַרף נאָך ערשט געשריבען ווערען, און זי וועט געשריבען ווערען. וואָרום זי איז זעהר עהנליך צו דער טראַגעדיע פונ׳ם יודישען פאָלק, און קיין ראָמאַן, און קיין היסטאָרישע אונטערזוכונג איז ניט פעהיג אַזוי טיף צו כאַראַקטעריזירען דעם מאָמענט פון דער יודישער

גייסטיגער ערוואכונג, אין בעגין פון דער השכלה-עפּאָכע, ווי די דראַ־מאַטישע פּערזאָן פון דעם ווילנער באַלעבעס׳ל.

דער גיהנום פון די גייסטיגע יסורים, וואָס די ערוואַכטע יודישע יוגענד האָט געהאַט אויסצושטעהן אין יענער שרעקליכער און דאָך טיף אינטערעסאַנטער צייט, עטנדעקט זיך פאַר אונז, ווען מיר עפענען די צוויי טראַגעדיעס, די דענקמעלער פון יענער צייט: דער „פּוילישער יונגעל״ פון לינעצקי און ליליענבלום׳ס „חטאות נעורים״. אָבער פון די טיפסטע נשמה־יסורים, פון דער האַרץ־טראַגעדיע, פון יענע ערשטע שוואַלבען פון דער השכלה, האָבען מיר נאָך קיין דענקמאָל ניט, און אָט דער דענקמאָל וועט זיין די געשריבענע דראַמע פון דעם ווילנער באַלעבעסל׳ס טראַגי־שען לעבען און די ערהאַלטונג און פערשפּרייטונג פון זיינע זיסע נגונים, וואָס האָבען געווירקט מיט אַזאַ צויבער אויף די הערצער פון זיין דור

רב יואל דוד לעווענשטיין—אַזוי האָט זיך גערופען מיט זיין גאָמען דער „ווילנער באַלעבעס׳ל״—איז געווען אַ חזנ׳ס אַ זוהן. זיין פאָטער האָט געהייסען ר׳ הירש ליפּאיער (ליבאווער יודען רופען לי־באַווע—ליפּאַי) און איז געווען ווילנער שטאָדט־חזן. די יודען פון באַלטישען געגענד האָבען, נאָך אַ צייט, איידער עס האָט זיך אָנגעהויבען די השכלה אין דער ליטא, געהאַט אַ שטרעבונג צו בילדונג. בשעת דער פאָטער לעווענשטיין איז אריבער אויף חזנות פון ליבאַו קיין ווילנא, איז דער קליינער יואל אַלט געווען זעקס יאָהר. נאָך אין דער פריהער קינדהייט האָט ער ארויסגעוויזען שטאַרקע סמנים פון אַ אונגע־וועהנליכען טאַלאַנט, און דער פאָטער האָט פיעל געזאָרגט פאַר זיין ערציהונג. מיט נאָהענט פון אַ הונדערט יאָהר צוריק האָט דער ווילנער חזן שוין געהאַלטען צו זיין זוהן ניט בלויז די טייערסטע מלמדים, נאָר אויך לעהרער אויף פּויליש און דייטש. אויך לעהרער אויף פידעל און קלאַוויר. צו עלף יאָהר האָט דער קליינער יואל דוד שוין געדאַווענט אין ווילנער גרויסער שוהל פאַר׳ן עמוד אויף אַ בענקעלע. זיין דאַווענען האָט געמאַכט אַזאַ רושם, אַז ריינקע יודעלס, די ווייב פון מאַטע סטראַשון, איינער פון די גרעסטע ווילנער מיוחסים, גבאים און גבירים,

האָט בעשלאָסען דעמזועלבען שבת אין דער ווייבערשער שוהל, אז דער קליינער חזן מוז ווערען איהר איידים. באלד טאקע האָט מען געשריבען מיט מזל תנאים. צו דרייצעהן יאָהר איז ער שוין געווען א באלעבעס׳ל. אין א יאָהר ארום איז געשטאָרבען זיין פאָטער, און דער פערצעהן יאָהריגער יואל דוד איז געוואָרען אויף זיין פאָטער׳ס פלאץ אויבער־חזן אין דער גרויסער שוהל פון דער גרעסטער יודישער קהילה אין ליטא.

דאָס איז געווען אן אונערהערטע זאך. די גבאים פון דער גרויסער שוהל האָבען געוואָלט ווענינסטענס דעם „כתב חזנות״ אָבהאַלטען אויף עטליכע יאָהר, ביז דער נייער חזן וועט האָבען א „חתימת זקן״—א שפּור פון א באָרד. נאָר דאָ האָט שיער ניט אויסגעבראָכען א רעוואלוציע פונ׳ם המון, וועלכער האָט מורא געהאַט, מען זאָל דעם אנטיקעל ניט אויסכאַפּען אין אן אנדער שטאָדט, און האָט זיך איינגעשפּארט: ניין, דוקא שוין א „כתב־חזנים״ און טאקי מיט פולע געהאַלט.... פיער רובל א וואָך, וואָס איז דעמאָלט, איבריגנס, געווען, גאַנץ פיינע שכירות פאר א חזן.

דער המון האָט אויסגעפיהרט. די גבאים האָבען נאָר מיט מיח אויסגעקעמפפט ביי דער מאסע כאָטש „טוספים״ פאר דעם חזן שני, ר׳ ליבעלע קאַנטאר, דעם ראבינער און דאָקטאָר קאַנטאָר׳ס א זיידע, לאָזענדיג פאר דעם פערצעהן יאָהריגען אויבער־חזן „כל נדרי״—דער שפּיץ יחוס פון אלע תפילות.

דער „באלעבעס׳ל״ האָט געהאַט אויף אלעמען, אָהן אן אויסנאַם, און מעהר פון אלעמען, אויף דער יודישער מאסע, א בעצויבערנדע ווירקונג. נאָך איצט זאָגען ווילנער באלעבאַטים, אז עס זענען נאָך ניט געבאָרען געוואָרען די נאָטען, וואָס מ׳זאָל קענען מיט זיי פערצייכענען דעם באלעבעסיל׳ס „נגונים״. אז ער פלעגט זיך שטעלען זאָגען „ותערב״ אָדער „ברח דודי״, פון פסח׳דיגען פּיוט—דערצעהלט מיר ציונסאָן, איינער פון די ווילנער זקנים־משכילים, וואָס געדענקט נאָך דעם „באלעבעס׳ל״ און זיינע נגונים, פלעגט די גאַנצע פּאָדלאָגע פון „בית המדרש״ פערגאָסען ווערען מיט טרערען. נאָר „ותערב״ „מן המצר״ „הללי״ „מקדש מלך״ (אין קבלת שבת) און „ומפני המאנו״ זענען בכלל

פון די ריהרענדע שטיקער אין דער יודישער שוהל־מוזיק. דער ווילנער „באַלעבעסל" האָט נאָר נעדראַרפט עפענען זיין מויל אפילו אין „אדון עולם" די גאַנץ געוועהנליכע שלום־תפילה פון יעדען שבת׳דיגען דאַווענען — און ביים ענטציקטען עולם האָבען זיך שטראָמען טרערען נעגאָסען, נעגאָסען.

נאָר ניט יודען אליין. קריסטען פון פערשידענע נאַציאָנען, קלאַסען און ראַנגען פלעגען אַ יום טוב, אַ שבת, בעזאָנדערס ביי „כל נדרי" אָנפילען די יודישע שוהל און טיף אין דער נשמה בעגייסטערט ווערען פון דעם יודישען נאַכטיגאַל׳ס ריהרענדע נגונים. דער בעריהמ־טער פוילישער קאָמפּאָזיטאָר מאָנירשקאָ, דאַמאַלסדיגער פּראָפעסאָר פון וואַרשאַווער קאָנסערוואַטאָריום האָט איהם אַמאָל געהערט און איז צוגעשמידט געוואָרען צום יונגען יודישען חזן. ער האָט איהם בעזוכט, נעלאַדען צו זיך, געגעבען איהם אליין לעקציעס אין מוזיק און נעמיהט זיך אויף איהם צו ווירקען, ער זאָל לאָזען די חזנות, זאָל פאָהרען קיין אויסלאַנד ענטוויקלען און פערפאָלקאָמנען זיין טאַלאַנט. ער האָט איהם פאָרגעזאָגט, אַז איהם שטעהט פאָר אַ גלענצענדע צוקונפט, אַז מיט זיין נאָמען וועט קלינגען די וועלט.

אין דער צאַרטער, ווייכער, מעלאַנכאָליש־געשטיממטער נשמה איז ענטשטאַנען אַ קאַמפּף. דאָס איז געווען אַ קאַמפּף צווישען דער ענגער, פערשטיקטער וועלט פונ׳ם יודישען געטאָ און דער ברייטער פרייער וועלט אַרום, וואָס האָט איהם נערופען, נעצווינגען צו זיך. דער קאַמפּף איז געווען אַ דאָפּעלטער: צווישען איהם און דער סביבה, אין וועלכער ער האָט געלעבט, און צווישען דער אלטער וועלט־אַנשויאונג פון דעם יודישען עלוי און דער נייער—פון אַ אייראָפּעאישען קינסטלער. מאָנירשקען האָט נעקאָסט פיעל מיה, ביז איהם איז געלונגען איינצו־רעדען דעם באַלעבעסל׳ס שווער און שוויגער, זיי זאָלען איהם אָב־לאָזען אין וואַרשע אויף אַ קאָנצערט. אין אמת׳ן איז געווען נעפּלאַ־נעוועט, אַז לעווענשטיין זאָל לאָזען די חזנות, און מיט דער הילף פון זיינע יודישע און קריסטליכע גוטע פריינד, אַוועק אין אויסלאַנד און אָנקומען אין בערלינער קאָנסערוואַטאָריום. די מיטלען האָט ער

נעדאַרפט בעקומען דורך אַ קאָנצערט, וואָס מאַניושקאַ האָט פאַר איהם צונעגרייט אין ווארשאַ.

אום דער יונגער יואל דוד זאָל ניט געשטרויכעלט ווערען, האָט מען איהם געשיקט אַרומגערינגעלט מיט אַ סוויטע פון פרומע עהרליכע יודען. בעזונדערס האָט נעדאַרפט אויף איהם אַכטונג געבען שייקע פייפער—זיין באַס. נאָר די אַלע פּאַרזיכטס־מיטלען האָבען וועניג געהאָלפען. דער בּאַלעבעסיל איז אין ווארשאַ דאָך געשטרויכעלט געוואָרען.

זיין אויפהאַלטען זיך אין ווארשאַ איז בעדעקט מיט אַ נעבעל פון לעגענדען. וויפיעל מענשען איך האָב ניט געפרעגט, סיי די זקנים, וואָס האָבען איהם אַליין געקענט, סיי די יודען, וואָס ווייסען גוט די גאַנצע ווילנער היסטאָריע פון פאָריגען יאָהרהונדערט, האָט קיינער ניט געוואוסט צו זאָגען עפּעס בעשטימטעס. בעקאַנט איז נאָר, אַז מיט זיין קאָנצערט אין ווארשאַ האָט דער „באַלעבעסיל" געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם. די גאַנצע פּוילישע אַריסטאָקראַטיע און די גרעסטע לייט פון די רוסישע מיליטער-בעאַמטע—פון דער יודישער בעפעל־קערונג רעדט מען שוין ניט—האָבען איהם אויף די הענד געטראָגען. מ'האָט איהם מיט בלומען פערוואָרפען. אַ יונגע טאָכטער פון'ם גראַף פּאָסקעוויטש, איינער פון די גרעסטע פּוילישע מיוחסים, איז, נאָכ'ן קאָנצערט, צו איהם צוגעגאַנגען, איהם אויפגעהויבען די געדיכטע קרויזע שוואַרצע האָר, און, פאַר'ן גאַנצען טויזענד־קעפּיגען עולם, איהם אַ קוש געטאָן. אַ לעגענדע דערצעהלט, אַז נאָך פריהער, פאַר'ן קאָנ־צערט, באַלד ווי דער „ווילנער באַלעבעסיל" איז אָנגעקומען אין ווארשאַ, איז ער געגאַנגען אַליין שפּאַצירען איבער די ווארשעווער גאַסען. ער איז געגאַנגען פאַרביי אַ רייכען פּאַלאַץ און האָט דערהערט שפּילענדיג פּיאַנאָ. ער האָט זיך אָבגעשטעלט, זיך צוגעהאָרכט. דערנאָך איז ער צוגעגאַנגען צום שווייצער און געפרעגט: ווער שפּילט דאָס. „דעם גראַף פּאָסקעוויטשעס טאָכטער"—האָט דער שווייצער געענטפערט. „געה מעלד"—האָט געזאָגט דער באַלעבעסיל, אַז איינער וויל אַריין און דער שפּילערין עפּעס זאָגען. דער שווייצער האָט נאַטירליך בעקוקט

מיט בעוואונדערונג דעם מאָרגנעם זשידאק פון קאָפּ ביז די פיס און איז, פונדעסטוועגן, אוועק איבערגעבען די שליחות. לעווענשטיין איז געבעטען געוואָרען ארויפצוקומען אין הויז. די פּוילישע געזעלשאפט, וואָס האָט אויבען פערבראַכט מיט דער יונגער פּאַניענקע, האָט זיך פון אָנהויב פערוואונדערט: וואָס קען דאָס זיין פאר א זשידאָק? נאָר באלד איז בעשלאָסען געוואָרען, אז דאָס האָט מסתמא גאָט זיי צו געשיקט א יודעל אויף צו מאכען מיט איהם שפּאָס. יואל דוד איז אריין און האָט פערלאנגט צו זעהן די פּאַניענקע אליין. דאָס האָט נאָך פרעהליכער געשטימט די קאמפּאניע פון די פּוילישע אדעליגע יונגע לייט. זיין בקשה האָט מען ערפילט. צו איהם איז ארויס די שפּילערין און פרעגט איהם, וואָס פערלאנגט ער? ער האָט איהר ערקלערט, אז געהענדיג פארביי האָט ער איהר געהערט שפּילען און בעמערקט אייניגע פעהלערען, וויל ער איהר אויף זיי אויפמערקזאם מאכען. די גאנצע חברה האָט אויסגעשאָסען אין א געלעכטער און האָט באלד גענומען אויסטראַכטען עפּעס א שטוקע, וואָס אָבצוטאָן דעם עזות׳דיגען, משוגענעם זשידאק. נאָר די פּאַניענקע איז געוואָרען רויט און האָט איהם פון העפליכקייט וועגען געפרעגט: וואָסערע פעהלערען? ער האָט געבעטען ערלויבנים צו זעצען זיך ביי דער פּיאַנא, וועט ער איהר וויזען. אָט דאָ איז די שטימונג פון די יונגע לייט נאָך פרעהליכער געוואָרען. מ׳האָט איהם געלאָזט שפּילען, און חברה האָט בעשלאָסען טאקי דאָ, בשעת מעשה, ביים שפּילען אָבטאָן איהם א שפּיצעל.

אָבער דער באַלעבעס׳ל האָט נאָר געדארפט בעריהרען די קלאַווישען און די גאנצע געזעלשאפט, איז, ווי פער׳כשופ׳ט, צו די ערטער צוגעשמידט געוואָרען, און די פּאַניענקע איז אין אונמאַכט געפאלען. פון דעמאָלט אָן איז דער באַלעבעס׳ל אָן אָפטער איינגעהער ביים גראף פּאָשקעוויטש געוואָרען, און שטונדען לאנג פלעגט ער מיט דער פּאַניענקע אין מוזיקאַלישע געשפּרעכען, אָדער אין שפּילען פער־ברעננען. ער פלעגט דאָס טאָן אָב׳גנב׳ענדיג זיך פון זיינע בעגלייטער, געהיים.

דער קלאנג איז נאָך ווילנא געקומען, אז עפּעס איז מיט׳ן

באַלעבעסל ניט גלאַט. מ׳האָט איהם געשריבען, ער זאָל צוריק אַ׳היים קומען. אָבער ער האָט זיך ניט געאיילט... מ׳וויים ניט גענוי, וואָס צווישען איהם און פּאַסקעוויטשעס טאָכטער איז פאָרגעקומען. נאָך פּלוצלונג האָט ער אויפגעהערט צו בעזוכען דעם גראַף. איין דעה וויל האָבען, אז צווישען דעם יודישען חזן און דער גרעפין, וועלכע איז געווען זעהר שען און גראָטען און האָט בעזעסען אַ נשמה פון אַ קינסטלערין, האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ ראָמאַן. איהרע עלטערן און ארומיגע האָבען דאָס בעמערקט, מ׳האָט זיך בעמיהט צו פערמיאוס׳ן דעם „זשיד״ ביי דער יונגער גרעפין. דערמיט האָט זיך פעראייניגט די קנאה פון די קריסטליכע ארטיסטען, און, פיליכט נאָך מעהר, די אונרוהיגקייט פון די עלטערן און אייפערזוכט פון די אריסטאָקראַטישע בעלנים אויף דער האנד און הארץ פון פּאַסקעוויטשעס טאָכטער. דער באַלעבעסל האָט בעמערקט אַ ענדערונג אין דער האַלטונג צו איהם פון די ארומיגע, איז ער גענוג שטאָלץ געווען אום צו שוינען זיין ווערדע. ער האָט אויפגעהערט צו בעזוכען פּאַסקעוויטשעס הויז. דער קוש פון דער יונגער גרעפין דעם באַלעבעסל אויפ׳ן קאָנצערט. איז, פיליכט, געווען אַ דעמאָנסטראַציע געגען די פּאָראורטיילען און דער בעליידיגענדער האַלטונג פון איהר געזעלשאַפט צו דעם געניאַלען יודישען קינסטלער. פיליכט איז דאָס אויך געווען אן אויסברוך פון צערטליכער ליבע, וועלכע איהר פאַמיליע און זיינע ארומיגע האבען געוואָלט דערשטיקען.

נאָך דעם האט זיך אָנגעהויבען דעם ווילנער באַלעבעסלס טראַגעדיע, וועלכע ער האָט בעהאַלטען טיף אין זיין צאַרטער קינסטלערישער נשמה, פון פרעמדע מענשען. אין ווארשוי איז ער ארויס־געטראָטען עטליכע מאָל. מ׳האט איהם מיט בלומען פערוואָרפען, מיט פּרעזענטען פערשאָטען. די גרעסטע מאַגנאַטען האבען איהם צו זיך געלאַדען און גרויס כבוד איהם אָבגעגעבען. זיין איבערגעגעבענער פריינד און לעהרער מאָניושקא האָט פּאָרבערייטונגען געמאַכט איהם נאָך אויסלאַנד אויסצוריכטען. די גאַנצע פּרעסע און געזעלשאַפט איז פול געווען מיט די וואונדערליכסטע מעשיות וועגען דעם בעצויבערנדען טאַלאַנט פון דעם יונגען ווילנער יודישער חזן. מ׳האָט איהם פאָר־

געזאַנט וועלטבעריהמטקייט, עשירות, גדולה, אונשטערבליכקייט.

נאָר אינמיטען אָט די אַלע רוישיגע געשפרעכען אַרום זיין פערזאָן, איז דער „ווילנער באַלעבעס׳ל״, פלוצלונג, אנשטאט אין אויסלאַנד—צוריק נאָך ווילנא געפאָהרען. און דאָ זענען אויך די מעשיות ניט קלאָר. אַ טייל זאָגען, אז שווער און שוויגער צוזאמען מיט די ווילנער גבאים, וועלכע האבען ניט געוואלט אָנווערען אזא טייערע כלי, האבען אָנגעווענדט אַלערליי מיטלען איהם אָבצוהאַלטען פון אויס־לאַנד. אנדערע זאָגען, אז ער אַליין האט ביי זיך ניט געקאָנט בעשלי־סען, און דערווייל נאָכגעגעבען. ווידער אַנדערע מיינען, אז דער רעש׳דיגער „קבלת פנים״ אין ווארשא, צו וועלכען דער שטילער, פערטראַכטער, פרומער חזן איז ניט געוואוינט געווען, צוזאמען מיט דעם אונגעוועהנליכען ראָמאַן, האָבען צו שטארק אויף זיין הארץ און נשמה געווירקט, און זיין גייסט האָט ניט געקאָנט אויסהאַלטען דעם קאַמפף צווישען צוויי וועלטען, וועלכע האָבען איינע די אַנדערע אין זיין שוואַכען בוזעם געשטורמט.

דער באַלעבעס׳ל איז געבליבען חזן אין ווילנא. אָבער אינגאַנצען אומקעהרען זיך, צו דער אַלטער וועלט האָט ער שוין ניט געקענט. צו ענג איז איהם געוואָרען, אי אין דער היים, אי אין שוהל. גראָד זענען איהם, מיט אַ קורצע צייט פריהער, זיינע צוויי קינדער, וועלכע ער האָט, ווי אַ צערטליכער פאָטער, הייס געליבט,—געשטאָרבען. זיין ווייב איז איהם פריהער קיין פּאָר ניט געווען. איצט איז זי איהם געוואָרען אין גאַנצען פרעמד. ער האָט זיך געוואָלט מיט איהר גט׳ן, דאָס האט געבראַכט צו גוואַלדיגע מחלוקת און סקאַנדאַלען. מ׳זאָגט, אז שווער און שוויגער האבען דעם דאַמאָלסדיגען גובערנאַטאָר אריינגעמישט. ער האָט פעררופען דעם באַלעבעס׳ל צו זיך און איהם מיט זיין גובער־נאַטאָר־מאַכט געדראָהט. נאָר לעווענשטיין איז שטאָלץ געווען. ער האָט דעם גובערנאַטאר אפילו אויסהערען ניט געוואָלט. „דו ביזט איינער אין אַ גובערניע״, האָט איהם דער שטאָלצער קינסטלער געענטפערט, „און איך—אין צוואַנציג, און אפשר מעהר. איך האב פאר דיר קיין מורא ניט״. אַ טייל גבירים און אנדערע שטאָדט-מענשען

האָבען געהאלטען זיין צד, צווישען זיי אויך דער, אין יענער צייט, גרעסטער ווילנער גביר — דער בערימהמטער יודל אָפּאטאָוו. דער גם איז געשעהן. אָבער דער „באלעבעס׳ל האט שוין פון זיין פּרייהייט ניט געקענט פּראָפּיטירען. זיין שטילע, צארטע נשמה האָט ניט אויסגע־האלטען און ער איז אריינגעפאלען אין א מעלאנכאָליע. דערזעלבער גביר אָפּאטאָוו האט איהם נאכהער געהאלטען ביי זיך. שטאָרט האָט אָנגעווענדט אלע מיטלען איהם צו ראטעווען. נאָר עס האט גאָר נישט געהאָלפען. איינזאם פלעגט דער „באלעבעס׳ל" זיצען ביי זיך אין צימער אָדער געהן פּרניץ אין זייטיגע געסלעך אליין. צייטענווייז פלעגט ער זיך פערטראכטען און אָנהויבען ברומען זיינע ליבלינגס-נגונים, דאן איז אין א מאָמענט, שוואַרץ געוואָרען, די גאַס ארום זיין הויז פון מענשען, און די שטיינער פלעגען פערגאָסען ווערען מיט טרערען. א מאָל פלעגט ער שטיל, אזוי ווי פאר זיך, זיצענדיג אין וואגע, א זונג טאָן דעם בעוואוסטען פּיוט „משוי ממים", און, ווי צוגעצויגען פון א מאגנעט, זענען שוין צעהנדליגע מענשען הינטער די ווענט, צופאלען גע־וואָרען פון געוויין. זעלטען פלעגט טרעפען אין זיין קראנקהייט איינצעלנע ליכטיגע מאָמענטען. דאן האָט מען מיט אלע מיטלען זיך געסטאַרעט אריינצובעקומען איהם אין שוהל. נאָך איהם איז נאָכגעגאנגען א „קדר" ד. ה. א טאָטער מיט א געפלאָכטענעם בייטש. זיינע פריינד האבען געגלויבט, אז דער טאָטער מיט זיין שפּרוך און בייטש האבען די מאכט אָבצואווענדען פונ׳ם קראנקען די „מרה שחורה". כדי אינמיטען דאווגען זאָל איהם ניט בעפאלען די „מרה שחורה", איז ביין עמוד געבען איהם גע־שטאנען דער קדר מיט׳ן בייטש. אין די ליכטיגע מאָמענטען, בעזר בענדיג זיינע פריינד און בעקאנטע, פלעגט ער דארט, אזוי ווי אויפכאפּען זיך און א זונג טאָן. דאן האָבען זיך שוין ארום יענער שטוב אויפגעמאכט טיר און פענסטער, און מענשען זענען געשטאנען אויף די קעפּ באַפען עפּעס א טאָן זיינעם. נאר ווען ער האט בעמערקט די אויפמערקזאמקייט פון די ארומיגע, פלעגט ער גלייך אויפהערען, און קיין מאכט אין דער וועלט האט אי׳הם ניט געקענט צווינגען, אָדער אפילו דורך געבעט ווירקען, ווייטער צו זינגען.

ווילנער האָבען איהם ליעב געהאַט, ווי מאַמע און טאַטע זייער געראָטען איינציג קינד. ער איז געווען זייער צויבער, זייער טרייסט, זייער שמערץ, זייער לוסט. און איצט, ווען ווילנער רעדען וועגען „באַלעבעס׳ל״ שפּירט מען די זעלבע בענקשאַפט און ענטציקונג, גלייך ווי ער וואָלט נאָך ערגעץ געלעבט, און מ׳האָפט, אַז ער וועט נאָך קומען. מ׳האָט בשום אופן זיך ניט געקענט פאָרשטעלען, אַז דער נאַכטיגאַל איז אויף אייביג פערשטומט. שטאָדט האָט זיך פיעל גע־לאָזט קאָסטען. מ׳האָט דעם קראַנקען געפיהרט אין אויסלאַנד, אויס־לאַנד האָט אויף איהם גוט געווירקט. ער איז בעסער געוואָרען. דאַן האָבען דאָקטוירים געראַטען ער זאָל ארומפאָהרען איבער דער פּראָווינץ, דאָס וועט איהם צעשטרייען. דער מיטעל האָט ווירקליך געהאָלפען. דער באַלעבעס׳ל איז געזונד געוואָרען. צו ווילנא׳ס פרייד איז קיין שיעור ניט געווען. נאָר ניט לאַנג האָט זי געדויערט. עס האָט זיך צוגעטשע־פּעט צו איהם אַ האַלז־שווינדזוכט. מ׳איז געלאָפען אין וואַרשוי. דאָרט האָבען אַלע זיינע פערעהרער יודען, ווי קריסטען די וועלט איינגעלעגט, אָבער עס האָט נישט געהאָלפען. ער איז געשטאָרבען און מקובר געוואָרען אין וואַרשוי—אַ יונגער מאַן פון פיער און דרייסיג יאָהר.

אָט אַזוי האָט זיך געענדיגט די טראַגישע לעבענס־קאַריערע פון איינעם פון די מערקווירדיגסטע יודישע גאונים אין 19-טען יאָהר־הונדערט. אַ וואונדער איז, וואָס ניט איינער פון זיינע צויבער־נגונים, נאָך וועלכע יודען און קריסטען פלעגען אויסגעהן, איז ניט פערצייכענט אין נאָטען. ווילנער יודען זאָגען, אַז עס זענען נאָך ניט בעשאַפען געוואָרען די נאָטען, וואָס זאָלען קענען איבערגעבען דעם באַלעבעסל׳ס טענער. אָבער אין אמת לעבען דעם „ווילנער באַלעבעסל׳ס״ נגונים אין פאָלק, אָהן אַ נאָמען, ווי גלגולים פון הייליגע נשמות בלאָנדזשען זיי אום אין פאָלק. אונבעוואוסטע חזנים, פאָלקס-טאַלאַנטען, פלעגבטען איין פונקען פון זיי אין זייערע נגונים, און ווען און וואו זיי קומען צום הארץ פון פאָלק נעהמען זיי געפאַנגען זיין נשמה, גיסען אין איהר הייליגע ענטציקונג.

דער „תקיף".

דער מערקווירדיגסטער טיפ פון א יודי־שען „תקיף" אין פאָריגען יאָהרהונדערט, איז אָהן א ספק, דער בעריהמטער ווילנער גביר יודיל אָפּאטאָוו. דאָס איז געווען א מענש, מיט דעם געבאָרענעם טאלאנט פון א קהל׳שען פיהרער. ער אליין איז געווען א פּראָסטאק, האָט גע־שטאמט פון דעם נידריגסטען אָרימען קלאס אין ווילנא, און נאָר א ראנק זיין אונגעהייערער פּערזענליכער ענערגיע איז ער געשטאנען אָן דער שפּיץ פון אזא גרויסע, בעריהמטע יודישע געמיינדע, ווי די ווילנער. פאר יודיל אָפּאטאָוו האָט ניט בלויז געציטערט ווילנער יודישער קהל, פאר איהם האט געהאט דרך ארץ די ווילנער פּאָליציי, די נידריגע און די העכערע. יודיל אָפּאטאָוו האָט קיינעם ניט געקענט פאָרשטעלען העכער און שטארקער פון זיך. עס געהט אין ווילנא א ווערטעל: „זיי קריגען זיך איבער יודיל אָפּאטאָוס נאָז". דאָס הייסט ניט, אז יודיל אָפּאטאָוו האט געהאט א אונגעוועהנליכען נאָז. דאָס בעווייזט נאָר, אז ניט בלויז יודיל אָפּאטאָוס פערזענליכקייט איז געווען א טעמא פאר אונענדליכע געשפרעכען ביין ווילנער עולם, נאָר זיין גאנצע פּינור איז געווען צונלידערט: מען האָט גערעדט וועגען זיין נאָז, וועגען זיינע אויגען זיינע ליפּען, וועגען זיין יעדען קעהר און ריהר. קורץ: אי

ביי זיין לעבען, אי נאָך יעצט, אפילו, פינף און דרייסיג יאָהר נאָך זיין טויט *) איז ער געווען און געבליבען דער העלד פון לעגענדעס און מעשיות, אנעקדאָטען און וויצען אָהן א צאָהל, ווי דאָס איז זעלטען געווען דער פאַל מיט אנדערע אנטיקען, וואָס ווילנא האָט געגוג געהאַט.

יודיל אָפּאַטאָוו׳ס פריהסטע יוגענד, איז בעדעקט מיט א וואָלקען פון לעגענדעס. מען זאָגט, אַז, אלס יונגעל, איז ער געווען א שטיוועל־פוצער, א פּראָפעסיאָן, וואָס איז שוין לאַנג פערשוואונדען אין דער ליטא, איז אָבער, גאָר אמאָל געווען שטאַרק אין דער מאָדע. ער איז געשטאַנען—זאָגט מען—אויפ׳ן שוהל־הויף מיט א בענקעל, א בערשטעל און א פּושקע שוה־וואקס, און האָט, פאַר א קאָפּיקע, געפּוצט די שטיוועל יעדען איינעם, וואָס האָט פערלאַנגט. וואָסערע מדרגות יודיל אָפּאַטאָוו איז דורכגעגאַנגען פון א שטיוועל־פוצער ביז א פּאָדראַטשיק, ווייס קיינער ניט. נאָר מען ווייס, אַז ער איז פּלוצלונג געוואָרען א גביר. און ניט פּשוט א גביר, נור א גביר מיט אַזאַ שטאַט, וואָס פאַר איהם, און נאָך איהם, האָט קיינער אין ווילנא ניט געזעהן: מיט אייגענע פערד און קאַרעטען, מיט לאַקייען און שוואַרצאַרען ביי דער טיר. אָהן א דאָקלאַד ד. ה. אהן א פריהערדיגע מעלדונג, האָט קיינער צו איהם ניט געקענט אריינקומען. דאָס איז געווען מיט 60—50 יאָהר צוריק, ווען קיין איין ווילנער יודישער גביר איז ניט איינגעפאַלען צו לעבען מיט אַזאַ שיק. און דאָך האָט קיינער ניט געוואוסט, צי יודיל אָפּאַטאָוו איז ווירקליך א גביר. א סך מיינען, אַז כאָטש ער האָט זיך אויפגעפיהרט פירסטליך, האָט ער קיין אייגענס ניט געהאַט אפילו א קאָפּיקע. עס איז זאָגאַר ביז היינטיגען טאָג א סוד, מיט וואָס יודיל אָפּאַטאָוו האָט זיך בעשעפטיגט. נור איינינגע גיבען זיך איבער בסודי סודות—אַזוי ווי זיי וואָלטען נאָך איצט מורא האָבען פאַר איהם—אַז דער ווילנער „תקיף״ האָט פּשוט געהאַנדעלט מיט פאַלשע פּאַפּירענע געלד. די קלאַנגען זענען געגאַנגען נאָך פאַר זיין לעבען, און מען זאָגט, אַז וויפיל מסירות

*) געשריבען אין 1909

יודיל אָפּאַטאָוו האָט אויף זיך ניט געהאַט, האָבען די מסירות און רעוויזיעס קיינמאָל גאָר נישט אַרויסגעבראַכט. וואָרום יודיל אָפּאַטאָוו — אַזוי זאָגט די לעגענדע — האָט געהאַט פאַר זיינע פאַלשע געלד דעם זיכערסטען אָרט, וואָס קאָן נאָר געבען. מען האָט זיי פּערקויפט אין „קאַזנאַטשייסטוואַ״ (קרוין־קאַסע) גופא.... און צוליב אָט די „ביזנעס״ האָט טאַקע יודיל אָפּאַטאָוו געהאַט בעקאַנטשאַפט אין הויכע, גאָר הויכע פענסטער. די אָרטיגע נאַטשאַלסטוואַ איז פאַר איהם געווען בטל. ער איז געווען פערבונדען דורך זיינע „ביזנעס״ מיט די גרעסטע לייט אין פּעטערסבורג. ווי ווייט יודיל אָפּאַטאָוו׳ס תקיפות האָט דערגרייכט, ווייזט דער פאַקט, אַז אויף זיין „אָרדער״ האָט מען געשמיסען אין דער פּאָליציי יעדערן, אויף וועמען ער האָט נאָר אָנגע־וויזען. איז ער געווען אויף איינעם אין כעס האָט ער געשיקט צו דער פּאָליציי אַן „אָרדער״ אויף יענעם׳ס נאָמען. גלייך האָט מען יענעם צוגענומען אין צירקעל און מ׳האָט איהם דאָרט „אַריינגעשאָטען״ אַזוי פיעל, וויפיעל יודיל אָפּאַטאָוו האָט געהייסען. אַמאָל, דערצעהלט מען, איז יודיל אָפּאַטאָוו אין כעס געוואָרען אויף זיינעם אַ יודישען משרת, ער האָט איהם געגעבען אַ צעטעל און געהייסען אוועקטראָגען אין פּאָליציי־הויז. דער משרת איז אָבער ניט געווען קיין נאַר. און האָט זיך אָנגעשטויסען, מיט וואָס דער „צעטעל״ שמעקט. ער האָט בע־געגענט אין גאַס אַ בעקאַנטען, געגעבען איהם עטליכע קאָפּיקעס און געבעטען — אַזוי ווי ער אַליין איילט זיך ערגעץ אין אַ שליחות — אַריינ־צוטראַגען דעם צעטעל דערביי אין צירקעל. קוים האָט מען אָבער דעם צעטעל געעפענט, האָט מען דעם אָרימען יודען געכאַפּט און גלייך „מכבד״ געווען, אַקוראַט נאָכ׳ן „אָרדער״. יענעם׳ס ווייב איז געקומען מיט אַ געשריי צו יודיל אַפּאַטאָוו, וועלכער האָט זיך שוין פריהער אָנגעשטויסען, אַז די מעשה איז אַריבער ניט גלאַט, ווייל דער משרת האָט ניט בלויז ניט אויסגעזעהן, ווי אַ געשטראָפטער בעל תשובה, נאָר אויף זיינע ליפּען האָט נאָך געשוועבט אַ ביטערער שמייכעל. אַפּאַטאָוו האָט איהם אָבער מעהר גאָר נישט געטאָן. דער איינפאַל איז איהם געפעלען געוואָרען, און דער משרת איז געווען ביי איהם דערפאַר

אויסגענומען.

נאָך מעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר יודיל אָפּאַטאָווס „תקיפות״ איז ווייטערדיגער פאַקט, וואָס אַ סך ווילנער עלטערע יודען געדענקען. יודיל אָפּאַטאָוו איז געפאָהרען אין זיין פאַעטאָן מיט זיינע לאַקייען איבער ווילנער גאַסען. ערגעץ אין אַ ענגער געסעל האָט ער זיך אָנגעשטויסען אָן אַ קאַרעטע, אין וועלכער עס איז געפאָהרען דער פּאָליציימייסטער.

— שטעה—ווער איז דאָרט? האָט יודיל אַ געשריי געטאָן—לאָז דעם וועג.

— שטעה! ווער איז דאָרט? האָט דער פּאָליצמייסטער אויס־געשריען,—פערקעהר זיך אָן אַ זייט.

— קאַק סמייעש? ווי אַזוי וואַגסטו? האָט יודיל אַ דונער געטאָן, ארויסשפּרינגענדיג פון פאַעטאָן!

— זשיד! האָט דער פּאָליצמייסטער איהם אבגעדונערט צוריק.

— חזיר! האָט יודיל אַ שניט געטאָן און האָט דערלאַנגט דעם פּאָליצמייסטער צוויי פלאַמעדיגע פּעטש, געזועצט זיך געלאַסען אין זיין קאַרעטע און געהייסען זיין קוטשער פאָהרען.

מאָנאַטען לאַנג האָט געשטורמט ווילנא מיט דער דאָזיגער געשעהניש. עס זענען געפלויגען עסטאַפעטען פון ווילנא אין פּעטערבורג, פון פּעטערסבורג אין ווילנא. נור געענדיגט האָט זיך מיט גאָר נישט. יודיל איז געפאָהרען אין פּעטערבורג און עס איז געוואָרען רעכט.

פּעטש האָט יודיל אָפּאַטאָוו ניט געזשאַלעוועט, אפילו אין די שפּעטערדיגע יאָהרען, ווען ארויסגעבען אָרדערס אויף שמיץ האָט מען שוין ניט געקענט. עס איז געווען אין ווילנע אַ פּאָעט משה חאַשקעס. ער האָט געשריבען פון ווילנע קאָרעספּאָנדענצען אין „המליץ״. אין איין קאָרעספּאָנדענץ האָט ער קריטיקירט יודיל אָפּאַטאָוו. אין ווילנע איז דאַן אַ קאָרעספּאָנדענט געווען קענטיג. משה חאַשקעס האָט יעדער ווילנער יוד געקענט. פון דער קריטיק האָט מען גערעדט אין גאַנץ שטאָדט. דאָס איז געווען אַ גרויסע וואַג־שטיק צו „בעשרייבען״ אויפ׳ן „בלאַט״ דעם פורכטבארען „תקיף״.

אַמאָל האָט יודיל אָפּאַטאָוו בעגעגענט משה חאַשקעס אין

נאָס. ער האָט איהם אָבגעשטעלט.

— קום אַהער, דו, שרייבעריל. דער „קריטיקער" האָט זיך אָב־געשטעלט און געקוקט שטאָלץ אויף זיין „בעל סבר". ארום איז באַלד געוואָרען אַ רעדעל.

— דאָס האסטו מיך קריטיקירט אויפ׳ן בלאַט?

— אפשר ניט אמת? האט געזאָגט דער „עזות פנים".

— דו ווייסט אָבער, אז איך קען אויך קריטיקירען?

— איהר?! און משה חאשקעס האָט פערביסען אַ שמייכעל אויף זיינע ליפען.

ניט בלויז ער, נאָר גאַנץ שטאָדט האט געוואוסט, אז יודיל אָפּאַטאָוו איז אַן „עם הארץ", קען מיט צרות חתמ׳ענען זיין נאָמען.

— יע איך!... האָט יודיל אָפּאַטאָוו געענטפערט, און אראָב־געלאָזען חאשקעס׳ען צוויי פּעטש מיט זיין אייזערנער האַנד.

אָט דאָס איז יודיל אָפּאַטאוו׳ס קריטיק—האט ער קאַלטבלוטיג בעמערקט און איז אוועק רוהיג זיין וועג.

יודיל אָפּאַטאוו איז בטבע ניט געווען קיין „קמצן". ער האט געגעבען אַ סך געלד אויף קהל׳שע זאַכען. נאָך גבאות און כבוד האט ער זיך ניט געיאָגט. ער איז געווען צו הויך, צו פיעל „תקיף" איהם זאָל צופרידען שטעלען אַ פּעטע „עליה" אין שוהל און נאָך אזעלכע כבודים, נאָך וועלכע עס יאָגען זיך קליינע בּרואים.

אויף ווילנער יודישע קהל-פיהרער האט ער געקוקט מיט פעראַכטונג און פלעגט זיך אָפט אויסדריקען וועגען זיי גראָב. אויפ׳ן שטויגער פון געוועזענעם שטיוועל-פוצער. די דאָזיגע בעציהונג זיינע צו „קהל" כאראַקטעריזירט אַ פאַקט, וואָס איז מעהר עהנליך צו אן אנעקדאָט, פון וועלכען ווילנא האלט זיך נאָך היינט אין די זייטען פון געלעכטער.

עס איז אַמאָל געגאַנגען עפּעס אין אַ נצחון צווישען דעם „תקיף" און „קהל". אָפּאַטאוו האט עפּעס געהייסען „אַזוי זאָל געטאָן ווערען". קהל האט דאָס ניט געקענט, אָדער ניט געוואָלט דערלאָזען. אימיצער האט בעמערקט דעם „תקיף":

— וואָס וועט ד׳רויף זאָגען ווילנא?

— ווילנא!? האָט דער תקיף אויסגעשריען, זאָל מיר גאַנץ ווילנא... דערביי האט ער געזאָגט אַ ווערטעל, וואָס איז ניט בעקוועם צו ברענגען אין דרוק.

דאָס ווערטיל, איז, ווי אויף פליגלען, אין איין מאָמענט, צוטראָ־גען געוואָרען איבער׳ן גאַנצען שטאָדט. קהל האט זיך געפיהלט שטאַרק בעליידיגט. ס׳איז געבליבען, מען זאָל אזא גראָבקייט דעם „תקיף״ ניט שענקען. אָבער וואָס טוט מען? וואָס קען מען נעגען איהם טאָן? מ׳האָט גערופען „מאָטקע כאַבאַד״, און ער האָט זיך שוין אָנגענומען פאר אַ פּאָר רובל. אָבצורעכענען זיך מיט׳ן גראָבען יונג, אויף זיין, מאָטקע כאבאַד׳ישען, שטייגער.

אויף מאָרגען נאָך מיטאג, ווען דער מורא׳דיגער „תקיף״, האט, ווי זיין שטייגער, געכאַפּט אַ נאָכ־וואַרמעסדיגען דרעמיל, איז אריינגעלאַפען צו איהם אין קיך, אַ פערסאָפּעטער, אָהן אָן אָטעם, מאָטקע כאבאד. די דינערשאַפט האט זיך אַ לאָז געטאָן צו איהם:

— וואס איז רב מאטקע?

— גיבער... וואו איז רב יודיל... קהל האט מיר געשיקט... מ׳זיצט אין קהל־שטיבעל...

— ער שלאָפט האט מען איהם געמעלדעט.

— גיבער... קהל... וועקט איהם אויף!.. האט מאָטקע געסאָפּעט.

— וואָס זייט איהר, משוגע, רב מאָטע?...

די שטוב לייט האבען משונה׳דיג אויף איהם אויסגעשטעלט די אויגען. פון מאטקע כאבאד איז ווירקליך געווען אַ משוגעת. גאַנץ שטאָט האט געוואוסט, אז ווען יודיל אָפּאטאוו שלאָפט נאך וואַרמעס, טאָר מען איהם ניט וועקען, עס מעג אונטערגעהן די וועלט. און ווער עס האט געוואגט צו שטערען איהם פון זיין שלאָף, איז שוין קיין גאַנצער פון זיין גראָבען שטעקען ניט ארויס. נור מאטקע איז ניט אבגעשטאַנען.

— איך זאג אייך: קהל... עקסטרא... סכנות נפשות... מ׳האט מיך געשיקט צו רב יודלען... איך זאל ניט אבטרעטען... מ׳וואַרט אין קהל־שטיבעל... איך מוז זעהן רב יודלען... סכנות נפשות...

אלע אין שטוב זענען געוואָרען פארציטערטע: די מענשען, די ווייב און די קינדער.

— זאָגט וואָס, רבי מאָטע, וואָס איז געשעהן?

— איך קאָן נים, האָט מאָטע נאָך אלץ געסאפּעט,—נור איהם אליין... אזוי האָט מיר קהל געהייסען...

מ׳האָט גאָר נישט געקאָנט מאכען. די ווייב האט זיך איינגע־שטעלט אין סכנות און איז געגאנגען וועקען דעם „תקיף״.

אין א מינוט ארום איז יודיל אָפּאטאָוו ארייגעלאָפען ניט טויט, נים לעבעדיג, אין שלאָפראָק, א צעטומעלטער, א צעשראָקענער...

הא!... וואָס איז געשעהן? פרעגט ער בלאָנדזשענדיג ווילד מיט די אויגען אין אלע זייטען.

— רבי יודיל — האט מאָטקע געשטאמעלט, צונויפגעצויגע כלומרשט פון שרעק: קהל האָט מיך געשיקט צו אייך... עקסטרא... מ׳האָט זיך אויפגעקליבען אין קהל־שטיבעל...

רייד! וואָס איז! ווערטער! האט יודיל געשריען אלץ מעהר צעשראָקען און ברענענדיג פאר אונגעדולד.

מאָטקע האט געשטאמעלט מיט א כלומרשט פערצווייפעלטער שטים: קהל האָט מיך געשיקט... פרעגען... אנטקעגען דעם, הייסט דאָס, וואָס איהר האָט נעכטען געהייסען... גאנץ ווילנא... ווייס ניט קהל... צי מיינט איהר: מיט סניפּישאָק צי אָהן סניפּישאָק?...

אָפּאטאָווען האט זיך געוואָלט ווערען א מחותן מיט דעם גביר פּארנעס, דעם גרעסטען יחסן פון ווילנא. פּארנעס האט ארויסגעטרי־בען דעם שדכן, וואָס האָט איהם פּאָרגעלעגט ווערען א מחותן מיט דעם געוועזענעם שטיוועל־פּוצער, אָבער דער ווילנער „תקיף״ האט געזאָגט, אז ער מוז ווערען א מחותן מיט דעם גרעסטען ווילנער יחסן. און ער האט אויסגעפיהרט. פּארנעס איז געווען א פּאָדראטשיק. האט יודיל אָפּאטאָוו גענומען קאָנקורירען מיט אלע זיינע פּאָדראדען. אין עטליכע יאָהר צייט איז פּארנעס געוואָרען אן אָרימאן. דאן האָט ער דעמזעלבען שדכן, וואס ער האט פריהער ארויסגעטריבען, אויפגענומען מיט כבוד, און פּארנעס׳ זוהן איז געוואָרען יודיל אָפּאטאָווס איידים.

אז אנטאָקאלסקי, דער קינסטלער, איז געוואָרען בעריהמט; ער האט געהאט צו טאָן מיט פירשטען און מאגנאטען, און ווילנא האט געהאט דורך איהם גרויס כבוד, האט יודיל אָפּאטאָוו געזאגט, אז ער איז פאר איהם א גוטער חתן, פאר זיין טאָכטער. און אזוי איז געווען. דער וועלט־בעריהמטער בילד-שניצער אנטאָקאלסקי איז געוואָרען זיין, יודיל אָפּאטאווס, איידים.

דער ווילנער תקיף האט געפיהרט א פרייען שטאט, בשעת מען האט נאָך אין ווילנא פערפאָלגט פאר אן אפיקורסיש ביכעל.

ער האָט געהאלטען צו זיינע קינדער פאר א לעהרער דעם בעריהמטען העברעאישען דיכטער מאפו, וועלכען ער האט אָבער מכבד געווען מיט א שטעקען, און יענער איז קוים, מיט די ביינער, פון איהם אנטלאָפען. דערפאר האט מאפו, שפעטער, ארויסגעשטעלט דעם תקיף פאר דעם העלד אין זיין בעריהמטען ווערק „עיט צבוע“.

דער לעצטער יודישער פריץ.

בעקאנט געוואָרען בין איך מיט איהם, מיט׳ן לעצטען יודישען פריץ, מיט יאָהרען צוריק. און דאַן האט ער אויף מיך א שטארקען איינדרוק געמאכט. זינט דעמאָלט האב איך איהם ניט געזעהן. איך האָב אויף איהם פערגעסען.

דערמאָהנט האָב איך זיך אויף איהם צופעליג. איך בין פארביי געפאָהרען, אויף מיינע רייזען איבער יודישע שטעדט און שטעדטלאך, פארביי יענע פעלדער און וועלדער, וואו איך האָב זיך, אין מיין יוגענד, מיט איהם בעגעגענט. בין געוועזן ניט ווייט פון יענעם שטעדטעל, וואָס האָט איהם, דעם לעצטען יודישען פריץ, געבאָרען, און וואו ער האָט דאַן, ווי מ׳האָט מיר געזאָגט, דערלעבט זיינע לעצטע יאָהרען.

די אומשטענדען האָבען מיר אָבער ניט ערלויבט אָבצושטעלען זיך דאָרט און זעהען זיך מיט איהם. דער צוג האָט מיך שנעל אוועקגעטראָגען ווייטער און ווייטער פון איהם. אָבער פערגעסען האָב איך איהם שוין ניט געקענט. א לאנגע צייט האָב איך געטראכט וועגען איהם, ביז אנדערע מענשען און אנדערע געדאנקען האָבען איהם ווידער ארויסגעשטויסען פון מיין זכרון.

א פאָר יאָהר זענען אוועק. איך האב אָן איהם אין גאנצען פערגעסען. ביז א צופאל, גאנץ אונערוואַרט פאר מיר, האט מיך, אין אן אנדער אָרט, ווייט, ווייט פון יענע וועלדער און פעלדער, ווייט פון

יענער רוהיגער, שטילע, אָבגעלעגענער ליטווישער שטעדטעלע, גע־
בראכט נאָהענט צו... זיין קבר.

דאָס איז געווען אין אַ פּויליש יודיש־פאבריק שטעדטעל. דאָס
שטעדטעל איז אַ ניי מאָדיש: דריי פערטעל—פערבוים מיט הויכע
קוימענס, ברייטע באסען, אלעען, גלאטע אספאלטענע טראָטואַרען,
שענע פערפּוצטע מויערן, נאָכ׳ן ווארשעווער סטיל, עלעקטרישע בע־
לייכטונג און נאָך אזעלכע בעקוועמליכקייטען פון אַ אינדוסטריעלען
צענטער. אָן אַ זייט, אָבער פון שטעדטעל, אין אן עק, טוליעט זיך ענג
דאָס אלטע שטעדטעל מיט זיינע איינגעהויקערטע, צוקרימטע נידריגע
הילצערנע הייזלעך מיט צעבראָכענע שינדעל־דעכער... דאָ לעבען די
פּראָלעטאריער, די יעניגע, וואָס שפּילען צו „הענד״ פאר יענע הויכע
פּראכטפאָלע געביידעס מיט די סך פענסטער, מיט קליינינקע שיי־
בעלאך. הארט דערביי איז אויך דער בית עולם פונ׳ם שטעדטעל. דאָ
זענען די מתים־הייזלעך און מצבות, אויך אזוי אָרים, עלענד, אויפגע־
שטיקט אין איין קופּקע, ווי די וואוינונגען פון די לעבעדיגע, דאָרט,
אביסעל העכער. איבריגענס זענען די איינגעפאלענע און צו דער ערד
געבויגענע, אָדער אין דער ערד איינגעזונקענע שטיבלאך און מצבות
געווען בלויז עטליכע. דער איבריגער פּלאץ פונ׳ם „בית חיים״ איז
געווען פּשוט פארזייט מיט אלטע, האלב צעבראָכענע, האלב צעפוילטע
מיט מאָך בעוואקסענע ברעטלאך, אויף וועלכע די אויפשריפטען זענען
שוין לאנג אָבגעמעקט געוואָרען דורך דער גרויזאמער האנד פון דער
צייט. יענע שטעדטעל פון די הויכע קוימענס מיט די אלעען, מיט
די שענע מויערן, עלעקטרי און טעלעפאָן האָט נאָך ניט געהאט דאָ
איהרע פאָרשטעהער. דאָרט איז נאָך אלץ יונג, האלט אין רעכטען
לעבען, שטרעבען און האבעווען.

נאָר איין קבר האָב איך בעמערקט אין אָט דער קופּקע ענג אָנגע־
וואָרפענע, פון מאָך פערגרויטע ברעטלאך און מצבות, וואָס איז געווען
איינגאנצען אַ קאָנטראסט צו דער אָרומיגער עלענדער און פערלאָזענער
מתים־שטעדטעל. אויפ׳ן קבר איז שטאָלץ געשטאנען אַ שענע, אַ
טייערע מצבה מיט פריש אויסגעהאקטע מיט גאָלד בעפארבטע

בוכשטאבען: „פּה נקבר... אָט דאָ איז מקובר געוואָרען"...

איך האָב איבערגעלעזען דעם נאָמען. ער איז מיר געווען זעהר בעקאנט. איך האָב נאָכגעפרעגט ביי מיין בעגלייטער, און דער געדאנק, וואָס האָט מיר אַ בליץ געטאָן אין מוח, באַלד ווי איך האָב איבערגעלעזען די אויפשריפט, האָט זיך ארויסגעוויזען פאר ריכטיג: דאָס איז געווען דער קבר פון דעם לעצטען יודישען פּריץ.

ווי קומט ער אַ הער? אָט דער שטאָלצער פאָרשטעהער פון דעם אָבגעלעבטען יודישען פּריצים־שטאנד? וואָס פאר אַ שיקזאַל האט איהם אויסגעריסען פון זיינע פעלדער, סטאַינעס, פּאַרניקעס, פּאראבקעס, און אַלטע פּריצישע פּאקאָיעס, דארט, טיף אין דער ליטא, און איהם פערווארפען אַ הער אין דאָס פּוילישע פאבריק־שטעדטעל, אין דעם „תוהו ובהו" פון רויך, עלעקטרי און פּראָלעטארישע „הענד".

ביז וואנען איך האָב בעקומען אַן ענטפער אויף מיינע שאלות האָב איך גענוג צייט געהאט צו דערמאָהנען זיך די פערגאנגענהייט פון דעם דאָזיגען מערקווירדיגען טיפּ. בשעת איך בין מיט איהם בעקאנט געוואָרען, איז ער געווען אַ יוד נאָהענט צו זיבעציג. גרייז־גראָה. אָבער, נאָך דעמאָלט, הויך, ברייט־שולטערדיג און שטארק, ווי אַ דעמב. זיין טראָט—אייזענפעסט, זיין וואָרט געצעהלט, זיין בליק—אָדלער־שארף און פירשטליך־בעפעהלעריש. עטוואָס מאַיעסטעטישעס איז געווען אויסגעגאָסען אין זיין גאנצער פיגור, און בשעת מ'האָט איהם צוגעגעפיהרט זיין ליבלינגס־פערד, און ער האט זיך שטאָלץ און זיכער געזעצט אויף איהם רייטען, האט ער דאַן אויסגעזעהען, ווי אַ פעלד־מארשאַל, וואָס האט צו קאָמאנדירען איבער אַ גאנצע ארמעע.

נאָך דאַן איז ער געווען אַ בילד־שענער מאנספּערזאָן. נאָר אין דער יוגענד—זאָגט מען—איז ער געווען שטארק עהנליך צו ניקאָלאַי דעם ערשטען. און מ'האָט איהם טאַקע גערופען: „ניקאָלאַי".

די ביאָגראפיע פון אָט דעם יודישען פּריץ, איז ניט ווייניגער מערקווירדיג, ווי ס'איז געווען זיין אויסערליכע פּאָסטאַציע. געבאָרען אין אַ קליין שטעדטעל אין מינסקער גובערניע, אין זעהר אַן ארימער פּאַמיליע, האט ער זיך, אַלס יונגעל, געמוזט לערנען פאר אַ שוסטער.

דער שוסטער־בענקעל איז אָבער געווען צו קליין פאַר זיינע אונגעהייערע אונטערנעהמונגס־פעהיגקייטען. אי גיבען ווארפט ער דעם אָהל און קאַפּיל און לאָזט זיך צום ניעמאַן—די דאָזיגע טייך, וואָס איז געווען די שפּייזערקע פון טויזענדער יודישע פאַמיליעס און אַ סך פון זיי עשירות געגעבען.

פון אָנהויב לאָזט ער זיך מיט די שיפען, אלס פּשוט'ער טאָג־ארבייטער קיין אויסלאנד. דערנאָך הויבט ער אָן אונטערצוהאַנדלען מיט קאָנטראַבאנדע. דערנאָך פיהרט ער שוין אליין שיפען מיט געטריידע קיין „גינספעריק", ס'הייסט: קיין קעניגסבערג, און לייפּציג. פריהער, אלס אָנגעשטעלטער, פון אַ פּוילישען פּריץ. דערנאָך אלס שותף זיינער, און שפּעטער—אלס יורש פון זיינע גיטער, וועלכע יענער האָט פערשכורט. דערנאָך, ווען די באַהנען האבען דערשלאָגען דעם געטריידע־האנדעל, האָט ער, דער יודישער פּריץ, אַ טייל פון זיין קאַפּיטאַל אריינגעלעגט אין די בענק, אַ טייל אריינגעטאָן אין די באלעבאַטישקייט פון זיין „פּאָסעסיע", און דער פריהערדיגער באלעבאָס פונ'ם הויף, דער פּוילישער פּריץ, האט ביי איהם אַ פּענסיע בעקומען און זיינע קינדער געניאַנטשעט. צוליב דעם האָט דער יודישער פּריץ זיין גאַנצען לעבען געטראָגען די פאַמיליע פונ'ם פּוילישען פּריץ ווענען ער האָט גע'ירש'ענט.

דאָס הויפּט כאַראַקטעריסטישע פונ'ם יודישען פּריץ איז געווען —זיין איינגעבאָרענער שטאָלץ. דאָס איז געווען דער שטאָלצעסטער יוד, וועמען איך האָב געקענט. כאָטש ער איז געווען אָן אויפגעקומענער נגיד און אַ פּראָסטער, (האָט קוים געקענט דעם „הצפירה" לייענען) דאָך איז אין זיין האלטען זיך ניט געלעגען קיין פּוסטע אָנגעבלאָזענקייט, נאָר אַ נאַטירליכער בעוואוסטזיין פון אַ שטאַרקען ווילען, פון אַ „סעלף־מעיד־מען", אַ מענש וואָס האט אלעס אליין זיך צו פאַרדאַנקען.

אין אמת האבען איהם אלע אַרומיגע יודישע פּריצים גענומען פאַר אַ מוסטער, סאַי אין געשעפטליכע, סאַי אין הויזליכע פיהרונגען. ביי זיך אין הויז איז ער געווען אַ אונבעשרענקטער זעלבסטהערשער. אלעס אין שטוב און אין הויף האָט געציטערט פאַר זיין בליק. ריידען

האָט ער ניט נעדאַרפט. ער האָט בכלל ווינציג גערעדט. אַלץ—פון די פּאַראַבקעס ביז דער איינענער ווייב און קינדער און אייניקלאַך—האָט געהאַט פאַר איהם אָבשיי, געמישט מיט שרעק. אז ער פלעגט דורכ־געהן אין הויף, צי אין שטוב, האָט זיך אַלץ געשטעלט פאַר איהם, אפילו די ווייב. ריידען עפּעס איהם אנטקעגען האָט קיינער ניט געוואגט. און דאָס איז געווען ניט דורך זיין שטרענגקייט, נאָר דורך דער הוילער מאכט פון זיין שטעל, פון זיין בעפעהלעריש-מאַיעסטעטישער פיגור, פון זיין בליק אַליין.

א יודען האָט דער יודישער פּריץ ניט ליעב געהאַט. זיינע יודישע אָנגעשטעלטע (א פּאָר יודען—א פּאַקטער און א עקאָנאָם, האָט ער געמוזט האָבען אין זיין הויף), אפילו זיין איינענעם ברודער—א גרויסער למדן—וואָס איז געווען ביי איהם א בוכפיהרער, האָט ער בעהאַנדעלט כמעט מיט פער־אַכטונג. און דאָס איז געווען ניט אַזוי פון שלעכטקייט, נאָר וועיל זיי, די יודישע מענשען, האָבען זיך מעהר פון די גויים, געבויגט און געציטערט פאַר איהם. דערפאַר האָט ער רעספּעקט געהאַט פאַר דעם, וואָס האָט געהאַט שטאָלץ און מוט צו שטעלען זיך איהם אנטקעגען.

ביי דעם יודישען פּריץ איז געווען, ווי ביי אַלע יודישע פּריצים — א פּאַרניק, א סטאַניע, א קוה־שטאַל, א שטוב פאַר פּאַראַבקעס, א באָנדאַרניע, א סטאָליאַרנע, א בעזונדער שטיבעל פאַר'ן רבי'ן און לעהרער, דאָרט איז שבת אויך געווען א מנין, וואוהין עס פלעגען זיך צונויפקומען פון די אַרומיגע נאָהענטע ישובים די עטליכע יודען, וואָס האָבען דאָרט געוואוינט, און פלעגען דערפאַר, אַלע שבת נאָכ'ן דאַווענען, איינגעלאַדען ווערען אין די „פּאַקאָיעס" אויף לעקאַך און בראַנפען.

כמעט יעדען טאָג זענען ביים יודישען פּריץ געווען אורחים. דאָ פלעגט קומען א רב מיט א חבור; דאָ א מגיד; דאָ גלאַט א שענער יוד אויף „הכנסת כלה", דאָ א משולח פון א ישיבה. די אַלע מהודר־דיגע אורחים פלעגט מען לאַדען צום טיש. יעדער פון זיי פלעגט דאַרפען זאָגען תורה, אויף וועלכע דער יודישער פּריץ איז ניט געווען א שטאַרקער מבין און ליבהאָבער. אַזוי איז שוין אָבער געווען דער מנהג. נאָך דער תורה פלעגט זיך געוועהנליך דער יודישער פּריץ נאָכפרעגען ביי די אורחים:

וואָס טוט זיך ביי די אנדערע יודישע פּריצים. די אורחים זענען, אויף אזא נ׳אויפן, געווען אַ מין לעבעדיגע פּאַצט פאר די יודישע הויפען. דורך זיי פלעגט אויך דער ישוב־מענש, דער יודישער פּריץ, זיך דער־וויסען, ווי לעבט דער און יענער רב, און וואָס ס׳הערט זיך גלאַט אויף דער ווייסער וועלט. גאָר די „סמעטענע״ פון די אורחים פלעגט דער פּריץ, נאָכ׳ן עסען, אריינרופען צו זיך אין חדר. דאָס איז געווען איינע פון די גרויסע זכיות.

ניט געהויבענע אורחים, אַ שטויגער, ווי: מלמדים, פּשוטע בעל דרשנ׳ס, סתם שנאָרער, קבצנים, דורכגעהער, פּאַסענטרעגער, קאַראַ־בויניקעס, קאַטערינטשיקעס פלעגט מען געבען עסען אין קיך, ערלויבען צו נעכטינגען, און אויף מאָרגען עפּעס געבען אין האַנד. ניט געגעסען און מיט ליידינגען פלעגט קיינער ניט אוועק. די געהויבענערע פלעגט מען, נאַטירליך, אַ חוץ אַ שענער נדבה, יעדערן נאָך זיין גראַד, אָב־שיקען צו דער סטאַנציע, אָדער צו דער נאָהענטסטער שטעדטעל אויף אַ הויפישען פערד.

ווען אזעלכע געסט, אַ שטויגער, ווי אַ פּאַקענטרעגער, אַ קאַראַ־ביניק, אַ יוד מיט ים־חזירלאך און מזל-צעטעלאך, אַ קאַטערינשטשיק, זענען ביים פּריץ אליין ניט געווען קיין מהודר׳דיגע געסט, פלעגען זיי אָבער שטאַרק חן האָבען ביי דעם פּריץ׳ס קינדער און אייניקלאך, און סתם אין הויף. מ׳פלעגט מיט זיי פערברייגגען גאַנצענע אָווענדען, איבערהויפּט אין די ווינטער-נעכט, וואָס זענען אזוי לאַנגוויילינ אויפ׳ן ישוב. אזוינע אורחים איז מען געווען זעהר גערן, ווייל דורך זיי פלעגט מען וויסען, וואָס ס׳טוט זיך ערגעץ׳ אויסער דעם הויף׳ אויף דער ווייסער וועלט. אמאָל פלעגט אָנקומען אין הויף אַ זינגער, אַ קונצען-מאַכער, אַ שפּילער, דאַן איז געווען אין הויף „אַ פּיקניק״. ס׳פערשטעהט זיך, אז אזעלכע לייט פלעגען זיך ניט טאָרען ווייזען דעם פּריץ אויף די אויגען. די „ספּעקטאַקלען״ מיט די „קאָנצערטען״ פלעגען מוזען פּאָר־קומען ביים פּאַקטער, אָדער ביי די פּאַראָבקעס אין שטוב, אין דער אנוועזענהייט און מיט דער שטאַרקער אַקטיווער בעטיילינונג פון דער הויפישער יוגענד, מיט די קינדער און אייניקלאך

אָן דער שפּיץ.

די קינדער און אייניקלאַך, ביי דעם יודישען פּריץ, זענען ער־צויגען געוואָרען אויפ׳ן אלט פרענקישען שטייגער. אין די שקאָלעס און גימנאזיעס האָט מען זיי ניט געשיקט לערנען. מ׳האָט געהאלטען אין הויף צו זיי אַ רבי׳ן, אָדער אַ לעהרער, וואָס האָט זיי נעדארפט לערנען לשון קודש, רוס, דייטש, אריפמעטיק ביז „דראָב״ און אַ ביסעל פראנצויז. דעם לעהרער אָדער רבי׳ן, אָדערביידע צוזאמען, האָט מען געהאלטען ביז די קינדערשע חתונות. אז די תלמידים אָדער תלמיד׳קעס זענען געווען שוין חתנים און כלות זענען זיי געווען פון לערנען שוין פריי. דערפאר האָט דער לעהרער געהאט אן אנדער עובדא: ער האָט נעדארפט, ניט זעלטען, שרייבען זיי „ליעבע-בריוועלאך״ און בריף צו די מחותנים, מחותנת׳טעס און זייער גאנצער משפחה.

אָט אזוי האָט זיך געלעבט דער לעצטער יודישער פּריץ און האָט ניט בעמערקט, ווי אלץ ארום אין דער וועלט האָט זיך שטארק געביטען. ארום איהם איז געוואָרען אלץ שיטערער און שיטערער אין יודישע פּריצים. די שטאָדט און די עמיגראציע האָבען זיי איינגעשלונ־גען, צעשטערט זייערע נעסטער און געענדערט איינגאנצען זייער לעבענס-אַרט און פּסיכאָלאָגיע. נאָר דער לעצטער יודישער פּריץ האָט זיך געהאלטען פעסט: זיך ניט געוואָלט אונטערגעבען. אלע זיינע זיהן, טעכטער און אייניקלאַך זענען שוין לאנג אויסגעגעבען געווען אין דער שטאָדט. אַ גרויסען טייל האָט איינגעשלונגען לאָדז. אַ קלענערען טייל האָט אפילו דער ים אָבגעריסען. דער גורל האָט זיך שוין אונטערגערוקט אלץ נעהענטער, נעהענטער צו איהם אליין. דער אלטער האָט אָבער פון קיין שטאָדט, פון קיין ים ניט געוואָלט וויסען. זיין שטאָלצער גייסט האָט זיך ניט געקענט שיידען מיט די פרייע פעלדער ארום, מיט דעם געדיכטען וואלד דערביי, מיט דעם סיווען איינגעהאָבערטען, שטאָל־צען, ווי ער אליין, סטאַיענעם פערד. עס האָט אָבער גאָר נישט גע־האָלפען. ער האָט זיך געמוזט שיידען.

זיין אינגסטער זוהן, וואָס איז מיט איהם טריי געבליבען צווישען די פעלדער, האָט געמוזט, נאָך ז י י נ ע קינדער, קיין לאָדז אוועק. די

קארגע ליטווישע פעלדער האָבן ניט געקענט געבן מעהר אַלעמען צום לעבן. מ׳האָט געמוזט ראַטעווען די איבערגעבליבענע ביסעל „מזומן״ און זוכן זיך אַ נייעם נעסט צו בויען.

אָט אַזוי איז דער איינציגער טרייער זוהן מגולגל געוואָרען אין אַ פּויליש—פאַבריק־שטעדטעל, איז געוואָרען אַליין אַ פאַבריקאַנט. דער אַלטער איז אָבער אַוועק ניט ווייט פון הויף אין זיין קליינע געבורטשטעדטעל. אין שטאָלצער איינזאַמקייט, נעהענטער צו די קברים פון זיינע פּאָטער׳ס זיינע לעצטע יאָהרען צו פאַרברייננגען און דערנאָך לעבען זיי זיין לעצטע רוה צו געפינען. דאָס איז איהם אָבער ניט בעשערט געווען. צי די איינזאַמקייט איז איהם אונמעגליך צו פאַרטראָגען געווען, צי די בענקשאַפט נאָך די קינדער האָט איהם געצווינגען,—ער איז אָבער באַלד אַוועק נאָך זיי. בעזעצט זיך אין דער רויכערדיגער, רוישענדער, האַוועדיגער שטעדטעל, אין אַ וועלט, וואָס איז איהם איננאַנצען פרעמד געווען.

דער גלות האָט ניט לאַנג געדויערט. דער זוהן, וואָס איז ערצויגען געוואָרען אויף די פעלדער, צווישען סטאַיענע פערד און פּאַראָבקעס, האָט ניט געטויגט פאַר דער פאַבריק. ער האָט „צוגעבאַקט״ אַ שענע פּאָר טויזענדער, האָט ווי עס איז געראַטעוועט אַ ביסעל געלד, אַוועק אין זיין אַלטער היים, גענומען אַ „הויף״ אין אַרענדע און גענומען לעבן אויף דעם טאַטענס אַלטען שטויגער. דער אַלטער פּריץ אָבער, דער טאַטע זיינער, האָט זיך עס ניט דערוואַרט. ער האָט געפונען זיין אייביגע רוה אויף אַ פרעמדען בית עולם, ווייט פון די זייניגע, אונטער דעם אונערטרעגליכען פייפען פון די פאַבריקען. אמת, געבליבען זענען דאָרטען, ניט ווייט פון איהם, אין די פאַבריקען, אַ פּאָר אייניקלאָך זיינע. זיי קומען אָבער דעם אַלטען זיידען ניט געוואָר ווערען. עלענד און פאַ־לאָזען איז דער קבר פון דעם לעצטען יודישען פּריץ.

דער בוכאַרער „בעל מקובל“.

צווישען די פּאַרצייטיגע יודישע טיפּען, וואָס איך האָב געפינען אין טאַהילעוו, ביי דער פאַמיליע איידעלמאַן אין אַלבאָם האָט אויף מיך געמאַכט אַ בעזונדער איינדרוק אַ בילד פון אַ יונגען יודען אין אַ שענער מזרח־קליידונג. אויף מיין פראַגע: ווער איז דאָס? האָט מען מיר ערקלערט: דאָס איז דער בוכאַרער „בעל מקובל“.

שוין דער נאָמען „בוכאַרער יוד“ אַליין שמעקט ביי אונז מיט לעגענדע, מיט די „עשרת השבטים“. בפרט נאָך אַ „בעל מקובל“ דער־צו. איך בין געוועזען נייגיריג צו וויסען: וואָס איז דאָס פאַר אַ פּערזאָן? און ווי קומט ער צו זיי אין אַלבאָם?

דערויף האָט מען מיר דערצעהלט אַזאַ מערקווירדיגע געשיכטע:

דער דאָזיגער בוכאַרער יוד האָט געהייסען ר׳ חיים. זיין שווער איז געוועזען איינער פון די גרעסטע בוכאַרער גבירים. די בוכאַרער יודען וויסען ניט און האַלטען ניט פון תלמוד. זיי האַלטען אָבער פון קבלה. און לערנען איהם. זיינע שווענער פלעגען קומען יעהרליך קיין ניזשני אויפ׳ן יאַריד מיט באַוועל און טייערע בירוזא־שטיינער. ער איז געזעס־סען ביי שווער און שווינער אויף קעסט און געלערנט „קבלה“. ס׳האָט זיך איהם פערוואַלט אין „ארץ ישראל“. כדי אַבצוציהען איהם פון דעם געדאַנק, האָבען זיינע שווענער איהם אַמאָל גענומען קיין ניזשני אויפ׳ן יאַריד. דאָ האָט ער זיך דערוואוסט, אַז אין ליטאַ איז דאָ אַ צדיק

(ר׳ מענדעלע ליבאַוויטשער), וואָס איז קלאָר אי „נגלה״, אי „נסתר״, ד. ה. אי תלמוד אי קבלה. ער האָט דעריבער בעשלאָסען צו לאָזען זיך אין ליבאַוויטש. אויפ׳ן וועג איז ער אריינגעפאָהרען אין מאָהילעוו. דאָ האָט ער מיט זיין אונגעוועהנליך שענער, שלאַנקער פיגור געמאַכט אַן אונגעהייערן איינדרוק. ביי דעם גביר איידעלמאַן האט מען איהם אָבגעגעבען אַ שאַלקע און געבעטען ער זאָל דאָ בלייבען אויף אַ צייט לערנען. ער האט געבראכט מיט זיך טויזענד רובל פון דער היים. דער פלאַן איז איהם געפעלען געוואָרען. ער האָט געדונגען אַ מלמד, איינעם פון די גרעסטע לומדים אין מאָהילעוו פון יענער צייט (דאָס איז געווען מיט אַ פופציג יאָהר צוריק) און זיך געזעצט לערנען. געקליידט איז ער געווען אין אַ שטריימעל און אַ זופּעצע פון טייערן, קאָלירטען און געבלומטען זיידענשטאָף. שבת פלעגט ער טראָגען, אנשטאט דער קאָלירטער — אַ ווייסע זיידענע קאַפּאָטע. ראש חודש האָט ער געטראָגען ווידער אַן אנדער מלבוש, אָבער אַלץ פון זייד. ראש השנה — אַ סאַפּאָטע פון ווייסען זיידענשטאָף, אויבען אַ חאַלאַט פון אַנטיק — ווייסען מאָרע.

געפיהרט האָט ער זיך אַזוי: אַלע טאָג האָט ער געפאַסט. ביי נאכט נאָך מעריב, פלעגט ער אָנבייסען: אַ טשאַייניק טיי, און דערביי עסען ראָזינקעס, מאַנדלען, פייגען, טייטלען, פיסטאַשקעס, בולקע און לימאָן. נאָכ׳ן עסען פלעגט ער לערנען, און דערנאָך, אַ ביסעל צולעגען זיך שלאָפען. פונקט האַלבע נאכט פלעגט ער אָבריכטען חצות און וויינען דערביי מיט ביטערע בכיות. שבת האָט מען איהם געדאַרפט דערלאַנגען דריי קעפּ פיש. ער פלעגט עסען די אויגען פון די פיש. (וואָס, על פּי קבלה, ווערט דאָס גערעכענט פאַר זעהר וויכטיג). פאַר ראש השנה האָט ער געפאַסט פיער מעת לעת. נאָכאַנאַנד, גאָר נישט אָנבייסענדיג ביי נאכט, ווי אַלע מאָל. ראש השנה ביי נאכט האָט ער געמאַכט קדוש. נאָך קדוש האָט ער גע׳חלשט.

מיר האָבען זיך אַלע שטאַרק איבערגעשראָקען, דערצעהלט מיר איידעלמאַנס טאָכטער, אַ פרוי פון נאָהענט צו זיבעציג יאָהר, דעמאָלט נאָך אַ יונגע ווייבעלע, אָבער ער איז באַלד געקומען צו זיך, האָט אונז

בערוהיגט: דאָס איז אַלע יאָהר אזוי,—האָט ער אונז ערקלערט. אַלע טאָג פאר מנחה פלעגט ער געהן אין מקוה. פרייטאָג, פלעגט ער געהן אין באָד. די וועש, וואָס ער פלעגט אויסטאָן, איז געווען קלאָר ווי די זון, גלייך, ווי ערשט אָנגעטאָן. אויף זיינע בגדים איז קיין שפּרינקעלע ניט געווען. לערנען פלעגט ער אין צוויי פּאָר תפילין. „שמחת תורה" האָט ער געטאנצט און געשפּרונגען גלייך מיט אַלעמען. „שבת בראשית" האָט מען ביי אונז געהוליעט ביז שפּעט ביי נאכט, ער אויך. נאָר ווי עס איז געקומען צוועלף ביי נאכט, איז ער פּלוצלונג געוואָרען אַן אַנדערער. זיין פּנים האָט זיך פערצויגען מיט אַ טיפען טרויער. ער איז אוועק צו זיך אויבען אין זיין שטיבעל, האָט זיך געזעצט אָבריכטען חצות און געוויינט ווי אַ קינד.

ביי'ן רבי'ן אין ליבאוויטש. האָט ער פערבראכט איין טאָג. אַז ער איז געקומען, דערצעהלט דער אַלטער לעווין,—איידעלמאַנס איידעם, דעמאָלט אַ יונגער מאַנטשיק פון 18—20 יאָהר,—האָבען מיר איהם געפרעגט: מה ראיתם? ס'הייסט: וואָס האָט איהר דאָרט גע־זעהן? (מיר פלעגען מיט איהם זיך קענען אויפריידען נאָר אויף לשון קודש) האָט ער געענטפערט: הבנים אינם יודעים מאומה והרב חולה, על כן לא דברתי עמהם. ס'הייסט די קינדער ווייסען גאָר נישט און דער רבי אַליין איז קראַנק, האָב איך דעריבער מיט זיי ניט גערעדט.

„ביי אונז, דערצעהלט איידעלמאַנס טאָכטער, די אַלטע פרוי לעווין, האָט ער פערבראַכט אַ יאָהר צייט. דערנאָך איז ער אוועקגע־פאָהרען אַהיים. ער האָט אָבער אין בוכארע ניט געוואָלט זיצען. עס האָט איהם געצויגען אין „ארץ ישראל". האָט ער גענומען די קינדער און איז מיט זיי אוועק. דאָרט אין „ארץ ישראל" האָט ער געקויפט אַ שטוב און געלעבט פון דירה געלד. אזוי ווי ביי די בוכאַרער, ווי אויך ביי די ארץ ישראל—יודען מעג מען האָבען צוויי ווייבער, האָט ער דאָרט חתונה געהאַט מיט אַן אַנדערער. די ווייב האָט דאָס דערהערט, איז זי געקומען אין „ארץ ישראל". דאַן האָט ער גע'גט די צווייטע ווייב און גענומען איבער אַ נייעס די ערשטע.

מיט צוועלף יאָהר צוריק,—דערצעהלט איידעלמאַנס טאָכטער,

— האָבען מיר נעהאַט אַ געדרוס פון איהם דורך דעם בעוואוסטען שריי־בער יחיאל מיכל פינעס. ס'איז מעגליך, אַז ער לעבט נאָך איצט.

דאָס בילד פונ'ם בוכאַרער „בעל מקובל" שטעלט פאָר אַ בילד־שענעם יונגען יודישען מאַנספּערזאָן פון אַ יאָהר עטליכע און צוואַנציג פון אַ טיף אָריגינעלען יודישען מזרח־טיפּ. עפּעס פירשטליכעס, גייסטיג ערהאַבענעס איז אויסגעגאָסען אין אַלע שטריכען פון זיין פּנים און פון זיין שלאַנקער, שטאָלצער פיגור. ווען אַ קינסטלער זאָל וועלען מאָלען די געשטאַלט פון אַ שבתי צבי קען ניט געבען קיין מעהר אָרי־גינעלע, מעהר כאַראַקטעריסטישע, ווי די פיגור פון דעם דאָזיגען מערק־ווירדיגען בוכאַרער „בעל מקובל".

יודישע גבירים און זייער פיהרונג מיט הונדערט יאָהר צוריק.

צווישען די בילדער, וואָס געפינען זיך אין אָט דעם באַנד, וועט דער לעזער בעגעגענען אַ גרופּע טיפּען און בילדער וואָס ווייזען יודישע קליידונג, ספּעציעל פּרויען־קליידונג, מיט הונדערט יאָהר צוריק. אויף די דאָזיגע בילדער האָב איך זיך צופעליג אָנגעשטויסען אין מאָהילעוו, אין אַ יודיש־אַריסטאָקראַטיש־הויז. זיי רופען אונז צוריק אין דאָס לעבען פון אונזערע באָבעס און עלטער־באָבעס אין יענע אַלטע גוטע צייטען, ווען די יודישע פאַמיליע איז נאָך געווען פּאַטריאַרכאַל; דער פיהרונג ביי יודישע גבירים איז געווען שטאַרק אָריגינעל, איבע־הויפּט פון די גבירים—בעלי צדקות, גבירים—לומדים און שטאָדט־פיהרער.

אויף מיינע רייזען איבער׳ן יודישען תחום האָב איך תמיד געזוכט אַזוינע שפּורען פונ׳ם אַמאָליגען יודישען לעבען. ליידער איז ביי היינ־טיגע יודישע גבירים כמעט אינגאַנצען פערשוואונדען די אַמאָל׳גע אונגעקינסטעלטקייט, רוהיגקייט און פּאָעזיע. אויף די מעבעל, אויף דער קליידונג, אויף די שטריכען פון געזיכט, אויף יעדען קעהר און ריהר ליגט קאַריערע־זוכענעם און אונרוהיגע, גראָבע יאָגענעם נאָך לוקסוס און תאוות. מען רייסט פון זיך אָב דעם אַלטען יודישען לעבען, פערניכטעט יעדען שפּור פון אַמאָליגער שענקייט, פון אַמאָליגע

פריידען און ליידען. עס איז טרויעריג צו זעהן ווי אומעטום פער־שווינדען, אפילו פון די שולען, די קינסטלערישע שניצונגען, די איידעלע, ערהאבענע מאלעריי פון ווענד און באלקען. אלעס ווערט פערשמירט, פערגרעבט; אומעטום הערשט נאָר דער געלד־גאָט.

נאָר אין אַ פּאָר ערטער האָב איך, אויף מיינע רייזען, געפינען שפּורען פון אמאָליגען יודישען פיהרונג: אין רוז־שינא, ביי דער אלטער יודישער יחוס־פאמיליע פינעס, און אין מאָהילעוו ביי די אייניקלאך פון דעם אמאָליגען אריסטאָקראטישען גביר דוד איידעלמאן. ביי די פינעסעס האָט זיך דערהאלטען די גאנצע הויזליכע באלעבאטישקייט און פערפּוצונג, כמעט אין דערזעלבער געשטאלט, וואָס זיי האָבען געהאט מיט הונדערט יאָהר צוריק. די מעבעל, די בילדער אויף די ווענד, די זילבערנע, מעשענע און קופערנע כלים, דער חנוכה־לעמפּעל, קדוש־און הבדלה־בעכער, בשמים־פּושקע און אתרוג־האלטער. אלעס געהט איבער פון דור צו דור כמעט אונגעריהרט. אלעס שטעהט כמעט אויף דעמזעלבען אָרט, ווי עס איז געשטאנען פאר די באבעס און זיידעס. די אומשטענדען זענען גראָד גינסטיג אָט דער אלטער משכיליש־אריס־טאָקראטישער יודישער פאמיליע. זיי זענען ניט אזוי רייך, ווי אמאָל, זענען נאָך אָבער ניט געריהרט פון זייער באָדען, ניט צעריסען דורך עמיגראציע און באנקראָטען.

ווייניגער איז געבליבען דער גייסט פון אמאָליגען לעבען אין דער פאמיליע לעווין – די אייניקלאך פונ׳ם אמאָליגען מאָהי־לעווער יודישען גביר, בעל צדקה און תקיף – דוד איידעלמאן. דערפאר ווערען אָבער די זכרונות פון אמאָל אָבגעהיט דאָ אזוי טייער ווי אין רוזשינא. נאָך מיט 50—60 יאָהר צוריק האָט מען זיך דאָ גע־פיהרט האלב־אייראָפּעאיש: געפאָהרען אין די גרויסע שטעדט, אין אויסלאנד, געלאָזט זיך פאָטאָגראפירען, געהאלטען פון אמאָליגע מאָדעס. אָבער אלץ אין דעם אלטען יודישען סטיל. דאָס ווייזען די בילדער פון זיידעס און באבעס, פעטער׳ס און מוהמעס, וואָס האָבען זיך דאָ דערהאלטען ניט שלעכט.

פריהער פון אלץ וויל איך ווענדען די אויפמערקזאמקייט פון די

לעזער אויף די צוויי פּאַטריאַרכען פּנים אלטען מאָהילעוו: דוד איי־
דעלמאַן און שמעריל צוקערמאַן. די בילדער זענען גענומען אין זייערע
בעסטע, מיטעלע יאָהרען. דעריבער זענען זיי דאָ נאָך יונג. אָבער אויף
ביידען ליגט אַן אָריגינעלער שטעמפּעל פון יודישע גבירים-לומדים און
תקיפים. טיפער ערנסט, דורכדרינגענדע בליקען פון קאָפּ-מענשען,
שטאָלצער זעלבסטבעוואוסטזיין און הרחבה—ליגט אויףביידע פּנים׳ער,
נאָר בעזונדער אָריגינעל, אין אָט דער הינזיכט, איז דער פּנים, די
שטאַטור פון שמעריל צוקערמאַן. ביידע זענען געווען די גרעסטע
גבירים, די „פּני" פון שטאָדט, מיט 60—70 יאָהר צוריק. ביידע זענען
אויך געווען צווישען זיך שטארק בעפריינדעט. זענען אָבער ניט געווען
גלייך אין יחוס. שמעריל צוקערמאַן איז געווען א גביר דורך ירושה און
ערציהונג. איידעלמאַן איז געווען אין דער יוגענד—א מלמד און זיין
גביר׳עשאַפט האָט ער געהאט צו פערדאנקען זיך אליין, זיין פּערזענליכער
ענערגיע און אונטערנעהמונגס־פעהיגקייט. אזוי ווי שמעריל צוקערמאַן
איז ער אויך געווען א גרויסער פּאָדראַדטשיק ביי דער מיליטער, האָט
געהאַט מעדאַלען און א בעזונדער טשין „דירעקטאָר פון דער טורמע",
וואָס קיין יוד האט עס ניט זוכה געווען צו זיין. ער האָט זיך דערשלאָ־
גען צו אָט דעם טשין דורך א סך כּאַבאַר. זיין מיין איז געווען צו מקיים
זיין „פּדיון שבויים". ער האָט ווירקליך א סך יודען ארויסגענומען פון
געפענגנים. מ׳דערצעהלט גאנצע לעגענדעס וועגען די פּערשיידענע
ארטען, אויף וועלכע מ׳פלעגט אמאָל אונטעררוקען די בעאַמטע
כּאַבאַר.

צוקערמאַנס שיקזאַל איז, צום ענדע, געווען עהנליך אויף דער־
ליאַנ׳ס. ער האָט געהאַט אויף זיך שווערע בעשולדיגונגען, און דעמאָלט
איז געווען דער פּסק שטרענג. מ׳האָט איהם פערמשפּט צום טויט.
נאָר ראָטשילד, זאָגט מען, האָט זיך פאר איהם אויסגעסטאַרעט א
מחילה. וועגען צוקערמאַנס עשירות געהען אויך אום מעשיות, אז
מ׳פלעגט פיהרען צו איהם גאנצע פוהרען אסיגנאציעס. נאָך איהם איז
געבליבען א בעריהמטע ביבליאָטעק, וועלכע איז אָבער פערלאָרען
געגאַנגען פאר דער שטאָדט.

אחוץ אָט די צוויי פּאָדראַטשיקעס דאַרף מען נאָך דערמאָנען די אמאָליגע מאָהילעווער גבירים חאַטשע ראַטנער און חיים שמעון קאַהאַן. חאַטשע ראַטנער איז געווען אַ גרויסער למדן, אַ חכם. האָט ניט געליטען קיין רב און, בכלל, כלי קודש. חיים שמעון קאַהאַן איז געווען אַ גרויסער „הדרת פנים", אַ אינטעליגענטע נשמה. זיין שטוב איז געווען אָפען פאַר אַלעמען. „אַן אָפענע האַנד און אַן אָפענע הארץ", זאָגען אויף איהם, מאָהילעווער יודען, דערמאָהנענדיג איהם מיט גרויס דרך ארץ. איבערהויפּט איז ביי איהם אָפען געווען די שטוב פאַר חסידים. יעדער חסיד האָט געמעגט קומען צו איהם, עסען און טרינקען, ווי ביי זיך אין דער היים, טאָגען און נעכטיגען און ווילען אַזוי לאַנג, וויפיעל איהם האָט זיך אליין געגלוסט. ער איז געווען מיט יעדערן אַ ברודער. פאַהרענדיג אין וועג פלעגט ער ניט דורכלאָזען אַ קרעטשים—אומעטום נעהמען אַ ביסעל בראַנפען, ניט אַזוי פאַר זיך, ווי—געבען צו לייזען און מכבד זיין די אורחים. אַ פאַקט פון קרעטמערשער עהרליכקייט דערצעהלט מען פון זיינער אַ פלימעניצע, אַ קרעטמערקע, ציפּע פייגעל קאַהאַן. געקומען צו איהר אַמאָל, אַ קונד קויפען שניט־סחורה. מ׳איז ניט דורכגעקומען אין מקח. ווען ער איז אוועק האָט איהר פערדראָסען. „מ׳האָט געדאַרפט לייזען", האָט זי געזאָגט צו די מענשען אין קראָם. דער קונד האָט זיך אויך בעקלערט און בעשלאָסען צו געבען דעם פרייז, וואָס זי האָט געבעטען. ער איז אריין און גע־הייסען געבען די סחורה. מ׳האָט איהם אָבגעשניטען די סחורה. אַז ס׳איז געקומען צום בעצאָהלען האָט מען ביי איהם גענומען נאָר אַזוי פיעל, וויפיעל ער האָט דעם ערשטען מאָל פאָרגעלעגט. אַ וואָרט—איז פערפאַלען!—האָט די קרעטמערין דערקלערט. איך האָב דאָ, צווישען זיך, גערעדט, אַז מ׳האָט אייך געדאַרפט לאָזען פאַרן פרייז.

צו יענער צייט איז געווען רב אין מאָהילעוו דער בעריהמטער „מלבים", אָדער, ווי מ׳האָט איהם גערופען: דער „קעמפּענער". דער „קעמפּענער" איז בעריהמט אויף דער גאַנצער וועלט מיט זיין פירוש (דעם „קעמפּענער׳ס" פירוש) אויף „תנך", און מיט זיין ספר וועגען די „שמות הנרדפים", ד. ה. סינאָנימען—פערשידענע ווערטער אין לשון

קודש, וואָס האָבען אין עהנליכע בעדייטונג, ווי צ. ב. „שמחה" און „ששון" „צער" און „דאגה". דער פירוש איז בעשטאַנען אין פערענט־פערן אַלע שווערע ווערטער פון „תנך", אויף דעם גרונד פון גראַמאַ־טיקאַלישע ערקלערונגען. דעם קאָמפּענערס פּירוש איז נאָך ביז היינ־טיגען טאָג שטאַרק בעליבט ביי אַ סך לומדים און אַלט־וועלטיגע משכילים. דער קאָמפּענער איז געווען זעהר פרום, איז אָבער אויך געווען וועלטליך. האָט געקענט עטליכע אייראָפּעאישע שפּראַכען. אַ חוץ וואָס ער האָט בעזעסען גרינדליך די העברעאישע. אין מאָהילעוו איז ער געווען אַזוי בעליבט, אַז מ'פּלעגט פאָהרען צו איהם פון אַרום און אַרום פרעגען עצות, ווי צו אַ גוטען יודען. צוליב אָט דעם קאָמפּע־נער, איז ענטשטאַנען אין שטאָדט אַ הייסער קאַמפּף צווישען חאַטשע ראַטנער—זיין שטאַרקסטער נעגנער, און חיים שמעון קאַהאַן—זיין הייסעסטער אָנהענגער. דער קאַמפּף האָט זיך געענדיגט מיט אַמסירה אויפ'ן „מלבים", אַז ער וויל איינפיהרען אַ נייע סעקטע ביי יודען. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז די רעגירונג האָט איהם ארויסגעשיקט, אָדער ער האָט געמוזט אַנטלויפען, פון רוסלאַנד.

רעדענדיג וועגען מאָהילעווער יודישע פּאָדראַדטשיקעס דאַרף מען נאָך דערמאָהנען דעם פּאָדראַטשיק, ישראל ראַטנער, וואָס האָט אויך בעקומען דעם טיטעל „פּאָטאָמסטווענני פּאָטשאָטני גראַזשדאַנין" ד. ה. עהרענבורגער, פאַר זיך און קינדס-קינדער. ער האָט געלעבט נעהענ־טער צו אונזער צייט. צו דער לויה פון אַלעקסאַנדער דעם 3-טען האָט מען איהם געשיקט קיין פּעטערבורג אין דער יודישער דעפּוטאַציע. ער האָט געהאַט אַ בעלמע אויפ'ן אויג. צוריק פון פּעטערבורג איז ער געקומען אָהן דער בעלמע. שטאָדט האָט זיך פערוואונדערט. פאַר בעקאַנטע, וואָס האָבען איהם געפרעגט: וואו איז אַ הינגעקומען די בעלמע? האָט ער דערקלערט, אַז, ווי ער איז געקומען אויפ'ן פּאַראַד פון דער לויה און דערזעהען דעם נייעם קיסר, איז ביי איהם פון „אימתא דמלכותא", ד. ה. פון גרויס אימה, וואָס ער זעהט דעם קיסר, די בעלמע אַראָב־געפאַלען.

דער שמש מיט׳ן ביינערנעם גאַרטעל.

אזוי ווי ביאַלע און נעסוויזש האָט מאָהילעוו אויך געהאַט איהר „גבור״, אויף וועלכען מ׳האָט דערצעהלט, אז ער איז געבאָרען געוואָרען מיט א ביינערנעם גאַרטעל אויף די לענדען. זיין נאָמען גערענקען ניט נענוי מאָהילעווער יודען. אָבער די מעשה, ווי ער האָט געראַטעוועט די מתים פון די „בורסאַקעס״ איז געבליבען אין זכרון פון אַלט און יונג און מאָהילעוו, אזוי לעבעדיג, ווי זי וואָלט ערשט נעכטען פּאַסירט.

די מתים האָט מען געדאַרפט טראָגען דורך א געסיל, וואו עס איז געווען א בורסע, ד. ה. א קריסטליכע שולע. אין דער גאַס, וואו די בורסע איז געווען, האָט קיין יוד ניט געקענט דורכגעהן פון די „בורסאַקעס״, די שקצים, הייסט עס, וואָס האָבען געלערנט אין דער בורסע. פאַר די בורסאַקעס איז ניט געווען געשריבען ק י י ן געזעץ. זיי פלעגען אָנפאַלען אויף דעם יודען מיט שטעקענס, מיט שטיינער און שלאָגען איהם ביז צום טויט. קלאָגען זיך האָט ניט געהאָלפען.

אויף א לויה פלעגט דעריבער שטענדיג מוזען געהן א גרויסער עולם מענשען. דאָס פלעגט אָבער ווייניג העלפען. פון הינטער די פּאַרקאַנעס פלעגען די שקצים פאַרוואַרפען די לויה־לייט מיט שטיינער. יעדע לויה האָט שטענדיג געקאָסט קרבנות און איז געווען דעריבער פערבונדען מיט סכנות. ס׳איז אָבער קיין אנדער וועג ניט געווען און קלאָגען זיך האָט ניט געהאָלפען. אָפט פלעגט טרעפען, אז די לויה־לייט

פלעגען זיך צולויפען און לאָזען אין טויט שרעקעניש דעם בר־מנן אליין. איבער וועלכען די בורסאַקעס פלעגען זיך איזדיעקעווען. ערשט אין טיפער נאַכט פלעגט וואַגען דער שמש ברענגען דעם מת צו דער קבורה.

שטאַרט האָט געזוכט עצות וואָס צו טאָן און גאָר נישט גע־קענט אויסטראַכטען. ביז עס איז געוואָרען קברות־מאַן דער שמש מיט׳ן ביינערנעם גאַרטעל. ער האָט זיך אָנגענומען אויסלייזען איין מאָל אויף אַלע מאָל די לעבעדיגע און די טויטע פון די בורסאַקעס.

און אָט ווי אַזוי ער האָט עס אויסגעפיהרט.

באַלד, ווי ער איז „קברן״ געוואָרען, האָט ער זיך אליין געמאַכט אַ לעבעדיגע לויה. ד. ה. ער האט זיך אָנגעטאָן אין „תכריכים״, אריינ־געלעגט זיך אין דער מטה און געהייסען זיך טראָגען, ווי דער שטויגער, בעגלייט פון אַן עולם־יודען דורך דער בורסע־געסיל. ווי זיי זענען געקומען צו דער בורסע האבען זיך, ווי תמיד, געוואָרפען די שקצים מיט שטיינער. די לויה־לייט זענען זיך צולאָפען און דער „בר־מנן״ איז געבליבען. די בורסאַקעס—צו איהם. נאָר פּלוצלונג איז דער „מת״ אויפגעשטאַנען, האט זיך געלאָזען צו זיי און גאָר אויפ׳ן פשוט׳ן שטוי־גער, מיט אַ שטעקען, אַזוי צו קיילט און צו ביילט, אַז אויף מאָרגען האָבען יודישע רופאים, זיי דערוּוישט אַלעמען אין די בעטען טויט־קראַנקע. עטליכע זענען קאַליקעס געבליבען אויף זייער גאַנצען לעבען. אין בורסע־געסיל ווערט נאָך ביז היינט דערצעהלט צווישען די גויים דער מופת, ווי אַזוי דער טויטער זשיד האָט זיך אויפגעכאַפּט און זיך נוקם געווען אָן די בורסאַקעס.

אָבגעטאָן זיין ארבייט האָט דער שמש דער „בר־מנן״ זיך ווייטער אוועקגעלעגט רוהיג אין דער מיטה. חברה קדישא איז אונטער־געקומען און איהם אוועקגעטראָגען אויפ׳ן „בית עולם״. דאָרט האָט דער „בר־מנן״ מיט „החברה״ גענומען אַ ביסעל בראַנפען. און ער האָט עס כשר פערדינט: פון יענעם טאָג אָן פלעגען די בורסאַקעס אַנטלויפען וואו פעפער וואַקסט, ווי זיי האָבען נאָר דערזעה׳ן פון ווייטען אַ יודישע לויה.

דער „גבור" פון ביאַלע.

די ביאַלער יודען געדענקען נאָך גוט, ווי עס האָט זיך גערופען זייער „שמשון הגבור". דער נאָמען איז טריי איבערגעגעבען געוואָרען פון זיידען צום אייניקעל, פון טאטען צום זוהן, און דינט אלס טעמא ניט איין דור פאר בית-המדרש-שמועסען אין די לאנגע ווינטערדיגע אָווענדען.

ער האָט געהייסען שמעון־ליב—אָט דער וואונדערליכער יוד, א וואסער-טרעגער, צי א שניידער איז ער געווען. און לעבען האָט ער געקאָנט נור אונטער די וואונדערליכע ראדזיווילס, די יעניגע פריצים, וואָס פלעגען זיך אין סאמע זומער „מאָנטשקעס"*) מאכען, און זייער קאָטש איז אין בערען געשפאנט געווען.

ויהי היום, איז דער פירסט ראדזיוויל דורכ'ן שטעדטיל, אין מיטען תמוז, אויף א „מאָנטשקע" געפאָהרען. ווי אין רעכטען שבט־פראָסט איז זיין שליטען אויף א צוקער־שליט־וועג געפלויגען, פון א דרייזלונג „אָדלערס" געטראָגען.

איז צוגעגאנגען שמעון־ליב, פאוואָלע, פון א זייט, האָט אָנגע-כאפט מיט דער האנד א זייט פון שליטען, און די דריי אָדלערס פון ראדזיווילס בעסטען פערד־שטאהל, זענען פלוצלונג, ווי אין דער ערד

*) שליטוועגען פון מעהל־צוקער.

איינגעוואקסען, פערגליווערט געוואָרען.

דער שליט־וועג איז גוט: וואָכענלאַנג האָבען אויף איהם די פּאַראָבקעס־געהאָרעוועט; דער שליטען איז נאָך בעסער, און לייכטער און פלינקער פון איהם זענען די אָדלער־פערד. אָבער עס העלפט נישט: שמעון ליב האָט דריי פינגער אין שליטען אריינגעשטעקט, און די דריי אָדלער־פערד האָבען שטעהן געמוזט.

ראַדזיוויל האָט זיך אומגעקעהרט און האָט דערזעהן אַ זאַך, וואָס זיינע אבות אבותיו וואָלטען עס ניט געגלויבט. אַ פערשלומפּערט יודעל מיט אַ צוריסען ברילּיק האָט זיך ערלויבט מיט איהם, מיט ראַד־זיווילן, אַ שפּאַס צו מאַכען.

נור אנשטאַט אין כעס צו זיין, איז דער מאַגנאַט אַראָב פונ׳ם שליטען, און האָט דעם יודען אַ קלאַפּ געטאָן איבער׳ן פּלייצע: ביזט אַ כוואַט, שימאַנקע! אַזעלכע האָב איך ליעב! דו ביזט שטאַרק, שימאָנקע! איך וויל דיר אָבער וועיזען נאָך אַ שטאַרקער׳ן פון דיר: אַ מאָסקאַל, אַ קאַצאַפּ פון סאַמע מאָסקווע. ועסטו איהם איינלעגען — בעקומסטו פינף רענדלעך.

אין אַ וואָך ארום האָט מען שמעון ליב׳ן צו ראַדזיווילן אין חויף געבראַכט. דאָרט האָט געדאַרפט פאָרקומען איינע פון די שענסטע פערוויילונגען ביי דער פּוילישער שליאַכטע פון יענער צייט: אַ צוויי־קאַמפּף, אַ באָקס צווישען צוויי גבורים — צווישען דעם דאַרען „זשידאָק" שימאָנקע און דעם גראָבען רויטען קאַצאַפּ פון סאַמע מאָסקווע.

דער קאַצאַפּ איז גלייך צוגעגאַנגען צו שמעון ליב׳ן און האָט איהם, אָהן הקדמות און אָהן שאלות און טענות, זיינע פינף גראָבע רויטע פינגער אין פּנים אריינגעלעגט.

דער גאַנצער קאָפּ איז ביי שמעון ליב׳ן אָבגעדרעהט געוואָרען אויף אַ זייט.

ניט ריידענדיג קיין וואָרט, האָט שמעון ליב צום קאַצאַפּ פעסט און זיכער אַ טראָט געטאָן, האָט איהם פאַר׳ן קאָפּ אָנגענומען, אויפ־געהויבען אין דער הויך און אַ לאָז געטאָן אַראָב צו דער ערד. קיין קאַצאַפּ איז שוין מעהר ניט געווען... צושאָטענע ביינער זענען אויף

דער ערד געלעגען.

געטאָן האָט מען „שימאָנקען" גאָרנישט. אויף דעם איז עס א באָקס...

מען קאָן זיך לייכט פאָרשטעלען, אז „שימאָנקע" איז געווען אַנ׳אוצר פאר אזעלכע שגעונ׳דיגע פריצים, ווי ראדזיוויל. זיצענדיג אין א געזעלשאפט ערגיץ אין פאריז, צווישען נאָך אזעלכע שגעונ׳דיגע פריצים, ווי ער, איז זיך געווען מ׳ט וואָס צו בעריהמען. קיינער האָט ניט געהאַט ביי זיך אין הויף אזא מערקווירדיגען זשידעק „שימאָנקע", ווי ער.

און „שימאָנקע" האָט זיך טאקע געפיהלט, מעשה בן יקיר, עפּיס נאָר א בעזונדער יחסן ביים פריץ. ער האָט זיך ערלויבט אזעלכע „קונץ־שטיק", וואָס אַנ׳אנדערן, ניט „שימאָנקען" וואָלטען זיי דעם קאָפּ געקאָסט.

אמאָל האָט דער מאַגנאַט ראדזיוויל אויף זיין שטיינער, זיך געטראָגען איבער זיין „מאָנטשקע", אין זיין שליטען מיט בערען גע־שפּאַנט. „שימאָנקע" איז דאָ, ניט פון הינטען, נור פון פאָרענט. לויפט אפריהער און רייצט זיך, רייצט זיך מיט די בערען.

די בערען האָבען גענומען טראָגען. דער פריץ האָט פאהרען ווייטער ניט געקאָנט. ער האט געהייסען דעם קוטשער מיט אלע קרעפטען זיך אָבשטעלען. אליין איז ער ארויסגעקראָכען פון שליטען און זאָגט צו זיין „זשידעק".

„הער, שימאָנקע, מיינסט, ס׳איז א גרויסער קונץ צו רייצען זיך מיט בערען, ווען זיי זענען געשפּאַנט? אנו, פּרוב זיך, איך וועל אויסשפּאַנען די בערען און דעמאָלט רייץ זיך מיט זיי".

דאָס איז ניט געזאָגט געוואָרען אויף א געלעכטער, דאָס איז געווען א בעפעהל.

„שימאָנקע" האָט זיך געמוזט שטעלען ווי פריהער, אנטקעגען די בערען; די בערען האָט מען אויסגעשפּאַנט. איינער פון זיי האָט זיך מיט אימפּעט א לאָז געטאָן אויף שמעון ליבן. פון דער־ווייטען זענען געשטאַנען אנדערע יודען: ווער אויף פלייטען, ווער אויף דעכער,

קוים לעבעדיגע פון ציטערנים און שרעק. איין אויגענבליק און...

„שימאָנקע״ איז שוין געזעסען רייטענדיג אויפ׳ן בער. מיט ביידע הענד האָט ער איהם פערקרימט דעם קאָפּ אָן אַ זייט. דאַן האָט ער מיט׳ן רעכטען קולאַק געגעבען אַ זעץ איהם אין קאָפּ און אראָב־געשפּרונגען.

דער בער האָט אויך אַ שפּרונג געטאָן, אַ צובלוטיגטער. בייסען האָט ער מעהר ניט געקאָנט: דער גאַנצער אונטערשטער קינבאַק מיט ציינער און צונג זענען געלעגען אויף דער ערד...

מ׳ווייס ניט, וואָס פאַר אַ ראָלע שמעון ליב האָט געשפּילט אין שטעדטיל גופא, צווישען יודען. נור אַלע גויים האָבען געציטערט פאַר׳ן מנושם׳דיגען גבור. אין אַלע דערפער ארום האָבען די געזינדסטע שקצים געמאַכט פּליטה, ווי זיי האבען נור דערזעהן פון ווייטען „שימאָנקען״.

נור אין איין דאָרף, אפּנים, האָבען די שקצים ניט געקענט „שימאָנקען״. און אַז ער איז אמאָל דורכגעגאַנגען דורכ׳ן דאָרף, זענען זיי, די שקצים, איהם נאָכגעלאָפען און געזידעלט: זשידעק, זשידעק...

„שימאָנקע״ איז געגאַנגען ווייטער רוהיג זיין וועג. נור, אַז די שקצים האָבען איהם גוט דערעסען, האָט ער זיך אָבגעקעהרט, גע־כאַפּט ביי איינעם פון זיי דאָס היטעל, צוגעגאַנגען צו דער נאָהנטסטער שטוב, אַ הויב געטאָן מיט איין האַנד דעם פונדאַמענט, מיט דער אַנדערער אונטערגעלעגט דאָס היטעל—און אוועק ווייטער זיין וועג, ווי גאָרנישט געווען.

מ׳זאָגט, אַז דאָס היטעל ליגט נאָך דאָרט אונטער׳ן פונדאַמענט ביז היינטיגען טאָג. נור פון דעמאָלט אָן האָט מען שוין אויך אין יענעם דאָרף געוואוסט: ווער איז „שימאָנקע״...

די גבורים שטעדטעל.

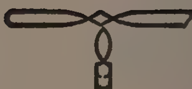
יעדע שטעדטעל אין יודישען תחום האָט זיך איהר בעזונדער ארטיקעל, מיט וואָס זי צייכענט זיך אויס פון אנדערע שטעדט און שטעדטלאך. נעסוויזש איז א שטעדטעל פון יודישע גבורים, פון יודען, וואָס זענען „געבאָרען געוואָרען מיטביינערנע רייפען" אויף זייער לייב. אזוי, וועניגסטענס, זאָגט מען אויף זיי אין שטעדטעל.

אָט ווייזט מען אייך אויף איינעם, א יונגען בחור ישראל. אז ס'טרעפט זיך אין א שענק—גויים מאַכען סקאַנדאַלען, רופט מען איהם אריין. טאָן טוט ער גאָרנישט. ער נעהמט נאָר א האַנדטוך, פאַרוואַרפט איהם איף איין גוי, וואַרפט איהם, דעם גוי, ארויף אויפ'ן פּלייצע און טראָגט איהם ארויס, ווי א שעפּס. דאַן טוט ער אזוי א צווייטען, א דריטען, ביז דעם לעצטען. שטעלען זיך איהם אנטקעגען ציטערט מען. עס מעג זיין הונדערט גויים, וואָרום מ'ווייס, אז ער האָט א „רייף". א צווייטער „רייפּינגער" יוד—א שוסטער איז ער—און חיים, דאַכט זיך, הייסט ער, איז דאָ אין נעסוויזש. זאָגט מען אויף איהם, אז ער האָט מורא פאַר א קלאַפּ. און ווייכט פון א געשלעג. דאָס הייסט—ער האָט מורא ניט פאַר יענעמ'ס קלאַפּ, נאָר פאַר זיין אייגענעם. וואָרום, זאָגט מען, אז ער לעגט נאָר אויף איינעם א האַנד, איז יענער קאַפּוט.

נאָך א דריטען האָט מען מיר אָנגערופען—זיין נאָמען האָב איך

פערגעסען, וואָס האָט געקענט מיט די ציין אויפהויבען אַ טיש מיט צוויי מענשען, זיצענדיג אויפ׳ן טיש.

נאָר די פּער פון די אַלע גבורים איז אָהן אַ ספק, דער „שמשון הגבור״ פון נעסוויזש—משה נאך (אייגענטליך—„נח״—די ערשטע בוכשטאַבען פון די העברעאישע ווערטער „גבור חזק״, דאָס הייסט אַ שטאַרקער העלד) אַ האלב היסטאָרישע, האלב לעגענדאַרע פּערזענליכקייט, וואָס האָט געלעבט אין איין צייט מיט „שמעון ליב׳ן״— דעם „שמשון הגבור״ פון ביאלא, פאר דעמזעלביגען ראדזיוויל-„פּאַניע־קאָכאַנקו״ וואָס איז, פּונקט, ווי יענע יודישע גבורים, ביי יודען אַ לעגענדאַרע פּערזענליכקייט געוואָרען, און אין די יודישע שטעדטלאך ווערען פון איהם די וואונדערליכסטע מעשיות דערצעהלט.

„פאַניע קאָכאַנקו".

„פאַניע קאָכאַנקו" איז אי א היסטאָרישע, אי א לעגענדארע פערזאָן. דאָס איז געווען איינער פון די ראדזיווילס, וואָס האָט געלעבט אין איין צייט מיט׳ן ווילנער גאון, מיט משה מענדעלסאָן, אין יענער צייט, ווען אין אייראפּא האָט געשמעקט מיט דער פראנצויזישער רעוואלוציע, פּוילען איז געווען ערב איהר פּאָליטישען חורבן, רוסלאנד האָט פערשפּרייט אַלץ גרעסער איהר מאכט און די פּוילישע יודען זענען געווען אין א מין היןדהער פּלעט: האָבען געהאלטען ביי אָנווערען א שטיפמוטער און בעקומען א שטיפ-פאָטער.

דער שטיפ-פאָטער איז אָבער נאָך ניט געקומען. די שטיפמוטער האָט געהאלטען ביי „אויס". איהר מאכט איז שוואך געווען. יודען האבען דעמאָלט געקענט א ביסעל אָברוהען. זייער לאגע איז טאקע דעמאָלט געווען גאָר ניט שלעכט, סיי עקאָנאָמיש, סיי קולטורעל, סיי פּאָליטיש. מ׳האָט זיך מיט זיי ווייניג בעשעפטיגט, ווייל ביידע צדדים זענען געווען צו פיעל פערנומען מיט זיך. און טאקע דערפאר, וואָס די יודישע לאגע איז דעמאָלט געווען אי עקאָנאָמיש, אי קולטורעל ניט שלעכט האָבען זיך ביידע צדדים געמוזט מיט זיי רעכענען. דאָס איז געווען די פערמעגענדסטע, די ענטוויקעלטסטע שטאָדטיגע בעפעל־קערונג.

די ראדזיווילס זענען בכלל געווען זעהר רייכע און „האנארנע־

פירשטען. בעזונדערס די נעסוויזשער. און פון די נעסוויזשער האָט זיך אויסגעצייכענט דער ליטוויש־פּוילישער „וואָיעוואָדאַ" קאַראָל ראַד־זיוויל, אָדער ווי מ'האָט איהם געוועהנליך גערופען: „פּאַניע קאָכאַנקו" אין איהם האָבען זיך פערקערפּערט אַלע שגעונות, קאַפּריזען און פּוסטע גאווה פון אַ פּוילישען פּריץ. אַן „אויפגעקאָכטער", אַ כעסן, אָבער ניט קיין שלעכטער. ניט קיין איבערגעשפּיצטער, אָבער ניט קיין גראָבער נאַר; אַ הוליאַקע, אַן אומרוה; האָט האָלד געהאַט אַליין צו לעבען און געגעבען יודען צו פערדינען. בעזונדערס די יעניגע, וואָס האָבען נאָכגעגעבען זיינע שגעונות.

אָט אַזאַ איז געווען דער פּוילישער פּריץ אין זיינע בעסטע פאָרשטעהער, און „פּאַניע קאָכאַנקו" איז געווען פון איהם דער שאַרפסטער, דער קענטיגסטער טיפּ.

ער איז געווען, ווי געזאָגט, אַ „העטמאַן" אַ „וואָיעוואָדאַ"—אַ מין שטאַטהאַלטער. אין יענער צייט, ווען די קעניגליכע מאַכט איז געווען אי פון אינעווייניג, אי פון דרויסען געבראָכען, זענען אָט די מאַגנאַטען אין זייערע שטאָלצע שלעסער־פעסטונגען געווען קליינע מלכים. מעהר ווי אַלע שלעסער איז געווען בעפעסטיגט דער נעסוויזשער שלאָס. נאָך יעצט ווייזט מען אייך אין שלאָס די אַמאָליגע באַטאַרייען, וואָס זענען דאָרט געשטאַנען. דער „העטמאַן" האָט געהאַט זיינע אייגענע מיליטער. דער שלאָס איז געווען פון אַלע זייטען אַרומגערינגעלט מיט אַ טיפען וואַסער־גראַבען. שלאָס און שטעדטעל איז געווען פערבונדען דורך אַ ענגבריק. הינטער דעם טיפען און ברייטען וואַסער־גראַבען, די האַר־מאַטען און דעם ענגבריק זענען די ראַדזיווילס געווען זיכער.

„יאַ יעסטעם קרול"—איך בין דער קעניג—פלעגט „פּאַניע קאָכאַנקו" מיט גאווה טענה'ן, און טאַקע ניט וועלען פאָלגען דעם קעניג'ס בעפעהלען. דעם גאַנצען לעבען האָט ער געהאַלטען אין איין קעמפּפען מיט דער קעניגליכער מאַכט. נעגען רוסלאַנד האָט ער דאָ געבונטעוועט, דאָ געבוינען דעם רוקען. זיין לעבען איז געווען אַ שטורם־דיגער. פון זיינע הוליאַנקעס, שטוקעס און שגעונות זענען געבליבען מאַסען אַנעקדאָטען און לעגענדעס ביי די פּאָליאַקען און ביי יודען. די

שפורען וואָס ער האָט געלאָזען אין יודישען לעבען זענען אזוינע שטאַר־קע, אז ווען א נעסוויזשער יוד דערצעהלט אייך וועגען „פּאניע קאָ־באנקו״, רעדט ער מיט אזא התפעלות, אזוי ווי דאָס וואָלט ערשט נעכטען געשעהן.

גערופען האָט מען איהם „פּאניע קאָבאנקו״ דערפאַר, וואָס ער אליין פלעגט זיך צו יעדען ווענדען מיט דיזעלבע ווערטער: „פּאניע קאָבאנקו״ — „מיין ליעב הארציגער פריינד״. אלץ איינס, צי צו זיינעם אַן אמת׳ן פריינד, א ברודער, א קרוב, צי צו א פויער. מיט די ווערטער „פּאניע קובאנקו״ פלעגט ער הייסען א פויער א נידערלעגען שמייסען אויך.

אַט זענען אייניגע אנעקדאָטען־לעגענדען וואָס כאראקטעריזירען דעם דאָזיגען מערקווירדיגען שגעונ׳דיגסטען פון אלע שגעונ׳דיגע פוילישע פּריצים־מאגנאטען.

„נאַ קאָגאָ טעראַם וויגליאַנדאַם"*).

„פּאַניע קאָבאַנקו" האָט קיין גליק ניט געהאַט צו פּרויען. פונ־
דעסטוועגען האָט ער אַליין געהאַט אַ הויכע מיינונג וועגען זיין אויסזעהן.
בעזונדערס—וועגען זיינע וואָנצען. ער פלעגט ליעב האָבען צו זעצען זיך
אַנטקעגען שפּיגעל, דרייען די וואָנצעס און פרעגען ביין לאַקאַי, וואָס
איז געשטאַנען פון הינטען: אַ צאָ, פּאַניע קאָבאַנקו, נאַ קאָגאָ טעראַס
וויגליאַנדאַם? צו וועמען, הייסט עס, בין איך איצט עהנליך? דער
לאַקיי האָט געמוזט אָנרופען, כסדר, אַלע וויכטיגע יאַגד־חיות פון
וואַלד. נאָך יעדע חיה האָט „פּאַניע קאָבאַנקו" אויף דאָס ניי איבער־
געדרייט די וואָנצעס, זיך נאָך שטאָלצער און וויכטיגער, פּונקט ווי
אַן ענדיק, אָנגעבלאָזען, און ווייטער געפרעגט: נאַ קאָגאָ טעראַס
וויגליאַנדאַם? ביז עס איז געקומען צום לייב. העכער האָט מען שוין
ניט געקענט געהן, און דער „וואָיעוואָדאַ" האָט דאַן בעשטעטיגט:
אָט—טאָ פּראַוודו מואוויש, פּאַניע קאָבאַנקו, ביזט געראָטען! אַן אמת'ער
לייב...

און אָט האָט אַמאָל געטראָפען, אַז, ווען ס'איז געקומען צום
„לייב", האָט דער לאַקיי, אויף דער געוועהנליכער פראַגע פון „פּאַניע
קאָבאַנקו": נאַ קאָגאָ טעראַס וויגליאַנדאַם? געענטפערט: נאַ דורניאַ!

---

*) אויף וועמען בין איך איצט עהנליך.

ס'חייסט אויף—א נאר.

„פאניע קאָכאַנקו" איז אויפגעשפּרונגען, ווי אַ שלאַנג וואָלט איהם אַ ביס געטאָן. ער האָט ארויסגעכאפּט זיין שווערד, זיך אַ וואָרף געטאָן אויף הינטען—ניטאָ קיינער! ס'איז געוואָרען אַ לאַרם, אַ שטרענגע אונטערזוכונג. ס'האָט זיך ארויסגעוויזען, אז דער לאַקעי איז גאָר אינגאַנצען ביי איהם אין צימער ניט געווען. ער איז ארומגעלאָפען אומעטום, ווי אַ משוגענער. ארייננגעלאָפען צוריק צו זיך. ניטאָ קיין נפש! נאָר די סטאַטועס, וואָס זענען דאָ געשטאַנען פון דור דורות האָבען אויף איהם געקוקט, און אויף זייערע מאַרמאָרנע ליפּען האָט זיך ווי געקרימט אַ פערביטערטער שמייכעל, ווי זיי וואָלטען נאָכגעזאָגט יענעם'ס: „נא דורניא! נא דורניא!".

— הא! דאָס זייט איהר, פּסיאַקרעווס, האָט ער ווילד אויס־געשריען, אַרויסגעכאַפּט זיין שווערד און גענומען האקען רעכטס און לינקס.

אין אייניגע מינוטען איז פון דער רייכער שטיינבילדער־גאַלעריי, וואָס זיינע זיידעס האָבען זייער גאַנצען לעבען געקליבען און אוצרות מיט גאָלד דערפאַר בעצאָהלט—געבליבען נאָר אַ הויפען חורבות און זאַמד.

א יוד - פאַר אַ קוקאַווקע.

פאַניע קאַבאַנקו איז אמאָל געפאָהרען אין זיין פאַעטאָן. אויפ׳ן וועג האָט ער בעגעגענט א יודען, געהענדיג צופוס.

— שטעה, זשידקו! האָט ער איהם בעפוילען. דער יוד האָט זיך אָבגעשטעלט און טיף זיך איינגעבויגען פאַר דעם מאַגנאַט.

— קענסט קרקריען ווי א קוקאַווקע?

אז דער "וואַיעוואָדא" האָט געהייסען, האָט מען געמוזט קענען.

— נו?

דער יוד האָט מיט טויט-שרעק גענומען קוקויען מיט דעם נגון פון ודוי.

— ניט גוט! פאַניע קאַבאַנקו, האָט דער פריץ שטרענג גע־שאָקעלט מיט׳ן קאָפּ. קריך ארויף אויף אָט יענעם בוים און מאַך "קרקר", ווי אַן אמת׳ע קוקאַווקע.

אז דער וואַיעוואָדא האָט געהייסען האָט מען געמוזט קריכען.

"פאַניע קאַבאַנקר" האָט ארויסגענומען די ביקס, זיך גוט געצילט און אויסגעשאָסען—גלייך דעם יודען אין הארצען.

אין הויף האָט ער זיך בעריהמט:

— דיס קוקאַווקע זאסטשאַלעם... הייגט דערשאָסען אַ קר־קאַווקע...

„פאניע קאָכאַנקו" שיסט א „ספר תורה".

אמאָל איז „פאניע קאָכאנקו", נאָך א פיינער הוליאנקע, געווען שטארק אויפגעראמט און געלאָזען זיך מיט קאָמפאניע צו דער יודישער שוהל. ער האָט געשיקט רופען דעם רב. דער רב איז געקומען. ער האָט געהייסען עפענען דעם „ארון קודש". מ'האָט געעפענט דעם ארון קודש. ער האָט געהייסען ארויסנעהמען א ספר תורה. מ'האָט מיט אנגסט און ציטערנעס געמוזט פאָלגען. דאן האָט ער זיך געשטעלט אנטקעגען מיט זיין ביקס און אויסגעשאָסען.

געטראָפען האָט ער אָבער ניט דער „ספר תורה", נאָר דעם רב, ר' יענקעלע. דער רב האָט מיט זיך פערשטעלט די „ספר תורה" און האָט צוגענומען די קויל, וואָס האָט געזאָלט זי טרעפען.

אויף מאָרגען האָט „פאניע קאָכאנקו" זיך אויסגעניכטערט. צום גליק איז די וואונד געווען ניט קיין געפעהרליכע. ער האָט דעם רב געהיילט אויף זיין רעכנונג און האָט איהם און זיין פאמיליע גליקליך געמאכט.

אן אנדערס מאָל האָט „פאניע קאָכאנקו" געהייסען אלע יודען פון שטעדטעל ארויסגעהן מיט קאָסעס און שטעלען זיך אויפ'ן בארג. „אויף אָט דעם בארג, וואו איצט איז א מין „שטאָדט-גאָרטען", — האָבען מיר געסוויזשער יודען געוויזען. זיי זענען געשטאנען עטליכע שייה. דערנאָך האָט ער זיי געהייסען געהן א היים.

„ריבא בענדוי דראָגא״ *)

אמאָל האָבען זיך אויפגעקליבען ביי „פּאַניע קאָבאַנקו״ ארומיגע פּריצים אויף א „סיימיק״, דאָס הייסט א קליינעם סיים. די וויכטיגסטע טעמע אויף דער טאַגעס־אָרדנונג זענען געווען—יודען. די שטימונג געגען די יודען איז, ווי עס פלעגט אָפט פּאַסירען אויף די פּראָווינציעלע קליינע סיימען, געווען זעהר א פיינדליכע. יעדער פּריץ האָט פאָרגע־לעגט זיינע גזרות: דער האָט פערלאַנגט, מ׳זאָל די יודען ארויסטרייבען פון די קרעטשמעס; יענער - מ׳זאָל זיי פערוועהרען צו טרייבען בראַנפען; א דריטער—מ׳זאָל זיי פערבאָטען טראָגען שטריימעלאַך און אטלע־סענע בגדים. און אז. וו. און אז. וו.

„פּאַניע קאָבאַנקו״ האָט, אין דער צייט פון די הייסע יודענפיינד־ליכע דעבאַטען, גאָרנישט גערעדט. ער איז געזעסען אָנגעשפּאַרט אויף די פּויסטען און אזוי ווי געדרימעלט.

— א צאָ, „פּאַניע קאָבאַנקו״ וואָיעוואָדא, ניץ ניע פּאָוויעש,— וואָס שווייגסטו עפּעס, פירשט וואָיעוואָדא, האָבען זיך ענדליך די פּריצים צו איהם געווענדעט. זאָג איצט ארויס דיין עצה: וואָס טוט מען מיט די יודען.

„פּאַניע קאָבאַנקו״, האָט זיך אזוי ווי אויפגעצובעט פון שלאָף,

*) פיש וועט זיין טייער.

און האָט גענומען רייבען די אויגען.

— נו, רייד, פאַניע וואָיעוואָדרא, זאָג דיין עצה!

— ריבא בענדזי דראָגא, פיש וועט זיין טייער! האָט אזוי ווי צו זיך אין פויסט אריין א זאָג געטאָן „פאַניע קאָבאַנקאָ״.

— דער גאַנצער סיים האָט איהם אָנגעקוקט מאָדנע. מ׳איז אמת, געוואוינט געווען צו זיינע שגעונות. אָבער דאָ, ביי אזעלכע ערנסטע דעבאַטען, ווען עס האַנדעלט זיך אום אזא וויכטיגע פראַגע...

— „ריבא בענדזי דראָגא״—האָט דער וואָיעוואָדא, געטענה׳ט זיינס, קוקענדיג רוהיג אין זייערע צוהיצטע פנים׳ער, און גערדרעמעלט זיך ווייטער, אָנגעשפּאַרט אויפ׳ן פויסט.

ענדליך האָט איינער פון די פערזאַמעלטע זיך אָבגעוואַגט און געפרעגט מיט פערדרוס און מיט שטוינען:

— פּשעפּראַשעם, פּאַניע... פּאַניע קסיענצו... מיר פערשטעהען ניט... וואָס פאַר אַ פיש?... וואָס איז שייך תהלים צו געשווילעכטם?..

„פּאַניע קאָבאַנקאָ״ האָט האַלב אויפגעהויבען דעם פּנים איבער׳ן פויסט און, אזוי ווי נאָך אַלץ צוכענדיג זיך, האָט ער געזאָגט:

— פערשטעהט איהר מיך, פּאַניע קאָבאַנקאָ: יודען האָבען אמאָל געהאַט איין המן, האָב איך גערכטען, צוליב דעם, קיין פיש ניט געקענט קריגען אויפ׳ן מאַרק. פּורים איז ביי זיי געווען. האָבען זיי די גאַנצע פיש אויסגעקויפט. היינט שטעלט אייך פאָר: דאָ זענען פאַראַנען אזוי פיעל המנ׳ס... ניין!... איך דאַנק אייך, פּאַנאָוויע! איהר ווילט, אַ פּנים, אז קיין פיש זאָל שוין קיינמאָל צו מיר אין מויל ניט אריינקומען...

„פאַניע קאַבאַנקע״ פערשפּילט א שאך.

„פאניע קאַבאנקע״ האָט ליעב געהאט צו שפּילען אין שאך. פערשפּילען אָבער האָט ער פיינט געהאט. בלייבען „מאט״ האָט שטענדיג געמוזט ניט ער, נאָר זיין פּארטנער.

אזא פּארטנער האָט ניט געקאָנט זיין קיין פּריץ. אפילו דער קלענסטער פּריץ, ווי בעוואוסט, איז זעהר האָנאָרנע. און ווען ער שפּילט שאך, וויל ער זאָגען „מאט״. אז ניט—צו וואָס טויג דער שפּילען?

האָט „פאניע קאַבאנקע״ געמוזט האָבען, אלס פּארטנער אין שפּילען שאך, א יודען. און אין נעסוויזש איז טאקע געווען אזא יוד, שכנא האָט ער געהייסען, און איז געווען א גרויסע בריה איי שפּילען שאך.

נאַטירליך בעשטעהט די גאנצע בריה׳שאפט אין שאך-שפּיל דערין, וואָס מ׳סטארעט זיך יענעמ׳ס קעניג געהמען געפאנגען; זאָגען איהם „מאט !״.

אָבער וואָס טוט א יוד ניט צוליב פּרנסה? שכנא איז געווען דער גביר פון שטעדטעל און געלעבט האָט מען דאָך פון הויף. בפרט אז „פאניע קאַבאנקע״ איז געווען ניט קיין געוועהנליכער פּריץ. ער איז געווען דער „וואָיעוואָדא״ איבער האלב ליטא. ער איז געווען אזוי שטארק, ווי דער „קראָל״ (קעניג) אליין און אפשר נאָך שטארקער פאַרן „קראָל״.

עס פערשטעהט זיך אליין, אז דערפאר, וואָס „פּאַניע קוכאַנקר־ האָט זיך געקענט בעריהמען פאר זיינע חברים—אנדערע פּריצים, אז ער גיט שטענדיג מאַט דעם סאַמע שכנא, וואָס אלע פּריצים האָבען געוואוסט, אז ער איז א גרויסער שפּילער, האָט שכנא געהאַט פון הויף מאַקע גוטע פּרנסה און איז, צוליב זיין שאַך, געווען דער גביר פונ'ם שטעדטעל.

אזוי פלעגט אָפט שכנא זיצען אין זיין יארמאָלקע מיט'ן „וואָיע־ וואָדא" איבערן שאַך-ברעט און נאָך יעדען מאָל שפּילען איז ביי איהם צוגעקומען פּרנסה אין זיין וויין־געשעפט.

אָבער שכנא האָט זיך ניט געפיהלט גוט, כאָטש ער איז געווען דער גרעסטער גביר פון שטעדטעל; כאָטש אין שול האָט ער געהאַט די פעטסטע עליות און אין קהל־שטיבעל איז ער געווען דער ערשטער פּרנס־חודש.

געהן געצוואונגענערהייט אויף קוליעס, בשעת איהר האָט געזונטע פיס און קענט שפּרייזען ווי א העלד; ריידען נארישקייט, אז נאַראָנים זאָלען פון אייך הנאה האָבען, בשעת איהר קענט אונטער־ האַלטען א געזעלשאַפט פון קלוגע—דאָס, פערשטעהט יעדער, איז ניט זעהר אנגנעהם. אין אזא לאַנגע זענען גאַנץ אָפט געווען אלע יודען אונטער די שנעונ'דיגע פּוילישע פּריצים. און שכנא איז געווען א יוד. און א יוד דאַרף האָבען פּרנסה.

אָבער שכנא איז ניט בלויז געווען א יוד. ער איז אויך געווען א קונציגער שאַך־שפּילער. און שפּילענדיג אין שאַך האָט ער ניט אלע מאָל געקענט אין זינען האָבען זיין פּרנסה.

האָט זיך אמאָל שכנא, זיצענדיג מיט'ן „וואָיעוואָדא" איבערן שאַכברעט, „מעשה שטן", פאַרטראַכט. און ווי ער האָט זיך פאַרטראַכט, אזוי האָט ער פערגעסען אָן זיין פּרנסה. און ווי ער האָט זיך אויף א מינוט פערגעסען אָן זיין פּרנסה, אזוי איז צוגעטראָטען זיין פערד צום סאַמע „קעניג" פון זיין מיטשפּילער און ער האָט געמעלדעט „פּאַניע קאָכאַנקו" : שאַך און מאַט !..

צוויי יאָהר נאָך דעם איז געווען א חורבן אין נעסוויזש. שכנא

„פּאַניע קאָכאַנקר" פערשפּילט א שאַך

דער נגיד איז אן אָרימאַן געוואָרען. זיין גליק איז געווען, וואָס ער האָט נעהאַט א שענע טאָכטער. זי איז אוועק אין הויף און האָט קוים, מיט צרות, אויסגעבעטען אן אמנעסטיע פאר איהר טאַטען.

שבנא איז ווידער געוואָרען דער נגיד פון שטעדטעל; האָט ווידער געשפּילט מיט „פּאַניע קאָבאַנקי" שאך. אָבער „מאַט" האָט ער שוין קיינמאָל ניט געזאָגט.

„פאַניע קאָכאַנקו“ און משה „גאָח“.

די לעגענדעס, וואָס געהען אום וועגען משה ג"ח, זענען ווי צוויי טראָפּען וואַסער עהנליך צו די לעגענדעס, וואָס זענען פריהער דער־צעהלט וועגען דעם ביאַלער „שמשון הגבור“—שמעון ליב. פון אויבען אויף דוכט זיך, אז דאָס איז, איינענטליך, די זעלבע פּערזאָן. נ׳ור אונטער פערשיידענע נעמען. עס לאָזט זיך נאָך מעהר גלויבען דערפאַר, וואָסביידע האָבען געלעבט אין איין צייט; וואָס די לעגענדעס טראָגען דעמזעלבען כאַראַקטער און בעציהען זיך צו דיזעלבע ראַדזיווילס. און פון „פּאַניע קאָכאַנקוס“ ביאָגראַפיע וויים מען, אז ער האָט געהאַלטען אין איין וואַנדרעווען: פון נעסוויזש אין ביאַלע, פון ביאַלע אין נעסוויזש. זענענדיג אָבער אין ביידע ערטער אויפ׳ן פּלאַץ, איז מיר געווען ניט שווער צו איבערצייגען זיך, אז דאָס זענען געווען צוויי פערשיידענע פּערזאָנען. אין ביאַלע האָט מען מיר געזאָגט, אז שמעון ליב׳ס אור אייניקלאַך לעבען נאָך. אין נעסוויזש האָב איך אליין גערעדט מיט אַן אור־אור־אור־אייניקל פון משה ג"ח, וועלכער הייסט מיט דעמזעלבען פאַמיליען־נאָמען. אייניקלאַך פון דעמזעלבען ג"ח זענען אויך פאַראַן אין ווילנא. ביז היינטיגען טאָג זענען דאָ „רייפיגע“ יודען, יודען מיט אייזערנע מוסקולן, מיט שטאָהלענע פויסטען.

משה ג"ח איז געווען אַ חשובער יוד, איינער פון די שטעדטעל־דיגע נגידים אין זיין צייט. ער האָט געהאַלטען אַ ביר־ברויז. די ראָלע

פון א „לץ" ביי דעם פּריץ האָט ער ניט אזוי לייכט געטראָגען, ווי דער ביאַלער העלד. און ער האָט טאַקע, צוליב זיין כח, געענדיגט זיין לעבען טראַגיש.

פאַר נחין, אזוי ווי פאַר דעם ביאַלער „שמשון הגבור" האָט געציטערט גרויס און קליין. ער איז פאַר שטעדטעלדיגע יודען געווען דאָס זעלבע, וואָס דער גראָבען מיט דעם ענגבריק איז געווען פאַר דעם שלאָס. א גוי האָט מורא געהאַט צו טשעפּען זיך מיט א יודען, וויסענדיג, אז ס'איז פאַראן ביי יודען א משה ג"ח.

נאָר אין איין סעמינאַריע־געסעל האָט מען ניט אַנערקענט משה ג"ח'ס כח. דאָס איז געווען די איינציגע געסעל, וואו א יוד האָט ניט געטאָרט אריינשטעקען דעם נאָז. וואָרום דאָרטען זענען באַלע־באַטים געווען די „סטודענטען"—די פּוילישע „סעמינאַריסטען". א „סטודענט" א פּוילישער איז פון תמיד אָן געווען די שרעק פון דער יודישער בעפעלקערונג. זיי האָבען ניט אַנערקענט קיין שום מאכט איבער זיך. ווען זיי האָבען זיך ווי א שטורם געטראָגען איבער די יודישע גאַסען, האָבען יודישע קינדער זיך געמוזט צולויפען אין אַלע זייטען. קרעמער האָבען געמוזט פאַרהאַקען זייערע געוועלבער, ביז דער „רוח" האָט זיי איבערגעטראָגען.

עס פערשטעהט זיך אליין, אז אין סעמינאַריע־געסעל האָט זיך א יוד ניט געטאָרט בעווייזען. ער וואָלט קיין לעבעדיגער פון דאָרט ניט ארויס.

דאָס האָבען געוואוסט געסוויזשער יודען. אָבער פרעמדע, אָנ־געפאָהרענע יודען האָבען עס ניט געוואוסט.

אַמאָל, ראש השנה, איז א ישובניק, וואָס איז געקומען אין שטעדטעל אויף „ימים נוראים", געגאַנגען צו דער אַזערע צום תשליך. געהענדיג פון תשליך, האָט ער פערבלאָנדזעט אין סעמינאַריסטען־געסעל.

אין איינינע מינוט אַרום איז געוואָרען א ליאַרם אין שטעדטעל, אז אין סעמינאַריסטען-געסעל ליגט א יוד מיט א צעשלאָגענעם קאָפּ.

משה ג"ח האָט קיין שאלות ניט געמאַכט און איז אַוועק אַהין.

דערזעהענדיג אין זייער „מלוכה" נאָך א יודען האָבען זיך אויפגעקליבען אלע סעמינאַריסטען אויף אן עכטע גטיעג, ניט איינקוקענדיג זיך רעכט, ווער דער נייער „העכט" איז געווען. זיי האבען אָבער נאָך קיין צייט ניט געהאַט אויסצושטעלען זיך, ווי מ'דארף, און בעוואפענען זיך מיט שטיינער, איז משה ג"ח צוגעגאנגען צו דער באַנדע, האָט אויפגעהויבען איינעם פון זיי, און מיט איהם, ווי מיט א שטעקען, צוקיילט און צובייזלט אלע שקצים. אָבגעטאָן זיין זאך האָט ער אויפגעהויבען דעם צובלוטיגטען יודען און איז רוהיג אוועק מיט איהם אין שוהל.

משה ג"ח איז געווען א „בן יקיר" ביי „פאניע קאָכאנקו". אָבער אזא זאך האָט מען איהם ניט געקענט שענקען.

דער וואָיעוואָדא האָט אָבגעפסק'ענט זיין משפט קורץ: אויב ער, משה ג"ח, וועט אראָבשפרינגען פון מאגיסטראט אויף דער ערד און וועט בלייבען לעבען, וועט איהם ווערען געשאָנקען.

דאָס איז געווען אלץ איינס, ווי פערמשפט צום טויט, צו א שרעקליכען טויט פון „רסוק אברים"—צושמעטערט ווערען אויף פיצלאך.

דערזעלבער מאגיסטראט עקזיסטירט נאָך איצט. ער שטעהט אין מיטען שטעדטעל. ער איז איינע פון די העכסטע געביידען אין שטאָדט. נאָר דאן—האָבען מיר געסוויזשער יודען דערצעהלט— איז געווען נאָך א שטאָק העכער.

משה ג"ח האָט פריהער פון אלץ—אזוי דערצעהלט די לעגענדע — געוואָלט מאכען דעם מאגיסטראט מיט א שטאָק נידריגער. ער האָט אָנגענומען, ווי שמשון הגבור דעם פאלאץ פון די פלשתים, ביי א ראָג די אייבערשטע שאלקע פון מאגיסטראט, און האָט זי אינגאנצען אראָבגעשמיסען צו דער ערד. דאן איז ער אראָבגעשפרונגען.

וועגען דעם שפרונג איז פאראן פערשיידענע דעות: איין לעגענדע זאָגט, אז אונטען, אויף דער ערד, איז געווען אָנגעשטעקט שפיזען און ער האָט געדארפט זיי אויסמיידען און בלייבען שטעהן אויף דער ערד. א צווייטע דעה, וויל האָבען, אז ווי נאָר משה ג"ח איז שפרינגענדיג געקומען צו די שפיזען, האָט ער זיך פון זיין אייגענעם כח,

א חויב נעמאָן צוריק און געקומען אויף דאָס ניי אויפ׳ן דאַך.

אָבער עס האָט איהם ניט געהאָלפען: שפּרינגען האָט ער געמוזט.

ער איז געשפּרונגען און געבליבען לעבען. אָבער פון דעמאָלט אָן איז ער שוין ניט געווען דער ג״ח, וואָס פריהער.

עס האָט זיך ביי איהם אין די אינגעווייד עפּעס אָבגעריסען. זעקס וואָכען האָט ער נאָך געזשיפּעט. אנדערע זאָגען, אז זעקס יאָהר האָט נאָך דער גבור געלעבט נאָכ׳ן שפּרונג. נאָר ריכטיגער איז דער ערשטער נוסח.

„פּאניע קאָכאנקו״ איז אָפּט געקומען צום קראנקען געוואָר ווערען איהם.

— בילעש גאכאָם—א טעראס פּאַד ווערקים סטראכאָם,—ביזט געווען א נ״ח, און איצט ביזט דו אין גרויס ציטערנעס, האָט זיך „פּאניע קאָכאנקו״ געווענדט צום גבור, ווען יענער איז כמעט געלעגען א גוסס.

נאָר נ״ח האָט געוויזען, אז אזוינע גבורים, ווי ער, האָבען קיין מורא ניט פאר׳ן טויט.

ער האָט מיט׳ן וואונק געוויזען דעם וואָיעוואָדא, ער זאָל איהם דערלאנגען א שטיין. ער האָט דערלאנגט.

דער גוסס׳ער נ״ח—אזוי דערצעהלט די לעגענדע—האָט גענומען דעם שטיין, אויפגעלעגט די האנד אין א פויסט, און מיט׳ן פויסט גענעבען א זעץ איבער׳ן שטיין, אז ער איז צעשאָטען געוואָרען אויף פּיץ-ברעקלאַך.

איך האָב בעזוכט אין נעסוויזש דעם שטאָלצען שלאָס פון די ראדזיוווילס. דער פּראכטפאָלער פּארק און די רייכע פּאלאצען עק־זיסטירען נאָך איצט, ווי אמאָל. נאָר פון דער אמאָליגער גדולה, און שגעונ׳דיגע פאנטאזיעס איז געבליבען א זכר בלויז אין דעם רייכען

פירשטליכען מוזעאום אין ארכיוו. אין מוזעאום קענט איהר זיך, צווישען אנדערע אנטיקען, אנשטויסען אויף א מין שטאָהלענע מאַשינקע, וואָס הייסט „צונג-קראַצער". נאָך א פעטע הוליאַנקע פון צעהנדליגע פאַר־טראַוועס פלעגען זיך די פירשטליכע פרעסער קראַצען די פערשמאָל־צענע צינגער, כדי זיי זאָלען קענען „ארבייטען" ווייטער.

די באַטאַרייען שטעהען איצט פעררואָסטעטע — א זכר לחורבן...

דער טיפער און ברייטער גראַבען איז אויסגעטריקענט. אין דער אָזערע זענען שוין מעהר ניטאָ קיין גאָלדענע פיש; און דער הענגבריק, וואָס האָט געשיצט דעם שלאָס, איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין א שטענדיגען פעסטען בריק, איבער וועלכען יעדער קען אריין און ארויס. דער הענג־בריק מיט די באַטארייעס, מיט דעם טיפען וואַסער-גראָבען זענען יעצט איבריג. אנשטאַט זיי האָט דער שלאָס אנדערע וועכטער — די רוסישע קאַזאַרמעס, טאַקע דאָ דערביי.

די איצטיגע ראַדזיווילס געפונען זיך זעלטען אין זייער נעסוויזשער שלאָס. זיי פערברייננגען דעם גרעסטען טייל פון יאָהר אין רוים. פון דער נייער קולטור האָבען זיי אָנגענומען בלויז דעם אויטאָמאָביל, וואָס איז ווי צוגעפאַסט פאַר זייער ליידענשאַפט צו וואַנדערן. פון אויטאָמאָביל געהען זיי כמעט ניט ארויס.

צו דער א סך פערקלענערטער (זינט נאָך די שרפות, מיט צוואַנ־ציג יאָהר צוריק) נעסוויזשער יודישער בעפעלקערונג זענען די לעצטע ראַדזיווילס ניט שלעכט. אָבער די היגע יודען לעבען שוין לאַנג מעהר פון רוסישען זעלנער, ווי פון שלאָס.

איבערינגענס האָלט שוין אויך די שטאָלצע אדעליגע פאַמיליע ביין חורבן. זי האָט זיך ניט געקענט צופּאַסען צו די נייע פאָדערונגען פון דער קאַפּיטאַליסטישער עפּאָכע, ווי גראַף טישקעוויטש צ. ב., וואָס איז שוין לאַנג א בעקער געוואָרען (ער האָט אין ווילנא א גרויסע מעכאַנישע בעקעריי און קאָנדיטעריי, און קאָנקורירט שטאַרק מיט יודישע בעקער). דער לעצטער ראַדזיוויל פון נעסוויזש איז איינגעשלאָסען אין א פּריוואַטען משוגעים-הויז אונטער וויען. ער האַלט אין איין צעהלען פּאַפּירלאַך, פאָרשטעלענדיג זיך, אז דאָס איז געלד. ער איז משוגע

געוואָרען אין מאנטע־קארלאָ נאָך אַ ניט געלונגענעם שפּיל, ביי וועלכען ער האָט פערלאָרען אַ מיליאָנען־פערמעגען.

און זיין זוהן, נאָר דער לעצטער צווייג פון די ראדזיוווילס, האָט אריינגעבראכט אין דער פאמיליע נאָך אַ גרעסערן חורבן: ער האָט חתונה געהאט מיט אַן אמעריקאנער קאפּע־שאנטאן־זינגערין, און עס איז אַ סברה צו זאָגען, אַז זי שטאמט פון יודען.

אַז „פּאניע קאָבאנקו", וועלכער האָט דערשאָסען אַן אייגענע פלימעניצע דערפאר, וואָס זי האָט געוואגט זיך צו פערליבען אין אַ פּשוט׳ן יעגער, וואָלט איצט אויפגעשטאנען פון קבר און דערזעהן, וואו עס האלט מיט זיין שטאָלצען שליאכטענעם יחוס, וואָלט ער זיך אַ לעבעדיגער צוריק אין קבר געלעגט....

וואָס דער „פנקס" דערצעהלט...

אַ פּאָר ווערטער אַלס הקדמה.

דאָס וואָכעדיגע טאָג־טעגליכע לעבען פון אַ פאָלק איז דער יסוד פון זיין געשיכטע. די ביבעל איז דעריבער דאָס בוך פון דער מענשהייט, ווייל אין איהר, אַ חוץ די גרויסע סאָציאַלע און עטישע אמת'ן, וואָס זי אנטפּלעקט, מאָלט זיך פאר אייערע אויגען אַ וואונדערשענע פּאַנאָ־ראַמע פון דעם פּשוט'ן לעבען פון די מענשען, אין דעם האַלבנעבעל־דיגען פאַרטאָג פון דער מענשליכער געשיכטע. דאָס זעלבע איז מיט חאָמער—די ביבעל פון די אלטע גריכען. דאָס זעלבע איז אויך מיט'ן תלמוד, וואָס האָט געהאַט אַזאַ בעצויבערנד מאַגנעטישע ווירקונג אויף גאַנצע דורות פון אונזער פאָלק. ניט אַזוי גליקליך איז געווען אין אַזוינע ווערק דער מיטעלאַלטער. און וואָס נעהענטער עס קומט צו אונזער צייט, אַלץ אָרימער ווערט אונזער ליטעראַטור אין פאַקטען און בילדער, וואָס זאָלען אונז בעקאַנט מאַכען מיט דעם אינערליכען לעבען פון אונזער פאָלק. נאָר בעזונדער אָרים אין קוואלען, צו שטר דירען פון זיי דאָס אינערליכע יודישע לעבען, איז דער פאָריגער יאָהר־הונדערט. און דאָס איז ניט דערפאַר, וואָס דער יודישער „ביט", דער טאָג־טעגליכער יודישער לעבען, איז געווען אָרים אין אינהאַלט. גאַנץ פאַרקעהרט: קיין איין יאָהרהונדערט, דאַכט זיך, פאַר די גאַנצע

לעצטע טויזענד יאָהר איז ניט געווען אַזוי רייך אין פארבען, ווי דווקא, אַט דער לעצטער ניינצעהנטער יאָהרהונדערט. אָנהויבענדיג פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, און בעזונדערס, זינט דעם רוסיש-פראַנצויזישען קריג פונ׳ם יאָהר 1812. דער טויזענד-יעהריגער דרעמיל פונ׳ם מיטעלאַלטער הויבט ביסלעכווייז אָן פערשווינדען. דאָס יודישע פאָלק, צוזאַמען מיט אַלע אייראָפּעאישע פעלקער, הויבט זיך אָן צוכען, הויבט אָן אי גייסטיג, אי עקאָנאָמיש צו ערוואַכען. די ערוואַכונג קומט פאָר, וואָס ווייטער, אַלץ שטאַרקער, אַלץ האַסטיגער און פארכאַפּט אַלץ ברייטערע און ברייטערע פאַכען פונ׳ם פאָלק, מונטערט אויף צום קאַמפף און וועקט אַ שטאַרקען אינטערעס צום פּשוט׳ן ערדישען לעבען.

און דאָך, ניט קוקענדיג, וואָס דער אינערליכער יודישער לעבען אינ׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט איז אַזוי רייך אין פארבען, האָבען מיר דאָך אַזוי ווייניג שטאָף צו שטודירען דעם דאָזיגען לעבען. דאָס יודישע פאָלק האָט בעזעסען אינ׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט ניט ווייניג טאַלאַנטען און גרויסע גייסטער. נאָר אין זייערע ווערק שפּיגעלט זיך זעלטען אָב דער יודישער „ביט״ *) אין די ווערק אפילו פון די שפּעטערדיגע שריפטשטעלער ווערט דאָס אַלטעגליכע לעבען פונ׳ם פאָלק זעהר קאַרג געשילדערט. די סצענעס און בילדער פונ׳ם פאָלקסלעבען אפילו ביי אַזעלכע טאַלאַנטפאָלע שרייבער, ווי מאַפּו, סמאָלענסקין, יהודה ליב גאָרדאָן און אייזיק מאיר דיק, זענען זעהר אָפט נוזמא׳דיג און האַמעטנע. און דאָס לעבען איז פול געווען אַרום זיי מיט העכסטע כאַראַקטעריסטישע טיפּען, בילדער, סצענעס, וואָס האָבען געקענט געבען וואונדערליכען שטאָף פאַר די גרעסטע קינסטלערבעאָבאַכטער פונ׳ם יודישען לעבען. אפילו דאָס לעבען פון אָט די שריפטשטעלער אַליין איז אונגעהויער אינטערעסאַנט און בעלעהרענד. און מיר וואָלטען געקענט בעקומען רייכע בילדער פונ׳ם פאָלקסלעבען,

*) דעם רוסישען וואָרט „בּיט״ האָב איך אויבען ערקלערט. אָט דער אויסדרוק קען ניט ווערען איבערזעצט אין יודיש מיט איין וואָרט וואָס זאָל איבערגעבען ריכטיג זיין מיין. איך לאָז דעריבער דעם וואָרט, אַזוי ווי ער איז.

ווען זיי וואָלטען אונז געקענט דערצעהלען וועגען זייער אייגענעם לעבען, אזוי ווי דיקענס צ. ב. האָט דערצעהלט וועגען זיין לעבען.

נאָר די מעשה איז, אז כמעט אלע אונזערע שריפטשטעלער פונ׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט, זענען אָדער געווען מעהר קעמפפער, ווי קינסטלער, אָדער זיי האָבען געשוועבט אין די הימלען און האָבען זיך ווייניג צוגעקוקט צו דער זינדיגער ערד.

און ווען מיר ווילען בעקאַנט ווערען מיט דיווירקליכע איבער־לעבונגען פונ׳ם יודישען פאָלק פאר די לעצטע פאָר הונדערט יאָהר, האָבען מיר ליידער קיין אנדער קוואל ניט, ווי דעם „פנקס״ פון די יודישע קהילות און די „שאלות ותשובות״ פון די רבנים. נאָר אין די רבנישע ספרים דאַרף מען לאַנג זיפּען און זוכען, ביז מיר קריגען עפּעס א „רמז״ אויף א לעבעדיגען פאַקט און געשעהענים. אינטערעסאַנטער פון זיי זענען די פנקס׳ען. אָבער די זענען כמעט אומעטום פער־שוואונדען געוואָרען. אויף מיינע רייזען איבער פוילישע און ליטווישע שטעדטלאַך האָב איך זיי, די פנקס׳ען פון די קהילות, געזוכט און נאָר אין עטליכע ערטער האָט זיך מיר איינגעגעבען זיי צו קריגען.

די פנקסים פון קהל זענען כמעט אומעטום פערניכטעט אין די אָפּטע שרפות, וואָס פלעגען חרוב מאַכען גאַנץ שטעדטעל. עס איז אויך גאַנץ וואהרשיינליך, אז די קהל׳שע פיהרער האָבען מיט א כיוון פערברענט דעם פנקס אין א קריטישען מאָמענט, כדי זיי זאָלען פטור ווערען פון אָבגעבען „דין וחשבון״ פאר דער געמיינדע אין די קהל׳שע געלדער, וואָס זיי האָבען געהאַט אין זייערע הענד, אָדער ווען אימיצער א גבאי (אזוי ווי אין קאָוועל צ. ב.) האָט פערכאַפּט קהל׳שע הייזער, אָדער פלעצער און האָט געוואָלט פערניכטען דעם קאָנטראַקט, אָדער אייגענטומס-רעכט פון די געמיינדע-גיטער, וואָס זיי האָבען פערכאַפּט. אם מעהרסטען אָבער, איז דער פנקס, די איינציגע קוועלע פון דער יודישער געשיכטע אין ליטא און פוילען, פערפאַלען געוואָרען צוליב דער נאַכלעסיגקייט און אונוויסענהייט פון די גבאים און קהל׳שע רעדעל-פיהרער פון די גוטע אַלטע צייטען. וואו דער פנקס איז עפּעס מיט א נס געבליבען גאַנץ—איז דאָס דער פנקס פון חברה-קדישא. און

איהר דאַרפט דאָרט־דורכבלעטערן הונדערט, אָוי, ניט זעלטען, הונדער־
טער בלעטער אום אָנצושטויסען זיך אויף איין בלאַט, וואָס האָט פאַר
אייך א ווערט.

אָט זענען אייניגע שטעלען פון קאָרעליטשער פּנקס, טאַקע ניט
פון חברה־קדישא־פּנקס, נאָר פונ׳ם אמת׳ן קהל׳שען. ער איז אַלט אַ
ערך הונדערט און פופציג יאָהר.

I אַריינגעוואָרפען אַ ווייבעל אין חרם, פאַר וואָס זי איז געפאָהרען מיט אַן „ערל" אָהן אַ שומר.

אזוי ווי די אשה בתיה בת ר׳ יצחק אייזיק—ווערט דערצעהלט
אין פּנקס, אויף דער צווייטער זייט פונ׳ם בלאַט 137 האָט געטאָן א
מעשה נבלה: זי איז געפאָהרען מק״ק נאָוואָהרודאק מיט אן ערל, ימח
שמו, אָהן א שומר; א חוץ דעם האט זי בעגאַנגען נאָך א זינד: האט
אויפגעעפענט איהר ברייטען מויל און געזידעלט די פיהרער פון קהל
אויף אן אסיפה אין קהל־שטיבעל; איז פון אונז, די אונטערגעשריבענע
פיהרער פון קהל, ארויס דער פסק, אז די אשה בתיה זאָל זיין אין
גרויסען חרם: מ׳זאָל איהר ניט רופען אויף קיין זאַך, אויך, די בייזע
שעה זאָל ניט זיין, צו מתעסק זיין זיך אין א „מת מצוה", און קיינער
זאָל זיך ניט דערוועגען מיט איהר צו האַנדלען, ביז זי וועט ניט
איבערבעטען די פיהרער פון קהל און וועט ניט נעהמען אויף זיך: מעהר
ניט צו טאָן אַזאַ פאַרברעך.

אונטערגעשריבען: שבת־צו־נאַכט, דעם 6־טען תמוז תק״ם
(1780)

(פיער אונטערשריפען פון די קהל׳ס־לייט).

ווייטער א ביסעל צוגעשריבען עטליכע שו.־ות: באשר די אשה
הנ״ל האָט מתקן געווען איהר פעהלער און האָט אויף זיך גענומען, זי

זאָל אַזוינס מעהר ניט טאָן, דעריבער האָבען מיר, די אלופי הקהל [1], בעשלאָסען, אז דער חרם זאָל זיין בטל כחרס הנשבר, ווי אַ צעבראָכע־ מעפעל.

II אַ בית-דין שמש—אַ גנב און זיין שטראָף.

צום אָנדענקען און עדות פאר שפעטערדיגע דורות—שטעהט פארשריבען מיט אַ בלאַט ווייטער—ווי אזוי ה' צבי בר' חיים „סגל" האָט אָבגעטאָן מיט זיין „האנד־ארבייט" צו גנב'ענען פון אנדערע קהילה-לייט, ביי כמה בעלי בתים, אזוי ווי עס איז קלאָר בעוויזען גע־ וואָרען פאר די אלופי הקהל, און די אלופי „בית דין צדק" פון אונזער קהילה; איז ביי אונז, אלופי הקהל ובית דין צדק בעשלאָסען געוואָרען, אז דער „אָזינער לויפער [2] (ד. ה. דער שמש) זאָל זיין פסול לעדות און פאר אַ שבועה, פון היינט אָן און ווייטער.... ביז ער וועט שווערען אין טלית און קיטעל, אז ער וועט מעהר ניט גנב'ענען. אונטערגעשריבען די קהל'ס-לייט און בית דין אין יאָהר תקנ"ד. 1794.

1) אלופי הקהל—ד. ה. פירשטען פון קהל—אַ טיטעל, וועלכען עס האָבען געטראָגען די פיהרער פון דער יודישער געמיינדע. 2) „לויפער" אין פנקס—„רץ". ער ווערט אויך אָנגע־ופען „שליח־מיוחד". דאָס איז געווען דער געוועהנליכער שמש, אָדער אַן עקסטרא-שמש, וואָס האָט געדינט ביי קהל אַלס „עקסטרא־פּאָטשט", אויך אויף דעם פאַל, אַז מ'האָט געדאַרפט עפּעס אָנזאָגען אין אַ צווייטער שטאָדט, אָדער שטעדטעל, ווען עס האָט זיך געהאנדעלט אום אַ גזרה, אָדער אַן אַנדער צרה אויף יודען.

III אַ טאַקסע פאַר שניידער.

ווענען דעם גרויסען געשריי פון דער שטאָדט, וואָס איז אויפגעגאַנגען אין אונזערע אויערן—שטעהט פערשריבען אויפ׳ן בלאַט 118, זייטע ?—דערפון וואָס די שניידער דריקען די בעלי־בתים מיט די זעהר טייערע מקחים, וואָס זיי נעהמען פאַר נייהען מלבושים, אַזוינע מקחים, וואָס זענען ניט געהערט געוואָרען אין די קהילות, וואָס אַרום אונז, האָבען מיר, אלופי הקהל, דעריבער פאַררופען אַן אסיפה און עס איז בעשלאָסען געוואָרען צו מאַכען פון היינט אָן א פעסטע תקנה, און עס זאָל ניט געהערט ווערען מעהר קיין געשריי ח״ו אין אונזער גרעניץ. היינו, אַז קיינער פון די היגע בעלי בתים, ווער עס זאָל ניט זיין, זאָל ניט וואַגען צו געבען אַ שניידער פאַר געניייה מעהר פון דעם „אינסטרוקטער״ (טאַקסע), וואָס איז אָבגעשטעלט געוואָרען צווישען אונז, און אָט זענען די פונקטען:

מאַנספּילשע קליידער:

א) אַ זופּיצע 3) אַ גלאַטע, אָהן פּאַסעמאַנען 4)—צוויי גילדען, און מיט פּאַסעמאַנען—צוויי גילדען מיט 15 גראָשען. אַ זיידענע זופּיצע

---

3) לאַנגע קאָפּאָטע אָהן אַ שפּאַלט. 4) פּאַסען סאַמעט ביי די ברעגען אַרום.

—דריי גילדען; א דעליע 5)—דריי גילדען; א זיידענע דעליע פיער גילדען.

ב) א פוטער מיט קעץ—צוויי גילדען מיט 15 גראָשען; מיט פיקס אָדער מיט פיי—פיער גילדען. פוטער של פלאציייניקע (?) מיט פעלץ—צוויי גילדען. א סאראָקו (?)—א גילדען מיט דרייצעהן גראָשען. א קאפטען פון יעדער צייג—א גילדען. דאָס איז אלץ פאר גרויסע, פאר קליינע זאָל זיין נאָכ'ן ערך פון די אויבען בעשטימטע פרייזען.

ווייבערשע קליידער:

א) א טשוהיי 6) מיט קעץ—דריי גילדען; מיט פיקס—דריי גילדען מיט פופצעהן גראָשען; מיט פיי—פיער גילדען. א גלאטער טשוהיי—צוויי גילדען. מיט „אבנאָור" (ד. ה. בלויז מיט א פוטערנעם קאָלנער)—צוויי גילדען מיט פופצעהן גראָשען.

ב) א טשוהיי פון מאָרע (געבלומטע זייד) און מיט קראָדישור (?) בערעקט—דריי גילדען, און א גלאטען—צוויי גילדען מיט פופצעהן גראָשען.

ג) א בגד פון קארטון (ציץ) און פון קיטאי (שווארצע געדיכטע באוועלענע סחורה אין גראטעס)—איין גילדען. א בגד ארומגעלעגט מיט מאָרע ארום די ברעגען—צוויי גילדען; ארומגעלעגט מיט קראָדישור—א גילדען מיט פופצעהן גראָשען; א גלאטער—א גילדען מיט דרייצעהן גראָשען.

---

5) א מין ווייבער-מאנטעל. 6) א סובע (פון רוסיש, „שובא"—פוטער, אויבערמאנטעל) פון זיידען און לאסטיג-קאָרט, גענייהט צום טאליע, פון פאָרינט מיט קנעפלאך, הינטען אָהן א נאָט. די ארבעל זענען פריהער געווען ברייטע, דערנאָך איז ארויס א מאָדע—שמאָלע ארבעל.

ד) אַ וויסט 7) פון מאַרע, בערעקט מיט גאָלדענע פליטערלאַך — דרייצעהן גראָשען. פון לאַמע (גאָלדענע שטיקעריי) צוויי גילדען. אנדערע וויסטען, לויט'ן ערך פון די דאָזיגע.

ה) לייבעל פון ליאַמע 8) — צוויי גילדען; פון אנדערע סאָרטען זייד — אַ גילדען מיט דרייצעהן גראָשען; פון קאַרטון — איין גילדען. אַ וואָכעדיגען לייבקאַפּטען מיט האָזען אָדער מיט קעץ — איין גילדען. אַ קאַפּטען און זאַלעשקעס 9), געשטעפּט און מיט פוקס — אַ גילדען; אַ זאַלעשקע פון גוטען שטאָף, מיט גאָלד, אָדער אַ גלאַטע פון מאַרע מיט שטיינגעס — פופצעהן גראָשען. אנדערע זאַלעשקעס, לויט דעם ערך פון די.

די אַלע תקנות זענען בעשטימט געוואָרען פון אַלע קהל־פאַר־שטעהער — עס זאָל זיין אַ געזעץ, וואָס קיינער פון די בעלי בתים טאָר ניט אַריבערטרעטען, ווער עס זאָל ניט זיין. און די שניידער טאָרען ניט נעהמען מעהר פון דעם דאָזיגען ‚אינסטרוקטער״. אַפּילו איינער פון די פּערזאָמעלטע קען פּראָטעסטירען 10) און זעהען, אַז די טאַקסע זאָל אָבגעהיט ווערען שטרענג. און אויב עס וועט זיך „אַרויס־ווייזען, אַז אַ

7) ס'האָט אויך געהייסען: „פיגאַראָ״, אָדער „בעזרוקאַווניק״ — אַ מין יאַקעל אָהן אַרבעל. הינטען ביי דער טאַליע איז געווען צוגענעהט פון וואַטע אַ מין קישקע, ס'זאָל זיך האַלטען דאָס קלייד. 8) אַ מין אינטע־יאַקעל, ס'האָט אויך געהייסען „זעלעווערס״, רוסיש: דושעגרייקאַ 9) אַ מין גאָלד געוועבט שטיק שטאָף מיט אונטערלאַג, וואָס פרויען פלעגען טראָגען אויף דער ברוסט, בשעת זייגען אַ קינד. 10) אויף די יודישע אסיפות, אַזוי ווי אויף די פּוילישע סיימען, האָט געהערשט דאָס „וועטאָ־רעכט״. ד. ה. ענדערן אַ פריהער אָנגענומען בעשלוס האָט מען געקענט נאָר, ווען די פערזאַמלונג האָט זיך אויסגעזאָגט איינשטימיג. ווען איינער פון די פערזאָמעלטע איז אָבער געווען דאַגעגען, האָט קיין בעשלוס ניט געקענט האָבען קיין מאַכט.

שניידער טרעט איבער די תקנות און נעהמט טייערער ביי עמיצען פון די בעלי בתים, ווער דאָס זאָל ניט זיין, דאַרף יענער שניידער גע׳קנס׳עט ווערען מיט אַ גרויסען „קנס" לויט דעם איינזעהן פון די, וואָס וועלען זיך געפינען אויף דער אסיפה.

אונטערגעשריבען: צוויי גבאים, דער שמש און דער נאמן.
כ״ח ימים להדש תשרי תקס״ה (1805).

IV פאַר ניט מאַכען קיין סעודה צו אַ ברית.

אמאָל איז געווען אַ מנהג צו רופען אויף יעדער שמחה אַלע קרובים, נאָהענטע און ווייטע מיט זייערע ווייבער און קינדער און קינדס־קינדער. אַזוי ווי האַלב שטעדטעל איז געווען צווישען זיך „גע־קנעפּילט" איז לייכט צו פערשטעהן, אַז פראַווען אַ שמחה איז פאַר אַ געוועהנליכען בעל הבית, ביי דער אַמאָליגער אָרימקייט, געווען אַלץ איינס, ווי דורכלעבען אַ פּאָגראָם. דעריבער פלעגען אַ סך בעלי בתים מורא האָבען אָנצוזאָגען פאַר׳ן ברייטען עולם ווענען אַ חתונה, אַ ברית, אַ מזל טוב און ד. ג. מ׳פלעגט אָבפּראַווען די שמחה בקצור פאַר „איינענע מענשען"—די כאַמע נאָהענטסטע צו שמחה־לייט. „קהל" האָט זיך אָבער ניט געלאָזען „שפּייען אין דער קאַשע". וואָס הייסט ניט מאַכען קיין סעודה? געהן הינטער ארום די כלי קודש?

און אין קאַרעליטשער פּנקס, אין יאָהר תקס״ח (1808) איז פערשריבען אַזאַ מין „פּריקאַז", כדי אָראָבצונעהמען די „שטרויכלונג" פונ׳ם פאָלק ישראל:

„מחמת עס איז געוואָרען בעוונותינו הרבים, אַ גרויסער בראָך אין קהל, מבטל צו זיין די סעודה פון אַ „ברית מילה", וואָס ווענען דעם איז אָנגעוואונקען אין די און די ספרים, אַז מען מוז מאַכען אַ מאָלצייט פאַר אַלע געלאַדענע; און אפילו דער, וואָס איז אין שטאַנד צו מאַכען

א סעודה, מאכט ער אויך ניט; בכן איז אָנגענומען געוואָרען איינ־שטימיג, אז דער וואָס וועט ניט מאכען קיין סעודה, על כל פנים, פאר צעהן מענשען, איז א חרם גמור און אן איסור אויפ'ן שמש פון קהל, אז ער טאָר ניט רופען קיין שום מענשען אויף א מזל טוב און אויף קיין שום שמחה, און עס איז א חרם און איסור גמור, אז קיינער טאָר ניט געהן אויף א מזל טוב, אפילו די „מוהלים" און דער גרויסער סנדק און דער קליינער סנדק, אפילו אייגענע ברידער דעם בעל שמחה'ס טארען ניט געהן. צום שלום ווערט קהל וויבער און לעגט ארויף א חוב אויף די מוהלים און אלע, וואָס זענען זיך עוסק אין דעם ברית מילה צו סטארען זיך מאכען א סעודה ביי דעם וואָס איז ניט אין שטאנד אליין צו מאכען א סעודה.

אונטערגעשריבען: צוויי גבאים, ערב פורים תקס"ח (1808).

V אַן אָבצאָהל אויף „סנדק" און „מוהל".

א „מוהל" „ומסדר קדושין" איז אין אמעריקא א פיינע ביזנעס. דער מוהל האלט אַן אָפיס, א קאבינעט הייסט עס, גאָר ווי דער דאָקטאָר און אדוואָקאט, און פערדינט ניט זעלטען בעסער פון זיי ביידען. א פרנסה איז שוין דאָס די לעצטע צייט אויך געוואָרען אין רוסלאנד. אמאָל איז דאָס אָבער געווען א גרויסער כבוד. א חוץ דעם, וואָס דאָס איז געווען אומזיסט. האָבען נאָך, ווי דער אויבערשטער אויסצוג פונ'ם קאָרעליטשער פנקס בעוויזט, די „מתעסקים" אויף א ברית געדארפט מאכען ביי אן אָרימען „בעל שמחה" א סעודה פון דער אייגענער קעשענע. ס'איז אָבער נאָך דאָס ווינציג. מ'ט צוויי יאָהר שפעטער ווע־ט אינ'ם זעלבען קאָרעליטשער פנקס פערשריבען

אזא תקנה: עס איז אבגעשטימט און בעשלאָסען געוואָרען אין דעם „ועד" פון דער אסיפה ביי די „אלופי הקהל", אז ווער עס וועט זיין „סנדק" אויף א „ברית מילה" איז מחויב צו געבען אויף צדקת ח"י ג"פ ד. ה. אכטצעהן גראָשען, דער מוהל—ניין גראָשען: פון „פריעה—זעקס גראָשען, „מציצה"—דריי גראָשען. די אלע געלדער זאָלען אָבגעגעבען ווערען די גבאיטעס און דערפון זאָל מען אויסהעלפען אָרימע קינפעטאָרינס. ביי יעדער חתונה דארף אויך געבען דער חתן אויף צדקה ח"י ג"פ, פאר די דאָזיגע גבאי׳טעס.

VI געכאַפּט אַ יודען מיט אַ ווייבעל אין אַ „חדר מיוחד".

היות, ווי עס איז בעוונותינו הרבים, אָבגעטאָן געוואָרען אין אונזער הייליגער קהילה א נבלה, היינו מ׳האָט געפונען דעם מאַן מרדכי מיט דער אשה לאה בת ר׳ חיים סגל, וועלכע איז אַן „אשת איש", אין א „חדר מיוחד", און דאָס איז בעשטעטיגט געוואָרען דורך עדות, דעריבער האָבען מיר, די אלופי הקהל, פון אָנהויב געקלערט צו בעצאָהלען זיי נאָך זייערע בייזע מעשים און איהר ארויסגעבען א פסק, ווי עס קומט אזא „אשה מופקרת", ווי זי. איז אָבער דערווייל, איבער נאכט, קאַליע געוואָרען דער ענין. היינו דיזעלבע נאכט האָט זי פון דאנען פליטה געמאכט און מיר האָבען ניט געקענט אויספיהרען דעם פסק, ווי מיר האָבען געטראַכט. אזוי אָבער ווי מיר האָבען מורא, טאָמער וועט אמאָל די דאָזיגע „מופקרת" ווידער קומען, איז דעריבער בעשלאָסען געוואָרען ביי אונז אלעמען, די אלופי הקהל, אין דעם דערביי־זיין פון הרב המגיד און בית דין צדק דפה אויסצורופען א גרויסען חרם: אויף יעדען פון די לייט פון אונזער קהילה, ווער עס זאָל ניט זיין, וואָס וועט אריינלאָזען די דאָזיגע „מופ־

קרחי צו זיך אין שטוב, אפילו אויף איין רגע, זאָל יענער זיין אויס־נעטיילט און אָבגעשיידט פון כלל ישראל און פון כלל דת יהודית פון אַלע פיהרונגען, וואָס זענען איינגעפיהרט אין ישראל. דאס אַלץ איז בעשלאָסען געוואָרען דורך אַ מערהייט שטימען פון די „אלופי הקהל" און דערביי זענען אויך געווען די יחידי סגולה 11) און הרב המגיד און בית דין צדק און די אסיפה איז געווען אין קהל־שטיבעל, און לויט דעם רב׳ס באַפעהל האָב איך נעחתמ׳עט: אור ליום ד׳, י״ב שבט תק״ע (1810).

אונטערגעשריבען: זאב וואָלף ש״ץ ונאמן דפ״ק.

דאָס אינטערעסאַנטעסטע פון אָט דעם בלאַט אין **פנקס** איז, וואָס איהם, דעם מאַן, האָט מען גאָר נישט געטאָן. **דער גאַנצער חרם איז אויף דער ווייבעל.**

VII ניטאָ קיין בעלנים אויף קוואַטער און אונטערפיהרער!

דאָס איז זיך שווער פאָרצושטעלען. קוואַטער און אונטערפיהרער — די שענסטע כבודים ביי פרומע יודען. און אין קאָרעליטש, מיט הונדערט יאָהר צוריק, האָט מען אויף אָט די כבודים ניט געקענט קריגען קיין בעלנים.

וואָס זשע איז געווען די מעשה? ווער איז געווען שולדיג דערין?

---

11) אויסגעקליבענע שע׳נע בעלעבאַטים.

שולדיג זענען געווען די כלי קודש מיט די טעלער, וואָס משטעלט ביי יודען אָן צו יעדער שמחה. אָט די טעלער־אָבצאָהלונג פאַר די „כלי קודש" האָט געהייסען אין קארעליטש „צושרייעך". דאָס האָט געלעגט אַזאַ שווערע לאַסט אויפ'ן בעל הבית, אַז ער האָט מוחל געווען דעם „כבוד" מיט דער „סעודה" און האָט געווייכט פון אַ חתונה און אַ ברית. קהל האָט געגען דעם געמוזט אָנגעהמען מיטלען, און מיט אַ הונדערט יאָהר, אונגעפעהר, צוריק איז פערשריבען געוואָרען אין קארעליטשער פנקס אַזאַ מין תקנה:

היות, ווי דאָ איז געווען אַן אַלטער מנהג, אַז יעדער קוואַטער אויף אַ ברית־מילה און אונטערפיהרער אויף אַ חתונה האָט געמוזט געבען „צושרייאך" די כלי קדש, און מחמת דעם איז די מצוה פון קוואַטער און אונטערפיהרער אין געפאַהר אונטערצוגעהן, און דערפון נעהמט אַרויס אַ גרויסע חורבה פאַר'ן בעל שמחה, וואָס קען ניט קריגען קיין קוואַטער און קיין אונטערפיהרער; דעריבער: כדי צו פערריכטען, אַז די דאָזיגע מצוה זאָל ניט אויספעהלען און אויפצוהויבען זי פון דער ערד, ווי זי איז געווען ביז איצט געפאַלען, איז בעשטימט געוואָרען ביי די „אלופי הקהל" אינ'ם דערביי זיין פון די „יחידי סגולה", און פון בית דין און פון רב, מיט אַ שווערען חרם, אַז כדי ניט צו פערשעמען דעם, וואָס האָט ניט, איז פון היינט אָן און ווייטער אַן „אסור גמור", אַז קיין שום קוואַטער און אונטערפיהרער זאָל ניט געבען קיין צושרייאך צו קיין שום „כלי קדש", און ווער עס וועט עובר זיין דאַרויף וועט, אַ חוץ דעם שטראָף פון דעם חרם, געקנס'ט ווערען מיט גרויסע קנסים און גרויסע בזיונות. דערזעלבער חרם פאַלט אויך אויף די „כלי קדש", אויב זיי וועלען ניט לאָזען וויסען פאַר אַלעמען, ווער עס האָט עובר געווען אויף דעם חרם פון „צושרייאך". ווער עס וויס, אַז אימיצער האָט עובר געווען, איז מחויב צו לאָזען וויסען דעם פרנס חודש 12). אכט אונטערשריפטען.

12) איינער פון די צוועלף געמיינדע־פיהרער, וואָס האָבען אויך געהייסען „אלופי הקהל". יעדער איז געווען אַ מין פרעזידענט אויף איין חודש. אין דעם חודש, ווען איינער איז געווען פרנס האָבען די איבריגע ניט געהאַט קיין רעכט זיך צו מישען, בלויז אויף אסיפות פלעגען אַלע צוועלף קומען און האָבען שטימרעכט.

VIII פאַר זידלען דעם „פּרנס חודש".

היות, ווי די שטעדטעלדיגע בעלי בתים צבי בן יעקב, און גרשון בהר"י האָבען, געעפענט זויער מויל און געזידעלט דעם „פּרנס חדש" אין זיין חודש 13) און אַנדערע אָנגענומענע מענשען אין בית המדרש און אין צייט פון דאַווענען, דעריבער, בכדי צו מאַכען אַ צאַם, אַז די „קינדער ישראל" זאָלען ניט זיין „ווי שאָף אָהן אַ פּאַסטוך", האָבען מיר איינשטימיג בעשלאָסען צו קנס'ענען די דאָזיגע מענשען מיט דעם קנס, וואָס דאָ איז אויסגערעכענט. היינו: ניט אויפצורופען קיינעם פון זיי צו דער „ספר תורה" מיט דעם טיטול „מורנו 14) נאָר מיט דעם טיטול „חבר" 15) פון איצטער אָן אויף אייביג, און דער ה' גרשון ווערט אָראָבגעוואָרפען פון גבאות אויף אַלע מאָל, און קיינמאָל זאָל מען זיי ניט אויסקלייבען אויף קיין שום קהל'שען און חברה'שען אַמט.

---

13) דער „פּרנס חודש" האָט זיך געררעכענט פאַר אַן אָפיציעלע פּערזאָן בלויז „אין זיין חודש". אין די איבעריגע מאָנאַטען איז ער געווען גלייך מיט אַלעמען. 14) דעם טיטעל „מורנו" האָט בעקומען אַ „שענער יוד", אַ למדן, אָדער אַ פּשוטער בּאַלעבּאָס, ווען האָט געהאַט געוויסע פאַרדינסטען פאַר דער געמיינדע. 15) דעם טיטעל חבר (קאַמעראַד, גענאָסע) האָט בעקומען יעדער יונגער מאַן, באַלד נאָך דער חתונה. מיט דעם טיטעל איז בעצייכענט געוואָרען אַז ער איז אַ גלייכבערעכטיגטער מיטגליעד אין דער געמיינדע די טיטולען פלעגט מען געוועהנליך געבען בשעת אויפ־רופען צו דער תורה אין שוהל און אין שריפטליכע ווענדונגען צו דער פּערזאָן, וואָס האָט געהאַט דעם טיטעל.

אויף יעדער אסיפה קען אפילו איינער פון די אנוועזענדע אָבהאלטען מיט זיין פּראָטעסט פון אויסקלייבען זיי ווידער. און כדי צו בעשטעטיגען און געבען מעהר קראַפט דעם דאָזיגען בעשלוס פון קהל, וואָס איז געפּאַסט געוואָרען אין קהל־שטיבעל, האָבען מיר געחתמ׳עט: יום א׳ ב׳ ימים בחדש ניסן תקמ״ד (1784) לפ״ק. קארעליטש.]

(פינף אונטערשריפטען)

פּונקט אין אַ מאַנאַט ארום קומט אין פּנקס, אויף דערזעלבער זייט פון זעלבען בלאַט, אַזאַ צושריפט אונטער דעם אויבערשטען בעשלוס:

אזוי ווי די אויבען אָנגערופענע מענשען האָבען זיך געבויגען פאר׳ן „בית דין הגדול״, וואָס דאָ איז געוועזן און האָבען געבעטען מחילה ביי אַלע פיהרער פון קהל, איז: דערפאר וואָס די לייט האָבען זיך אונטערגעגעבען, האָבען מיר בעשלאָסען מוחל צו זיין זיי אויף דאָס, וואָס געווען, און פון איצט אָן קעהרען זיך די לייט אום צו זייער פריהערדיגען שטאַנד.

(פינף אונטערשריפטען).

IX ווענינגער עולם איז מעהר שמחה.

נאָך מעהר, ווי אַ ברית איז אַ חתונה געווען פון אייןֿ זייט אַ שמחה. פון דער אנדערער—אַ צרה. לויט׳ן מנהג פון אַלטע צייטען האָט מען געמוזט רופען אַלע ווייטע און נאָהענטע קרובים ביז׳ן צעהנטען גליעד, פון ביידע צדדים, אַ חוץ פריינד, בעקאַנטע, שכנים און גלאַט „כלי קדש״. פאר אַ מיטעלען באַלעבאַס איז פאראוועזן אַ חתונה דעריבער געווען, ממש, אַ חורבן. קארעליטשער קהל האָט זיך דעריבער געזעהען געצוואונגען ארויסצוגעבען אַזאַ פעראָרדנונג און פערשרייבען אין פּנקס:

עס איז איינשטימיג אָנגענומען געוואָרען פון די פאָרשטעהער און פיהרער פון אונזער קהילה אינ'ם דערביי זיין פון איינצעלנע זייטיגע אָנגענומענע לייט (יחידי סגולה) א בעשלוס, וואָס קעהר זיך אָן צו די בעדערפניסען פון אונזער געמיינדע, לויט די תקנות פון פנקס: אז ווער עס וועט פראווען א חתונה, ווער דאָס זאָל ניט זיין, פון אונזער קהילה, טאָר ער ניט איינלאַדען אויף דער סעודה קיין אנדערע, ווי נאָר די נאָהענטסטע קרובים ביז א "שלישי בשלישי" (גלידס־שוועסטער־קינדער), פון ביידע צדדים, אויך דעם "פרנס חדש" וואָס וועט זיין אין יענעם חודש, און די נאָהענטסטע שכנים, וואָס וואוינען פון ביידע זייטען, נעבען זיין הויז, און די "כלי קדש", און די אונטערפיהרערס, און דעם ווירט פון דעם הויז, וואו דער חתן שטעהט איין. און ווער עס האָט א מחותן אין שטאָדט, מעג ער איהם אויך לאַדען אויף דער סעודה. אויך דער נאָהענטסטער קרוב פון יעדען מחותן (ווייטער פון שלישי בשלישי) און דער מחותן פון דעם ערשטען קרוב פון דעם בעל הסעודה (א וואו מען מאַכט די סעודה). אויך די קרובים ביז "שלישי בשלישי" פון מחותן מצד החתן מעג ער רופען אויף א חתונה; אָבער אויף א "סעודת־ברית" טאָר ער מעהר ניט רופען, ווי די וואָס זענען אויבען איינגערעכענט און די מוהלים און "כלי קדש", דוקא די וואָס דיענען ביי קהל. אָט דער "תיקון" איז א חוב אויף יעדען איינעם פון אונזער קהילה, ווער עס זאָל ניט זיין, א חוץ די ישובים ארום. זיי פאַלען ניט אונטער דעם דאָזיגען תיקון, אויך די "כלי קדש" זענען אויסגע־שלאָסען. דאָס אַלעס איז בעשלאָסען געוואָרען אויף א פערזאמלונג פון קהל מיט'ן "חרם הגדול" און ווער עס וועט עובר זיין אויף דעם, וועט געקנס'עט ווערען מיט גרויסע קנסים. וואָס פאַר א קהל פון אונ־זער קהילה עס וועט וועלען מבטל זיין אָט די "תקנה", קענען דריי כשרים (כשרה יודען ד. ה. וואָס האָבען שטימרעכט) זיי וועהרען דאַרין מיט זייער פראָטעסט.

פערשריבען יום ה', ח"י מרחשון, תקנ"ד (1794).

(פיער אונטערשריפטען).

דער לעזער זעהט, אז לויט דעם דאָזיגען תיקון, וואָס האָט

שטאַרק בענגרענעצט דעם מנהג פון „איינלאַדענעס" איז נאָך געבליבען א גאַנץ היבשע משפחה צו רופען אויף א שמחה. טאַקע פונקט, ווי עס ווערט געוויצעלט אין א פאָלקסווערטעל: ווער איז מיין געזינד? משטיינס געזאָגט! איך און ער, שווינער און שוועד, הענדעל און מענדעל, זרח און ברוך, צוויי צווילינגלאַך, זאָלען געזונד זיין, „להבדיל" די גויע" „א כפרה דער בחור".

X אַ תקנה געגען לוקסוס.

נאָך אין די צייטען פון די נביאים ווערט ביי יודען געקעמפפט געגען אויסערליכען פוץ און לוקסוס. נאָך שטאַרקער ווערט דער קאַמפף אין גלות. אָן איינפאַך לעבען איז ניט בלויז די גרונד־פאָדערונג פון דער יודישער אמונה, נאָר אויך די נויטווענדיגקייט פון דער פּאָליטישער און עקאָנאָמישער לאַגע פון די יודען צווישען די פעלקער. די יודען האָבען אָבער ניט אלע מאָל געפאָלגט, וואָס זייער תורה, וואָס זייערע גייסטיגע פיהרער האָבען זיי געהייסען. די הויפּטבעשעפטיגונג פון יודען אין גלות, צוליב סבות, אין וועלכע ס'זענען שולדיג מעהר די אויסערליכע אומשטענדען, ווי זיי אַליין, איז האַנדעל און פּראָצענט. א סך קלייבען אָן עשירות. ווילט זיך ארויסוויייזען; ווילט זיך שטאָלצירען קעגען אייגענע און פרעמדע. קעגען אייגענע איז א זינד. קעגען פרעמדע אָבער—א נעפאַהר. ניט איין צרה, ניט איין בלוט־בלבול איז געקומען אויף יודען, צוליב דעם. גויים זעהען יודען פיין געקליידט, נעהמט זיי אָן א קנאה. זאָגען זיי: דאָס איז אונזער גוטס. קומען ארויס דערפון גזרות, פּאָגראָמען. דאָס איז אָן אַלטע געשיכטע: דער שטאַרקער מאָג, דער שוואַכער מאָר ניט...

וואָס טוען יודען?

דער „יצר הרע" איז גרויס. אז גאָט העלפט, ווילט זיך געהן אין שוהל אויסגעפּוצט אין אַ שענעם „לייבקאַפּטען", אין אַ פיינע „זאַלעס-קע", אין אַ יאַרמולקע אויסגענייהט מיט גאָלד. אָבער: „מה יאמרו הגויים"—וואָס וואָס װעלען די גויים זאָגען? דאָס מוזען יודען תמיד געדענקען.

קלינגט מען זיך. ווערט אין ניעסוויזשער פּנקס אריינגעשריבען אַ תקנה, אז די אַלע „שענע זאַכען" טראָגען ביי זיך אין דער היים און אינעווענינ אין שוהל איז מותר. אָבער אין גאַס דאַרף מען זיי אויס-קעהרען אויף דער לינקער זייט. די רעכטע זייט פאַר אונז, הייסט עס, די לינקע פאַר ז י י. וואָרום.... פּן יאמרו הגויים... טאָמער װעלען די גויים זאָגען...'

נאָר לאָמיר לאָזען רעדען דעם פּנקס מיט זיין אייגענעם לשון:

אזוי ווי די צייטען זענען שווער געוואָרען; די פּרנסה, וואָס אַ טאָג—ווינציגער, האָבען מיר אויפגעעפענט די אויגען, און אַ קוק געטאָן, אַז דאָס איז אַלץ געקומען צוליב די לוקסוס-קליידער מיט גאָלד-געוועב-בעכטס, וואָס איז נתרבה געוואָרען דאָ אין אונזער קהילה, און אין דעם שווערען און ביטערן גלות—שטעכט דאָס זיי (די גויים) די אויגען, דעריבער קומען אויף אונז צרות, און קנאה דערוועקט זיך אין זייערע הערצער.

דעריבער האָבען זיך דערוועקט אַ סך קהילות שוין פון כמה יאָהר, צו פּערצאַמען דעם בראָך, אז קיין שום אשה זאָל ניט אָנטאָן קיין קליידער, געשטיקט מיט גאָלד, אָדער זילבער. און לויט דעם דאָזיגען צאַם, וואָס מיר האָבען געזעהן אין כמה גרויסע קהילות האָבען מיר אויך אויפגערופען אן אסיפה מיט אַ גזרה פון דעם גרויסען חרם, אז קיין שום אשה טאָר ביי אונז ניט אָנטאָן קיין שום קליידער מיט גילדען-געשטיק, אָדער זילבער-געשטיק, היינו אַ טשוהאַי, אַן אויבער-בגד, אַ פאַרטוך און אַ היטעלע. נאָר אַ וויסט, אַ לייבקאַפּטען און זאַלעסקע, ווען זיי זענען צוגעדעקט פון אויבען מיט'ן טשוהיי, זענען ניט בכלל חרם. אויך מעג מען געהן אין אַ וויסט און לייבקאַפּטען פון דער איינענער שטוב צו אַ שכנה. און ווען מ'געהט דערין אין שוהל מוזען די

דאָזיגע בגדים זיין אויסגעקעהרט אויף דער לינקער זייט. אין שוהל גופא מעג מען זיי ווייטער איבערקעהרען אויף דער רעכטער זייט. גע־הענדיג פון שוהל אָבער מוז מען איבער א נייעס איבערקעהרען די קליידער אויף דער לינקער זייט. און דער חרם פאַלט אויף יעדערן פון אונזער קהילה אָהן א שום אויסנאַהם און האָט א קראַפט צעהן יאָהר פון היינטיגען טאָג אָן. נאָר דעם רב׳ס ווייב, די גאַנצע צייט פון רבנות, איז ניט אין כלל פון דעם דאָזיגען חרם. אויך א בחור, אָדער א חתן מעג נעהן אין א יארמולקע פון גילדען-געשטיק ביז דעם ערשטען שבת נאָך דער חתונה. און א מיידעל, אָדער א כלה, מעגען נעהן אין א גילדערנעם טרעסט ביז דעם ערשטען שבת נאָך דער חתונה, און זענען ניט אין כלל חרם. און יעדער מענש, וואָס וועט איבערטרעטען דעם דאָזיגען חרם, א מאַן, צי א פרוי, זאָל זיין מוחרם און אויסגעשלאָסען פון כלל ישראל. נאָר קיינער איז ניט ערוב פאַר א צווייטען, מעג זיין א חבר, אָדער א קרוב, אָדער אייגענע קינדער. א חוץ דעם חרם ווערט יעדער פערברעכער געקנס׳עט מיט א געלד־שטראָף, און מיט גרויס בזיונות, ווי די פיהרער פון קהל וועלען אויף זיי ארויפלעגען. און דער זעלבער חרם פאַלט אויך אויף יעדערן פון קהל און אויף די „פרנסים חדשים״. קיינער טאָר ניט זוכען קיין שום מיטעל, סיי דורך בית-דין, סיי דורך אסיפה־לייט, מבטל צו מאַכען דעם דאָזיגען חרם. און אויב קהל וועט פרובען אראָבנעהמען דעם חרם איז קהל אליין מוחרם און פערוואָגעלט, אָבגעטיילט און אָבגעשיידט פון כלל קדושת ישראל, און אלע קללות פון דער תוכחה זאָלען פאַלען אויף זייערע קעפּ. דער וואָס וועט אָבער געהאָרכען וועט רוהען אין זיכערקייט און עס וועט אויף איהם קומען די ברכה פון גוטע לייט.

אונטערגעשריבען די פיהרער פון קהל, די גבירים, דער רב.
יום ו׳ דעם 19 אייר, תקל״א (1781).

XI אַ סדור — אַ משכון פאַר קבורה־געלד.

קריגען אַ "בר־מנן" האָט געהייסען פאַר "חברא קדישא"—האָבען אַ סעודה. און אַ סעודה האָט "חברא סדישא" ליעב געהאַט, אוי, האָט זי ליעב געהאַט אַ סעודה! און דעריבער טאַקע האָט מען ניט בענראַ־בען אומזיסט קיין שום בר־מינן! אפילו דעם גרעסטען אָרימאַן, אויב ער האָט ניט געהאַט קיין "זכות־אבות". האָסט קיין געלד ניט, גיב אַ משכון. אַלץ פערזעצט? איז דאָך געבליבען אַ סידור! דאָס איז ביי "חברה קדישא" אויך אַ סחורה. אין שענק נעהמט מען און מ'גיט דערויף אַ פלעשעל משקה, און, נאָך אַמאָלינער טאַקסע, אַ געגזיל אויך. ווילט איהר ניט גלויבען, לייענט, איך בעט אייך אין קיידאַנער פנקס פון חברה קדישא, אויף דער 17־טער זייט. דאָרטען איז בפירוש פערשריי־בען: פון "פלוני בן פלוני" פאַר קבורה האָט מען בעקומען אַ משכון אַ סדור פון אַמסטערדאַמער דרוק און... פינף גראָשען מזומן.

XII די סעודה פון חברה קדישא.

ניט בלויז פון אַ "בר מינן" האָט חברה קדישא אָבגעלעקט אַ ביינדעל. אַ סעודה האָט געמוזט מאַכען יעדער נייער מיטגליעד, וואָס האָט זיך איינגעשריבען אין חברה. איינצושרייבען זיך אין "חברה קדישא"

איז געווען אַ כבוד. אגב האָט מען דאָ ניט אַזוי גענומען די „הגדה", ווי די „קניידלאך". דער גאַנצער לוצקער פּנקס פון ח"ק איז פאַרשריבען, אַ משך פון הונדערט יאָהר כמעט אויסשליסליך מיט אַזוינע „געשעהעניסען". אַז גאָט האָט געהאָלפען איינשרייבען זיך אַליין, אָדער אַ קינד אין חברה, איז דאָס געווען אַ יום טוב. מ'האָט געפּראַווועט מיט גרויס פּאָמפּ אַן אסיפה, „געוואָרפען גאָלקעס", און פאַרשריבען, אויף אַ בלאַט די לענג, די געשעהענים און דעם צערמאָניאַל פון איינשרייבען זיך. האָט איינער ניט געהאַט גענוג אויף אַ סעודה, איז חברה מיט איהם דורכגעקומען. מ'האָט איהם צוגעהאָלפען, צוגעבאָרגט. אבי אַ סעודה. צו דער אסיפה פון די אלופי ח"ק — שטעהט פאַרשריבען אין קיידאנער פּנקס, איז געקומען רבי אברהם ב"ר הילל בעטען, מ'זאָל איהם אריינגעהמען אין חברה. האָבען מ'ר איהם אויפגענומען, באופן ער זאָל געהן אויפ'ן בית הקברות, „על כל צרה שלא תבוא", מיט אַלע זיינע קינדער, גרויס און קליין, אַ יאָהר צוויי נאָכאַנאַנד... האנדגעלד דרייסיג גראָשען און צעהן שילינג *) זאָל ער געבען שוין. פינף גילדען בעט ער מ'זאָל איהם אַרונטערלאָזען פון דער טאַקסע...

חיים סג"ל איז מחויב צו געבען — שטעהט דאָרטען ווייטער — פופצעהן גראָשען אַן אדערויף און מאַכען אַ סעודה. ער בעט מ'זאָל געבען צו שטייער דריי גילדען...

אַ דו'יטער קלאָגט זיך: די צייט איז איהם שלעכט. איז ח"ק איינגעגאַנגען מיט איהם אויף אַ פּשרה: חברה גיט אַ פעסעל ביר. פיער גילדען דאַרף ער בעצאָהלען פאַר פּסח. אָבער, אַז דער אויבערשטער וועט „ברייט מאַכען זיין גרעניץ" מוז ער מאַכען אַ סעודה גאָר אויף דאָס ניי.

*) אַ שילינג, אָדער שילינגער איז געווען אַמאָל אַ דריטעל פון אַ גראָשען.

XIII וואָס האָט געקאָסט אַ סעודה מיט צוויי הונדערט יאָהר צוריק.

א גוטע העלפט פון קיידאנער פּנקס פון ח״ק איז פערנומען מיט די חשבונות, וואָס א סעודה האָט אָנגעטראָפען און פון וואָס זי איז בעשטאַנען. דער שרייבער רעכענט אויס יעדע קלייניגקייט. עס זעהט אויס, אַז, שוין שרייבענדיג, האָט ער הנאה פון די אַלע גוטע זאַכען, וואָס וועלען זיין אויף דער סעודה. איינעם פון די רעכנונגען האָב איך פאַרנאָטירט. ער איז, איבריגענס, זעהר אינטערעסאַנט דערמיט, וואָס ער ווייזט, ווי טייער האָבען דעמאָלט געקאָסט לעבענסמיטעל. אָט איז דער צעטעל פון א סעודה אין יאָהר תמ״ג, ד. ה. ענדע פונ׳ם 17-טען יאָהרהונדערט.

4 הענער	— — 28	גראָשען.
4 גענז	— — 20	„
1 וואָגען האָלץ	— 10	„
1 אינדיק	— — 35	„
1 צעהנדליג אייער	4	„
4 גענז	— — 1	גילדען מיט 19 גראָשען.
4 קלענערע הענער	12	גראָשען.
10 אינדיקעס	— 3	גילדען מיט 20 גראָשען.
1 פאַס ביער	— 6	„ „ „ „

בילינ איז געווען דאָס לעבען פון אונזערע עלטער-זיידעס. ס׳איז אָבער א פראגע, צי איז עס שענער געווען?

XIV מחלוקת און מסירות צוליב דער סעודה.

אויף א סעודה האָבן קיין זייטיגע, וואָס בעלאנגען ניט צו „חברה קדישא" ניט געטאָרט זיין. נאָר יעדער „פרנס חודש" האָט געמעגט ברענגען איין פריינד. האָט זיך אָבער אמאָל געטראָפען, אז איין „פרנס חודש׳ס" פריינד איז געווען דעם צווייטען פרנס חודש׳ס פיינד. און אָט דער „פרנס חודש" איז גראָד געווען אין „זיין חודש", ד. ה. ער האָט בעטראָכטען אין יענעם חודש זיין אמט. איז ער געווען דער „בעל הבית", דער גאנצער „האָהן" אויף דער סעודה. האָט ער יענעם פרנס חודש׳ס פריינד, ד. ה. זיין שונא ארויסגעטריבען. איז יענער אוועק און האָט געמסר׳ט דעם פריץ (ראדזיוויל). אז דער „פרנס חודש", וואָס האָט איהם ארויסגעטריבען, שטעלט איהם (דעם פריץ) „פייגען", בשעת ער פאָהרט דורכ׳ן שטעדטעל. האָט ראדזיוויל גע־הייסען ארויסטרייבען יענעם „פרנס חודש" פון קיידאני מיט זיין גאנצער פאמיליע. פון דעמאָלט אָן איז געמאכט געוואָרען א תקנה, אז אפילו דער „פרנס חודש" טאָר קיין שום זייטיגען מענשען ניט ברענגען אויף דער סעודה, א חוץ רח״ש, ד. ה. רב, חזן, שמש. כאַ־ראקטעריסטיש איז נאָך א תקנה, פערשריבען אין זעלבען פנקס. „צו מאכען אויף א סעודה פון ח״ק א וועלכע ס׳איז „שפיעל", וואָס מ׳רופט דאָס „פאָרשטעלען", אזוי ווי מ׳איז זיך נוהג אויף אנדערע שמחות, איז דאָס א שטיק אסור. דערפון זעהט מען, אז ניט בלויז פורים האָט מען געמאכט אמאָל „פאָרשטעלען", נאָר אויך אויף אנדערע שמחות, און אז אפילו אויף א סעודה פון ח״ק האָט מען „געפראוועט קאָמעדיע".

איבריגענס איז ביי „חברה קדישא" אויך געווען א גוטער מנהג: אויב עס איז געווען אין שטעדטעל א קראנקער, האָט מען איהם געמוזט ברענגען פון דער סעודה ווארימע געקעכטס, „תיקף", ווי נאָר אבענד. און די איבערבלייבעכטסען פון דער סעודה האָט מען געדארפט צוטיי־לען אָרימע לייט.

דער בונט פון די שניידער.

(א מעשה, וואָס האָט זיך פּעַ־לאָפען אין קיידאַני מיט הונדערט יאָהר צוריק).

די היסטאָריע פון דעם דאָזיגען בונט איז פערשריבען אין קיי־דאַנער שניידערשען פּנקס—דער איינציגער פּנקס אין גאַנצען יודישען תחום, וואָס איז געפיהרט געוואָרען זעלבסטשטענדיג פון בעלי מלאכות. ליידער איז דער דאָזיגער מערקווירדיגער פנקס, ווי מ׳האָט מיר דער־צעהלט, פערפאַלען געוואָרען אין דער רעדאַקציע פונ׳ם אמאָליגען „וואָסכאָד״. נאָר די מעשה, וואָס איך וויל דאָ בעשרייבען, לעבט אין מויל פון קיידאַנער אַלטע לייט אַזוי פריש, ווי זי וואָלט ערשט נעכטען געווען געשעהן. איך האָב זי פערצייכענט פון מויל פון איינעם א קיידאַנער באַלעבאָס און גבאי, וואָס האָט מיר געבעטען, איך זאָל זיין נאָמען ניט דערמאָהנען, ווייל „ער האָט מורא פאַר די בעלי מלאכות״.

דאָס איז געווען דעם ערשטען טאָג ראש השנה—דערצעהלט די לעגענדע, לויט דעם קיידאַנער שניידערשען פּנקס. דער עולם איז געשטאַנען גאָטספאָרכטיג אין שוהל און מיט גרויס בכיות געבעטען ביי דעם „רבונו של עולם״ א גוטען צעטעל. פּלוצלונג איז געוואָרען עפּעס א גערודער, א געמורמעל, פריהער שטיל און דערנאָך אַלץ קאָכיגער, אונרוהיגער. מ׳האָט פערגעסען אָן דעם „צעטעל״ אָן דעם רבונו של עולם, אָן די בכיות, אָן די תקיעות, אָן דעם מחזור. עס איז

געשעהן אין שוהל א „מורא׳דינע״ „מעשה נבלה״, וואס זינט קיידאני איז געווען קיידאני האט זיך אזוינס ניט פארלאפען.

פון אנהויב האט דער עולם אויף ריכטיג ניט געוואוסט, וואס איינענטליך איז אזוינס געשעהן. דער געמורמעל און גערודער איז געווען נאר אויף יענע בענק, אין מזרח-זייט. ביסלעכווייז איז דער קאך אריין טיפער אין עולם און אלעמענס אויגען און הענד זענען געווענדט געווען צו די הינטערשטע בענק, דער עיקר—צו איין באנק, הינטער דער בימה, און אויף יענער באנק—צו איין שטענדער, ביי וועלכען עס איז געזעסען דער „שולדיגער״, דער „עוכר ישראל״, וואס האט פארשטערט קיידאנער באלעבאטים דעם „יום הדין״, האט זיי צומישט די תפילות, האט געמאכט פערטרייבען דעם כבוד פון ישראל.

אין שוהל האט אלץ שטארקער און שטארקער געברויזט ווי ווילדע רוישענדע כוואלעס פון ים, בשעת ער צעשפילט זיך אין א שטורם.

וואס זשע איז אזוינס געשעהן אין קיידאנער שוהל? וואס פאר א נבלה האט אבגעטאן דער שניידער? מיט וואס האט ער בעטריבט דאס געמיט פון אלע באלעבאטים, גבירים, רבנים און קהל׳שע פיהרער און פארזארגער?

דער שניידער האט געטאן אזא זאך, וואס איז ניט געזעהן און ניט געהערט געווארען אין אלע גרענעצען פונ׳ם פאלק ישראל אין יענער צייט: ער איז געקומען אין שוהל אין א... יארמולקע אונטער היטעל. מיט א מורא׳דיגע חוצפה, וואס קיין שניידער האט ביז דער־מאלט ניט געוואגט, האט ער, יער „עזות פנים״, דער „עוכר ישראל״, דער „חיים״ אראבגענומען פאר כל ישראל אין די אויגען די היטעל, האט פערצויגען דעם טלית איבערן קאפ... ניין, איבער דער יארמולקע און די יארמולקע איז געווען אן אמת׳ע יארמולקע—א סאמעטענע, א נייע, פונקט, ווי ביי דעם רב, ווי ביי דעם גבאי, פונקט ווי ביי אלע די יענינע, וואס שטעהען דארט אויבען אן אין מזרח-וואנד.

— אוי, וועה געשריען! איצט איז שוין אן עק פון דער וועלט!
— האט געשטורמט אין שוהל. מיט וואס וועט מען דערקענען איצט

דעם אונטערשייד צווישן רב, פּרנס חודש און בעל מלאכה, אַז שניי־
דער וועלען אָנהויבן טראָגן יאַרמולקעס, סאַמעטענע יאַרמולקעס,
פּונקט ווי אַלע געהויבענע באַלעבאַטים, ווי אַלע שענע יודען...

— קנס׳ענען! מ׳זאָל איהם קנס׳ענען!... האָט געקלונגען פון
אַלע זייטען.

נאָר דער רב האָט געהייסען דעם שמש געבען אַ פּאַטש
און דעם חזן—נעהמען זיך צו די תפילות. אין מזרח איז עקספּראָמט
אָנגענומען געוואָרען אַ בעשלוס: מ׳זאָל דעם „עזות פּנים״, וואָס האָט
געוואַגט צו צעשטערען אייביגע גרעניצען צווישען בעל מלאכה און
באַלעבאָס—ברענגען אויף מאָרגען נאָך יום טוב צו קהל און קנס׳ענען,
ער זאָל פאַרזאָגען אַ צעהנטען נאָך אַמאָל צו מאַן אַזאַ „נבלה״. און
דערוויל זאָל מען דאַוונען.

אויף מאָרגען נאָך ראש השנה האָט מען געבראַכט דעם זינדי־
גען שניידער אין שוהל און מ׳האָט איהם געמאָלדען זיין פּסק: צעהן
פונט ליכט אויף שוהל. די יאַרמולקע האָט מען ביי איהם אָבגענומען.

אין שניידערשען פּנקס שטעהט ניט, צו דער שניידער האָט
מקיים פּסק געווען. נאָר דערמיט האָט זיך די מעשה ניט געענדיגט.
הערט ווייטער.

דעם ערשטען טאָג סכות זענען געקומען קיידאַנער גבירים,
פּרנסים, באַלעבאַטים אין שוהל—יום טוב׳דיג, שיינענדיג, אונטער די
אָרעמס די טלית-זעקלאַך, אין די הענד די לולבים מיט די אתרוגים,
— אַליין אויסגעפּוצט אין שטריימעלאַך און אַטלעסענע זופּעצעס,
אַרומגענאַרטעלט מיט פיינע גאַרטלען. זיי געהען אריין בהרחבה׳דיג,
גאווה׳דיג אין בית המדרש, כמנהג גבירים און שענע יודען; זעצען זיך
אַנגעבלאָזען אויף זייערע מזרח־שטעדט, און בלאָזענדיג זיך נעהמט מען
אַרויס, לאַנגזאַם, מיט אַ יום טוב׳דיגען געניץ, די טליתים מיט די זיל־
בערנע עטרות פון די סאַמעטענע, מיט גאָלד געוועבטע, טלית-זעקלאַך.
מיט שטאָלץ נעהמט מען פאַרנאַנדער די טליתים, וואָרפענדיג דערביי,
ווי ניט בכיוון, אַ קוק אויף די הינטערשטע בענק, אויף דער שניידער־
באַנק.

פינסטער איז געוואָרען גאַנץ קיידאַנער קהל אין די אויגען...
שטעלט זיך פאָר: אויף דערזעלבער באַנק, וואו ראש השנה איז גע-
זעסען דער געקנס׳עטער שניידער, איז שוין געזעסען, ניט איינער, ניין—אַ
גאַנצע רייה שניידער, שוסטער, קירזשנער, ניט בלויז אין יאַרמולקעס, נאָר
אין שטריימעלאַך, אין זופּעצעס, מיט גאַרטלען פערגאַרטעלט, פּונקט
ווי יענע, דאָרט אין מזרח־וואַנט. און נאָך אפילו שענער... וואָרום,
פערשטעהט איהר מיך, דאָס האָבען דאָך די שניידער, קירזשנער
געמאַכט די זופּעצעס און שטריימעלאַך פאַר זיך... דאָס ערשטע מאָל
אין לעבען האָבען זיי געניי׳הט ניט פאַר אַנדערע, נאָר פאַר זיך אליין...
— וואָס איז דאָס... האַ... אַ בונט! אַ בונט פון שניידער,
שוסטער, פון אַלע קיידאַנער בעלי מלאכות געגען קהל, געגען די איי־
ביגע מנהגים פון די עלטער־עלטער־זיידעס... אויס יחוס!... אויס
מזרח־וואַנט...

נאָר דער שטורם, וואָס האָט געהאַלטען ביי אויסברעכען איז
פּלוצלונג שטיל געוואָרען. די בייזע בליקען פון מזרח־וואַנט האָבען דאָס
מאָל בעגעגענט נאָך בייזערע בליקען אין מערב־וואַנט. די שניידער,
שוסטער, קירזשנער און אַנדערע בעלי מלאכות, זענען ניט בלויז גע־
שטאַנען חוצפה׳דיג: זופּעצע אַנטקעגען זופּעצע, שטריימעל אַנטקעגען
שטריימעל, גאַרטעל אַנטקעגען גאַרטעל. אונטען, אונטער די גאַרטלען,
האָט זיך געביילט אַ געזונטער פויסט, אַזא שטאַרקער און געזונטער,
ווי עס קען נאָר זיין ביי אַ בעל מלאכה. קהל האָט דאָ געהאַט צו טאָן
ניט מיט איין שניידער נאָר מיט׳ן גאַנצען „צעך״ שניידערס, און ניט
מיט דעם איין צעך שניידערס, נאָר מיט אַלע צעכען בעלי מלאכות...
עס זענען געשטאַנען אין שוהל צוויי פיינדליכע מחנות: מערב-וואַנט
אַנטקעגען „מזרח־וואַנט״, דער המון אַנטקעגען „קהל״. און וועמעס
צאָהל איז געווען מעהר און וועמעס פויסט איז געווען שטאַרקער—דאָס
האָט ביי קיינעם קיין פראַגע ניט געקענט זיין...

„קהל״ האָט געמאַכט אַ שווייג. דער דאַוונען איז שוין ניט איינ־
געגאַנגען. עס איז אין שוהל—ד. ה. אייגענטליך ניט אין גאַנץ שוהל,
נאָר אויף די מזרח-בענק, געווען ניט יום טוב, נאָר תשעה באב. דער־

פאר איז קיינמאָל נים געווען אזוי „יום טוב׳דיג, אזוי לוסטיג און לעבעדיג אויף די מעריב-בענק, ווי היינט. די שניידערס האָבען, מזרח־וואַנט אויף צופוקענעס, געוואָרפען „עזות׳דיג״ מיט די פּאָלעס פון די זופּעצעס, געהויבען די קעפּ מיט די שט־יימעלאך, געהאַלטען „חוצ־פּה׳דיג״ די הענד אין די גאַרטלען און געהויבען ביים אתרוג־בענשען די אתרוגים אזוי הויך און די לולבים אזוי געטרייסעלט, ווי שניידער האָבען דאָס נאָך קיינמאָל נים געוואגט.

עס איז אוועק דער ערשטער טאָג סכות. דער צווייטער אוועק. מערב־וואַנט טריאומפירט! מזרח-וואַנט זיצט טרויעריג מיט אראָב־געלאָזענע קעפּ און ווארפט נאָר צייטענווייז בייזע, גיפטיגע בליקען אויף דעם צעבונטעוועטען און טרומפּירענדען המון, דאָרטען—הינטער בימה. אין די הייזער, אויף די גאַסען—אַ חוץ די געסלאך, וואו עס וואוינען די בעלי מלאכות—איז געווען נים סכות, נאָר יום כפּור. מערב-וואַנט טרומפּירט...

נאָר אזוי האָט זיך געדוכט דעם אויבערפלעכליכען צושויער. אין אמת׳ן האָט קהל נים געדרעמעלט.

אויפ׳ן דריטען טאָג—דעם ערשטען טאָג חול המועד, דאָס איז געווען שבת חול המועד—זענען גאַנץ פריה אָנגעקומען אין שטעדטעל דעם גראף טשאפּסקי׳ס קאָמיסאַר מיט צוואַנציג פויערן. צעהן פון די פויערן האָבען ארומגערינגעלט דעם בית המדרש, אנדערע צעהן זענען אוועק אין די געסלאך, וואו עס האָבען געוואוינט די בעלי מלאכות. און האָבען דאָרטען ארויסגענומען אלעמען פון די בעטען—אַלט און יונג, מייסטערס און ארבייטער, און אוועקגעפיהרט זיי אין צענטראַלען סקלאַד—דאָס איז געווען דעם פריץ טשאפּסקי׳ס אַלעדיגע הויז—און מ׳האָט אלעמען געשמיסען.

טייער האָט געקאָסט קיידאַנער בעלי מלאכות זייער „העזה״ צו וועלען זיין גלייך צו די באַלעבאַטים. אָבער נים בילינ האָט אָט די קערפּער-שטראָף געקאָסט אויך קיידאַנער קהל. אזא שענדליכע מעשה

איז נאָך ניט נעהערט געוואָרען פאַר די גאַנצע יאָהרהונדערטען זינט יודען האָבען געוואוינט אין פוילען און ליטא, פילייכט פאַר דער גאַנצער צייט פון דע־ יודישער היסטאָריע... אלע פריווילעגיעס, וואָס יודען האָבען מיט די גרעסטע אָפּפער און מיה, אויסגעסטאַרעט זיך ביי די ליטווישע און פוילישע קעניגע און מאגנאַטען, האָבען געהאַט זייער הויפּטציעל: די פרייהייט פון דער איינצעלנער פּערזענליכקייט ביי דעם יודישען פאָלק. די אונבעריהרבאַרקייט פון דער פּערזאָן אינ׳ם אינערליכען יודישען לעבען גופא. און יעצט איז פערשוועכט געוואָרען אָט דער אַלטער טויזענדיעהריגער היילינגער פּרינציפּ, פערשוועכט גע־וואָרען פון יודען אליין, אויפ׳ן גרעבסטען, ווילדעסטען אופן.

ווי דערשלאָגען און טעמפּ, אין אלגעמיין, די מאַסע איז ניט געווען ביי יודען, אָבער אַזא רציחה איז שוין געווען צו גוואַלדשרייענד. די טיפע בעליידיגונג האָט פעראייניגט די קיידאַנער יודישע בעלי מלאכות אין דעם ברענענדיגען געפיהל פון נקמה אָן זייערע פיינינער. עס איז זיי געמעלדעט געוואָרען אַ היילינגער קאַמפּף. דער קאַמפּף איז אריבערגעטראָגען געוואָרען אין די רעגירונגס־געריכטליכע קאַנצע־ליאַריעס. די העכערע געריכטס־וואָגשאָל האָט זיך שוין דעמאָלט נעפונען אין די הענד פון דער רוסישער רעגירונג. דאָס איז געווען אין די צייטען פון אלעקסאַנדער דעם ערשטען. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען דער געשריי פונ׳ם פאָלק נעגען דער ווילדער מוטווילינקייט פונ׳ם „קהל״ האָט זיך שוין געהערט פון אומעטום. די רוסישע געזעצ־נעבונג איז ניט געווען פיינדליך צו יודען, האָט זיך א פּנים צונעהאָרכט צום געשריי פון פאָלק און האָט נעשטרעבט דורך אַ גאַנצע רייה פעראָרדנונגען צו בעפרייען דעם יודישען יחיד פון דער מאַכט פונ׳ם קהל. נאָר ווי גינסטיג די שטימונג איז ניט געווען אין די הויכע פענסטער, קהל האָט בעזעסען אַ מאַכט, וואָס האָט געמאַכט צום גול אלע פער־אָרדנונגען פונ׳ם געזעץ צו גונסטען פונ׳ם המון. די מאַכט איז געווען כּאַבאַר. און מיט דעם דאָזיגען געוועהר איז קהל געווען שטאַרקער.

יאָהרען לאַנג איז אָנגעגאַנגען דער קאַמפּף צווישען דעם המון און קהל אין קיידאַני. צעהנדליגע טויזענדער האָט ער אָבגעקאָסט

ביידע צדדים, און די בעלי־דינטע בעלי מלאכות האָבן כמעט פאַר־לאָרען יעדע האָפנונג אויף גערעכטיגקייט.

פּלוצלונג איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז דעם סייזער׳ס ברודער, קאָנסטאַנטין פּאַוולאָוויטש, דאַרף אין קורצען דורכפאָהרען קיידאַני. דער המון איז אויפגעמונטערט געוואָרען. זיי האָבען יעצט אַ געלעגענהייט דערלאַנגען דער העכסטער מאַכט אַ פּאַפּיר אין האַנד, אַ קלאַגע אויף זייערע דריקער און בעליידיגער, מיידענדיג די אונטערשטע קאַנצע־ליאַריעס. דאָ וועט שוין פאַר זיי געוויס אויפשיינען די גערעכטיגקייט.

אין דער פרייד פון נצחון האָבען אָבער די נאַאיווע בעלי מלאכות פאַרגעסען צו „האַלטען צונג״ און קהל איז באַלד געוואָהר געוואָרען פון זייערע פּלענער. מ׳איז אַוועקגעלאָפען צום איספּראַווניק, אָדער סטאַראָסטשע, ווי ער האָט דעמאָלט געהייסען, אַריינגערוקט איהם אין יד אַ שענע מטבע און געבעטען: ער זאָל זיין אַ פאָטער און ראַטעווען.

— איך קען אייך גאָר נישט העלפען, — האָט ער זיי געמעלדעט — לויט דעם געזעץ איז יעדען אונטערטאַן ערלויבט, בשעת אַ הויכע פּערזאָן פאָהרט דורך, צו דערלאַנגען איהם אַ בקשה. אָבער... דער פּאָליציסט האָט זיך פערקלערט — אן עצה איז דאָ... בשעת דער קייזער, אָדער אַ פּערזאָן פון דער קייזערליכער פאַמיליע פאָהרט דורך, לויפען אַ פריהער הערעלדען אָנזאָגען, כדי שטעדטעל זאָל וויסען און זאָל אַרויס אַנטקעגען „מקבל פנים״ זיין. ווען עס לויפט דורך דער ערשטער הערעלד, צושטעלט זיך דער עולם אין ביידע זייטען און דאַן פערנעהמען אויך די „קלאָגער״ מיט די פּאַפּירען זייער פּלאַץ. ביים צווייטען הערעלד טאָר מען קיינעם ניט ריהרען פון זיין אָרט. דאַן איז פערפאַלען. איהר פאַרשטעהט? נאָר באַלד נאָכ׳ן ערשטען הערעלד, ווי נאָר דער שניי־דער וועט זיך שטעלען מיט דער פּאַפּיר אין האַנד, ווען עמיצער וועט, אַ שטויגער, אונטערנעהן צו איהם, טאַקע פון אייערע גופא, און וועט זיך מיט איהם... צעשלאָגען, דעמאָלט קען איך צונעהמען ביידען און פערשפּאַרען אין רעשאָטקע. וואָס שפּעטער וועט זיין, דאַרפען מיר שוין ניט זאָרגען. דערווייל וועט איהר זיין פון איהם פּטור.

קהל האָט מען קיין פינגער אין מויל מעהר ניט געדאַרפט

ארײנלענען. פאַר אַ פאַר נילדרען האָט זיך געפונען אַ „בונד״־אַ פּערזענלעכער, טאָקע אַ שנײַדער־יונג נופא, וואָס האָט בײַן שנײַדער געדינט. אַלעס איז פאָרגעקומען, ווי דער פּאָליציײִשער „בלעם״ האָט גע׳עצה׳ט. דער שנײַדער מיט דער פאַפּיר, מיט׳ן שנײַדער־יונג זענען פאַרטריבן גע־וואָרען אין רעשאַטקע, דעם קײזערס ברודער איז דורכגעפאָהרען, און קהל איז אויך דאָס מאָל נצול געוואָרען.

נצול געוואָרען, אָבער ניט אויף אַלע מאָל. קהל האָט גוט פאַר־שטאַנען, אַז ווען די טויערן פון גע־עכטינקייט זענען פאַר די שנײַדער און שוסטער אויף אַ לאַנגע צײַט פאַרשפּאַרט געוואָרען, איז נאָך אָבער געבליבן דער ברייטער שליאַך, און דער וואַלד, און דער אײַזערנער שנײַדערשער פּויסט. און עס איז געבליבן, אַז מ׳זאָל זוכן מיט די בעלי מלאכות אַ שלום.

מ׳האָט געשיקט צו זיי אַ שמש: וואָס גרעסערן איז געווען, זאָגט, וואָס פאַרלאַנגט איהר? און עס זאָל זײַן שלום.

די בעלי מלאכות האָבן אַרויסגעשטעלט דרײַ פאָדערונגען: ערשטענס—זאָל די יאַרמולקע און זופּעצע און דער גאַרטעל זײַן פרײַ פאַר כל ישראל און ניט פאַר מזרח-וואַנט־יודען אַליין. צווייטענס —זאָל אין בית דין, בשעת עס וועט פאָרקומען אַ משפט צווישען אַ בעל מלאכה און אַ בעל הבית, זײַן אײן דין (לעז: דאַיאָן) פון זייער, פון די בעלי מלאכות צד. און אין קהל־שט־בעל—אויך זייערער אַ סטאַר־שינא. כדי די בעלי מלאכות זאָלען זײַן זיכער אין אַן אונפּאַרטײִשען געריכט.

די בעדינגונגען זענען אָנגענומען געוואָרען און צווישען מזרח-וואַנט און מערב-וואַנט איז געוואָרען געשלאָסען שלום.

איבעריגענס האָבן די בעלי מלאכות שוין דעמאָלט געהאַט זייער אייגענע שוהל, מיט זייער אייגענער מזרח־וואַנט. אינטערעסאַנט איז דער אָבמאַך, וואָס איז געשלאָסען געוואָרען צווישען די בעלי מלאכות און דעם דין. לויט דעם דאָזיגען אָבמאַך, איז דער שנײַדער־שער דין געווען מחויב צו קומען צו די בעלי מלאכות אין שוהל דאַווענען דרײַ מאָל אין טאָג. נאָך מנחה האָט ער געדאַרפט זאָגען פאַר זיי

חומש. שבת נאָך מנחה—לערנען מיט זיי „חיי אדם״. „שכירות שלו״— די שכירות זיינע—דעם דין'ס הייסט דאָס (אזוי איז געווען פערשריבען אין שניידערשען פנקס) איז ח״י קאָפּ. מכל לערניונגעל על משך ג׳ שנים. ד. ה. די נייע הוצאות אויפ'ן דין האָט מען בעקומען פון אן אָבצאָהל אויף די לערניונגלאך. יעדער לערניונגעל האָט, א חוץ דעם טערמין דריי יאָהר, פון איצט אָן געדארפט צו צאָהלען אכטצעהן קאָפּיקעס. פון די אכטצעהן קאָפּיקעס האָט בעלאנגט צוועלף קאָפּיקעס צו די באלעבאָטים און זעקס קאָפּיקעס לטובת דעם דין.

אָט אזוי האבען די שניידער נאָך דעמאָלט שכל געהאט איבערצולעגען די פערגרעסערונג פון זייער בודזשעט אויף זייערע ארביימער און פערדינען נאָך עפּעס דערביי...

ווען שקלאָוו איז געווען „ארץ ישראל".

שקלאָוו איז איינע פון די מערקווירדיגסטע שטעדט אין יודישען תחום. ווען אָרשע איז געווען די וויגעלע פון דער יודישער גרויס-בורזשואַזיע, איז שקלאָוו געווען איהר ח ד ר, איהר ש ו ל ע, וואָס האט איהר אויפגעהאָדעוועט און ערצויגען. מיר קענען זיך איצט קוים פאָרשטעלען, וואָס פאר אַ ראָליע שקלאָוו האט געשפּילט אין יודישען האנדעל מיט הונדערט יאָהר צוריק, און נאָך פריהער, פון יעקאטערינען, ביז ניקאָלאַי דעם 1-טען. שקלאָוו איז ניט בלויז געווען דער צענטראַל-אָרגאַן, וואָס האט פעראייניגט און אָרגאַניזירט די יודישע סוחרים וועלט אין תחום, נאָר זי איז געווען דער קוואַל, פון וואַנען עס האָבען זיך שפּעטער פערשפּרייט שטראָמען פון יודישען האנדעל איבער גאַנץ רוסלאַנד. אַי בערהויפּט אין מאָסקווא און פּעטערבורג. „שקלאָווסקי דוואָריאַנין", איז געווען דער טיטעל, מיט וועלכען דער מאָסקווער פּאָניע האט אין שפּאַס געקרוינט דעם יודען. נאָר דאָס איז געווען מעהר ווי אַ שפּאַס. דאָס איז געווען די ווירקליכקייט.

די ראָליע וואָס, צום טייל, שפּילט איצט האָמעל, האט אמאָל געשפּילט שקלאָוו אין אַ סאַך גרעסערען מאַסשטאַב. האָמעל, איז אַזוי צו זאָגען, דער האנדעלס-שליסעל צווישען ליטא און פּוילען פון איין זייט, און ראַסיי, קאַווקאַז, סיביר און בוכאַרע פון דער אַנדערער. ווי אויך בכלל, צווישען אויסלאַנד און טיף ראַסיי. אָט דער שליסעל אין אַ כך

א גרעסערער מאָס, איז געווען אמאל—שקלאָוו.

אינטערעסאַנט איז, אַז דעם פונדאמענט צום יודישען האנדעל אין שקלאָוו גופא און דעם גאַנצען געגענד ארום, האבען געלעגט ניט די יודען אליין, נאר צוויי רוסישע גענעראלען,—פון די וואס האבען א געוויסע צייט גענאסען יעקאטערינא׳ס ליבע, דאס זענען געווען: דער בעריהמטער פירשט פאטיאמקין און דער סערב—גענעראל זאריטש.

זאריטש איז געווען יעקאַטערינאס פאוואריט פ א ר פאטיאמקינען. ער האט געגעבען יודען פערשידענע פריווילעגיעס צו ענטוויקלען האנדעל. ער האט, פערשטעהט זיך, ניט געמיינט יודישע טובה, נאר ער האט פשוט אליין געוואלט רייך ווערען. זאריטש, אזוי ווי פאטיאמקין, זענען געווען פראקטישע און ענטוויקעלטע מענשען. זיי האבען זעהר גוט געוואוסט די בעדייטונג פון יודען פאר דער פערשפרייטונג פון האנדעל אין רוסלאנד, וואס איז דעמאלט געווען זעהר אבגעשטאַנען. זאריטש האט זיך ניט בענוגענט מיט אָנקלייבען רייכקייט אינדירעקט, דורך פראטעזשירען יודען. ער האט, פשוט, אליין געטריבען טרייפע בראנפען און געמאכט פאלשע געלד. כדי בעסער אויסצוברענגען די בראנפען האט ער געצוואונגען יודען זיי זאָלען ביי איהם קויפען די בראנפען און פערקויפען די פויערים. ווען מ׳האט שפעטער, ביי איהם געמאכט א רעוויזיע און געפונען די פאלשע מטבעות, האט ער ארויפגעווארפען די גאַנצע שולד אויף יודען.

צוליב זיינע טרייפע ביזנעס האט זאריטש נויטיג געהאט, אז קיין שום „קנעפעל”, סיי פון די הויכע, סיי פון די נידעריגע זאָל ניט ארייִשמעקען אין זיין „מלוכה”. אפילו דאַן, ווען ער איז שוין געווארען אויס „מחותן” מיט יעקאטערינען און זיין פלאַץ האט פערנומען פאַטיאמקין, האט ער אויך גענאסען א געוויסע אונבעריהרליכקייט פון פערזאָן. אלס געוועזענער געליבטער פון דער קייזערין, האט ער אָנגעווענדעט אלע מיטען צו האלטען די קנעפעל-לייט וואס ווייטער פון ויינע מאַיאַנטקעס. אפילו די איצטיגע שקלאָווער יודען קענען זיך ניט פערוואונדערן, וואָס פאר א מין „ארץ ישראל” דעמאָלט איז געווען.

בדי וואס לענגער אויפצוהאלטען זיין חן אין יעקאטערינעס

אוינען, האָט זאַריטש זיך גענומען צו ברענגען דער קייזערין פּערשידענע מתנות, איבערהויפּט—קליידער און פּוץ־שטאָפען. אין רוסלאַנד האָט מען, פערשטעהט זיך, קיין גרויסע אַנטיקען ניט געקענט בעקומען, האָט מען עס געמוזט בעציהען פון אויסלאַנד. דאַן איז אָבער געווען דער גרעניץ־אָבצאָהל אַזוי אונגעהויער גרויס, אַז עס איז פשוט ניט מעגליך געווען צו בעקומען אויסלענדישע סחורה. האָט זאַריטש געפונען אַ מיטעל. ער האָט די יודען געהאָלפען דורכפיהרען פון אויסלאַנד די אַרטיקלען, וואָס ער האָט נויטיג געהאַט אויף מתנות דער קייזערין, אָהן אָבצאָהל: פשוט אויפ׳ן קאָנטראַבאַנדע וועג. ס׳איז לייכט צו פערשטעהן, אַז יודען האָבען זיך ניט בעגנוגענט מיט דורכפיהרען בלויז זאַריטשעס סחורה. גאָר אין קורצען טאַקע האָט זיך ענטוויקעלט אַ ריזיגער מסחור מיט אויסלענדישע סחורה איבער׳ן גאַנצען תחום, אויף אַלע וועגען, וואָס פיהרען פון די גרעניצען ביז שקלאָוו. אַלץ און אַלע אויף די וועגען, וואו די קאָנטראַבאַנדע־סחורה האָט געדאַרפט געהן, איז געווען „פערשמירט״, ווי שקלאָווער יודען דריקען זיך אויס.

אין יענע צייטען האָט מען געבויט אַ שאָסע פון פעטערבורג אין מאָסקווע. דער שאָסע האָט געמוזט דורכגעהן שקלאָוו. זאַריטש׳עס מאַכט איז אָבער געווען אַזוי גרויס, אַז מ׳האָט מיט אַ כיון אָבגעצויגען פון דאַנען דעם שאָסע אָן אַ זייט אויף ניין וויאָרסט. און דעריבער: וועהרענד אַלע אַרומיגע יודישע שטעדטלאַך האָבען נאָך פון פאַר הונדערט יאָהרען דעם גלאַטען שאָסע־וועג, האָט מען אין שקלאָוו, ביז מיט צעהן יאָהר צוריק, ווען דער באַהן איז דאָ געוואָרען, געמוזט פאָהרען מיט אַ קאַליקען בלאָטיגען שליאַך. דאָס איז אַלץ געמאַכט מיט אַ מיין, אַז די „קנעפּ־טייוואָלים״ זאָל זיך ניט געלוסטען צו מאַכען אַ הער אָפטע וויזיטען.

דער מסחור מיט קאָנטראַבאַנדע האָט זיך אָבער אַזוי אונגעהייער פערשפּרייט, אַז די רעגירונג האָט ניט געקענט בלייבען אַ לאַנגע צייט אין אונוויסענהייט וועגען דעם, וואָס דאָ, אין שקלאָוו, טוט זיך. עס האָבען זיך גענומען שיטען רעוויזאָרען. וועלכע האָבען אָבער „גאָר נישט געפונען״. די רעוויזאָרען זענען דאָך אויך געווען ניט מעהר, ווי

„זינדיגע מענשען". בשעת זיי האָבען דורכגעזוכט אין דורכגעאַקערט גאַנץ שטאָדט, זענען הונדערטער פּעק קאָנטראַבאַנדע, גאַנץ רוהיג זיך געלעגען אין די שפּייכלערס, וואָס זענען געווען אויסגעשטעלט אויפ'ן גאַנצען ברעג פונ'ם דניעפּר, אויסער'ן שטאָדט. האָט זיך פערגלוסט אַ רעוויזאָר אַריינצוקוקען אין די שפּייכלערס, זענען שוין די שפּייכלערס געווען פּוסט און לעער און די גאַנצע סחורה איז געווען אויסגעלעגט אויף שיפען און פעראַנקערט אין מיטען דניעפּר. צו די דאָזיגע שיפען האָט קיין רעוויזאָר ניט געוואָגט צו צוטרעטען. די שיפעל, מיט וועל־כער זיי האָבען געזאָלט צוקומען צו די פעראַנקערטע שיפען מיט די קאָנ־טראַבאַנדע האָט זיך געקענט איבערקעהרען און וואָלט זיך זאָגאַר געווים איבערגעקעהרט, און זיי וואָלטען שוין צוריק פון דניעפּר ניט אַרויס. וואָרום אין דעם, אַז מ'זאָל די טרפה סחורה ניט געפינען, זענען געווען פעראינטערעסירט ניט בלויז טויזענדער יודען, נאָר נאָך אַזוי פיעל קריסטען—בעאַמטע פון דער רעגירונג.

עס איז געקומען דערצו, אַז אפילו, ווען אימיצער פון דער קייזערליכער סוויטע אַליין פלעגט דורכפאָהרען אַ יודישע שטאָדט, פלעגט ער זיך בענוצען מיט דער געלעגענהייט צו בעקומען אין די יודישע קראָמען קאָנטראַבאַנדע, וואָס דער מסחור דערמיט האָט זיך מורא'דיג ענטוויקעלט, ניט קוקענדיג אויף די אָפּטע, שטרענגע רעוויזיעס. די רעגירונג האָט ערשט אין אַלעקסאַנדער דעם צווייטענס צייטען זיך געזעהן געצוואונגען קלענער צו מאַכען דעם אָבצאָהל אויף אויסלענ־דערשע סחורות. דאָס האָט געגעבען אַ טויט קלאַפּ דעם ריזיגען קאָנ־טראַבאַנדע-מסחור. די קאָנטראַבאַנדע, אַלס שטענדיגע פּרנסה, איז געבליבען נאָר הארט ביי די גרענעצען.

די פערבינדונגען, וואָס יודישע סוחרים האָבען אָבער געמאַכט מיט אויסלאַנד, זענען ניט געבליבען אָהן אַ רעזולטאַט. פון דעמאָלט אָן הויבען יודען אָן נעהמען אַ גרויסען אנטייל אין דעם ריזיגען רוסישען עקספּאָרט און אימפּאָרט. זיי בעשאַפען זיי. דאָס הויבט אויף שטאַרק דעם וואוילשטאַנד פון דעם יודישען סוחרים-קלאַס. מ'קען זאָגען, אַז דריי פערטעל פון דעם אויסערליכען האַנדעל אין רוסלאַנד איז געלעגען ביי

יודען אין די הענד און קיין באַיקאַם איז ניט אין שטאַנד זיי פון דאַנען ארויס צושטופען.

די שקלאָווער גבירים אָבער האָבען זיך פון דעמאָלט אָן געלאָזען אין די רוסישע שטעדט, מיט ועלכע זיי האָבען שוין לאַנג געהאַט פעסטע פערבינדונגען. איבערהויפט אָבער האבען זיי זיך אוועקגעלאָזען אין מאסקווע און פעטערבורג. דאָרט האבען זיי גאָר איינגיכען אָנגעהויבען שפילען נאָך א גרעסערע ראָליע, ווי פריהער, ענטוויקלענדיג צו דערזעלבער צייט, דעם רוסישען מסחור.

דיזער בליהענדער צושטאַנד פון דעם יודישען סוחרישען סלאַס דויערט ביז דעם סאַמע „גירוש מאָסקווע" פון 1901. דאַן איז זי געצוואונגען צו עמיגרירען. א טייל לאָזט זיך אין אמעריקא. אנדערע פערבלייבען אין רוסלאנד און בעזעצען זיך אין ווארשא אוז אין לאָדז. א געוויסער טייל, אָבער,—כוחרים און בעלי מלאכות, ווי צום ביישפיל, די רויכוואַרנער וואס מוזען האבען נאהענט ראסיי און איבערהויפט דעם ניזשנער יריד, קענען זיך ניט לאזען ווייט און בעזעצען זיך אין דער אלטער היים, אין שקלאָוו צוריק. אָט אזוי ווערט פון מאסקווער חורבן שקלאָוו ביסלעכווייז ווידער אויפגעבויט. אָבער, פערשטעהט זיך, ניט אין אזא מאס, ווי פריהער. דערצו איז דא פון אמאָל נאך געבליבען דער מסחור מיט זוימען און פלאקס, אביסעל ואלד, אביסעל תבואה. אז איהר וועט צוגעבען די יודישע פאפיר-פאבריק, וואס האט נאר אינדירעקט א שייכות צו שטעדטעלדיגע פרנסה (זי בעשעפטיגט פינף הונדערט ארבייטער—אלע קריסטען און נור אין דער פערוואלטונג, ווי אומעטום, ארבייטען יודען)—האט איהר די גאנצע קוועלע פון שקלאָווער יודענ׳ס חיונה. ניט גאר קיין רייכע, ניט אמאלינע שקלאָוו! אבער אויך ניט קיין ארימע. שקלאווער יודען לעבען זיך דורך נישט קשה.

נאר לאמיר זיך אומקעהרען צוריק צום אלטען שקלאָוו.

שקלאָוו איז, ווי איהר זעהט, געווען א גאנץ אויסגענומענע יודישע וועלטעלע. אן אייגענע „ארץ ישראל" אין סאמע רוסלאנד. גאנצע דורות האבען יודען דארטען קיין מעשענעם קנעפיל ניט אנגעזעהן.

פריהער איז שוין ערקלערט, ווי אזוי דאָס איז נעקומען.

דאָרטען האָבען יודען, גאָר אמאָל, אויך געהאַט אין די הויכע פענסטער אזוינע שטאַרקע מליצים, ווי נתן נטע דער שתדלן און ר׳ יהושע צייטילס, און שפּעטער—די מאָסקווער און פּעטערבורגער נבירים.

אזא שטעדטעל האט נעמוזט אויסאַרבייטען גאָר וואונדערליכע טיפּען, וואָס זייער גלייכען בעקומט איהר ניט אָפט אין אנדערע געבענשטע שטעדטלאך פון תחום, צו בעשרייבען די „אנטיקען״ פון שקלאָווער יודישען לעבען האָט מען געדאַרפט אָנפילען מיט זיי גאַנצע ביכער. נאָר איך וועל אין קורצע שטריכען שילדערן דאָ איינינע, די מעהר כאַראַקטעריסטישע פון זיי.

פריהער פון אַלץ מוז דערמאָנט ווערען די שקלאָווער יודישע פּאָטשט, וואָס האָט זיך דערהאַלטען אויף איהר אַלטען שטייגער נאָך ביז דער רוסישער רעוואָלוציע. נאָך איצט לעבט אין שקלאָוו דערלעצטער יודישער פּאָטשטער, וואָס האט בעקומען די פּאָטשט בירושה פון זיין טאַטען; דער טאַטען פון זיידען; דער זיידע פון עלטער זיידען—4 גאַנ־צע דורות יודישע פּאָטשטער. דער פּאָטשטער האָט געהאַט, פער־שטעהט זיך, אַ פּאָטשטמערקע, אַ ווייב מיט זיבען קינדער—דריי זיהן מיט פיער טעכטער. די בריף זענען פאַרנאַנדערגעקליבען געוואָרען און צעטיילט אויף די 9 הענד אין איין מאָמענט, און יעדער שקלאָווער יודישער באַלעבאָס האָט בעקומען זיין בריף פּינקטליך צום מינוט, נאַטירליך, אויף וויפיל די פּאָטשט אליין איז אָנגעקומען אין שקלאָוו פּינקטליך.

איהר דאַרפט געדענקען, אַז דער שאָסיי איז דאָ אָבגעפיהרט געוואָרען נאָך גאָר אמאָל, מיט אַ ביסעל ניין וויאָרסט אָן אַ זייט. די וועג איז געווען אַ קלאָגעדיגע. אין אָסיענדיגע און פאַר־פּסח׳דיגע בלאָטעס, און ווינטערדיגע זאַווייעס פלעגט די פּאָטשט פערשפּעטיגען זעהר אָפט אויף אַ גאַנצען מעת לעת. אָבער דער פּאָטשטער אליין איז געווען פּינקטליך. ער פלעגט אנקלאַפּען מיט אַ בריף כאָטש אין האַלבע נאַכט. און אמאָל אפילו אהן אַ בריף. אט איז געווען אין שקלאָוו, אַ שטיינער, אַ

יוד ר׳ חיים נחמנ׳ס, וואָס האָט זעהר ליעב געהאַט צו בעקומען אַ ידיעה פון דער פּאָטשט אַלע טאָג. האָט ער אָבגעמאַכט מיט׳ן פּאָטשטער, אַז ער זאָל איהם קומען אָנזאָגען, אַלץ איינס: צי ס׳איז דאָ אַ בריף, צי ניטאָ קיין בריף.

טרעפט אַמאָל, דריי אַ זייגער נאָך האַלבע נאַכט. ר׳ חיים נחמנ׳ס מיט זיין גאַנצער געזינד ליגט זיך רוהיג אין זיין דרעמיל. פּלוצ־לונג; טררררך! טררררא־ך! מ׳האַקט ביי איהם אין לאָד.

ר׳ חיים נחמנ׳ס שפּרינגט אויף ניט טויט, ניט לעבעדיג.

האַ! וואָס?! וואו ברענט?

— דאָס בין איך, ר׳ חיים, מעלדעט איהם רוהיג דעם פּאָטש־טער׳ס קול.

— אהא! וואָס?... וואָס?... פרעגט ר׳ חיים נאָך אַלץ דער־שראָקען.

— די פּאָטשט איז געקומען!

— נו... נו?...

— בין איך געקומען אייך אָנזאָגען, אַז צו אייך איז ניטאָ קיין בריף.

אינטערעסאַנט איז, אַז אויך אין מאָסקויא האָבען יודען ביז׳ן סאַמע גירוש געהאַט זייער אייגענע פּאָטשט, אָרגאַניזירט אויפ׳ן שקלאָווער שטייגער. און עס איז געגוג געווען אָנצושרייבען אויפ׳ן אַדרעס בלויז אויף רוסיש „וו מאָסקוואַ״ און דערצו אויף יודיש: „ר׳ ברוך בר׳ טרייטעל, אַז דער בריף זאָל אָנקומען פּינקטליך דעם גע־העריגען מענשען אין האַנד. שבת האָט יודישלעך גערוהט אי די שקלאָווער, אי די מאָסקווער יודישע פּאָטשט.

אין מאָהילעוו איז דאָ אַ יודישער בון־העגדלער מיט דער פאַ־מיליע „דע נאָטקין״. דאָס איז דער אור־אור־אייניקעל פון דעם בע־ריהמטען נטע שתדלן. נטע שתדלן איז געווען אין אַלעקסאַנדער דעם ערשטענ׳ס און נאַפּאָלעאָן׳ס צייטען אין שקלאָוו אַ זייגער־מאַכער, אַ נאָטאַריוס, אַ פּאָדראַטשיק. ער איז געווען אַ זעלטענער מדינה־חכם. די לעגענדע זאָגט, אַז ער פלעגט אומגעהן מיט די רוסישע מיניסטאָרען אונ־

מערן חאנר, איז נעווען בעהאנגען מיט מעדאלען און נעהאט א גאָלדענע שפאגע. דעם „רע׳ צו זיין פאמיליען-נאָמען האָט איהם—זאָגט די לעגענ־דע—געגעבען דער קיסר אליין. אנדערע זאָגען, אז דאָס האט ער בעקומען פון נאפאלעאָן, וואס איז געווען איבעראשט פון דעם שתדלנ׳ס שכל.

פון שקלאָוו האט געשטאמט דער בעריהמטער ר׳ הערש־ליב, ראש ישיבה פון וואָלאָזשין. פון דאנען איז געווען דער ניט ווענינער בעריהמטער אמאָליגער בריסקער רב, דיסקין, מיט זיין ווייב—די וועלט בעקאנטע בריסקער רבּ׳צין, וואס האט געהאט צוויי אויוועגס—א מיל־כינע און א פליישיגע. דאָ האט פערבראכט זיין יוגענד און געלערנט דער העברעאישער שרייבער סמאָלענסקין. דאָ האט אויך געלעבט איינער פון דעם בונד׳ס גרינדער, דער בעוואוסטער אמסטערדאם, וואָס איז דערטרונקען געווארען דאָ אין דניעפּר. דער בעריהמטער שקלאָווער מוסר „סינאגאָג״—איז געווען דער מוסטער, פון וועלכען סמאָלענסקין האט געמאָלט דעם העלד פון זיין בעסטען ווערק „קבורת חמור״. ביי סמאָלענסקין איז דער דאָזיגער העלד, איבריגענס, ארויס א קאריקאטור. אין דער ווירקליכקייט איז דער אמאָליגער יודישער מוסר געווען זעהר א קאָמפּליצירטער טיפּ, א געמיש פון יאבעדניק, עזות פנים, און קעמפּפער פאר דער בעפרייאונג פון דער פערזאָן פון די אייזערנע קייטען, אין וועלכע קהל האט אין אָנהויב און אין מיטען פון פאָריגען יאָהרהונדערט געהאלטען פערשקלאפט די איינצעלנע פערזאָן.

אין שקלאָוו איז שוין אין יענע „אלטע גוטע צייטען״ געווען א שארפער קלאסען קאנטראסט צווישען די גבירים, וואס האבען גע־שארט טויזענדער פון דער קאנטראבאנדע און די ארימע לייט, וואס האבען נאָר געקענט ציהען זייער קאַרגע חיונה פון די געפאלשעוועטע טיי. דער המון איז געווען זעהר פעראכטעט און אונטערדריקט. אין דער צייט פון די „כאפערס״ האט די מסירות־עפּידעמיע דערגרייכט איהר העכסטע שטופע. „א דאנאס״ איז געווען די איינציגע געוועהר, מיט וועלכע דער המון האט זיך געקענט ווערען געגען דער גרויזאמ־קייט און דער אייזערנער מאכט פון קהל. ס׳איז אבער געווען א

געפעהרליכע געוועהר. די אויסוואורפען פון דער געזעלשאפט, וואָס זענען שטענדיג געווען תקיף ביי נאָטשאלסטווא, פלעגען זיך, פון זייער זייט, אָפט בענוצען מיט דער מסירה אויסצופּרעסען געלד ביי אָרימע און ביי רייכע. דער רעכטלאָזער יוד האָט קיינמאָל ניט געקענט לעבען „כשר", „על פי געזעץ". און דעריבער איז דער „דאנאָסטשיק", דער מוסר, שטענדיג געווען דער גרעסטער שרעקן פון דער יודישער געמיינדע.

דער שקלאָווער מוסר „סינאגאָג", וואָס האָט געלעבט פאר ניקאָלאי דעם 1-טען, האט געמאכט אזא טיפען איינדרוק, אז ער איז געוואָרען אין שקלאָוו א לעגענדארע פערזאָן. שקלאָווער יודען זאָגען, אז ער פלעגט אנדערש ניט געהן, ווי מיט א זשאנדאר. ער איז אָבער געווען נאאיוו, מיינענדיג, אז דער זשאנדאר וועט ביישטעהן געגען דעם יצר הרע פון כאבאר און גאראנטירען איהם זיכערקיים. דעם זשאנדאר איז לייכט געווען אונטערצוקויפען. און אמאָל, בשעת דער מוסר איז ארויס פון דעם גובערנאטאָרס קאנצעליאריע אין מאָהילעוו, האבען איהם איבערגענומען צוויי זשאנדארען, פערשטעלטע, וואָס האָבען איהם גלייך פערפיהרט און איבערגעגעבען אין די הענד פון דער שקלאָווער יודישער געמיינדע. מ'האָט איהם באל־ דערטרונקען.

אן אנדער לעגענדע דערצעהלט די מעשה אנדערש: צו כאפען „סינאגאָגן" איז אָנגעשטעלט געוואָרען א גאנצע מאשין אין דעם נוסח פון שערלאָק האָלמס. ווי דער מוסר איז ארויס פון גובערנאטאָרס קאנצעליאריע, בעגלייט פון א זשאנדאר, איז פּלוצלונג פון אן אנטקעגענדיגען מויער אויסגעבראָכען א פייער. עס איז געוואָרען א לויפעריי און שטויסעריי פון גאנצע הויפענס מענשען. עס האבען זיך גענומען טראָגען בוידען איינע נאָך די אנדערע. אין דעם געלאף און שטופּענעס האט דער מוסר פארלאָרען דעם זשאנדאר. אין ד ע ם מאָמענט האבען איהם אָנגעכאפּט צוויי געזונטע הענד, ארייננעשטופּט איהם אין א בויד און געבראכט איהם אין שקלאָוו, וואו מ'האָט איהם גע'הרג'עט. איינער, א שקלאָווער יוד, האט מיך פערזיכערט, אז דעם מוסר'ס שארבען האט זיך נאָכדעם יאָהרענלאנג געוואלגערט ביי א יודען

אונטערן בעס.

פון אנדערע טיפּען גערענקען שקלאָווער יודען ר׳ נחמן דין. דאָס איז געווען א מורא׳דיגער פאַנאַטיקער, וואָס האט נאָר געוואוסט צוויי זאכען: זיצען ביי דער גמרא און זוכען אין שטעדטעל חטאים. אווייבעל „א חצופה״ האט מען אמאָל געבראכט צו ר׳ נחמן דין. מ׳האָט איהר געכאפּט רעדענדיג מיט א מאַנסביל אויף יחידות. נאָך אמאָליגען שטיינער, האט מען איהר אָנגעשטעקט פעדערען און געשלעפּט איבער די גאסען, אָנטאָנדיג איהר בזיונות. ווייבער, ווייסע חברה זענען איהר נאָכגעלאפען, געשפּייט איהר אין פּנים, געוואָרפען מיט בלאָטע, גע־שאָלטען און געשימפּפט. דאָס איז שוין אָבער געווען אין די לעצטע טעג פון קהל׳ס ממשלה. די ווייבעל האָט געפונען פערטיידיגער. דער רב דיסקין האט געמוזט אנטלויפען פון רוסלאנד און דעם דין ר׳ נחמן מיט׳ן שמש האָט מען אריינגעזעצט אין טורמע.

אין אכט מאָנאַטען ארום האט מען איהם בעפרייט. ער האָט אָבער ניט געוואָלט ארויס. ער האט זיך אין טורמע זעהר גוט איינגע־לעבט. געזעסען ביי דער גמרא טאָג און נאכט. פון שאלות און שטעדטעלדיגע רייסערייען—פריי. עסען און טרינקען האָט מען איהם געבראַכט; די ווייב האָט אויף דער הוצאה ניט געבעטען.

פון שקלאָווער פּנקס איז גאנץ געבליבען, און דאָס צופעליג, נאָר איין בלעטעל. אין בלעטעל שטעהט פארשריבען, ווי אזוי פיער יודען, מיט די און די נעמען, האָבען עובר געווען אויף דעם הייליגען דת בפרהסיא. האָט מען זיי פערמשפּט, אז זיי זאָלען בעגראָבען ווערען „קבורת חמור״, ד. ה. הינטערן פּאַרקאַן פון בית הקברות. און נאָך זייער טויט טאָר מען אין קיין שול נ׳ט לאָזען זייערע קינדער נאָך זיי קדיש זאָגען.

א ביסעל ווייטער שטעהט פערשריבען, אז צוויי פון די פער־משפּט׳ע זענען געקומען צו קהל, געוויינט און מחילה געבעטען מיט ביטערע טרערען. האָט מען זיי מוחל געווען און אויסגעמעקט פון פּנקס „קבורת חמור״.

ניט מוחל געווען האט מען אָבער א שניידער, וואָס האט זיך

ערלויבט אמאל צו מאכען זיך א קאפאטע פון דעמזעלבען שטאף, וואס א באלעבאס. האט מען איהם גע'קנס'עט, אז ער זאל הינטען צו דער קאפאטע צונעהען זיך א שער און אזוי, מיט דער שער אויפ'ן רוקען, האט מען איהם געפיהרט איבער'ן שטאדט.

שקלאוו האט זיך אויסערליך—זאגען אלטע יודען—גאר ווענינ געענדערט.

נאך איצט, אז איהר געהט דורך דורכ'ן שטערטעל אנדערוואכען, דאכט זיך אייך, אז איהר געפינט זיך אין אן אנדער וועלט, די וועלט פון דעם אלטען. פאר הונדערט יאהריגען שקלאוו. איבער'דויפט ווען איהר געהט אריין אין „דראבלע"',—אין „הקדש"', און רעדט זיך פאנא־דער מיט די זקנים. אט דערמאנט אייך איינער מיט שמאהע אויף די דארע, צעטריקענטע ליפען יענע גוטע אלטע ציים. ווען ער האט בע־דינט דעם בעריהמטען כלי-זמר גוזיקאוו, וואס פלעגט אויף א שטרויענע פידעל שפילען און געבען קאנצערטען אין קייזערליכע פאלאצען אבגעבען; ווי אזוי ער, דער אלטער—דעמאלט א סארווער—פלעגט איהם, נחיקאווען, פאלומעסקעס פיש קאכען און פעטע בלינצעס פרעג־לען און נחיקאוו פלעגט זיי לויבען און זאגען, אז ער איז אויסען געוועזען א וועלט און ערגיץ נים געפונען אזוינע געשמאקע מאכלים.

און נאר שבת, ווען איהר בעמערקט. ווי די יונגוואר: שפאצירט מיט די שטעקלאך און שירמס; ווען איהר זעהט די ביידלאך מיט זעלצער אפען פראנק און פריי, ווי אין גרויסע שטעדט, ווען איהר נים א קוק, ווי יונגע לייט ערלויבען זיך צו רויבערן אפילו אין גאס פאפי־ראסען אום שבת,—ווערט ביי אייך די אילחיע פערשוואונדען, און איהר פיהלט, אז די אלטע שקלאוו מיט איהר קאנטראבאנדע, מיט איהרע שתדלנים, נבירים, מוסרים, מיט איהר „קבורת חמור"', דינים, חטאים-זוכער און שער אויפ'ן רוקען פון שניידער—דאס אלעס איז צוועק און וועט שוין מעהר נים קומען צוריק.

פאַטיאָמקין׳ס „גזרה״.

(אַ בלעטעל פון דובראָוונער מגילה).

דובראָוונע איז איבעראַל באַקאַנט אַלס שטאָדט פון טליתים־פאַבריקען. אַלע ווייסען אויך, אַז די בעסטע טליתים זענען דובראָוונער.

ווי אַזוי קומען אָבער אַהער די טליתים־פאַבריקען?

די געשיכטע איז זעהר אינטערעסאַנט און בעלעהרענד. נאָר קומענדיג אַהער אויפ׳ן אָרט ווערט איהר געוואָהר, אַז דובראָוונע האָט געשפּילט אַ וויכטיגע ראָלע אין דער יודישער פּראָדוקציאָן און האָט געזאָלט שפּילען פיליכט די וויכטיגסטע ראָלע אינ׳ם עקאָנאָמישען לעבען פון די רוסישע יודען, ווען יודען וואָלטען מיט אַ הונדערט פונפציג יאָהר צוריק ניט געווען אַזוי אונוויסענד און אַבערגלויביש.

די ענטשטעהונג פון דובראָוונער טליתים־פאַבריקאַציע איז ענג פערבונדען מיט דעם נאָמען פאַטיאָמקין. פונקט ווי אויף דעם עקאָ־נאָמישען לעבען פון שקלאָווער יודען האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג איין געליבטער פון דער קייזערין יעקאַטערינא—זאָריטש, אַזוי האָט געהאַט נאָך אַ גרעסערע ווירקונג אויפ׳ן עקאָנאָמישען לעבען פון דוב־ראָוונער יודען איהר צווייטער געליבטער—פאַטיאָמקין.

פאַטיאָמקין איז אַ לעגענדאַרע פּערזאָן אין גאַנץ מאָהילעווער גובערניע, איבעראַהויפּט ביי די יודען. מען רעדט נאָך איצט וועגען דעם

מאָדנעם „שררה" מיט א מין עהרפאָרכטינקייט, חרטה און פערדראָס אויף די אמאָליגע יודען, וואָס האָבען זייער פריץ ניט פערשטאנען און דורך דעם פערשפּילט ווער ווייסט וואָס פאר א גליק.

עס קען זיין, אז די גאנצע לאגע, אי די עקאָנאָמישע, אי די פּאָליטישע פון אלע רוסישע יודען וואָלט געהאט איצט א גאנץ אנדער געשטאלט, ווען יודען וואָלטען מיט הונדערט פונפציג יאָהר צוריק געקענט פיהרען א פּאָליטיק, וואָלטען ווייניגער געלעבט אויפ'ן הימעל און מעהר אויף דער ערד.

דאָס איז געווען ערב דער פראנצויזישער רעוואלוציע, ווען אין אייראָפּא האט זיך שטארק גענומען ענטוויקלען די מאשינען-אינדוסט־ריע; ווען עס איז בעשאפען געוואָרען א פרייהייטס-דורשטיגע, לעבענס־לוסטיגע בורזשאזיע, וואָס האט זיך גענומען דרייסט און מונטער ברעכען די פּענטעס פון דער אלטער, אָבגעלעבטער פּריצישער אָרדנונג און בויען אויף איהרע חורבות א נייע וועלט. אין רוסלאנד האט נאָך אפילו מיט די ערשטע פּריצים-רעוואלוציאָנערען, מיט די דעקאבריסטען, ניט געשמעקט, כאָטש יעקאטערינא, די קייזערין אליין, איז געווען א פריינייכט און איז געשטאנען אין בריפליכער קאָרעספּאָנדעץ מיט דעם גרעסטען גייסטיגען רעוואלוציאָנער פון אייראפּא אין יענער צייט, דעם בעריהמטען פראנצויזישען שריפטשטעלער—וואָלטער.

אין רוסלאנד איז פילייכט מעהר ניט געווען, ווי איין מענש, וואָס האט פערשטאנען, אז כדי אראָבצוטרייסלען פון רוסלאנד איהר טויזענד-יעהריגען שימעל, מוז דאָ אויך, פונקט ווי אין אייראָפּא, בע־שאפען ווערען א שטאָדטיגע בורזשואזיע, מוז איינגעפיהרט ווערען א טיף און ברייט ענטוויקעלטע אינדוסטריע.

דאָס איז געווען פירשט פּאָטיאָמקין.

און דעמאָלט איז געווען אין רוסלאנד נור איין פאָלק, וואָס איז געווען פעהיג צו דינען, אלס מאטעריאל פאר דער בעשאפונג פון א ברייטער אינדוסטריע. דאָס איז—דאָס יודישע פאָלק.

דאָס יודישע פאָלק האט ניט פערשטאנען פּאָטיאָמקינ'ען. נאָר פּאָטיאָמקין האט יאָ פערשטאנען די פעהיגקייטען פון יודען, זייער

פאסינקייט פאר דער אויספיהרונג פון זיין גראנדיעזען פלאן ארייגצר ברענגען קאפיטאליזם אין רוסלאנד.

דער צענטר פון האנדעל און פאבריקאציע איז דעמאלט געווען מאסקווע. פאטיאמקין האט געוואוסט, אז דער יוד איז פעהיגער פאר׳ן פאניע צו האנדעל און פאבריקאציע, און ליטא, וואס איז נעהענ־ מער צו אייראפא, מיט איהר מעהר פלייסיגער און מעהר ענטוויקעל־ טער שטאדטינער יודישער בעפעלקערונג, איז מעהר צוגעפאסט פאר זיינע צוועקען, ווי טיף ראסיי.

ער האט געוואלט ניט מעהר און ניט ווייניגער, ווי בעשאפען פון זיין דובראוונע א צווייטע מאסקווע, אדער, ריכטיגער, א מין פאריז („קליין פאריז"—זאגען דובראוונער יודען) וואס האט מיט איהר גלאנץ געזאלט פערדונקלען דאס ערשטע מאסקווע, דאס הארץ פון רוסלאנד. נאך מעהר: ער האט געוואלט בעשאפען א גאנצען אינדוסטריעלען דיסט־ ריקט מיט דריי הויפט־פונקטען: דובראוונע, לאדי און ארשע אין צענטער. דובראוונער יודען זאגען אפילו, אז ער האט פון ארשע, דובראוונע און לאדי—א שטרעקע פון איבער פערציג ווירסט—גע־ וואלט מאכען איין שטאדט. דובראוונע איז פאר פאטיאמקינען געווען א קליין, שמוציג שטעדטעל. ער האט צוגעגעבען איהר נאך גרויסע שטיקער פלאץ פון אלע זייטען, געבויט פון איהר א נייע שטאדט, וואס הויבט זיך הויך איבער׳ן דניעפר און שטעלט פאר, פון בארג אראב, איינע פון די שענסטע לאנדשאפטען. די גאסען, ווי אויך די הייזער און, איבערהויפט, דעם מארק, האט ער געבויט נאך א ספעציעלען אויס־ לענדישען פלאן. נאך יעצט עקזיסטירט פאטיאמקינס ברוק אין דעם ריזיגען מארק־פלאץ און ביידע סאזעלקעס פון ביידע זייטען ראדעס. פון איין זייט שטעהט נאך איין ראד פון יענע ברייטע און הויכע אלטע הילצערנע קראמען. עס זענען געבליבען א גאנצע רייהע יודישע הייזער געבויט פון פאטיאמקין. אפילו די שרפות, וואס זענען פאר די במעט אנדערהאלבען יאהרהונדערט ניט איינמאל פארגעקומען אין דובראוונע, האבען ניט געקענט ענדערן די שענע, הרחבה׳דיגע, פרייע פיזינאמיע, וואס פאטיאמקין האט געגעבען דער שטאדט. די היגע יודישע

ארבייטער זאָגען, אז אין די פרייע טעג, ווען עס פלעגען אָנקומען א הער די רייזענדע אגיטאטאָרען, פלעגט זיך זיי פון דאנען ניט ווילען אוועק־פאָהרען. „דאָ רוהען מיר אָב"—פלעגען זיי זאָגען.

איך קען בעשטעטיגען, אז די דובראָווגער יודישע ארבייטער זאָגען אמת. איך אליין האָב, לויט דעם פּלאן פון מיין רייזע, געקענט פערבלייבען דאָ ניט מעהר ווי איין טאָג, און האָב געמוזט בלייבען שטעקען דאָ גאנצע צעהן טעג. מיך האָט, נאטירליך, גערייצט ניט בלויז די שענע געאָגראפישע לאגע, און די אויסערליכע פּאטריארכאלע רוהיגקייט; מיך האָט ממש בעצויבערט די טיפע אָריגינעליטעט פון היגע יודישע טיפּען.

פּאָטיאָמקין האָט, ווי געזאָגט, גערעכענט, הויפּטזעכליך אויף די יודען. ער איז בכלל געווען פריינדליך צו יודען. ניט ווי דער שקלאָ־ווער זאָריטש, וואָס האָט יודען פּראָטעזשירט בלויז אויף וויפיעל זיי האָבען איהם געקענט דינען פאר א מעלקעדיגע קוה. פּאָטיאָמקין האָט אפילו געראטעוועט יודען פון זאָריטשעס הענד, בשעת אָט דער פּריץ האָט ארויפגעוואָרפען אויף די שקלאָווער יודען די שולד פאר זייגע פאלשע געלד.

פּאָטיאָמקין האָט אויסגעבויט א שענע שטאָדט, מיט גרויסע מארק־פּלעצער, מיט ברייטע גאסען, מיט קראָמען, מיט פרייע, גערוימע הייזער, מיט פאבריקען פון דראפּ און געוואנט, פון זייגערס, פון שווע־בעלעך, און האָט איינגעפיהרט א דרוק מיט יודישע אותיות*). האָט געבראכט מייסטערס־ספּעציאליסטען פון אויסלאנד**). דאן האָט ער

*) איך האָב געהאט די געלעגענהייט צו זעהן ביי א היגען יודען א זייגער — דעם איינציגען זכר פון פּאָטיאָמקינס פאבריקאציע, ווי אויך א ספר געדרוקט אין דער אמאָליגע־ דרוקעריי. די נאָטיצען וועגען פּאָטיאָמקינען האָב איך גע־שריבען אין איינעם פון פּאָטיאָמקינס הייזער, וואָס זענען נאָך, צוזאמען מיט א רייהע קראָמען אין מארק, געבליבען, ווי אַן אנדענקען, פון אונזערע זיידעס אונפערשטאַנד.

**) איינער פון די מייסטערס האָט געהייסען „יערגעל". דובראָווגער יודען זאָגען נאָך איצט אויף א ספּעציאליסט אין ווערבען: דאָס איז א „יערגעל".

געבראַכט צו פיהרען פון מאָסקווע זעק מיט שפילערייען און צוקער־קעס, און פלעגט זיי אלע זונטאָג ווארפען אויף דעם נייעם מארק פאַר די פו׳ערן מיט זייערע קינדער, כדי איינצוגעוועהנען זיי געהען אהער. דערנאָך האָט ער צונויפגערופען פאָרשטעהער פון דער יודישער קהילה און האָט זיי געמעלדעט: נאַט אייך, יודעלעך, קראָמען, מיט הויפען, מיט הייזער, מיט פאבריקעס, מיט מייסטרעס, דאָס גיב איך אלץ אייך אוועק—אַ קראָם פופצעהן רובל, אַ הויז, פינף און צוואנציג רובל—אייערע אויף אלע מאָל! (איצט צאָהל איך בלויז פאַר אַ ווינקעל פון אַ שטוב הונדערט פינף און צוואנציג רובל אַ יאָהר—האָט מיר בעמערקט דער אפטייק־קרעמער מענדעל דאנאָוויטש, דער היסטאָריקער פון שטעדטעל, ביי וועמען אין שטוב איך האָב אַ טייל פון מיינע נאָטיצען וועגען פאָטיאָמקינס „גזרות״ געמאכט). דערצו, האָט פאָטיאָמקין גע־זאָגט, גיב איך אייך אוועק די פאבריקען, נעהמט זיי אין אייערע הענד, ענטוויקעלט האנדעל און פאבריקאציע. וועגען געלד וועלען מיר זיך אויך אַן עצה געבען. איך וועל אייך געבען אַ בריף צו דער קייזערין יעקאַטערינא. קלייבט אויס אַ פּאָר מענשען, די קלינגערע, און פאָהרט מיט׳ן בריף אין פעטערבורג צו דער קייזערין. אין דעם בריף בעט איך איהר, אַז אייך זאָל געלהען ווערען פון דער קרוין־קאַסע געלד פיעל ס׳איז נויטיג אויף פיהרען די פאבריקען און איך בין ערב פאַר די זי־בערקייט פון די געלד.

דובראָוונער יודען האָבען אויסגעהערט, וואָס פאָטיאָמקין האָט מיט זיי גע׳טענה׳ט און האָבען פון דעם גאַנצען שמועס פארשטאַנען נאָר איינס: אַז דאָ שמעקט עפּעס מיט אַ גזרה, רחמנא לצלן, אויף יודען. פאָטיאָמקין האָט זיי געהייסען אויפרופען אַן אַ סיפה, מיישב זיין זיך וועגען דעם ענין און אויסקלייבען גוטע פאָרשטעהער פון דער קהילה צו פאָהרען אין פעטערבורג מיט זיין בריף. האָבען דובראָווגער יודען טאַקע אויפגערופען אַן אסיפה און האָבען באלד גוזר תענית געווען. דריי טעג זענען זיי אין תענית געזעסען, פון שול נים ארויס, סליחות געזאָגט און גאָט געבעטען, ער זאָל אָבטאָן די „טפשות״ און „שגעון״ פונ׳ם פריץ און פון זיי די גזרה.

אין דריי טעג ארום, אז זיי האָבען געזעהען, אז דער אויבערש־טער האָט זיך אויף זיי ניט מרחם געווען: דער פּריץ איז געבליבען ביי זיין „טפּשות״ און „שגעון״, און זיי האָבען געמוזט אויסקלייבען פאָר־שטעהער פון דער קהילה אין פּעטערבורג צו פאָהרען, האָבען זיי בעשלאָסען: אויב די קייזערין וועט פרעגען: וויפיעל געלד דאַרפט איהר? זאָלען זיי זאָגען: צעהן טויזענד רובל! און מעהר גאָר נישט. אזוי אָבער, ווי די צעהן טויזענד רובל וועט דאָך געהן געוויס לאבוד, אויף דעם פּריץ׳ס „משוגעת״, און זיי וועלען געוויס דאַרפען ליידען, האָבען דובראָווגער יודען מאַקע דאָ גופא געמאַכט שוין דעם „ראַסי־קלאַד״, עס הייסט פונאנדערגעלעגט די כומע אויף יעדען איינעם פון דער קהילה אויסצוצאָהלען אין אַ משך פון דרייסיג יאָהר. דערנאָך האָבען זיי אויסגעריכט אין פּעטערבורג די צוויי שתדלים. איינעמס נאָמען געדענקען נאָך איצטיגע דובראָוונער יודען: ער האָט געהייסען גרשון מעזשעווער — אַן עלטער-זיידע פון אוכישקין, דעם איצטיגען אָנפיהרער פון די רוסישע ציוניסטען. די שתדלנים זענען אוועקגע־פאָהרען מיט אַ ביטער הארץ, און דובראָוונער יודען האָבען זיך געזעגט מיט אַ דערשלאָגענעם געמיט אין די שולען תהילים זאָגען, אז דער אויבערשטער זאָל צעשטערען די „משוגענע״ עצה פון דעם „טפּש״דיגען פּריץ.

יעקאַטערינא האָט אויפגענומען די פאָרשטעהער פון די דובּ־ראָוונער יודען זעהר פריינדליך, ווי מען קען נאָר מקבל פּנים זיין מענשען, וואָס ברענגען אַ גרוס מיט אַ בריף פון אַ געליבטען, דערצו וועגען אזא גראַנדיעזען פּראָיעקט ווי דער, וועגען וועלכען דער געליבטער האָט געשריבען. דער פּראָיעקט איז שוין אָהן אַ ספק, אין אַלגעמיינע שטריכען, געווען פריהער בעקאַנט דער קייזערין. איצט איז איהר גע־מעלדעט געווען אַ געשעהענער פאַקט. מען האָט נור, אזוי צו זאָגען, געדאַרפט האָבען די קאָרן אויפ׳ן מיהל צו שיטען, כדי די רעדער זאָלען אוועק זייער גאַנג. פּשוט גערעדט: מען האָט געדאַרפט האָבען דעם

נויטיגען קאפיטאל.

יעקאטערינא האט געמיינט, אז די יודען, אט די געבארענע סוחרים, וואס ווייסען שוין וויפיעל און אויף וואס מען דארף האבען געלד, וועלען פערלאנגען וועניגסטענס א פאר מיליאן רובל, און האט געפרעגט די צוקונפטיגע אויפבויער פון גרויס־פראדוקציאן אין מערב־רוסלאנד: וויפיעל־זשע געלד פערלאנגט איהר?

— צעהן טויזענד רובל! אייער קייזערליכע מאיעסטעט,—האט אוסישקינס עלטערזיידע, גרשון מעזשעווער, און זיין חבר אבענטש געטאן.

— דוראקי! — האט זיי די קייזערין צוגעווארפען, און איז פון זיי מיט האסטיגע טריט אין איהרע קייזערליכע זאלען אוועק.

פאטיאמקינ׳ס „גזרה״ איז בטל געווארען, און ביי די דובראוונער יודען איז געווען שמחה וששון...

נאך דעם, ווי די דובראוונער שתדלנים האבען אזוי „גליקליך״ געענדיגט זייער שליחות ביי יעקאטערינען, איז אנגעקומען צו פאטיאמקינען צוויי בריף. איינער פון דער קייזערין. אקוראט וואס זי האט איהם געשריבען, ווייס מען נים. נאר דער אינהאלט איז געווען אונגעפעהר, אז אזוינע „חכמים״ (יעקאטערינא האט געשריבען: „דוראקעס״) זאל ער ווייטער צו איהר נים שיקען און זי גיט איהם אן עצה ער זאל מיט זיי אויך קיין געשעפטען נים פיהרען.

דער צווייטער בריף איז געווען פון דובראוונער יודישען קהל. היות,—איז דארטען געשטאנען געשריבען,—ווי דו, אדוני פריץ, האסט געוואלט גוטס טאן דיינע יודען; מאכען פאבריקען וואלט אבער געווען פאר אונז א גרויסע רעה, ווארום ווען אלע יודען געהען אוועק אין די פאבריקעס, קען דאך, חס ושלום, אונזער תורה פערגעסען ווערען פון אונז, בבן גיבען מיר דיר אן עצה, אז דו זאלסט בעסער דאס געלד פון די פאבריקען צעטיילען צווישען אריטע יודען אין מזומנים וועט זיין דיר פערשפארט קאפ־דרעהענים אין אונז הארץ־וועהטאג.

מ׳ווייס נים אקוראט, וואס פאטיאמקין האט געענטפערט דער

קייזערין. נאָר די דובראָוונער יודען האט ער גאָר נישט געענטפערט.

מעהר האט ער זיך אין דובראוונע ניט בעוויזען. אין א קורצע צייט ארום האָט ער פערקויפט זיינע דובראָוונער מאיאָנטקעס דעם פוילישען פריץ ליובאמירסקי׳ן, וועמעס קינדער זענען די פריצים פון שטעדטעל ביז היינטיגען טאָג.

און דובראָוונער יודען?

זיי האָבען אין גיכען חרטה געהאט און „תשובה״ געטאָן.

מ׳דארף צוגעבען, אז ניט גאנץ דובראָוונער קהילה, איז געווען געגען די פאבריקען. דער המון האָט אינסטינקטיוו געפיהלט, אז פאר אָרימע יודען, וואָלט דאס געווען א גרויסע טובה. און וואָס אנבעלאנגט דער תורה, האבען זיי סיי ווי סיי פון איהר קוואל ווענין געגאָסען. א טייל פונ׳ם המון האט זיך אריינגעריסען אין קהל־שטיבעל בשעת דער אסיפה וועגען דער „גזרה״ און האבען געשריען גוואלדען, אז זיי ווילען יע פאבריקען. נאָר ווער האָט זיי געהערט? דער פרנס חודש האט אויף זיי א געשריי געטאָן: ארוים יונגאטשעס! וואָס פאר א דעה האט איהר ביי קהל? זענען זיי צעפלויגען, ווי שטויב אין אלע זייטען. געווען אפילו אויך פון די „פני״ איין שטים פאר די פאבריקען. דאס איז געווען יהושע צייטעלס, דער שקלאָווער גביר, וואָס האט געהאט דעם רוסישען טיטעל „נאדוואָרני סאָוויעטניק״ און יודען האָבען איהם צוליב דעם גערופען „השר״—דער האר. נאָר זיין שטים, איז אויך, פערהילכט געוואָרען אין די אלגעמיינע גוואלדען און געשרייען: „זנאט ניע זנאיעם, פאבריקעס ניע זשעלאיעם״.

אזוי איז אוועק עטליכע יאָהר. דובראָוונער יודען האָבען שוין געהאט א נייעם פריץ, פון די פאבריקען איז שוין קיין זכר ניט געבליבען. די וועבשטוהלען וואָס פאָטיאָמקין האָט געבראכט, האָבען זיך געוואלגערט אין די שטאלען ביי דעם נייעם פריץ. יודען האָבען אָנגעהויבען צו פערשטעהן, אז עפּעס האָבען זיי פערלאָרען מיט דעם אלטען פריץ. אז זיי האָבען א נארישקייט בּגאנגען. און אז די משרתים פון הויף האָבען צו זיי אין שטעדטעל געבראכט די שטוהלען פערקויפען פאר עטליכע גראָשען, אָדער פאר א פלעשעל בראנפען, האָבען עטליכע

יודען געקויפט די שטוהלען און געפרובט לערנען זיך ביי דעם דייטש „יערנעל" די מלאכה פון וועבען.

אָבער כדי דאָס זאָל ניט הייסען „מלאכה", האָט מען געדאַרפט וועבען ניט פשוטע מלבושים, נאָר עפּעס א הייליגע זאַך, וואָס זאָל זיין פערבונדען מיט תורה, מיט עבודה—ס'הייסט: מיט גאָט-דינען. האָט מען זיך דערמאָהנט, אז נאָך גאָר אמאָל האבען דאָך יודישע ווייבער געשפּונען און געוועבט—הייליגע קליידער פאר די כהנים און לויים. איצט, אמת, איז ניטא קיין בית המקדש. און כהנים און לויים געהען אָנגעטאָן פשוט, ווי כל ישראל. דערפאר טראגען דאָך יודען טליתים און טלית קטן'ס, און דאס טוח מען דאך וועבען. בכן, אז שוין יע פאַב־ריקעס—טו זאָל זיין פאר גאָט.

און דובראָוונער יודען האבען זיך גענומען וועבען טליתים.

נתן־נאַטע דער „שתדלן".

נתן־נאַטע דער „שתדלן" האָט געלעבט אין איין צייט מיט דעם בעריהמטען מאָהילעווער גביר און כלל־טוער יהושע צייטלין, וואָס האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין יודישען לעבען פאַר יעקאַטערינען און פּאָטיאָמקינען. ער אַליין, נאָטע דער „שתדלן", האָט ניט בעלאַנגט צו די גבירים. אין די יונגערע יאָהרען איז ער געווען, אפילו, אַ בעל מלאכה—אַ זייגערמאַכער. נאָר דער זייגערמאַכער האָט אין אַמאָליגע צייטען זיך ניט גערעכענט פאַר אַ געוועהנליכען בעל מלאכה. דאָס רוב האָט זיך גענומען דערצו אַ באַלעבאַטיש קינד, אָפּט אַ למדן, וואָס האָט געהאַט אַ קינסטלערישע נשמה, און אין די פיער ווענד פונ'ם בית המדרש איז איהם געווען צו טרוקען. דער זייגערמאַכער איז געווען ביין עולם חשוב, כמעט ווי אַ דאָקטאָר, צוליב זיין „אומנות" ד. ה. צוליב זיין קינסטלערישע ארבייט, זיין פערשטאַנד אין דעם געהיימען בוי פון די זייגער־געדערים. בפרט, אַז נאָטע דער שתדלן איז געווען אַ רייכער־באַלעבאָס, האָט געהאַט, אחוץ זיין ווארשטאַט, אויך אַ זייגער־געשעפט. האָט זיך געהאַלטען שטאַרק מיוחס'דיג. ער איז געווען זעהר אַ וועלט־ליכער און וויסענדער מענש. ער האָט פערשטאַנען רוסיש און פּויליש און איז שפּעטער געוואָרען נאָטאַריוס. דאָס איז געווען דער ערשטער יודישער נאָטאַריוס אין רוסלאַנד. פּריצים האָבען צו איהם געהאַט גרויס צוטרוי, האָבען ביי איהם געלד געהאַלטען און אָהן איהם נאָר

נישט געטאָן. דעמזועלבען רעספּעקט האָבען פאַר איהם געהאַט רוסישע שׂררות. ער איז געווען דערצו אַ גרויסער קאָפּ־מענש און אַ חכם. זיינע קינדער האָט ער נאָך אין יענער צייט געבילדעט אויפ׳ן אייראָפּעאישען שטײגער, געלערנט זיי רוסיש, פּויליש, פראַנצויזיש. ער האָט געהאַט אַ גרויסע געזינד. אַלע זיהן, טעכטער, שניר, איידעמס,—קינדער און אייניקלאַך האָבען געלעבט אַרום איהם, אין הרחבה. וואָרום נאָטע דער „שתדלן" האָט פערדינט גוט אַרום די פּריצים און—זיך ברייט געפיהרט.

ס׳איז איבריג צו זאָגען, אַז נאָטע דער שתדלן איז געווען זעהר אַן אָנגענומענע פּערזאָן ביי יודען. ניט בלויז אין מאָהילעוו און מאָהי־לעווער גובערניע איז ער געווען בעריהמט, נאָר אין אַלע יודישע שטעדט האָט מען אויסגערעדט זיין נאָמען מיט אַ מורא׳דיגען דרך ארץ. ער האָט געשפּילט די ראָלע פון אַ מין „נשׂיא". אין אַלע שווערע פּאָלי־טישע מאָמענטען האָט מען איהם געשיקט אין פּעטערבורג און ער איז געווען, אַזוי צו זאָגען, דער יודישער פאָרשטעהער ביי דער רעגירונג, וועלכע האָט איהם, אַלס עהרענצייכען, און פּיליכט צוליב זיין קענען פראַנצויז, צוגעגעבען צו דער פאַמיליע אַ „דע", און זיינע אור-אייניקלאַך אין מאָהילעוו טראָגען ביז היינטיגען טאָג די דאָזיגע פאַמיליע „דע־נאָטקין".

דריי משה׳ס.

דאכט זיך אז קיין יודישער בית עולם אין תחום איז ניט אזוי אָרי־ גינעל, ווי דער מאָהילעווער. ער איז ארומגערינגעלט מיט א גאנצען פּאק מעשיות, אמת׳ע מעשיות, ניט לעגענדעס. בעריהמט איז ער ניט אזוי מיט זיינע מתים, א שטויגער, ווי אנדערע „בית חיים׳ס״, ווי מיט די לעבעדיגע פערזאָנען, וואָס האָבען זיך עוסק געווען ארום די טויטע.

פריהער פון אלעמען געהען די ד ר י י מ ש ה ׳ ס. איינער איז געווען משה ליניער, א גבאי אין „ועד״, אין קאָמיטעט הייסט דאָס, צו טיילען ברויט אָרימע לייט. דאָס איז געווען, זאָגען מאָהילעווער יודען, א הארטער יוד—א שטיין. זיין פערגנינגען איז געווען צו פּייניגען די אָרימע לייט, מאטערן זיי. אויסצאפּען פון זיי די לעצטע קאפּ בלוט, ביז זיי פלעגען דערלעבען צו זעהן דעם עלענדען לעבעל ברויט. און דאָ פלעגט ער ניט געבען דעם ברויט, נאָר א וואָרף טאָן איהם אויפ׳ן וואָג, האסטיג, כדי ער זאָל שטארק א דריק טאָן די וואָגשאָל און זאָל ווענען מעהר, ווי זיין ריכטיגע וואָג איז.

פון משה ליניער פלעגען אוועק די אָרימע לייט קראנקע. דאן פלעגען זיי דארפען אָנקומען צום צווייטען משה—משה עבערלין, וואָס איז געווען גבאי פון ב ק ו ר ח ו ל י ם. יענער פלעגט זיי אָנטאָן גע־ בראָטענע יסורים מיט די רפואות און ארויסנעהמען ביי זיי דעם לעצטען ביכעל חיות. דאָ איז שוין דער אָרימאַן אָנגעקומען צו מ ש ה

ק ב ר ן, וואָס פֿגענט זיך אויף גזוי ווענינ צערעמאָניען מיט די קבצנים טויטערהייט, ווי יענע צוויי משה׳ס, בשעת זיי, די קבצנים, זענען נאָך געווען קאנדידאַטען אויף בר־מינן׳ס.

אמאליגער כאבאר

אין „הלכות כאבאר" איז געווען, זאגט מען, א גרויסער ספּעציאליסט דער מאהילעווער פּאדראדטשיק איידעלמאן. ער פלעגט דעם כאבאר קיינמאל ניט געבען אין האנד אריין. ער פלעגט נאר אבריידען דאס זייניגע פאר דעם „שררה" און אוועקגעהן. אבער ווי דער יוד איז נאר געווען אויף יענער זייט טיר, פלעגט דער שררה צו געהן צום עק טיש, וואו דער פּאדראטשיק איז געשטאנען און אויפהויבען דאס׳ט א ברעג טישטוך. אונטער׳ן טישטוך איז תמיד געלעגען א פּעקעל — וואס האט דעם שררה׳ס הארץ שטארק געפרעהט. אז די „מתנה" איז אנגעקומען לויט׳ן אדרעס האט מען שוין אויף מארגען געוואוסט און די קראמען. ווארום די „ש־רה׳טע" פלעגט זיך שוין לאזען א הין און אנקויפען גאנצע פּעק. אט אזוי פלעגט דער יודישער כאבאר, דאס רוב, אנקומען צוריק אין יודישע הענד.

דער כאבאר פלעגט געגעבען ווערען ניט בלויז אויף אזא שטויגער. איידעלמאן האט גוט געוואוסט וואס עס טויג פאר׳ן שררה נאכ׳ן סעזאן נאך. איז א שטויגער געווען ווינטער, און דעם שררה׳ס פוטער איז ניט געווען אי—אי, פלעגט, אנשטאט די מזומן אונטער׳ן טישטוך, אריינגעשיקט ווערען דעם טשינאווניק א טהוירענער פוטער מיט א באברענעם קאלנער, וואס קאסט שענע עטליכע הונדערטער. דאס איז אויך געווען אין די פאלען, ווען „מזומן" צו געבען איז געווען ניט

בעקועם, אָדער אונמעגליך. אַ שטוינער, ווען דער יוד איז אריינגעלאָזען געוואָרען ניט ווייטער פון קיך, אָדער פונ׳ם פאָדער־חדר, און צוקומען צום טישטוך איז געווען אונמעגליך. אַ פוטער איז געווען דער העכסטער סאָרט כאַבאַר, וואָס קיין שררה האָט געגען דעם ניט געקענט ביי שטעהן. דאָס איז אָבער געווען מיט אַ גרויסען „שררה״, אַ קלענערן פלעגט מען אריינשיקען אַ צעהן קלאַפטער האָלץ, אָדער אַ היטעל צוקער, וואָס איז געווען די אָנגענומענסטע מתנה ביי דער פּריצ׳טע.

אָט דער מין כאַבאַר איז געווען אין גאַנג אין אָנהויב און אין מיטען פון פאָרינגען יאָהרהונדערט, און איז ניט ארויס אין גאַנצען פון מאָדע אפילו ביז איצט. נאָר גאָר אמאָליגער כאַבאַר איז געווען פשוט׳ער און נאַאיווער, און, דער עיקר, האָט געקאָסט אַ סך ביליגער.

אזוי, אַ שטוינער, איז פערשריבען אין מאָהילעווער פּנקס, ריכטיגער—אויף דעם איינציגען בלעטעל, וואָס איז געבליבען פון דעם מאָהילעווער פּנקס, וואָס האָט אַ דאַטע פון מעהר ווי הונדערט יאָהר צוריק, אזא קורצער בעשלוס פון קהל:

„לתן להדוואָרעצקי של הגובערנאַטאָר שלשים קאָפּ. על תפוחים. ד. ה. נעבען דעם דוואָרעצקי (הויף-פערוואַלטער) פונ׳ם גובערנ׳אַטאָר דרייסיג קאָפּיקעס אויף עפּעל... אונטערגעשריבען אלע גבאי׳ם.

אין „דאַמאָוויק׳ס״ מלוכה.

מאָהילעווער יונגע לייט האָבען מיך געפיהרט ווייזען א חורבה — דאָס איז א גאַנצער מויער, וואָס שטעהט שוין דורות־לאַנג וויסט, ווייל קיינער,—סיי יודען, סיי קריסטען ווילען זיך אהין ניט אריינציהען. דאָ איז דעם „דאָמאָוויק׳ס מלוכה״, זאָגען אין מאָהילעוו אַלטע ווייבער און אַלטע גוי׳עס. נאָר עס גלויבען גאַנץ ערנסט דארין אויך יונגערע און אַפילו גאָר היינטיגע.

דער „דאָמאָוויק״—דאָס איז א שטוביגער „שד״. אזוי גלויבען א סך גויים און אפילו יודען פון אַלטען דור. דער דאָזיגער שד איז איינענטליך, א פרידליבע בריאה. ער קלייבט זיך אויס אין שטוב ערגעץ א ווינקעל, א צווישען־אויווען, צי הינטער אַן אַלמער און לעבט זיך דאָרט שטיל, ניט טשעפּענדיג קיינעם. פערקעהרט: אין פאָלק גלויבט מען, אז דער שטוב, וואו דער „דאָמאָוויק״ לעבט זיך איין און מענשען שטערן ניט זיין רוה, איז ער מזל׳דיג. אין אָט דעם הויז, זאָגען מאָהילעווער אַלטע ווייבער (און עס גלויבען אויך יונגע דאמען) איז זיך געשטאַנען אַן אַלמער דורות־לאַנג אויף איין אָרט; איז איבערגעגאַנגען בירושה פון עלטער־עלטער־זיידעס צו אור־אור־אייניקלאך, און ווי ער איז געשטאַנען אזוי האָבען איהם גענוצט גאַנצע דורות, ניט ריהרענדיג איהם פון אָרט. הינטער אָט דעם אַלמער האָט זיך פערקליבען דער „דאָמאָוויק״ און געלעבט זיך אויף זיין שטילען און זיכטבארען שטוינער,

געלעבט מיט די זיידעס, געלעבט מיט די אייניקלאך—אויפ׳ן פיינסטען ארט. איז אָבער אימיצען פון די איינוואוינער, מיט א יאָהר 60—70 צוריק איינגעפאלען אָבצורוקען דעם אלטער פון אָרט. ער האָט זיך פערטשעפעט מיט׳ן ״ראַמאָוויק״, וואָס האט ליעב צו לעבען זיך שטיל און בעהאלטען פון אויג. פונקט ווי עס האָבען געלעבט אונזערע עלטער־זיידעס און עלטער־באבעס, און, אזוי ווי זיי, האָט ער פיינד צו בייטען דירות און זוכען זיך נייע ווינקעלאך.

מ׳האָט פערטשעפעט דעם ״ראַמאָוויק״ און ער איז שטארק ברוגז געוואָרען. האָט אָנגעהויבען צו ווארפען ציגעל, שטיינער און וואָס ער האט נאָר געפונען ארום זיך.

דער סוף איז געווען, אז די ״בייזע״ מענשען, וואָס האָבען דעם פרידליכען ״ראַמאָוויק״ ניט פערגונען זיין ווינקעלע, האָבען געמחט אנטלויפען פון שרעק. און ניט בלויז זיי אליין, נאָר אלע שכנים פון מויער. און אָנשטאט דעם איין ווינקעל, מיט וועלכען דער ״ראַמאָוויק״ האָט זיך פריהער בענוגענט, קעניגט ער איצט איבער דעם גאנצען מויער, קעניגט שוין דורות־לאנג. און וואגט נאָר אימיצער ארייגצר שטעקען אין זיין ״מלוכה״ דעם נאָז, פליהען גלייך ציגעל דעם ״עזות פנים״ אין קאָפּ אריין...

מ׳זאָגט, אז די פּאָליציי האט שוין ניט איין מאָל געמאכט א רעוויזיע אין דעם ״ראַמאָוויק׳ס״ מלוכה און האט פערזיכערט דעם עולם, אז דאָרט איז קיינער ניטאָ. נאָר עס העלפט גאָר נישט. ביז היינטיגען טאָג שטעהט דער מויער וויסט, פערשלאָגען די פענסטער, און קיינער וואגט ניט דאָרט צו נעהמען זיך א דירה.

אזא באבע־מעשה ווערט אָפט געשאפען ארום א שטוב, וואָס האט ניט קיין באלעבאָס, וואָס די יורשים משפט׳ען זיך און קענען צווישען זיך ניט איינען, און צוליב דעם מוז די שטוב א לאנגע צייט שטעהן פוסט. עס טרעפט אויך, אז ס׳ליגט גראָד אין איינעמ׳ס אינ־טערעסען, וואָס האט אַן אויג אויף דער שטוב, צו שאפען אזא מין שדים־לעגענדע ארום איהר, כדי ער זאָל זי קענען בעקומען. אמאָל טרעפט אויך, אז דאָ שפּילט א ראָלע נקמה. ס׳איז מעגליך אז איינע

פון די דאָזיגע סבות האט בעשאפען די לעגענדע ארום דער דאָזיגער חורבה. מ׳זאָגט, אז דער מאָהילעווער פאָליצמייסטער, א פּאָליצמייס־טער א אידעאליסט און א מוניציפּאלער רעפאָרמער, וואָס גלויבט ווענינער, ווי מאָהילעווער יודישע באלעבאטים, אין זאבאבאָנעס, האָט בעשלאָסען צו מאכען א סוף אָט צו דער נארישער מעשה און געהייסען רעמאָנטירען דעם מויער און מאכען פון איהם נייע וואוינונגען.

צו וועט אויספיהרען אָט דער מערקווירדיגער גוי מיט׳ן „דאָ־מאָוויק", אזוי ווי ער פיהרט אוים מיט די יודען, איז א פראגע. מאָהי־לעווער יודען זענען דערין שטארק מסופק. וואָרום—זאָגען זיי—דער „דאָמאָוויק" איז ניט א „נאַש בראט". ער איז א שווערער „בעל דבר" און וועט אזוי גיך ניט לאָזען איינפיהרען קיין נייע פאראָנדקעס...

דבורה די „קהל'שע רופערקע".

אין אנדערע ערטער רופט מען זי געוועהנליך: די „מעבר יבוק־ניצע", אָדער די יודינע מיט'ן „מענה לשון". דאָס איז איינע פון די לעבעדיגע, וואָס לעבען פון טויטע. אין מאָהילעוו רופט מען זי די „קהל'שע רופערקע". די סאַמע אָריגינעלע פיליכט אין גאַנצען תחום איז געוועזן דבורה, די מאָהילעווער קהל'שע רופערקע. מאָהילעווער יודען געדענקען זי נאָך גוט. דאָס איז געוועזן אַ יודינע—אַ דעמב. שטענ־דיג אין אַ קיטאַנקע, אָנגעטאָן אויף איין ארבעל, מיט'ן „מענה לשון" אָדער „מעבר יבוק" אין איין האַנד, און דער אנדערער אַ רויטע שמר־ציגע נאָז־פאַציילקע מיט אַ פּושקע שמעק־טאַבאַק, איז זי געוועזן אויפ'ן בית עולם אַ גאַנצע באַלעבאָסטע. מיט די מתים איז זי געוועזן „פּאַני־בראַט". האָט געוואוסט יעדערנ'ס ביאָגראַפיע אויף אויסוועניג. און דורך זיי זענען איהר שוין אויך געוועזן קלאָר די ביאָגראַפיעס פון זייערע לעבעדיגע קרובים, ביז אַ צעהנטען גליעד. די מתים־מאַנסביל פלעגט זי „אירצען". פאַר זיי, איבערהויפּט פאַר די לומדים און פרומע יודען האָט זי געהאַט דרך ארץ. די מתים־ווייבער אָבער פלעגט זי „דוצען" און, בכלל, זיי בעהאַנדעלט אָהן צערמאָניעס. געקומען אַ שטויגער אַ ווייבעל—אַ ביטער הארץ צו דער מאַמען אויפ'ן קבר: אַ קינד איז ביי איהר קראַנק. דבורה'ן דאַרף מען ניט דערצעהלען וואָס און ווען: זי האָט שוין געוואוסט, וואָס איז די חולאת און ווי אזוי מ'דאַרף ווירקען אויף די טויטע, זיי זאָלען מתפלל זיין. זי פלעגט נעהמען, אזוי

צחאָגנען, די ווייבער—אי די לעבעדיגע, און די טויטע—מיט תקופות.

פריהער פון אלץ פלעגט זי דריי מאָל אָנקלאַפּען אין דער מצבה, מיט דעם לשון: אסנע, שטעה אויף! הערסט ניט? דבורה איז דאָ. איך זאָג דיר אָן, אז דיין טאָכטער חאשע איז געקומען! איהר פויגעלע איז קראַנק. חאָט אין העלזועלע... זאָלסטו גלייך געהן צום רבונו של עולם... ממליץ זיין! דערביי פלעגט זי אויסדערצעהלען אלע מעלות פון איהר אייניקעל פויגעלען, און די צרות פון איהר טאָכטער חאשע און איהר הייסען געהן, למען השם, תיכף, ניט ווארטען א מינוט.

זי איז געווען א גרויסע רעדנערין אין „מענה-לשון-שפראך". איבריגענס איז די לענג און די ווארימקייט פון איהרע טענות געווען אָבהענגיג פון דעם „האָנאָראַר", וואָס זי פלעגט בעקומען פאַר איהר פערמיטלעריי. מיט רייכערע קונדען איז זי געווען א סך העפליכער, פלעגט געהן מיט גוטען, אויסרעכענען די מעלות פון די לעבעדיגע און די טויטע. מיט אָרימערע פלעגט זי דאָס מאַכען קורץ, פלעגט מעהר בעפעהלען, ווי בעטען.

„דבורה די רופערין" האָט ליעב געהאט א ביסעל בראַנפען. נאָר איהר ליעבע צום „ביטערן טראָפּען" האָט זיך אויסגעדריקט אויף א גאַנץ בעשיידענעם אופן. זי פלעגט יעדעס מאָל, געהענדיג פון איהר מתים־אדוואָקאטור, אריינגעהן אין שענק, טאקע דאָ גופא, אויפן ראָג בית עולם און נעהמען פאַר צוויי קאָפּיקעס א גלעזעלע בראַנפען און פאַר א קאָפּיקע א שטיקעל לעקאַך. טרינקען פלעגט זי ניט: פאַר א יודינע פאַסט ניט נעהמען גלאַט און זופּען בראַנפען. נאָר זי האָט געטונקען די לעקאַך אין די גלעזעל, ביז די גלעזעל איז געוואָרען טרוקען.

אמאָל אָבער, האָבען מאָהילעווער יונגע חברה איהר אָבגעטאָן א שפּיצעל: מ'האָט געהייסען געבען איהר פאַר איהרע צוויי קאָפּיקעס א גרעסערע גלעזעל, וואָס קאָכט פיער קאָפּיקעס. זי האָט אזוי לאַנג געטונקען ביז דער פינגער איז געבליבען מיט די לעקאַך אין גלעזעל און די פיס האָבען זיך ניט געקענט הויבען פון אָרט. מ'האָט איהר געמוזט אָבפיהרען א היים.

רוזשינאָיער פאָלקס-העלדען.

איטליכס יודיש שטעדטיל האָט ביז דער לעצטער צייט געהאט זיינע פאָלקס-אידעאַליסטען, וואָס האָבען זיך אָבגעזאָגט פון זייער פערזענליכען לעבען און זיך אָבגעגעבען דער אָרימער יודישער מאסע. אין קיין שטעדטיל, זענען אָבער, דוכט זיך, אָט די העלדען פון פאָלק ניט געווען אזוי אָריגינעל, ווי אין רוזשינאָי. דעם פאָריגען דור האָט זיי רוזשינאָי געהאט גאַנצע דריי, וואָס האָבען אלע געלעבט כמעט אין איין צייט. איינער האָט געהייסען דוד דער מלמד, דער צווייטער — לייבע וואש, די דריטע — הדסה.

און ניט אומזיסט האָט דער רוזשינאָיער יודישער וואָגען גע־דאַרפט דריי „גבורים", וואָס זאָלען איהם שלעפען. אין ערגיץ איז, דאַכט זיך, דער עלענד פון די מאסען ניט געווען אזוי גרויס, די קאָנט־ראַסטען צווישעןביידע זייטען „בריקעל" — אזוי שאַרף, ווי אין רוזשינאָי. פון איין זייט — גבירים, וואָס לעבען אין עושר און אין גדולה, וואָס זייער גבירעשאפט, יחוס, תורה געהען איבער פון דור צו דור; פון דער אנדער זייט — א טעמפּער, דערשלאָגענער, אָבער ניט גאָר אומ־וויסענדער המון, וואָס פיהרט א לעבען פון שקלאפען, אפשר נאָך ערגער פון דער שקלאַפעריי און לייב-אייגענטום, אין וועלכער עס האָבען געלעבט די אָרומיגע פויערים ביי זייערע פּריצים.

אין האַרצען פונ'ם פאָלק האָט זיך דערום אָנגעקליבען פון דור

צו דור א פערבאָרגענער, אָבער טיפער האַס צו יענע גליקליכע מיוחסים אויף יענער זייט בריקעל. דעריבער איז קיין וואונדער ניט, וואָס דער פּראָטעסט פון די יודישע וועבער האָט זיך דאָ ניט זעלטען אויסגעדריקט אין דער זעלבער פאָרם, אין וועלכער עס האָט זיך אויסגעגאָסען דער צאָרן פון די פּויערים־קנעכט געגען זייערע אונטערדריקער — זיך אויסגעגאָסען אין סטיכישע וואלד־בונטען.

אָבער די פאָלקס־אידעאַליסטען דאָ, אין רוזשינאָי, זענען ניט געווען גלייך צו די פאָלקס־העלדען פון אַנדערע שטעדט. צווישען שמעון קאַפּטאַן און דבורה אסתר פון ווילנא, ר׳ נחום פון האראָדנע, מאיר דער שוסטער פון מינסק און דוד דעם מלמד פון רוזשינאָי איז געווען א גרויסער חלוק. יענע זענען געווען פּאַסיווע נאַטורען, גוטע הערצער, וואָס האָבען געפיהלט נור „צער״ און ניט „צאָרן״. אָנ־אַנדער מענש איז אָבער געווען דוד דער מלמד. ער איז געווען ניט בלויז א בעל־טובה, וואָס נעהמט ביים רייכען און גיט דעם אָרימען, נור א מין רעוואָלוציאָנער איז ער געווען. ער האָט מיט די גבירים געפיהרט אַנ׳אָפענעם קאַמפף. אויף אַלע אסיפות פון די „פּני״, וואו מען האָט געהאַלטען עצות וועגען אָרימע-לייט, פלעגט אויסוואַקסען די צאָרנדיגע, בייזע פיגור פון דוד דעם מלמד און ער פלעגט ניט אַנדערש רופען די גבירים, ווי: „גראָבע בייכער״, „פּופּקעס-פרעסער״!

דוד איז געווען פריהער א מלמד. דערנאָך איז ער געוואָרען א מעקלער פון פוהרען. א ווייב האָט ער געהאַט אַנ׳ארורה. נאָר ער האָט נעדולדיג איבערגעטראָגען איהרע קללות און געטאָן זיינס. א קבצן איז ער געווען א גרויסער. ע־פלעגט אַליין אָבקומען מיט א טעלעריל קרופּניק, חאָטש אין שטוב איז ביי איהם געווען „כל טוב״. ער פלעגט תמיד אומגעהן מיט א זאַק אויף די פּלייצעס, אָדער מיט א טאָפּ אונטערן אָרעם. ער האָט שוין געהאַט באַלעבאַטים און אפילו גבירים — מיט וועלכע ער האָט שטענדיג געפיהרט א קאַמפף — וואָס פלעגען ׳ איהם פונדעסטוועגען אריינשיקען: ברויט, קאַרטאָפלעס, מעהל און אויך מזומן געלד. דאָס אַלץ האָט ער צוטיילט צווישען זיינע לייט: אַלטע, קראַנקע, אלמנות, יתומים, אָרימע כלות, קלויזניקעס.

עס איז נים געווען קיין איין געבראָכען האַרץ, וואָס דוד מלמד האָט דערפון נים געוואוסט. געטאָן האָט ער זיין ארביים שטיל. ער פלעגט אָנקומען פלוצלונג, אריינוואָרפען די נדבה מיט געוואלד און אנטלויפען. זיינע „געבער" האָבען נים געוואוסט פון די „נעהמער" און איין קונד האָט נים געוואוסט פון דעם אנדערן. אז דוד דער מלמד איז געשטאָרבען, האָט דער יודישער עולם — און דאָס איז געווען גאַנץ שטעדטיל — מים ערשטוינגען דערזעהן, ווי צוזאמען מיט זיי ציהען זיך פון די הינטער־געסלעך אויף דער לויה גויים, גוי־עס — אלטע, יונגע, רייסען זיך צו דער מטה מים קלאָגען און געוויין: „מאַטינקע אונזערע! שפייזער אונזערער, אויף וועמען האָסטו אונז געלאָזען! וואָס וועלען מיר איצט טאָן אָהן דיר!"

עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז גאַנצע קריסטליכע אָרימע פאַמיליעס האָט דוד דער מלמד אויסגעהאלטען, פונקט אזוי ווי די יודישע. זיין ברייט האַרץ, וואָס איז געווען פול מיט ליבע צו ליידענדע, האָט נים געוואוסט קיין חלוק צווישען יוד און קריסט.

נאָך מעהר, ווי צו אַלעמען, איז גרוים געווען דוד דעם מלמד׳ס ליבע צו אָרימע קינדער. די איצטיגע רוזשינאָיער תלמוד־תורה האָט ער אויפגעבוים. דאָס גרעסטע פערגניגען זיינס איז געווען — הערען ווי קינדער לערנען, פערברייינגען מיט זיי, קומען זיי צו הילף מיט וואָס ער האָט געקאָנט. צוואה האָט ער געלאָזט, אז מ׳זאָל איהם מקבר זיין צווישען קינדער, און אז צוקאָפּענס זאָל מען איהם לעגען מיסט פון „תלמוד־תורה" און פון אנדערע חדרים.

הדסה איז געווען פונ׳ם זעלבען מין, ווי די ווילנער דבורה אסתר. נאָר דבורה אסתר איז געווען א קינד פונ׳ם פאָלק. און הדסה איז געווען פון באלעבאַטישען קלאַס. געשטאַמט האָט זי פון רבנים. איהר פאָטער איז געווען רבי אליהו שיק, רב פון לידאָ, זאַגער און קאָברין. איהר מאַן איז געווען א רייכער סוחר. ער פלעגט זיצען יעהרליך אין מאָסקווע און קומען א היים אויף פסח. פון דעם געלד, וואָס ער פלעגט איהר שיקען אויף דער הוצאה, האָט זי געקאָנט לעבען, ווי

א גבירטע. נאָר הדסה האָט איהר גאַנץ לעבען אָבגעלעבט אין איין קאַמעריל, איז געווען אויף זיך אליין און איהר פאַמיליע אַ בעל הוצאה עטליכע גראָשען, געפאַסט תעניתים און אָבגעבען איהר פערמעגען בעדערפטיגע און קראַנקע. אַז איהר מאַן פלעגט קומען צופאָהרען איין מאָל אין יאָהר אַ היים, האָט ער נאָך געמוזט צאָהלען איהרע חובות.

נאָך איהר טויט האָט דאָס שטעדטיל בעשלאָסען: אַלע מיידלעך, וואָס וועלען געבאָרען ווערען אינ׳ם זעלבען יאָהר, זאָל מען אַ נאָמען געבען נאָך איהר — „הדסה״.

נאָך אָריגינעלער פון אָט דיביידע פאָלקס־אידעאַליסטען איז געווען דער דריטער — לייבע וואַש.

לייבע וואַש האָט אָנגעהערט צום גביר׳ישען שטאַנד. ער איז געווען אַ זוהן פון אַ פאַבריקאַנט, „וואַש״ איז געווען זיין צונאָמען. פער־קירצט פון וואַרשוי, ווייל ער איז געווען אַ וואַרשויער איידעם, אָדער ווייל ער פלעגט פאָהרען אָפט קיין וואַרשוי.

דאָס איז געווען ניט אַזאַ פשוט׳ע נאַטור, ווי דוד דער מלמד און הדסה. שטעדטילדיגע האָבען געזאָגט און זאָגען נאָך איצט, אַז פון נאַטור איז ער געווען ניט קיין גוטער, נאָר ער האָט זיך „איבער־געבראָכען״. אין אמת׳ן אָבער האָט ער געמוזט האָבען זעהר אַ צאַרט, פיהלענד הארץ, און ווען ער האָט ניט געקאָנט אַוועק איינגאַנצען צום פאָלק און לעבען פאַר איהם, אַזוי ווי דוד דער מלמד און הדסה, איז דאָס דערפאַר, וואָס אַ גוט הארץ איז דערצו ווייניג; מ׳האָט געדאַרפט ברעכען מיט׳ן אייגענעם קרייז, לאָזען טאַטע־מאַמען, ווייב און קינד. צו אַזאַ קאַמפף דאַרף מען מעהר ווי הארץ. עס איז נויטיג אַ גרויסע נשמה און אייזערנער מוט.

מיט זיין צאַרט, פיהלענד הארץ האָט לייבע וואַש ניט געקאָנט ניט בעמערקען דעם תהום צווישען ביידע זייטען בריקעל אין רוזשינאָי. ניט וויסענדיג קיין שום טעאָריעס, האָט ער דאָך פערשטאַנען, ווער עס האָט געשאַפען זיין רייכטום און ווער ס׳איז שולדיג אין דעם גרויסען עלענד און נויט פון די טויזענדער אויף יענער זייט בריקעל. און אויב

ער האָט ניט געקאָנט ענדערן די אָרדנונג, וואָס ניט ער האָט געשאַפען, האָט ער בעשלאָסען: אליין ניט הנאה צו האָבען פון זיינע עשירות און אָבגעבען, וויפיעל ער האָט נור געקאָנט, די אָרימע-לייט.

און געבען פלעגט ער ניט פשוט נדבות, נאָר אָבגעבען אלץ פון זיך, און געבען בעהאַלטענערהייד, אז יענער זאָל ניט פערשעמט ווערען. ער פלעגט, למשל, שענקען כלומרשט יענעם א טאַבאַקערקע און אין טאַבאַקערקע, בעגראָבען אינ׳ם טאַבאַק, איז געלעגען א גאָלדענער האַלב־אימפעריאַל, צי אַנ׳אימפעריאַל. געזעהן אַנ׳אָרימאַן אין א צוריסענעם בגד, האָט ער אראָבגענומען פון זיך זיין נייעם און אָבגעגעבען. כדי ס׳זאָל אָבער ניט הייסען א נדבה און דער אָרימאַן זאָל ניט פערשעמט ווערען, פלעגט ער דעם בגד „פערקויפען״, ס׳הייסט: ער האָט איהם אוועקגעגעבען פאַר עטליכע גילדען, — דאָס וואָס איהם האָט געקאָסט צעהנדליגע רובלס. אָט אזוי פלעגט ער זיך שטענדיג מאַכען נייע מלבושים און „פערשאַכערן״ זיי אָרימע-לייט. ער האָט אפילו געוואָלט אָבגעבען זיינעם א זוהן פאַר א רעקרוט, כדי, ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט, „דאָס זאָל זיין א נחמה פאַר אָרימע־לייט״.

אָט די דריי גרויסע פאָלקס־פריינד זענען שוין טויט צעהנדליגע יאָהר: נאָר רוזשינאָיער יודען געדענקען זייערע העלדען און רעדען וועגען זיי מיט דער וואַרימסטער ליעבע און בעגייסטערונג, גלייך ווי זיי וואָלטען זיך ערשט נעכטען מיט זיי געשיידט.

דעם נאָמען פון יעדען איינעם האָבען זיי פעראייביגט אין צדקה־חברות. אויפ׳ן בית־עולם האָט מען זיי אַלעמען די שענסטע ערטער געגעבען און פיינע מויערלעך געשטעלט. און ווי נור א לייד, צי א קרענק, קומען די רוזשינאָיער יודען און יודענעס צו זייערע גוטע פריינד אויפ׳ן בית-עולם, גיסען פאַר זיי אויס זייער האַרץ און בעטען: „זיי זאָלען זיין גוטע מליצים פאַר זיי״.

רבי נחום;

(א האָראָדנער פאָלקס־פריינד).

ווען איהר בעזוכט גראָדנא און שמועסט מיט האָראָדנער יודען וועגען אמאָליגע יאָהרען, אמאָליגע יודען, הערט איהר אויף אַלעמענס ליפען זעהר אָפט דעם נאָמען „רבי נחום”.

רבי נחום איז איינער פון די שענסטע יודען, וואָס גראָדנא האָט ווען עס איז פערמאָגט. זיין נאָמען איז ארומגערינגעלט מיט א קראַנץ פון לעגענדען ניט בלויז אין גראָדנא, וואו רבי נחום האָט געלעבט און געווירקט, נאָר אויך אין גאַנץ ליטא.

דער יאָהר, ווען אָט די שורות זענען געשריבען, איז דער דריי־סיגסטער יאָהרצייט נאָך רבי נחום׳ס טויט. דרייסיג יאָהר! דאָס איז מעהר ווי א מענשענס דור! און דאָך איז צו בעוואונדערן, ווי דאָס אנדענקען פון אָט דער זעלטענער פערזענליכקייט לעבט אין די גייסטער פון די גראָדנער יודען. ניט בלויז אַלטע יודען געדענקען איהם גוט, נאָר אפילו מיטעלע מענשען, וואָס זענען ביי רבי נחום׳ס לעבען נאָך קינדער געוועזן, האָבען איהם דערהאַלטען אזוי פריש אין זכרון, ווי ער וואָלט ערשט נעכטען געשטאָרבען.

רבי נחום איז געוועזן א מענש פון דער מאַסע, א נעסוויזשער קוימענקערערס אן איידעם. אליין איז ער געוועזן דעם גאַנצען לעבען א שמש אין א גראָדנער שוהל. ער איז געוועזן א בעל תורה, אָבער קיין גרויסער מופלג איז ער ניט געוועזן: א קאָפּ האָט ער געהאַט אשווערען. נאָר א גרויסער מתמיד איז ער געוועזן. א חוץ זיינע שמשות, פלעגט

ער זאָגען אַלע טאָג פינף שעורים פאַר׳ן המון און פאַר קלויזניקעס. — פון משניות, „עין־יעקב״, מדרש, „חיי אדם״ א. ד. גל. נאָר דאָס אַלעס איז ניט געווען זיין עיקר-בעשעפטיגונג. זיין הויפּט־ארבייט האָט זיך אָנגעפאנגען נאָך מעריב און האָט זיך געענדיגט איינס אַ זייגער ביי נאכט.

אָט די גאנצע צייט איז ער געווען אויף זיינע פיס. ער איז אומגעגאנגען איבער די אכסניות און די האָטעלען און וויזיטען צו אורחים. די וויזיטען זענען געווען ניט קיין אומזיסטע. רבי נחום איז געווען אַ גרויסער בעל הוצאה, ער האָט אויסגעגעבען דריי־פיער הונדערט רובל אַ וואָך. זיין „געזינד״ איז געווען אַ גרויסע — אַלע גראָדנער אָרימע לייט. רבי נחום האָט געגעבען אַלעמען און אויף אַלץ — וואָס נאָר אַן אָרימאַן האָט נויטיג געהאַט. און ניט בלויז אָרימע לייט האָט ער געגעבען. ער האָט אויסגעהאָלפען געפאַלענע באַלעבאַטים, אַלמנות, יתומים, קלויזניקעס, אָרימע כלות, און אַלע בעדע־פטינגע. רבי נחום האָט ניט בלויז געגעבען צדקה. ער איז געווען אַ טאַטע, אַ ברודער פון די אַלע עלענדע און געדריקטע, מיט וועמען ער האָט געהאַט צו טאָן. מ׳האָט איהם ניט געדאַרפט בעטען, ניט געדאַרפט זאָגען: וואָס און וועמען עס פעהלט. ער האָט שוין אַליין געוואוסט. ער איז ביי איטליכען פון זיינע קונדען געווען אַ בן בית.

געגומען האָט רבי נחום נאָר פון אורחים. שטאָדטיגע האָט ער ניט אָנגעריהרט. שטאָדטיגע, האָט ער געזאָגט, גיבען געגוג. אַזוי ווי דוד דער מלמד פון רוזשינאָי, האָט אויך רבי נחום קיין אונטערשיעד ניט געמאַכט צווישען יודען און גוים. יודען האָבען וועניג געוואוסט, אַז ער האָט אויך גוי־אישע קונדען. נאָר ביי זיין לויה האָט מען מיט בעוואונדערונג געזעהן, ווי צעהנדליגע אָרימע קריסטען זענען געקומען מיט ווייב און קינד, צוגעפאַלען צום טויטען און האָבען ביטער געוויינט צוגלייך מיט די יודען. אַ מערקווירדיגען צופאַל דערצעהלען גראָדנער יודען פון רבי נחום׳ען און אַ גוי — אַ זשאַנדאַר. ביי דעם זשאַנדאַר איז קראַנק געוואָרען אַ קינד. דאָקטוירים האָבען אָבגעזאָגט. איז גע־קומען דער זשאַנדאַר מיט זיין ווייב צו רבי נחום׳ען, געפאַלען איהם צו

די פיס און געוויינט, געבעטען, אז דער „ראבין" זאָל העלפען, ער מוז העלפען. רבי נחום איז געווען אין אַ גרויסער פערלעגענהייט. די ראָלע פון אַ „צדיק", האָט ער קיינמאָל ניט געשפּילט. אָבער אויפ'ן גוי האָט איהם וועה געטאָן דאָס האַרץ. פון אָנהויב האָט ער פּראָטעסטירט, נאָר ווען די גויים זענען ניט אָבגעטראָטען, געוויינט פאַר איהם, האָט ער אומגעביטען דעם טאָן. ער האָט זיי געהייסען געהן אַהיים און געטרייסט זיי, אז דאָס קינד וועט לעבען און זיין געזונד.

אז די גוים זענען אוועק, האָט ער אויפגעהויבען די הענד צום הימעל און געזאָגט: רבונו של עולם! דו האָסט אויף דיין וועלט אזוי פיל גויים — טו זאָל זיין נאָך איינער. אין אַ פּאָר וואָכען אַרום, — דער׳ צעהלען גראָדנער יודען — איז געקומען דער זשאנדאַר צו רבי נחום׳ען און האָט אָנגעבראַכט קאַרטאָפליעס, ציבעלעס, היהנער און הענער. ער האָט אָבגעדאַנקט דעם „ראבין", זיין זוהן איז געזונד געוואָרען.

רבי נחום האָט ניט געוואָלט מאַכען די וועלט פרום. צו יודען, צו גויים, צו פרומע, צו פרייע, האָט ער זיך בעצויגען מיט דערזעלבער גוטמוטיגקייט. אַמאָל, דערצעהלט מיר דער גראָדנער ראבינער, זענען מיר געזעסען, אַ קאָמפּאַניע יונגע לייט — דאָס איז געווען מיט עטליכע און דרייסיג יאָהר צוריק. מיר האָבען נאָר וואָס געענדיגט ראבינער־שול. זיצען מיר אזוי אַמאָל, אין אָוונד, ביי איינעם פון אונזערע חברים, און שפּילען אין קאָרטען. אין מיטען עפענט זיך די טיר און רבי נחום קומט אריין. מיר האָבען זיך דערשראָקען. יעדער פון אונז האָט צונעכאַפּט זיינע קאָרטען און געוואָלט בעהאַלטען. רבי נחום איז צוגעגאַנגען גלייך צום ספּאַדיק מיט די קאָרטען־געלד און זאָגט צו אונז: נישט קשה, קינדערלעך, שפּילט אייך. דער אויבערשטער זאָל אייך מצליח זיין. נאָר מיר גיט אוועק דעם געווינס. דערביי האָט ער אָרונטער־געשאָטען צו זיך אין בייטעלע דאָס קאָרטען־געלד. יעדער האָט נאָך עפּעס צוגעלעגט פון קעשענע, און רבי נחום איז אוועק מיט דעם זעלבען שמייכעל.

זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר רבי נחום׳ס פּערזענליכקייט איז פאָלגענדע מעשה, וואָס אַלע גראָדנער דערצעהלען.

די מעשה איז וועהר עהנליך צו א לעגענדע, זי איז אָבער, לויט ווי איך האָב געגוי אונטערזוכט, א ווירקליכער פאקט. רבי נחום האָט געהאַט פאר גראָדנער יודישע קרעמער די עובדה פון א שבת־זיינער. אלע פרייטאָג פאר נאכט פלעגט ער געהן איבער די קראָמען און דערמאָהנען דעם עולם: שבת, שבת, יודען! וואו מ׳האָט גלייך ניט געפאָלגט, פלעגט ער צומאכען א טירעל פון קראָם און געהן ווייטער.

אין גראָדנא איז געווען איינער, א געוויסער פרידבערג — א שטאָדטינגער עזות פנים, א שטיקעל אדוואָקאט און א שטיקעל מוסר, פאר וועלכען אלע האָבען מורא געהאט. בשעת רבי נחום איז דורכגעגאנגען אמאָל צווישען די קראָמען און אָנגעזאָגט אויף זיין שטוינער: שבת, שבת! איז גראָד אין א קראָם, וואו רבי נחום האָט פערמאכט די טירעל, געשטאַנען דער דאָזיגער פרידבערג. ער האָט זיך אלאָז געטאָן צום אלטען שמש, גענומען איהם זידלען, און דער־לאַנגט איהם א פאטש. אנדערע זאָגען, אז ער האָט איהם אראָפּגע־וואָרפען פון די טרעפּלעך. אין איין מאָמענט האָט זיך אויפגעקליבען לעבען קראָם א גרויסער עולם מענשען און מ׳האָט דעם עזות־פנים ממש געוואָלט צערייסען, ווי א הערינג. נור רבי נחום האָט ניט געלאָזען איהם אָנריהרען. „נישט קשה, נישט קשה, האָט ער זיך ביי זיי געבעטען. דאָס איז מסתמא פון גאָט!“ נאָט האָט אזוי געוואָלט! טשעפּעט איהם ניט. דער עולם איז זיך פערנאַנדערגעגאַנגען.

אין א האלב יאָהר ארום האָט זיך דער כאָדאטאי פערדרעהט מיט א פאלשען וועקסעל אויף א פּריץ. מ׳האָט איהם אריינגעזעצט אין טורמע, און רבי נחום האָט זיין ווייב און קינדער אויסגעהאלטען מ׳ט דער הוצאה צוויי יאָהר נאָכאַנאַנד.

אז פרידבערג איז ארויס פון אסטראָג, איז ער גלייך אוועק צו רבי נחום׳ען, איז איהם געפאלען צו די פיס, און איהם געבעטען מחילה. נאָך דעם איז ער געוואָרען אן אנדער מענש.

רבי נחום׳ס בילד הענגט ביי יעדען יודען, אין גראָדנא, אויפ׳ן וואַנד. אויף מיין פראגע: ווי קומט עס, אז אזא ייד, ווי רבי נחום, זאָל זיך מיט דרייסיג — פערציג יאָהר צוריק, לאָזען פאָטאָגראפירען?

— האָט מען מיר ערקלערט, אַז די מעשה איז טאַקע ניט גלאַט. רבי נחום האָט פאַר קיין פאַל ניט געוואָלט זיך לאָזן פאָטאָגראַפירן. דאָן זענען די, וואָס האָבען געוואָלט אַרונטערנעהמען זיין בילד, נעפאַלען אויף אַ המצאה. זיי האָבען איהם אַ נידערגעלעגט דריי הונדערט קאַרבען, נאַטירליך, אויף צדקה. רבי נחום איז ווייכער געוואָרען. אויב אַזוי, זאָגט ער, איז שוין עפּעס אַנדערש. און ער האָט זיך געלאָזט פיהרען צום פאָטאָגראַפער. די יודען — זאָגט מען — וואָס האָבען איהם געלאָזט פאָטאָגראַפירען, האָבען פון זיין בילד פערדינט עטליכע טויזענד רובל. דערפון זעהט מען, ווי פּאָפּולער רבי נחום איז געווען אין פאָלק. ס׳איז איבריג צו דערצעהלען, אַז בשעת רבי נחום איז געשטאָרבען האָט גאַנץ שטאָדט געטרויערט. הספּדים האָט מען איבער איהם געמאַכט אין גאַנץ ליטא.

אין דעם טאָג פון רבי נחום׳ס לויה האָט מען נעמאַכט אַן אויספערקויף אויף זיין לייוענטענעם בייטעל, אויף אַלע זיינע ספרים און חפצים. דאָס בייטעל האָט געקויפט פאַר אַ שטיק געלד דער טאַבאַק-פאַבריקאַנט שערעשעווסקי. פון דאָס אַלעס, מיט נדבות דערצו, איז געוואָרען עטליכע טויזענד רובל, מיט וועלכע מ׳האָט פערזאָרגט דעם פערשטאָרבענעם׳ס פאַמיליע, וואָס האָט פאַר רבי נחום׳ס לעבען געליטען דחקות צוזאַמען מיט איהם.

מאיר דער שוסטער, און מיכל דער ציגאַרען־מאַכער.

(פון מינסקער טיפען־גאַלעריי).

ווער האָט ניט געקענט אין מינסק מאיר דעם שוסטער? ווער האָט ניט געזעהען אומהאָוועגדיג, אומשווימענדיג זיין נידעריגע, דארע פיגור. שטענדיג מיט א טאָפּ אונטערן האַנד, אָדער אַנ׳אָנגעפּאַקטען זאַק אויף די פּלייצעס?

אין טאָפּ, אָדער אין זאַק, האָט איהר געקאָנט געפינען כל טוב: הענער, היהנער, פלייש, בולקעס, לעבלעך ברויט, און גאַנץ אָפט טאַקע אויך פלעשלעך וויין. איהר האָט געקאָנט געפינען אָפט אין די זעק מלבושים אלערליי: מייטקעס, ארבע כנפות׳ען, קאַפּאָטעס און קאַפּאָטקעס, העמדער, קאַפּטלאַך, היטלען און אז. וו. אויסער שוכּ־וואַרג.

שוכוואַרג פלעגט מאיר אליין נייהען. לעדער פלעגען שוין געבען די לעדער־קרעמער, אָדער אנדערע באַלעבאַטים; נייהען פלעגט ער אליין.

ביי זיין בענקעל פלעגט מאיר זיצען נאָר אין אָוועגד, אָדער גאַנץ פריה, פאַר טאָג. ביי טאָג איז קיין צייט ניט געוועזען: ביי טאָג האָט מאיר געדאַרפט מאַכען „וויזיטען“.

ביי מאיר דעם שוסטער איז געוועזען א בערזע, אַזוי ווי ביי א רב

און ביי אַ דאָקטאָר „להבדיל״. וואו עס איז נאָר געווען אַ קלאָגעדינע האַרץ, אַ צרה, אַ חלנית, איז מען געגאַנגען צו מאיר׳ן, און מאיר האָט פּאַר איטליכען געטאָן, וואָס ער האָט געקאָנט.

נאָר מאיר דער שוסטער האָט ניט געוואַרט ביז מ׳וועט קומען צו איהם. ער האָט שוין אליין געוואוסט ווען און וואָס. אַנ׳אָרימע כלה, אַ קינפּעטאָרין, אַ קלויזניק, אַ חולה, אַ געפּאַלענער באַלעבאָס, אָדער אַ פּשוט׳ער אָרימאַן — דאָס זענען אַלע געווען מאיר דעם שוסטער׳ס לייט, און פאַר זיי האָט ער דעם גאַנצען טאָג געהאָרעוועט, געשמייעט, דאָ גענומען, דעם געבראַכט, אויסגעהערט יעדענס צרה און קלאָג, פאַר אַלעמען געהאַט אַ גוט וואָרט, געטרייסט און אָנגעזאָגט: למען השם, מ׳זאָל ניט דאגה׳ן; דער אויבערשטער וועט ניט פאַר־לאָזען.

מאיר דער שוסטער איז געווען זעהר אַ קלוגער יודעל און תמיד פרעהליך. אין זיין „עסק״ האָט ער געהאַט צו טאָן מיט אַלערליי סאָרטען מענשען; ער האָט געוואוסט אַלערליי כאַראַקטערען; די גאַנצע שטאָדט איז ביי איהם געווען אויף די פינגער — נאָר קיין שלעכטע זענען ביי איהם ניט געווען. ער האָט תמיד געפונען אויף יעדען איינעם אַ זכות. יעדען געאורטיילט פון דער גוטער זייט. אין כעס איז ער קיינמאָל ניט געווען. האָט איהם עמיצער אָנגעטראָטען, האָט ער איהם געענטפערט מיט אַ וויץ און אַ געלעכטער. און, דאָס רוב, איז שוין יענער, וואָס האָט איהם אָנגעטראָטען — שפּעטער, אָדער פריהער, געקומען איהם איבערבעטען מיט אַ שענער נדבה.

פאַר זיך אַליין האָט מאיר דער שוסטער ווייניג געדאַרפט. מ׳שטיינס געזאָגט: אין דער פריה נאָכ׳ן דאַווענען אַ טעלער׳ל קרופּניק, אָדער אַ שיסעלע באָב, און ביי טאָג צו וואַרעמעס ווידער אַ טעלער׳ל קרופּניק און אַ דראָבעשקע דערצו. נאָר פאַר וואַרעמעס איז געווען זיין שטייגער נעהמען ביי פּסח דעם שענקער, וואָס אַנטקעגען שניי־דערשער שול, אַ טרונק בראָנפען פאַר צוויי קאָפּיקעס.

אין אַ שענק מאַכט זיך, פערשטעהט זיך, אַלערליי ציימען: אַ מאָל איז דאָ אַ פּאַטענט, אַ מאָל ניטאָ קיין פּאַטענט. אַז מאיר

פלעגט זעהן, אז ביי פסח דעם שענקער איז פלוצלונג נעלם געוואָרען פון איבערן טיר די שוואַרצע בלעכעל מיט די געלע רוסישע אותיות, האָט ער ניט געקוקט אויף די אַלטע פריינדשאַפט צווישען איהם און פסח׳ן, און איז אוועק אַנטקעגען צו נחום בער׳ן.

אַז די בלעכעל איז ווידער אָנגעטשעפּעט געוואָרען, איז מאיר ווידער געקומען צו פסח׳ן. געוועהנליך האָט איהם חנה די שענקערקע מקבל פנים געווען מיט גרויס שמחה:

— רבי מאיר, אי, ס׳אַרא גאַסט! וואָס איז דאָס געווען מיט אייך, רבי מאיר, פאַר וואָס האָט איהר אונז פערלאָזען?

האָט רבי מאיר געענטפערט קורץ.

— מ׳טאָר ניט: „דינאָ דמלכותא דינאָ״. מאיר איז אָבער געווען שטרענג בלויז צו זיך אַליין. יענעם האָט ער קיינמאָל ניט בעשולדיגט, למאַי ער האַנדעלט אָהן אַ פּאַטענט, אָדער פערקויפט ציגאַרען אָהן אַ באַנדעראָל.

— אַ רחמנות נעביך, האָט ער תמיד געזאָגט אין אַזאַ פאַל, שווער קומט אָן אַ יודען די פרנסה, שווער, מיט מסירת נפש.

אַז מאיר פלעגט אַריינלויפען צו פסח דעם שענקער פרייטאָג פאַר נאַכט, נאָך שקיעת החמה, און די ליכט זענען געווען נאָך ניט אָנגעצונדען, פלעגט חנה זיך דערשרעקען פאַר איהם, כאַפּען אויף גיך די ליכט, אַריינשטעקען אין די לייכטער, און שטאַמלען מיט אַ זיפץ:

— רבי מאיר, זייט מוחל, רבי מאיר... אָך־אָך, אָ! גאָט זאָל ניט שטראָפען פאַר די זינד: מ׳איז, ווי דער רשע אין גיהנום, אוי, אַז אָך און וועה צו מיר ניט, אומעטום שוין אָבגעבענשט ליכט, און ביי מיר...

נאָר מאיר פלעגט איהר בערוהיגען:

— נישט קשה, נישט קשה, חנה, זייט רוהיג, דער אויבערשטער וועט מוחל זיין. אַ יוד מוז האָבען פרנסה, וואָס זאָל מען טאָן? גאָט קוקט ניט אויף די ליכט, גאָט זעהט דאָס האַרץ. מ׳טוט ניט פון וואוילטאָג... אַז איך זעה, ווי דאָרטען, ביי די גביר׳טעס אין די הייזער

צינדט מען אָן פריה די ליכט און מ׳שטעלט זיי ארויס צום גאַס אין די פענסטער, כדי דער עולם זאָל זעהן, אז זיי זענען פרום. בין איך, זאָג איך אייך, אמת אין כעס. נישט קשה, זיי, די גביר׳טעס, קומט אָן גרינג דאָס לעבען, זיי טוען גאָרנישט, קענען זיי דערוויזען. וואָס זאָל אָבער טאָן אַן אָרימע יודענע, וואָס דאַרף מפרנס זיין איהרע פיצלעך קינדער, העלפען דעם מאַן האָרעווען?

— האָט דיר גאָט געהאָלפען, אז דו קענסט אָנצינדען די ליכט פריהער, וואָס דאַרפסטו ארויסווייזען זיך דערמיט אין גאס? וואָס דאַרפסטו אָבעסען אָרימע ווייבער נעבעך דאָס הארץ? אודאי וואָלטען זיי אויך וועלען אָנגעהמען פריהער דעם שבת, פאַר וואָס ניט? איך זאָג אייך, אז איך זעה פרייטאָג פאַר נאַכט, ווייבער לויפען נעבעך א היים מיט די קאָשיקעס פון מארק, און איך טו א קוק דאָרטען אין די פענסטער — בין איך אמת אין כעס: אזוי פלעגט מאיר טרייסטען חנה די שענקערקע.

מאיר דער שוסטער האָט געהאַט די צווייטע ווייב, איינע איז ביי א׳הם געשטאָרבען. די אנדער ווייב איז געווען זעהר ניט צופרידען פון מאיר׳ס „עסקים״. זי האָט געהאַנדעלט אין מארק, פארקויפט גענז, און מ׳האָט איהר גערופען: לאה די גענזערקע.

מאיר האָט חלילה איהרע ניט פערגומען. אז ער פלעגט ארומ־לאַטען אלע קלויזניקעס און אלע גרויסע און קליינע קבצנים, פלעגט ער זיך ערשט נעהמען לאַטען אויף דאָס ניי פאַר זיך אליין, צו מאַכען זיין הוצאה. גאָך זיין חשבון איז א צוויי גילדען א טאָג געווען די והותר פאַר איהם מיט זיין זקנה. די ווייב אָבער איז דערמיט גאָר ניט צופרידען געווען, ז׳ פלעגט איהם טאָטשען און שילטען, און מאיר פלעגט זיך ארויס־מאַכען מיט א גלייכוואָרט, און געטאָן זיינס.

מאיר דער שוסטער האָט געוואוינט אין שניידערשער שול, אונטען אין קעלער. אז די שניידערשע שול האָט אָבגעברענט און מאיר איז ארויס „נקי״, ווי ער שטעהט און געהט, איז שוין די ווייב געוואָרען שטאַרק ברוגז:

— דו קומסט מיר מזונות, האָט זי גע׳טענה׳ט, גיב מיר מזונות,

איך קען ביי דיר מאַהנען על פּי דין.

מאיר האָט געוואוסט, אַז זיין ווייב האָט בעהאַלטען איז איהרע קניפּלעך אַכציג קאַרבען, „על כל צרה שלא תבוא״.

— איך וועל דיר געבען מזונות, האָט ער געזאָגט אָבער איך מוז דאָך האָבען אַנ׳אָרט וואו צו אַרבייטען; ווי קען איך פערדיענען אַ גראָשען מיט היילע פינף פינגער?

און ער האָט געבעטען, זי זאָל איהם אויסלייהען עטליכע רובל אויף אַ דירה, אַביסעל באַלעבאַטישקייט און געצייג.

— אַ קדחת! האָט זי גענטפערט קורץ און שאַרף. און האָט געשיקט רופען איהר מאַן צו רבי משה ליב׳ען — דעם רב.

רבי משה ליב האָט אויסגעהערט ביידענס טענות, און האָט געגעבען ביידען גערעכט.

— על פּי דין און על פּי יושר מוז ער דיר מפרנס זיין, האָט זיך אָבגערופען דער רב צו לאה די גענזערקע. אָבער ער זאָגט זיך דאָך ניט אָב. ער וויל האָרעווען, ער בעט נאָר זאָלסט איהם אויסלייהען אַביסעל געלד אויף אַ דירה, באַלעבאַטישקייט און אַביסעל געצייג, דאָס איז ניט קיין עולה.

— איהר זייט ביידע לײַדאַקעס, האָב אייך אַ שוואַרץ יאָהר! האָט אַ שפּיי געטאָן לאה די גענזערקע, און איז אַוועק.

זי איז אַוועק צו איהרע קינדער פון ערשטען מאַן, און מאיר דער שוסטער איז אַוועק צו זיין זוהן הענדעל דעם שוסטער, פון זיין ערשטער ווייב.

הענדיל דער שוסטער האָט געשטעלט נאָך אַ בענקעל איז זיין מאַסטערסקאַיע פאַר׳ן טאַטען. און מאיר האָט זיך גענומען אויף דאָס נייע לאַטען זיינע קלויזניקעס.

הענדיל איז געווען ניט פּשוט אַנ׳ערליכער יוד, נאָר אַ מוראַ־דיג־פאַרפּרומטער. ער האָט געאַרבייט ביי זיין בענקעל מיט זיינע איינענע זיהן. דער עלטערער בחור זיינער איז געווען אַ הייענטוועלטינגער — אַנ „אַריסטאָקראַט״.

ער פלעגט זיך וואַשען מיט זייף און פּוצען די שטיוועל אום שבת.

דערפאַר פלעגט זיין צווישען טאַטען און זוהן גרויסע מחלוקת.

מאיר פלעגט דאָס ניט קענען צוזעהן. ער פלעגט אָברופען הענגדלען אָן א זייט און מוסר'ן איהם שטילערהייד:

— לאָז צורוה דעם בחור, וואָס אָסטו צו איהם „כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא", און יפתח בדורו כשמואל בדורו (אַלע יודען האָבען א חלק עולם הבא און יפתח אין זיין דור איז ווי שמואל אין זיין דור) אַז מיר וואָלטען היינט געווען יונגע בחורים, וואָלטען מיר אויך ניט געווען בעסער. לאָז איהם צורוה, זאָג איך דיר...

אַז מ'האָט מאיר דעם שוסטער דערצעהלט אויף עמיצען חטאים: דער איז ניט פרום, יענער דאַווענט ניט, אָדער עסט אומגעוואַשען, איז ער געווען אמת אין כעס.

— רעדט ניט אויף א יודען, רעדט ניט, האָט ער זיך געבייזערט. מ'וייס גאָרניט מיט וואָס א יוד קויפט זיך עולם הבא. „פּושעי ישראל מלאים מצות כרמון"—די זינדיגסטע יודען זענען פול מיט מצות ווי א מילגראָם.

געשלאָפען האָט מאיר דער שוסטער זעהר ווייניג. די צייט, וואָס איז איהם געבליעבען פון זיין האַווען ארום זיינע קבצנים און לאַטען זיי — איז ער געזעסען אין שניידערשער שול און האָט געלערנט.

מאיר איז געווען זעהר חשוב ביי אַלע גבירים. ער האָט זיי אָבער ניט געקענט ליידען פאַר זייער חוצפה און גאוה. ער פלעגט געהן, דאָס רוב, בלויז צוּפּשוט'ע באַלעבאַטים. נאָר אַז די אויסערסטע נויט האָט איהם געטריבען, איז ער געגאַנגען צו זיי, צו די גבירים.

פורים איז שוין געווען א מנהג, אַז מאיר דער שוסטער האָט געשיקט אַלע גבירים „שלח מנות".

די „שלח מנות" פלעגט ער אוועקטראָגען אַליין: א גרויסען צינערנעם טעלער, ארומגעדרעהט מיט א רויט'ע פאַטשיילקע.

— מאיר דער שוסטער האָט אייך געשיקט „שלח מנות",— פלעגט ער ראַפּאָרטעווען, אריינקריכענדיג מיט זיינע „שטיוואַלעס" צום גביר גלייך אין עסענ־שטוב, וואו מ'איז געזעסען ביי דער סעודה.

דער גביר האָט ביי מאיר'ן צוגענומען דעם טעלער, אויפגעהויבען די רויטע פאַטשיילקע און דער גאַנצער עולם האָט אויסגעשאָסען אין א געלעכטער.

די „שלח מנות" איז געווען א פולע טעלער מיט באָב.

אז דער גביר האָט צוגענומען דעם „שלח מנות" האָט ער געמוזט אוועקלעגען צוריק אויפ'ן טעלער „מתנות לאביונים": ווער א קאָרב, ווער צוויי, ווער דריי, און ווער א גאַנצע פינפעריל.

פון מאיר דעם שוסטער'ס „שלח מנות" האָבען צעהנדליגע אָרימע לייט געהאַט אויף מצה און אויף כוסות און אנדערע פסח'דיגע זאכען.

ביי א סך באַלעבאַטים איז געווען צוגעשלאָגען צווישען אנדערע צדקה־פושקעס, אויך מאיר דעם שוסטערס פושקע. פון איין זייט איז געווען א פושקע מיט א צעטעלע „רבי מאיר בעל הנס" און פון דער אנדערער זייט א פושקע מיט א צעטעלע „רבי מאיר דער שוסטער".

מאיר איז שוין געגאַנגען גלייך צו זיין פושקע, אָבגעשלאָסען מיט זיין שליסעלע און ארויסגענומען די קליינגעלד.

אַלע טאָג, בין מנחה למעריב, איז מאיר דער שוסטער געשטאַנען אויפ'ן ראָג יאַטקע גאַס אין אלטען מארק מיט זיין גרויסער קופערנער פושקע און דער עולם פלעגט וואַרפען גראָשענס, קאָפּיקעס און ניט זעלטען צעהנערס. אלע פלעגען וואַרפען — ווער עס פלעגט נאָר געהן אויפ'ן מארק און פון מארק, אין שול און פון שול.

געשטאָרבען איז מאיר דער שוסטער כמעט געהעגדיג, ווען געטאָן האָט איהם גאָרנישט: ער האָט נאָר ניט געקאָנט הויבען זיך פון בעט. דאָס האָט איהם שטאַרק פערדראָסען, אז ער איז אָבגעלעגען אין בעט עטליכע טעג און האָט זיך אויסגערוהט, האָט ער געבעטען דעם זוהן, ער זאָל איהם העלפען א ראָב פון בעט. דער זוהן האָט איהם געהאָלפען און ער איז אראָבגעקראָכען און אומגעגאַנגען עטליכע מאָל איבערן שטוב. ער איז געווען זעהר צופריעדען. ער האָט געוואוסט,

אז ער טאָר ניט ליגען, מאיר דער שוסטער טאָר ניט ליגען: עס וואַרטען דאָך אויף איהם „זײַנע לייט״. ער מוז געהן...

אָבער מאיר דער שוסטער איז שוין מעהר ניט געגאַנגען... ער האָט ניט געטאָרט אַראָבגעהן פון בעט. די דאָקטוירים האָבען זיך אויף איהם שטאַרק געבייזערט.

אין צוויי טעג אַרום איז מאיר דער שוסטער געשטאָרבען.

די וואָס געדענקען זיין לויה זאָגען, אַז אַזאַ לויה האָט נאָך קיין רב ניט געהאַט, זינט די שטאָדט איז אַ שטאָדט. אַלע קראָמען זענען געווען צוגעמאַכט. אין די גאַסען איז געווען אַ חורבן. אויפ׳ן בית עולם האָבען איהם מספיד געווען די גרעסטע רבנים, אַ קינד אין וויעג איז ניט געבליבען. אַ גאַנצע וואָך האָט מען אין אַלע שולען, בין מנחה למעריב, הספדים געמאַכט, און דער עולם האָט ניט אויפגעהערט צו גיסען טרערען — אמת׳ע טרערען.

מאיר דעם שוסטערס פּושקעס זענען געבליבען אין די הייזער אויך נאָך זיין טויט. די גרויסע פּושקע, די קופּערנע, איז אויך געבליבען. און דער ראָג פון יאַטקע־גאַס און אַלטען מאַרק איז אויך געבליבען.

דעם ערשטען פרייטאָג נאָך מאיר דעם שוסטערס טויט האָט דער בלינדער האַראָדנער מגיד אַוועקגעשטעלט אויפ׳ן ראָג מיכל דעם ציגאַרען־מאַכער. איז אַליין געשטאַנען לעבען איהם, האָט געזאָגט דעם עולם: ניט אַ הער אין פּושקע, יודען, ניט רבי מיכלען, אַזוי ווי איהר האָט געגעבען רבי מאיר׳ן — זכר צדיק לברכה. איך זאָג עדות, אַז רבי מיכל איז אַנ׳ערליכער יוד און געהט אין רבי מאיר׳ס דרכים.

און דער עולם האָט געוואָרפען אין פּושקע.

מאיר דער שוסטער האָט געהאַט ביי זיין לעבען דרייען, וואָס האָבען איהם געהאָלפען: מיכל דער ציגאַרען מאַכער, סענדער דער סטאָליער און סענדערס ווייב. אַז מאיר איז געשטאָרבען האָט איבער־גענומען דעם „געשעפט״ מיכל דער ציגאַרען־מאַכער.

מיכל איז געווען באמת אַנ׳ערליכער יוד, און איז געגאַנגען „אין מאיר דעם שוסטערס דרכים״, אַזוי ווי דער האַראָדנער מגיד האָט אויף

איהם עדות געזאָגט. נאָר אין „דינאָ דמלכותא״ האָט מיכל געהאַט אַנ׳אַנדער שיטה, גאָר דער הפוך פון מאיר דעם שוסטער.

מיכל האָט געהאַט אַנ׳עלמעריל אין אַלטען מאַרק פון שמעק־טאַבאַק מיט ציגאַרען.

עס איז ניט געווען דער חודש, וואָס מ׳האָט מיכלען ניט געמאַכט קיין אַקט פאַר „טרפה״ ציגאַרען אָהן אַ באַנדעראָל.

אַז מ׳האָט איהם געבראַכט צו׳ם געריכט און געפרעגט: סטייטש, ווי אַזוי קומט צו דיר ציגאַרען אָהן אַקציז?

האָט מיכל געענטפערט פשוט: איך האָב דאָס געמאַכט.

— ווייסטו ניט אַז דער „זאַקאָן״ פערבאָט דאָס?

— אַז איהר וועט מפרנס זיין מיין ווייב און קינדער, וועל איך מעהר ניט מאַכען קיין ציגאַרען, האָט מיכל געענטפערט אויף געבראָכענע גויעש...

דער ריכטער האָט מיט אַזאַ נפש גאָרנישט געקאָנט מאַכען און געוואָלט איהם שענקען מיט דעם תנאי: ער זאָל צוזאָגען, אַז ער וועט „דאָס״ מעהר ניט טאָן.

— אָכלתי — ואוכל... האָט מיכל געענטפערט קאַלטבלוטיג דעם ריכטער מיט דעם לשון פון פסוק, און טאַקע גלייך פערטייטשט; איך האָב געמאַכט ציגאַרען און וועל מאַכען ציגאַרען.

און מיכל האָט געהאַלטען וואָרט.

ווען מ׳האָט איהם נאָר אַרויסגעלאָזען פון רעשאָטקע האָט ער זיך גלייך ווידער גענומען צו זיין אַרבייט...

נאָר זיצען אין רעשאָטקע אַלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג איז מיכלען מיאוס געוואָרען, און ער איז אַוועק צו זיינע ק׳נדער אין אַמעריקע.

נאָך מיכל דעם ציגאַרען־מאַכער האָט איבערגענומען די פּושקעס מיט דעם גאַנצען עסק פון מאיר דעם שוסטער — סע׳נ־דער דעם סטאָליער׳ס ווייב.

„נ י י נ צ י ג ע ר״.

וועגען „נײנציגער״ בכלל.

אין מיינע וויזיטען אויף נאָוונאָראָד*) בין איך בעקאנט געוואָרען מיט אַ פּעקעל יודען און יודענעס—אמת׳ע „נײנציגער״.

איהר ווייסט וואָס הייסט: אמת׳ע נײנציגער?

אמת׳ע נײנציגער איז די שטארקסטע שפּירעט, „אַקוויט״, ברען...

די „נײנציגער״, וואָס איך וויל דאָ פּאר אייך שילדערן, זענען אויך פון אט דעם סאָרט „שפּירעט״,—אַקוויט, ברען... שוין ניט קע־נענדיג זיי, ניט רעדענדיג מיט זיי, איז לייכט אָנצושטויסען זיך, אז דאָס זענען ניט גאָר קיין געוועהנליכע מענשען, דאָס זענען. אין אַ גע־וויסען גראד, העלדען.

וואָרום אַ העלד מוז מען זיין צו דערגרייבען אין דעם יודישען תחום פון רוסלאנד צו דער מדרגה פון „נײנציגער״. בפרט אין נאָוו־גאָראָד, אויפ׳ן סאמע דעק פונ׳ם יודישען געטאָ.

אַ בעזונדער שטריך האָבען די נײנציגער: זיי בעהאלטען ניט פון אייך זייערע יאָהרען. פרעגט איהר איינעם פון זיי: ווי אַלט איז

*) אַ פאָרשטעדטעל אין ווילנא וואו עס וואוינען די אָרימסטע יודען און „דעק-מענשען.

ער, אָדער זי? ענטפערט מען אייך מיט שטאָלץ: פון א הונדערטער ניב איך אייך אויסגאב ניט מעהר ווי א צעהנעריל; אָדער מען פרעגט אייך איבער: וואָס מיינט איהר בין איך אלט? און באלד ענטפערט מען מיט גדלות: קרוב צו תשעים! נאָהענט צו ניינציג, הייסט דאָס, אָדער—אריבער תשעים!

נור איינע האָט מ׳ך אָבגענארט: איך בין שוין ברוך השם ניינציג יאָהר! אָבער א שכנה האָט מיר א וואונק נעגעבען און א שושקע געטאָן אין אויער:

— שוין צעהן יאָהר, אז זי טענה׳ט: זי איז ניינציג יאָהר. אין אמת׳ן איז זי נאָהענט צו א מאה.

צו גלויבען, אז זי האָט פערלאָרען דעם רעכנונג, איז פאר מיר געווען אונמעגליך, וואָרום זי האָט מיר דערצעהלט מעשיות פון איהר לעבען, וואָס האָבען דייטליך געוויזען, אז איהר זכרון איז נאָך פריש און איהר פאָרשטעלונגס-קראפט לעבעדיג. זי האָט פשוט מורא געהאט פאר „עין הרע״...

אלע ניינציגער, וואָס איך האָב געהאט די געלעגענהייט מיט זיי צו רעדען, האלטען זיך אויף די פיס אויסגעצייכענט, לעבען זעלבסט־שטענדיג, זענען מונטער און פול מיט לעבענס-לוסט. א חוץ איינעם: פישעל דער טאנדעטניק. אָבער דער האָט זיך אויך געהאלטען גוט ביז מיט א קורצע צייט צוריק, ביז ער האָט בעקומען די האלאָבלע.

אז עס לויפט אָן א פערד מיט א האלאָבלע און דערלאנגט פון הינטען א שטויס אין רוקען פיהלט עס אפילו א יונגער. בפרט אז דאָס טרעפט א „ניינציגער״.

דאָס האָט געטראָפען פישעל דעם טאנדעטניק. און פון דעמאָלט אָן האָט ער זיך אראָבגעלאָזען. זיצט אָב גאנצע שעה׳ן אין קצבי׳ישער קלויז און רעדט אָפט וועגען „מושב זקנים״.

די איבעריגע „ניינציגער״ ווילען ניט הערען פון „מושב זקנים״.

דער שכן און זיין באַלעבאָס.

פריהער פון שכן.

גענוען איז ער אין זיינע יונגע יאָהרען און עלטערע יאָהרען — אַ מלמד. איז איצטער, גאָר אין די אַלטע יאָהרען, אויך אַ מלמד. נור פריהער, ביז מיט אַ יאָהר צעהן צוריק, האָט ער נאָך געהאַלטען אַן אייגענעם חדר, געסנעלט מיט אַ דרייסיג יונגלעך. היינט אָבער נעהט ער אויף „אוראָקען", געהט צו די יונגלעך אַ היים, לערנט אויך מיט מיידלעך. און אזוי האָט ער זיין חיונה.

קיין סך אוראָקען, נאַטירליך, האָט ער ניט. וואָרום ער איז, צווישען אונז גערעדט, אַ ביסעל אויס מאָדע, אפילו אין נאָווגאָראָד. נור ביי די סאַמע אונטערשטע פון „דעק" האַלט ער זיך נאָך, ווייל ער נעהמט ביליג: אַ צוואַנציגער, אַ גילדען אַ וואָך און אַמאָל נאָך בילינגער. היינטיגע „ניימאָדישע", וועלען אפילו אין נאָווגאָראָד פאַר אַזאַ פּרייז ניט געבען קיין אוראָקען. און דעריבער האָט דער „ניינציגער", געוועזענער מלמד, אין נאָווגאָראָד נאָך איצט זיינע באַלעבאַטים.

ער ארבייט אויס זיינע פיער רובל אַ וואָך, און דאָס איז איהם פאָלקאָם גענוג צום לעבען.

זיין ווייב האָט ער שוין לאַנג פערלאָרען. קינדער האָט ער אַ סך, מעהרסטענס טעכטער. מיט אייניקלאך האָט ער האַלב אמעריקא פער־זעעט. די קינדער זענען תקיף אין מעמד, די אמעריקאַנער אייניקלאך האָבען זיך פיין ארויפגעארבייט. דעם אַלטען איז חלילה קיין נויט ניט צו קנעלען. מען וואָלט איהם האַלטען בכבוד. נור ער וויל ביי קינדער ניט זיין, וויל קינדערשע גאָר נישט פערנעהמען.

„כל זמן דער אויבערשטער העלפט מיר, איך קאָן שטעהען אויף

מיינע פיס—זאָגט ער—וויל איך זיין אַ „נהנה מיגיע כפיו", וויל האָבּען מיין אויסקומענעס פון מיין אייגענער „האָרעוואַניע".

און ער וואוינט בעזונדער, פאַר זיך אין אַ קאַמער, טאַקע ביי פישעל דעם טאַנדעטניק אין שכנות. פישעל׳ס ווייב (זי איז ביי איהם די פינפטע)—קאָכט איהם אויס דעם טעפּעל, דערלאַנגט איהם אַ גלאָז טיי.

און טאַקע דערפאַר איז ער ביי די קינדער מיט גרויס כבוד. אַז מען כאַפּט איהם אריין, אַ שבת, צו אַ יום טוב, ווייס מען גאָר ניט וואָס צו טון איבער דעם טאַטען. מען וויל איהם מאַכען אַמאָל אַ בגד —וויל ער דאָס אויך ניט. איהם איז גענוג, וואָס ער האָט אויפ׳ן לייב —טענה׳ט ער. נור אַ העמד נעהמט ער יע אַמאָל. וואָרום די „ערל׳טע" וואָס וואַשט איהם די וועש האָט אַ טבע צו צולאַטכענען יעדעס מאָל אַ העמד, און יונה דער מלמד האָט קיין טבע ניט צו פערשרייבען. און נעדענקען—געדענקט ער ניט וויפיעל ער גיט אַוועק—(דער זכרון איז שוין ביי איהם, ניט פאַר אייך גערעדט, ניט דאָס וואָס אַמאָל). בכן איז אין אָט דעם פונקט ניט ער נאָך.

זיין טאָג פערברענגט יונה דער מלמד זעהר רעגעלמעסיג. שטעהט אויף, גיסט אָב נעגעל-וואַסער, זאָגט אָב אַ פּאָר „דראַבישקעס" און געהט אַוועק אין שוהל. דאַווענט דעם אנדערן מנין, זעצט זיך דערנאָך ביין תהילים, צו ביי אן אנדער פרומען ספר, פון די לייכטע—קיין גרויסער למדן איז ער ניט—און פערברייננט אזוי ביז אַ זייגער צוועלף. דעמאָלט נעהט ער אַוועק אַ היים צו זיך אין קאַמער, בייסט איבער אַ קווערטעלע באָב, וואָס ער האָט געקויפט ביי אַ יודענע, גע־הענדיג פון שוהל. און—לאָזט זיך אויף די „אוראָקען". ביז מנחה איז ער פאַרטיג. דאַן געהט ער ווידער אַוועק אין שוהל, דאַווענט מיט׳ן עולם מנחה און מעריב, הערט בין מנחה למעריב אביסעל „עין יעקב", און נאָך מעריב געהט ער אַ היים עסען וואַרמעס און וועטשערע צוזאַ־מען—אַ טעלעריל קרופּניק מיט אַ דראָבישקע. דערנאָך פערברייננט מען אַ ביסעל מיט אַ שכן און מען געהט שלאָפען.

פרייטאָג צו נאַכט גרייט איהם אָן די אַלטע פישעליכע אַ לאָמפּ.

דער אלטער שטעהט אויף נאָך האלבע נאכט און זאָגט תהילים ביז דעם אנדער קרעה פון האָן. דאן געהט ער אוועק ענדיגען זיין פּאַיאָק אין שוהל.

וואָס אנבעלאנגט יונה דעם מלמד׳ס באלעבאָס—פּישעל דעם טאנדעטניק, איז ער אויך א ניינציגער. אז ביי איהם האלטען זיך, לא עליכם, קיין ווייבער ניט—דאָס ווייסט איהר שוין. די ערשטע איז ביי איהם געשטאָרבען, מיט דער צווייטער און דריטער האָט ער זיך גע׳גט. די פיערטע איז אויך געשטאָרבען, מיט א יאָהר צעהן צוריק. אז פּישעל איז געגאנגען פון דער לויה—ער איז דעמאָלט געווען א יוד פון ארום „שמונים״,—פרעגט איהם א בעקאנטער: נו, רבי פּישעל, וואָס קלערט איהר איצט צו טון?

— וואָס הייסט, וואָס קלער איך? פרעגט איבער פּישעל, וואָסי? וואָס, מיינט איהר, בין איך אזוי אלט?...

דערפון האָבען אלע פערשטאנען, אז פּישעל וועט באלד נאָך שבעה שטעלען א חופה.

און ווירקליך: אין צוויי וואָכען ארום האָט פּישעל חתונה געהאט מיט דער איצטיגער, מיט דער פינפטער.

פּישעליכע איז אויך א יאָהר זיבעציג. פונדעסטוועגען קען זי נאָך געהן אין גאָס. זי איז אויך א טענדלערקע און האָט זיך איהרע קונדען. עס איז א סברה, אז זינט נאָך דער „האלאָבלע״, איז זי די רעכטע בעל מפרנס׳טע, און ניט זעלטען גיט זי פּישלען אָנצוהערענים, אז ער עסט אמאָל איהרען א ביסען. דאָס איז די סבה, פאר וואָס פּישעל איז אראָבגעפאלען און וויל געהן אין „מושב זקנים״.

— נו, און אי׳ער ווייב וואָס וועט טון, אז איהר וועט אנקומען אין באָגאָדיעל? — האָב איך איהם געפרעגט.

— וואָס ארט מיך פאר איהר? האָט ער געענטפערט. לאָז זי טון וואָס זי וויל.

דער ניינציג יעהריגער קלויזניק.

ער איז דער איינציגער קלויזניק אין סאָלדאַטסקען קלויז אויף נאָוואָגראָד, אויפ'ן דעק פון דער ווילנער יודישער גאַס.

די ניקאָלאַיעווסקי סאָלדאַטען, די דאַוונער פון קלויז, האַלטען איהם ווי אן „אבן טוב" ווי אַ טייערע זאַך. אַז איך בין געקומען מאַכען איהם אַ וויזיט, האָבען די גבאים פון שוהל געקוקט אויף מיר קרום. זיי האָבען געמיינט, אַז איך בין געקומען אָברעדען איהם פון זיי, צונעהמען איהם אין אַן אַנדער שוהל.

„איהר זאָלט אָקאָרשט ניט אָברעדען אונזער אַלטען" האָט מיר דער גבאי געדראָהט מיט'ן פינגער אויפ'ן נאָז. „איהר וועט זיך פון אונז ניט אויסצאָהלען". דער אַלטער האָט געשמייכעלט גוטמוטיג און צופרידען און האָט געזאָגט דעם גבאי, אַז מען מעג איהם אָנשיטען אפולע שטוב מיט גאָלד, וועט ער פון זיי ניט אוועק.

איך פון מיין זייט, האָב אויך פערזיכערט דעם גבאי און דעם שמש, אַז איך מיין חלילה קיין שלעכטס ניט און וועל זיי קיין עולה ניט טאָן. דערנאָך האָבען מיר זיך גענומען, ווי אַלטע בעקאַנטע, שמועסען צווישען זיך, איך מיט'ן „ניינציגער". פון וואָס מיר האָבען אָנגעפאַנגען — געדענק איך ניט. דער אַלטער האָט ליעב צו פערברענגען מיט שוהל מענשען, איהם מאַכט ניט אויס, ווער דאָס איז. דעריבער איז ביי איהם קיין קשיה ניט געווען: ווער איך בין? און וואָס איך בין? און צו

וועלכען צוועק איך האָב מיך געזעצט לעבען איהם און פערבונדען מיט איהם א שמועס.

געוועזען איז עס נאָך מעריב. אין שוהל זענען מעהר ניט געבליבען, ווי איך און ער, און דער שמש, און מיין בעגלייטער—דער מלמד פון „תלמוד תורה".

איך האָב זיך איינגעקוקט אין מיין אלטען! אברייטער קאָפּ, א ברייטער פּנים מיט א ברייטען נאָז; ביי דער זייט א בּאראָרעווקע; קליינע, גרויע אויגען, וואָס קוקען אויף דער וועלט גוטמוטיג און צו־פרידען. אויף די צעטריקענטע ליפּען ווייזט זיך צייטענווייז א גוטהער־ציגער ביטרע־נאאיוועד שמייכעלע, ער קוקט ווי א מענש, וואָס ווייס זיין ווערט, וואָס פערלאנגט ניט קיין סך פון מענשען און פון דע־ וועלט. רעדען רעדט ער מיט א פּסוק, אָפטער מיט א תורה־וואָרט פון די „הויכע זאכען", פון „קבלה, פון „נסתר", פון „נעלם".

די תורה, זאָגט ער, בעשטעהט פון דריי „גונען": „נגלה", „נסתר" און „נעלם". „נגלה"—דאָס, וואָס איז אָפען, אנטפּלעקט; „נסתר",—וואָס איז פארבאָרגען פאר א פּשוט'ן „בשר ודם", אָבער אָפען פאר „יחידי סגולה", פאר אויסגעקליבענע, הייליגע מענשען; „נגלה"—דאָס איז „מתנגד'ישע תורה", „תורה שבכתב",—חומש, תנ"ך, און „תורה שבעל פה"—גמרא הייסט דאָס. „נגלה" איז—„וואָס אויפ'ן לונג, דאָס אויפ'ן צונג". „נסתר" דאָגעגען, איז—„קבלה", סודות: איך זאָג דיר איינס און דו פערשטעהסט אויף דרייצעהן"... נסתר איז חסידישע תורה. א מתנגד'שער קאָפּ קען דאָס ניט משיג זיין.

וואָס איז אָבער „נעלם"?

נעלם איז דאָס, וואָס איז אינגאנצען פערהייהלען, פערדעקט פון א פּראָסטען בשר ודם'ס שכל. „נעלם" קען מען גאָרנישט משיג זיין, אפילו א חסיד אויך ניט. ער מעג זיין א פייער, א ברען, פון דעם רבי'ס סאמע מקורבים. „נעלם" איז צו דעם מענשענס וועלטעל גאָר ניט שייך. דאָס שטעקט אינגאנצען אויבען.—אין די „עולמות העליונים" און נור „ער" אליין, דער צדיק, קען האָבען דערפון עפּעס „בחוש"-פיהלע עפּעס, צייטענווייז דורך א „ניצוץ" און א „רמז"- דורך א פונק, א וואונק.

וואָס ער בעקומט בשעת „דבקות״. דעמאָלט האָט „ער״,דער רבי, בכח „מתקן״ צו זיין נשמות, וואָס זענען געוועזן, וואָס זענען איצט, און וואָס וועלען זיין, אויב עס איז דאָ אין זיי אַ „פּגימה״. וואָרום דעמאָלט זעהט „ער״, ניט, ווי מיר פּשוט׳ע „בשר ודם׳ס״ זעהען, נור מיט „זיין״ „אויג״, מיט זיין „קוק״ מיט זיין „חוש״. „בחוש זעהט ער זיי און ווייס, וואָס וועלכער נשמה עס פעהלט... וואָסער „פּגימה״ זי האָט... און ער איז מתקן... אַ מתנגד קען עס ניט פערשטעהן, קען עס ניט משיג זיין... ביי איהם איז נור „נגלה״, וואָס ניט געשריבען, דאָס קאָן ער ניט לייענען.

אַ חסיד איז דער אלטער געוואָרען צופעליג. אָבער נאָך אין דער יוגענד. אַ געבאָרענער איז ער אַ מתנגד. אַ חסיד, אַ הייסער, אַ פערברענטער איז ער געוואָרען זינט ער איז געוועזן ביין רבי׳ן, ביי ר׳ מענדעלען, ביים „ליבאַוויטשער״ הייסט דאָס... געוועזן איז ער ביי „איהם״ דריי מאָל. נאָר דאָס איז געוועזן פאַר איהם גענוג. געהערט פון זיין מויל תורה האָט ער אויך ווינציג. וואָרום ווער קען זיך צום סאַמע טיש דערשלאָגען. אָבער ער האָט אליין „געאַרביים״ און האָט דערגאַנגען...

ביי אונז אין שטעדטעל, האָט זיך מיר דער אלטער בעריהמט — האָט מען געדאַרפט האָבען אַ רב. מסתמא זענען געקומען רבנים פון אַלע עקען וועלט. דער רב זאָגט; יענער דרשנ׳ט. איך שטעה אין שוהל הינטער דעם אַלמעמער. וואָרום וואָס בין איך? אַ פּראָסטער בעל מלאכה! איך וועל זאָגען אַ דעה אויפ׳ן רב?!

אָבגעזאָגט.... שטעהט צו מיר צו דער עולם—דער, יענער: וואָס זאָגסטו, העניך?... אָהן מיר וויל מען קיין רב ניט נעהמען. כע־כע... קומט אַ רב, געהט ער שוין גלייך צו מיר, כאָטש איך בין אַ פּראָסטער בעל מלאכה.

— שלום עליכם!

— עליכם שלום! און רעדט מיט מיר אין תורה... נגלה... נסתר...

קומט אַמאָל אַ רב צו פאָהרען, נעמט דרש׳ענען. אַ הין, אַ הער; ער האָט שטאַרקע צדדים. עס האַלט שוין מען זאָל איהם נעהמען... מיט מיר איז ער גאָר קיין מחותן ניט.... געהט צו מיר גאָר ניט צו....

מיין דאגה...!דו ביזט א רב—איך בין א בעל מלאכה א פּראָסטער...
אָבער פערדראָסען האָט עס מיר... און אז איך בין א בעל מלאכה, איז
וואָס?.. ביי אונז אין שטעדטעל זענען מיר אלע גלייכע יחסנים.

בקיצור: ער רעדט מיט מיר-נישט, איך רעדט מיט איהם נישט.
מילא איז אזוי אוועק עטליכע טעג. אין שטעדטעל נעהמט ער אויס.
ער ווייס, פערשטעהט איהר מיך, די קונצען, ווי אזוי און מיט וואָס צו
נעמען א באלעבאָס. נו, קלער איך, מען דאַרף איהם ווייזען, אז איך,
העניך, בין אויך ניט פון די דריי א גראָשען.

געה איך אמאָל אזוי צו איהם צו, גיב איהם א פרעג: זאָגט מיר,
רבי, זאָג איך, וואָס איז די נפקא מינא צווישען „נסתר" און „נעלם"?

נסתר און נעלם?—מאַכט ער—וואָס הייסט נסתר און נעלם?
נסתר איז—נסתר און נעלם איז—נעלם... בקיצור: ער דרעהט זיך א הין
און קוועטשט זיך א הער און קאָן מיר ניט זאָגען, וואָס איז די נפקא
מינא.

דער עולם זעהט, אז איך שטעה מיט איהם און רייד, נעהמט
מען מיר דאָך אָן א זייט און מען פרעגט מיך: וואָס זאָגסטו העניך?
דאַכט זיך, אז דער רב איז א גוטער זאָגער?

א זאָגער? זאָג איך—אַלץ הייסט א זאָגער, אז ער ווייס ניט דעם
הילוק צווישען נסתר און נעלם?

איז וואָס מיינט איהר? אוועקגעפאָהרען דער רב מיט גאָר נישט!
וואָרום דאָס רוב עולם איז ביי אונז חסידים, און אז העניך האָט גע־
זאָגט איז געווען געזאָגט.

אָט די געשיכטע בעלאַנגט צו דער „גלענצענדער" עפּאָכע פון
העניך'ס לעבען. ער האָט דעמאָלט געהאַט די אנדער ווייב. ער איז
געווען א בעל מלאכה. דאָס הייסט ניט איין מלאכה האָט ער געהאַט,
נור פינף. צו יעדען סעזאָן א בעזונדער מלאכה. און איינע אין זאַפּאַס...

ער איז אומגעפאָהרען, וואו איהר ווילט, נור אין אמעריקא איז ער
נאָך ניט געווען. האָט אומעדום פערדינט געלד. העניך איז שוין געווען א
„אחוואַטניק" אויך, גאָר אמאָל—פאַר די „פּאָימאַניקעס", בשעת מען
האָט געכאַפּט יודישע קינדער און אָבגעגעבען מיט גוואַלד פאַר

רע־זרוטען. ער האָט זיך אַליין פאַרקויפט פאַר פופציג רובל.

— „ווי אַזוי האָט איהר עס געטאָן?" האָב איך פערוואונדערט געפרעגט. פאַר פופציג רובל האָט איהר זיך פערקויפט אויף פינף און צוואַנציג יאָהר דינען?...

— קיין נאַר בין איך גראָד ניט געווען און קיין פראָסטאַק אויך ניט. האָט געענטפערט מיין נייַנציגער, וואָס מיינט איהר? איך וועל זיך גלאַט אַזוי פערקויפען? וואָס? דינען האָט זיך מיר געוואָלט?... א בריה האָב איך געהאַט... מען האָט דעמאָלט געכאַפּט איינציגע זיהן. איך בין געווען ניט קיין איינציגער. ביי אונז איז געווען עטליכע ברידער. נו האָב איך פערשטאַנען אַז געהן מוז מען; איז דאָך בעסער האָבען מיט זיך עטליכע רובל... בין איך געגאַנגען און האָב מיך פער־קויפט... געדינט פונדעסטוועגען האָב איך ניט... פאַרוואָס? מען האָט מיך אָבגעהאַלטען א האַלב יאָהר, דער, הייסט דאָס, וואָס האָט מיך געקויפט פאַר זיין זוהן. געגעבען מיר עסען און טרינקען און געהיט מיינע טריט, איך זאָל מיך ניט אָבגנב׳ענען. אין מיטען איז בטל געוואָ־רען די גזרה פון די כאַפּערס. האָב איך שוין חרטה געהאַט; ניט געוואָלט געהן. מען האָט מיר געבאָטען הונדערט רובל. האָב איך געזאָגט: קריגט אייך אַן אנדערן. איך וויל ניט.

געווען איז שוין דעמאָלט, העניך, א טאַטע פון קינדער, א פראָסטער טאָג-ארבייטער געווען. דערנאָך האָט ער זיך אויסגעלערנט בלעכעריי, קאָטלערייי און נאָך עטליכע מלאכות. איז ניט געגאַנגען די ארבייט, האָט ער זיך א נעם געטאָן צו יענער. געהאָרעוועט זיין גאַנצען לעבען, ביז דריי און אַכציג יאָהר, ווען ביי איהם איז טונקעל געוואָרען די „ראיה", און ער האָט שוין מעהר ניט געקאָנט ארבייטען. די קליינע אותיות פון סדור זעהט ער שוין ניט. בלויז די—גרויסע און די ווערען אויך צעשוואומען, אנטלויפען פון איהם צייטענווייז.

חתונה געהאַט האָט דער אַלטער צוויי מאָל, מיט דער ערשטער וייב האָט ער אָבגעלעבט א יאָהר עטליכע און דרייסיג. געהאַט מיט איהר קינדער. נור די קינדער האָבען זיך ניט געהאַלטען. פון א דריי פערטיל טוץ איז געבליבען נור צוויי טעכטער. איינע איז אין אַמעריקאַ; די

אנדערע אין ווילנא.ביידע—אָרימע לייט. ער האָט זיי ביידען געטראָ־
גען אויף די פּלייצעס יאָהרען נאָכאנאנד. צוליב דער אינגערער טאָכ־
טער האָט ער זיך געגט מיט דער צווייטער ווייב. דאָס הייסט ניט
געגט זיך, נאָר זי איז אוועק פון איהם. „למאי״—זאָגט זי—„דאַרף איך
האָרעווען אויף פרעמדע קינדער!״ אַ פּערדינערקע איז זי געווען. גע־
האנדעלט מיט עופות, און איך בין שוין געווען אַ געבראָכענער—אַ
געבריכטער... פּלעג איך פּערדינען ווי עס איז. אָבער לעבען איז געווען
שווער... און דאָ איז געלעגען דער איידים מיט די אייניקלאַך אויפ׳ן
קאַרק. ניט קיין געראָטענער איז דער איידעם! אפילו אַן עהרליכער
מאַן. איך האָב צו איהם גאָר נישט.

איז זי אוועק, די ווייב הייסט דאָס. דערנאָך איז זי אָנגעקומען
דאָ אין ווילנער באָגאדעל. איך האָב אַליין געהאָלפען ארייגברענגען
איהר אַ היין״.

„די לומדות״ האָט דער אַלטער בעקומען פון זיך אַליין, שוין
זייענדיג אַ בעל מלאכה, הערענדיג דעם שיעור בין מנחה למעריב אין
שוהל. אין שוהל איז ער געלעגען ביינאַכט, בייטאָג, ווען ער האָט נאָר
געהאַט אַ שעה צייט. דערנאָך האָט ער שוין געקראָגען פערשידענע
ספרים, פון „נגלה״ און פון „נסתר״, און געלעגען איבער זיי. ליעב
געהאַט זעהר צו האָרכען תורה־ווערטער פון לומדים, פון חסידים; נאָר
דער עיקר לומדות האָט ער בעקומען, ווען ער איז געווען קראַנק אויף
די נעדערים. „אַז מען ליגט—זאָגט ער אָב—גאַנצע נעכט, דער בויך
איז פול און דער מוח איז לעדיג, און מען קאָן ניט שלאָפען—קלערט
מען און מען לערנט, און מען קלערט.

דעמאָלט איז דער אַלטער איבערגעגאַנגען פון „נסתר״
אויף „נעלם״, האָט זיך אָנגעהויבען שטאַרק צו בעשעפטיגען מיט די
„עולמות העליונים״, מיט די הויכע, גאָר הויכע וועלטען, און וועהרענדיג
דאָרטען, אין יענע עולמות, אַ שטיקעל „מחותן״ איז ער, בכלל, שלום
געוואָרען מיט דער וועלט. יעצט לעבט ער צופרידען און כמעט גליקליך.
זיין „ארבייטס־טאָג״ איז אַ קורצער. ביז האַלבען טאָג, אַן ערך, איז ער
אין שוהל. דאַן געהט ער אַרוים אין שטאָדט. ווייט געהט ער ניט. ער

האָט אין די אָרומיגע געסלאַך זיינע באַלעבאַטים און קרעמער. יעדער טאָג האָט זיך זיין געסעל מיט זיינע „קונדען". אין יעדער קרעמעל, אין יעדער שטוב, טראָגט מען איהם אַנטקעגען דעם גראָשען. געהן — געהט ער לאַנגזאַם — איילט זיך ניט. „נאָוואַראָד" וועט ניט אַנטלויפען, און פאַר קאָנקורענץ האָט ער קיין מורא ניט... ביז מנחה קאָסירט ער איין אַ „צוואַנציגער". דאָס איז איהם פאַלקאָם גענוג אויף דער הוצאה. קיין פלייש עסט ער ניט און קיין געקעכטס פאַרזוכט ניט דער אַלטער פון שבת צו שבת. ער לעבט נאָר מיט ציקאָריע, ברויט און קאַרטאָפּעל.

אום צו זיין וואַרהאַפטיג און טריי מיין שילדערונג, מוז איך צוגעבען, אַז דער אַלטער העניך איז אַ שטיקעל „נאַשער". ער האָט, ווי מען זאָגט, אַ שוואַכקייט צו... ווייכע ברויט און זיסע ציקאָריע. דאָס ווייס איך נאַטירליך ניט פון איהם אַליין, נאָר פון דעם מלמד, מיין בעגלייטער, און פון דעם שמש פון סאַלדאַטסקי שוהל.

פאַרביינעהענדיג — אַ פּאָר ווערטער וועגען דעם שמש. ער איז ניט קיין „ניינציגער", אָבער אויך אינטערעסאַנט. „איך בין אויך — בעריהמט ער זיך פאַר מיר — אַ בן שבעים". אין קאָפּ און אין באָרד, האָט ער מעהר שוואַרצע האָר, ווי גראָהע, „איך מאַך נאָך אַ כוסה גאַנץ געשמאַק און דאָס האַלט מיך אויף די פיס", בעריהמט ער זיך ווייטער. דער מלמד זאָגט, אַז דאָס איז אמת. ער קריגט געהאַלט 5 גילדען אַ וואָך מיט חנוכה־פורים־רגל־און קלפּה־געלד. געוועהנליך גיבען די אויסגעקליבענע אויף קהל'שע עמטער דעם שמש אַ מתנה, און ד. ה. קלפּה־געלד (קאַלפּע-געלד). מאָנטאָג און דאָנערשטאָג, בשעת „קריאת התורה", געהט ער אַרום אין שוהל מיט דער פּושקע האָט ער נאָך פופציג קאָפּיקעס אַ וואָך. דערצו האָט ער אַ קנעלונג. לערנט מיט אַ דרייסיג קינדער טאָקע אָט אין דערזעלבער קלויז. און זיינע הכנסות וואָלטען זיכער דערגרייכט ביז פינף קאַרבען אַ וואָך, ווען די תלמידים וואָלטען געצאָהלט שכר למוד. דריי פערטעל, אָבער צאָהלען ניט...

פונדעסטוועגען האָט ער, אָרום אין אָרום, זיינע דריי קאַרבען אַ וואָך... און אַזוי ווי דירה־געלד קאָסט איהם ניט — ער נעכטיגט מיט דעם אַלטען אין פאָדער־שטיבעל פון קלויז — איז אַ כּברה, אַז ער קלייבט

נאך נעלד. ער האט א זוהן, און טעכטער, אויסגעגעבענע. פערנעהמט אָבער זייערע גאָר נים. איז א זעלבסטשטענדיגער מענש און שטענדיג לוסטיג.

יעצט צוריק צום „נייינציגער". יאָהרענלאַנג האָט ער געליטען אויף די נעדערים. האָט וועניג געגעסען און ווינציג געשלאָפען. צו דער עלטער אָבער האָבען זיך ביי איהם ביידע זאכען פערבעסערט: אי דער אפעטיט, אי דער שלאָף. „ער איז אָהן „עין הרע" א גרויסער אכל'ער—"רוימט מיר דער שמש אריין א סוד, אָברופענדיג מיך אָן א זייט". ער פאַקט אריין א זעקס פונטלעך ברויט א טאָג מיט א טעפּעל קאַרטאָפליעס. פון די גרויסע טשוהונט־שיקעס נומער פינף...."

דער סדר פון זיין אכילה איז אזוי: ער וואַרעמט אָן א טעפּעלע ציקאָריע פון א גלעזלאך צעהן. קויפט אין קרעמעל א פּאָר פונטלאך ברויט, פּאָרקעט ארוים די ווייכע, לעגט אין גלאָז און זופּט—די ציקאָריע מיט די ווייכע ברויט. כל זמן די ווייכע ברויט איז נאָך דאָ, מאַכט ער די ציקאָריע זיס מיט א שטיקעל צוקער. ווי אָבער עס בלייבט די איינע הארטע, אזוי הערט ער אויף צו לעגען צוקער אין גלאָז. „וואָרום"—זאָגט דער אלטער העניך—די "הארטע האָט שוין אליין אין זיך א זיסקייט און צוקער איז איבעריג". אז ער האָט אראָבגעפּטר'ט די ווייכע ברויט מיט די הארטע און אויסגעזופּט דעם טעפּעל ציקאָריע, נעמט ער זיך ערשט צו די קאַרטאָפּלעס—צום טשוהונטשיק נומער 5. דאָ העלפט איהם אָפט אונטער דער שמש. אָבער דער אלטער העניך איז אליין אויך בכח פארטיג צו ווערען מיט'ן טשוהונטשיק נומער 5. אזוי געהט עס אָן דער וואָכען. שבת און יום טוב עסט ער ביי א נאָוואָנאָראָדער באלעבאָס, ביי איינעם און דעמזעלבען—שוין זיבען יאָהר. דאָס איז ביי יענעם שוין א חזקה. אז דער אלטער העניך וואָלט וועלען פון יענעם אוועק, האָט ער געקאָנט קריגען צוואַנציג אנדערע. מען וואָלט זיך פּאַר איהם געשלאָגען אין „נאָוואָנאָראָד". אָבער דער אלטער העניך האָט צו יענעם גאָר נישט...

למאי זאָל ער איהם טאָן צו עולה...

„פטשאָלקע“.

די סאמע אינטערעסאנטע און אנגענעהמע מינוטען אין וואלאָזשין האָב איך פערבראכט מיט „פטשאָלקען“.

„פטשאָלקע“—דאָס איז דער בעל אכסניא, וואו איך בין פער־פאָהרען. אזוי רופט מען איהם אין שטעדטעל דערפאר, וואָס ער אליין ווענדט זיך צו איטליכען מיט די ווערטער: „פטשאָלעטשקע“! ס'הייסט „ביהנעלע“ מיינער!

און ווען איך ווידמע מיין איצטיגע שילדערונג דעם באלעבאָס פון מיין אכסניא אין וואלאָזשין, טו איך דאָס, ניט בלויז פון דאנק־בארקייט, דערפאר, וואָס איך האָב מיט איהם אזוי פיעל אנגענעהמע מינוטען פערבראכט, וואָס ער האָט מיר אזוי פיעל אינטערעסאנטע מעשיות דערצעהלט: פון ר' חיים'קען, פון ר' איצעלען, פון ברך דעם גאליציאנער, פונ'ם „שאגת אריה“, און „להבדיל“ פונ'ם גראף טיש־קעוויטש. איך טו דאָס, ווייל „פטשאָלקע“ אליין איז טאקע איינער פון די מערקווירדיגסטע, פון די אָריגינעלסטע יודישע טיפען, וואָס איך האָב ווען עס איז בעגעגענט, פאָהרענדיג איבער יודישע שטעדטלאך.

פריהער פון אַלץ איז „פטשאָלקע“ א פיער און ניינציגער. ווי אזוי „פטשאָלקע“ ווערט נתפעל פון זיינע פיער און ניינציג יאָהר, קענט איהר זעהן פון דעם דאָזיגען פאקט, וואָס א יונגערמאן, א שכן זיינער, האָט מיר דערצעהלט.

„דאָס איז געווען מיט אַ פיער יאָהר צוריק"—דערצעהלט מיר דער שכן. „איך האָב זיך מיט איהם צוזאַמען געטראָפען אין מרחץ. זענען מיר אראָבגעגאַנגען ביידע אין מקוה. אָבגעשווענקט זיך, און גענומען ביידע זיך הויבען אויף די טרעפּלאַך. איך האָב איהם אונטער־געכאַפּט ביין אָרם—פערשטעהט איהר מיך: אַ מאַן פון איבער „תשעים". נו, ר' וואָלף,—זאָג איך—קומט, איך וועל אייך העלפען ארויף; מיט אַ יונגען מאַן וועט דאָס געהן גרינגער.

אז ער גיט דאָס אויף מיר אזוי מאָדנע אַ קוק:—אוועק, דו פּי... ער! דו וועסט מיר העלפען ארויף?! איך וועל זיך ארויפכאַפּען פריער פאַר דיר.

„און וואָס מיינט איהר? איך האָב נאָך קיין צייט ניט געהאַט צו שפּרייזען אויף דער פינפטער טרעפּיל, איז ער שוין געווען אויף דער פינפצעהנטער און—אויבען, ביי די זאַכען".

איבעריגענס האָט פאַר מיר „פּטשאָלקע" אליין זיך בעריהמט, אז ווען ער גיט נאָך איצט אַ יונגען מאַן אַ קוועטש די האַנד, שרייט יענער: אוי־אוי!...

„פּטשאָלקע" האָט 140 אייניקלאַך און ורא־אייניקלאַך. קינדער האָט ער געהאַט פינף: דריי זיהן און צוויי טעכטער. אַ זוהן מיט אַ טאָכטער האָט ער אין אמעריקא. די היגע קינדער האָט ער שוין אלע איבערגעלעבט. ניט לאַנג איז אַ זוהן געשטאָרבען, וואָס האָט געוואוינט צוזאַמען מיט איהם, אין אכסניא. אלע זיינע זיהן זענען געווען לערנער און פרומע יודען. איבער דעם ניט לאַנג געשטאָרבענעם זוהן האָבען רבנים געמאַכט הספדים. דער אלטער הערט ניט אויף וועגען דעם צו רעדען, ווען ער רעדט, וויינט ער. פון די קינדער און אייניקלאַך אין אמעריקא האָט ער אָפט בריעף און „פּיקטשעס". ער האָט מיר אי די בריעף, אי די „פּיקטשעס" געוויזען—אַ גאַנצען פּאַק. ער האָט ליעב וועגען זיי צו רעדען, אָפט דורכצולופטערן אי די „פּיקטשעס", אי די בריעף. נור ווער־ווען עמענס זענען די אייניקלאַך—איז דעם אלטען שווער פאַרנאַנדערצוקלייבען זיך. דאָס זעלבע—מיט די בריף. אַ חוץ דעם זוהנ'ס און דער טאָכטערס. איין בריף, זיין זוהנ'ס, האָב איך געבעטען ער זאָל מיר שענקען, און ער האָט מיר געשענקט. ער איז אַ קורצער

און וועט זיין אינטערעסאנט פאר די לעזער. איך גיב איהם איבער בּ׳ חעברעאיש כמעט ווארט אין ווארט:

„ליבער פאטער!—שרייבט דער זוהן (א מאן פון א יאהר זיבע־צין)—וועגען דעם, וואס דו פרעגסט, וואס איך טו, בין איך שוין ניין יאהר א גבאי פון דער תלמוד-תורה אין קליוולענד. פריהער האב איך קיין צייט ניט געהאט. נאר איצט, אז דער אויבערשטער האט מיר געהאלפען, האב איך געקויפט א תלמוד־תורה—א פיינער מויער, און דארט לערנען דריי הונדערט קינדער. איך האב אויך אנ׳אייגענעם בית-המדרש אין דער תלמוד־תורה. 6 א זייגער אין דער פריה קום איך דאוונען. נאכ׳ן דאוונען לערן איך א בלאט גמרא. 9 א זייגער געה איך אלע טאג בעזוכען מיינע אויסגעגעבענע טעכטער. פון 12 ביז 1 איז מיטאג. נאך מיטאג דרעמעל איך זיך דורך א שעה. פון 2 ביז 4 פער־ברענג איך אין שטוב. 4 א זייגער געה איך אוועק אין תלמוד־תורה, זעהן, ווי מ׳לערנט דארט. ווארום מיר האבען דארט זיבען מלמדים. דערנאך דאוונען מיר בצבור מנחה און מ׳עריב. פון 7 ביז 8 געהט די גאנצע פאמיליע צום טיש עסען „סאפער״, ס׳הייסט וועטשערע. פון 8 ביז 9 אוועגד לערנט מען ווייטער א בלאט גמרא אין בית־המדרש״.

ווי איהר זעהט, האט זיך „פטשאלקעס״ זוהן איינגעגעבען איינ־צוארדנען זיך אין דער נייער וועלט גאר אויפ׳ן אלט-היימישען שטייגער. ער האט שוין אויך קינדער און אייניקלאך און אלע זענען רייך.

אויף דעמזעלבען ביינעלע פאפיר, פון דער אנדער זייט, איז א קורצע צושריפט פונ׳ם שוואגער—דער שוועסטערס מאן. אויך אנ־אינטערעסאנטער. ער שיקט א מזל-טוב פון אנ׳אייניקעלס חתונה. ער רעכענט נאך פסח צו פאהרען קיין ארץ-ישראל, וועט ער פאהרען דורך רוסלאנד און „מיר וועלען זיך אי״ה זעהן״. פון זיינע קינדער האט ער נחת: חוה און עטעל לעבען, ברוך השם, גוט. זיי פעהלט קיין זאך ניט. שמואל (דארטען הייסט ער דאקטאר עמיל) טוט זעהר א׳גוטען שדוך. ער איז יעצט ביי דער כלה. „אלע״ גריסען אייך און איך שיק אייך א מתנה פופציג רובל״.

דער אלטער בעקומט אפט אויך אונטערגעשיקט געלד פונ׳ם

זוהן, פון די רייכע אייניקלאך. ער בעט אפילו נים. ער דארף זייער נים. ערשטענס האט ער א פרנסה — די קרעטשמים — א ירושה פון עלטער זיידעס, מיט א גרויסען הויף, מיט קיה, מיט א גרויסען גארטען, וואס ער האט אליין פערפלאנצט מיט צוואנציג יאהר צוריק, זענענדיג שוין דעמאלט א יוד פון אריבער „שבעים". דעם גארטען פערדינגט ער און בעקומט פינף און דרייסיג רובל א יאהר. א חוץ עטליכע בוימער — די ליבסטע בוימער זיינע — וואס זיי פערדינגט ער נים. אויף אט די בוימער וואקסען אלע מאל די בעסטע פרוכט. ער נעהמט אראב, פרעגעלט, טריקענט און עס בלייבט נאך פאר קרובים און גוטע פריינד.

פעהלט איהם אמאל מזומן עטליכע רובל — גיט ער א פאהר אין מינסק. דארט האט ער געהאט א ברודער, א מיליאנער, איינער פון די גרעסטע וואלד־סוחרים אין ליטא. ער איז דער איינציגער „ארימער" קרוב אין דעם ברודער'ס משפחה. קומט ער צו די פלימעניקעס — עפענט מען איהם א גראבען טייסטער, אנגעשטאפט מיט הונדערטער און מ'הייסט איהם נעהמען וויפיעל ער וויל. ער נעהמט אבער מעהר נים, ווי איין הונדערטער. דאס רוב שיקט מען איהם אריין מיט כבוד דורך פאסט.

„פטשאלקע" רעדט א סך וועגען די לומדות פון זיינע זיהן. (בשעת ער רעדט וועגען די געשטארבענע קינדער, קען ער זיך נים איינהאלטען פון געוויין). בעזונדערס איבער זיין נים לאנג פערשטאר־בענעם זוהן — א היבשער זקן שוין געוועזן — און דערמאהנט מיט שטאלץ די הספדים, וואס רבנים האבען אויף איהם געמאכט. ער האט אויך ליעב צו דערמאהנען אפט אין געשפרעך זיין יחוס און דעם יחוס פון זיין שווער. זיין שווערס פאטער איז געוועזן ר' מנשה איליער, דעם גאונ'ס א תלמיד.

אז „פטשאלקע געהט דורך די גאס האבען פאר איהם, אין וואלאזשין, דרך־ארץ, קליין און גרויס, פאר זיינע פיער און נייניציג יאהר. פאראן אין וואלאזשין נאך אנדערע זקנים. נאר ער איז פון זיי דער עלטערער. ער אליין האט אויך דרך־ארץ פאר זיינע יאהרען און ער האט זיי מיט וואס צו דערמאהנען. „פטשאלקע" איז אין די יונגע

און, אפילו מיטעלע יאָהרען געווען איונג—אפּייער, ער האָט אויך געלערנט אין דער ישיבה, לערנט נאָך איצט אָהן שפּאקולען—אלע טאָג אבלאט גמרא. נאָר קיין באנק-קוועטשער איז ער קיינמאָל ניט געווען. ער איז געווען א פאבריקאנט, א קאָנטראבאנדיסט, וואס איהר ווילט. ער האָט פערלעבט זיין גאנצען לעבען אין שטורם. איבערהויפּט האָט ער ליעב צו דערמאָהנען די געפאהרען און טרעפעניסען פון זיין קאָנטראבאנ־דיסטען-לעבען. „אָהן דערמיט״—בעריהמט זיך מיר „פּטשאָלקע״ (דער־ביי לעגט ער אויף פון פיער פינגער א פויסט און לאָזט אויף איהם א ראָב פון אויבען דעם גראָבען פינגער, פאָרשטעלענדיג, ווי משיסט מיט א רעוואָלווער), אָהן „דערמיט״ פלעג איך זיך ניט ריהרען פון אָרט.

און קוקענדיג אויף „פּטשאָלקען״, ווי ער שטעלט אייך יעצט פאָר דעם „שפּייער״ צווייפעלט איהר ניט א מינוט, אז ער האָט איהם טאקי געקענט האלטען אין האנד, און האָט איהם אָפט בענוצט. פאָה־רען פלעגט ער, מיט די „לינקע״ כחורה, אליין, אָהן א פוהרמאן. אין א געפאהר, פלעגט ער זעלטען אנטלויפען. אָבגעטראָטען פון וואָגען—און ער איז א מענש פאר זיך, און דער וואָגען—א וואָגען פאר זיך. אי, וואס? ווי קומט עס א וואָגען אָהן א פוהרמאן, אָהן א באלעבאָס? נו, איז וואס איז דאָס שייך, איך בעט אייך, צו איהם?... טאָמער האָט דער „איינפאל״ ניט געגאָלטען, האָט „פּטשאָלקע״ געהאָט א פּאָר אייזערנע פיס און אין קעשענע דעם „שפּייער״. איז אָט דיביידע זאכען צו געברויכען געווען שפּעט, האָט זיך „פּטשאָלקע״ אויך ניט פערלאָרען. ניט זעלטען האָט געטראָפען, אז די קליינע בעאמטע, וואָס האָבען איהם געפּאקט, זענען אראָב פון זייער שטעל און ער איז אַרוים ריין, וואָרום ביי איהם זענען געווען „פערשמירט״ גאָר די „הויכע פענסטער״.

דאָס איז, נאַטירליך, געווען שוין לאנג, לאנג מיט א 60—70 יאָהר צוריק. איבעריגענס איז „פּטשאָלקע״ מיט זיין אונערשראָקענעם כאראקטער און אייזערנעם מוט געווען נוצליך ניט בלויז זיך אליין, נאָר אויך אנדערע אין א קריטישען מאָמענט. אין דער צייט פון דער גרוי־סער מחלוקת צווישען רבי ישראל סאלאנטער און ר׳ הערשעל-ליב׳ן (דער ערשטער האָט געוואָלט איינגעהמען די ישיבה פאר זיין „מוסר״)

האָט מען איהם, „פּטשאָלקען", געשיקט צו ר' ישראל סאַלאַנטער מיט אַ התראה. ער איז אַריינגעקומען, ווי אַ פּשוט'ער יוד, מיט גרויס אונ־טערטעניגקייט, צו אָט דעם גרויסען גאון—דעם גרינדער פון די מוסר־שטיבלעך אין ליטא—האָט כלומרשט ניט געוואָגט צו זיצען פאַר איהם, האָט איהם אָבגעגעבען גרויס כבוד און, נאָך דעם, ווי דער גאון האָט איהם געבעטען, ער זאָל ענדליך זאָגען, צוליב וואָס ער איז געקומען, האָט ער איהם, אין געצעהלטע ווערטער, מיט דעם ציטערדיג־פייער־ליכען ניגון פון אַ מגיד, וואָס רעדט „עשרת ימי תשובה" פון דער בימה, געמעלדט:

„איך בין געקומען זאָגען אייך, רבי... אַז די אַלע, וואָס האָבען זיך אָנגעהויבען מיט דער וואָלאָזשינער ישיבה, מיט דער גרויסער ישיבה, וואָס האָט ארויסגעבראַכט אַזוי פיעל גאונים און גדולי־ישראל, האָבען ניט געהאַט קיין גוטען סוף. דער רב איז גע־פאַלען און געשטאָרבען, יענער איז פערדאָרבען, און כון דריטען איז אַ חורבן געוואָרען... איך בין געקומען, רבי, אייך מתרה זיין...

רבי ישראל־סאַלאַנטער האָט זיך דערשראָקען פאַר „פּטשאָל־קעס" „התראה" און געלאָזען צורוה די ישיבה.

• „פּטשאָלקע" שטאָלצירט זעהר מיט זיין התקרבות צו די רבנים. כמעט אַלע רבנים, וואָס פלעגען, פאַר זיין לאַנגען לעבען, קומען אין וואָלאָזשין, זענען ביי איהם איינגעשטאַנען. ער האָט אַליין יעדען פון זיינע אורחים־רבנים געמוזט פאַרן שלאָף אָראָבציהען די שיך. דאָס איז שוין געווען אַ חוק. דערפאַר האָט ער ברכות פון הונדערט רבנים, אַז ער וועט אויסלעבען הונדערט און צוואַנציג יאָהר.

„פּטשאָלקע" איז צופרידען פון זיין לעבען. ער האָט אויסגעפיהרט גוט די וועלט. האָט צו גאָט גאָר נישט. זיין עלטער איז אויך פערזי־כערט. ער האָט געלד אין באַנק. אַליין „גרייט ער זיך אין וועג". „שוין צייט"—זאָגט ער. נאָר ווען „פּטשאָלקע" זאָגט דאָס אייך, פיהלט איהר, אַז ער מיינט דאָס ניט ערנסט. ער איז נאָך פול מיט לעבען. איז נאָך איצט אַ שטיק פייער. ער זאָגט, אַז ער „גרייט זיך", אָבער, אין אמת, זענען ביי איהם די זעקס יאָהר, וואָס פעהלען איהם צו דער „מאה", אַזוי ווי אין

קעשענע. וואָס הייסט: הונדערטער רבנים האָבען איהם געבענשט...
„איך וועל אייך ווייזען—זאָגט ער—אַלע נעמען פון די רבנים זענען ביי מיר פערשריבען"...

נאָר איך בין זיכער, אַז כדי צו דער פּאָהרען צו דער „מאה" נויטינט זיך „פּטשאָלקע" לחלוטין נים אין דער ברכה פון די הונדערט רבנים. וואָרום נאָך איצט, אַז ער נעהמט אָן אַ יונגעןטאַן ביי דער האַנד, גיט יענער אַ געשריי: אוי! אוי!...

